

...EN UTTRAMPAD NEDKIPPAD SKO, MIN GUD, EN FRUNTIMMERS-SULA HON VANDRAT I GRÖNA GÅNGEN

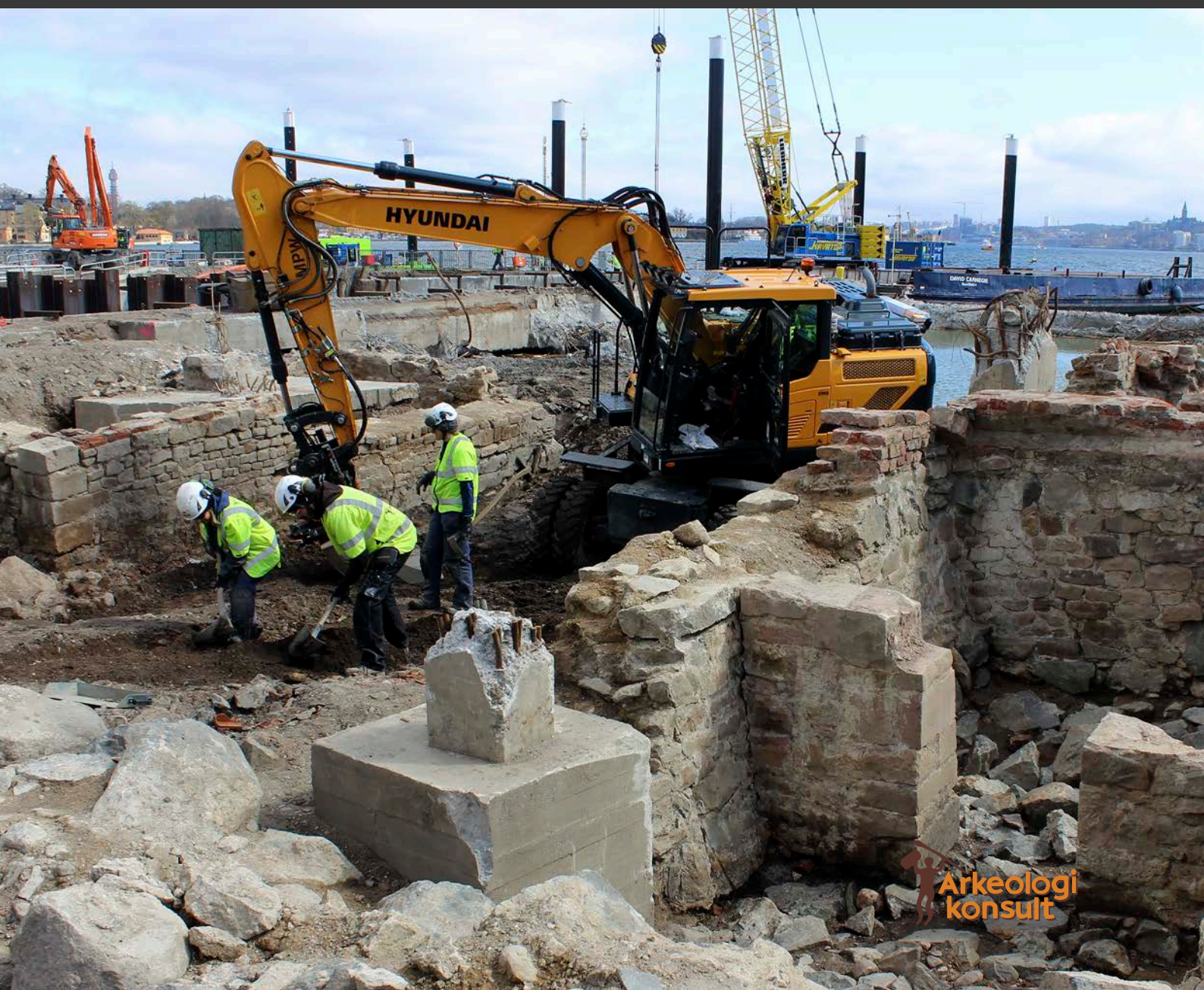
– ARKEOLOGISK DOKUMENTATION AV FÖRSVARSVÄRK OCH
SALUHANDELN VID SÖDRA SLUSSPLAN PÅ SÖDERMALM

LÄMNINGAR FRÅN MITTEN AV 1500-TALET FRAM TILL 1935

STOCKHOLM 103:1, L2015:7789, STOCKHOLMS STAD OCH KOMMUN, STOCKHOLMS LÄN

SLUSSENPROJEKTET 3

Rapporter från Arkeologikonsult 2021:3068

...EN UTTRAMPAD NEDKIPPAD SKO, MIN GUD, EN FRUNTIMMERS-SULA HON VANDRAT I GRÖNA GÅNGEN

– ARKEOLOGISK DOKUMENTATION AV FÖRSVARSVÄRK OCH
SALUHANDELN VID SÖDRA SLUSSPLAN PÅ SÖDERMALM

LÄMNINGAR FRÅN MITTEN AV 1500-TALET FRAM TILL 1935

STOCKHOLM 103:1, L2015:7789, STOCKHOLMS STAD OCH KOMMUN, STOCKHOLMS LÄN

MICHEL CARLSSON, CECILIA LINDBLOM OCH JOSEFIN LÅÅS
MED BIDRAG AV ANNA BERGMAN, STEFAN GUSTAVSSON, GEORG HAGGRÉN,
MIKAEL JOHANSSON, PHILIP TONEMAR OCH ARNE ÅKERHAGEN

SLUSSENPROJEKTET 3

Rapporter från Arkeologikonsult 2021:3068

ARKEOLOGIKONSULT
Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41
www.arkeologikonsult.se

TITELCITAT:

Diktat av Carl Michael Bellman 1794. Bellman, Carl Michael & Bellmansällskapet. 1774:20. I: N:o 12.
Kongl. slottet den 8 maji 1794. Carl Michael Bellmans skrifter. Standardupplaga XII. Dikter till enskilda V.
1794 jämte tillägg. Dikter till Konungahuset.

OMSLAGSBILD:

Framsida: På bilden ser vi hur gränden i Gröna gången håller på att grävas fram. På ömse sidor om gränden syns källarna till de salubodar där handeln med grönsaker bedrevs under 1700- och 1800-talet.
Baksida: Bland fynden från undersökningen av Södra Slussplan finns detta hänge med en blå glaspärla från 1800-talets första hälft samt en nyckelskylt i rokokostil som tillverkats mellan 1740–1780.

ALLMÄNT KARTMATERIAL:

Fastighetskartan: ©Lantmäteriet
GSD-Översiktskartan, Lantmäteriet (CC0)

TRYCK: LaserTryck.se AB, Stockholm
©Arkeologikonsult 2021
ISBN Tryck: 978-91-986842-4-7
ISBN PDF: 978-91-986842-5-4

Svanmärkt trycksak
541-826 LaserTryck.se

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons Erkännande 4.0 Internationell Licens.
Licenstagtexten finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>. The Creative Commons Attribution (BY) license icon, showing the CC logo and a person icon.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	5
HISTORISK BAKGRUND.....	9
TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR OCH OBSERVATIONER.....	11
UNDERSÖKNINGENS FRÅGESTÄLLNINGAR.....	17
GENOMFÖRANDE	19
Fältarbete	19
Analyser	21
Förmedling	23
UNDERSÖKNINGENS RESULTAT.....	25
Skede 1, 1548–1637 (fas 1) Vasatiden.....	29
<i>Fas 1. 1548–1637, Vasatiden</i>	33
Skede 2, 1637–1747 (fas 2–3) Kristinaslussens tid	41
<i>Fynden i skede 2 (1637–1747)</i>	46
<i>Osteologi</i>	47
<i>Arkeobotanisk analys</i>	47
<i>Fas 2. Åren 1637–1698, Kristinaslussens första tid.</i>	49
<i>Fas 3. Åren 1698–1747, Kristinaslussens sista tid.</i>	57
Skede 3, 1747–1846 (fas 4–5).....	71
<i>Fynden i skede 3 (1747–1846)</i>	75
<i>Osteologi</i>	105
<i>Makrofossil</i>	106
<i>Fas 4. Åren 1747–1800 Polhemsslussens äldsta tid.</i>	109
<i>Fas 5. Åren 1800–1846, Polhemsslussens och Gröna gångens yngsta tid.</i>	131
Skede 4, 1846–1935 (fas 6).....	173
<i>Fynden i skede 4 (1846–1935)</i>	175
<i>Fas 6. Åren 1846–1935, Nils Ericsonsslussens och Basarens tid.</i>	181
MÅLUPPFYLLELSE, DISKUSSION OCH TOLKNING.....	199
Bebyggelsens karaktär och utveckling.....	200
Kost och konsumtion.....	201
Slutord.....	210

Forts. på nästa sida

REFERENSER	213
Tryckta källor	213
Otryckta källor.....	215
Digitala källor	216
Kartor	217
Bilder från Stockholmskällan.....	217
Bilder från Digitala Stadsmuseet.....	218
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER.....	221

BILAGOR

Bilaga 1. Glasanalys – Georg Haggren, Helsingfors universitet, Finland.....	223
Bilaga 2. Kakelanalys – Philip Tonemar, Arkeologikonsult	233
Bilaga 3. Arkeobotanisk analys – Stefan Gustavsson, Arkeologikonsult	243
Bilaga 4. Arkivuppgifter, sammanställning – Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm	247
Bilaga 5. Byggnadsarkeologisk dokumentation – Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm	265
Bilaga 6. Kontexttabell.....	299

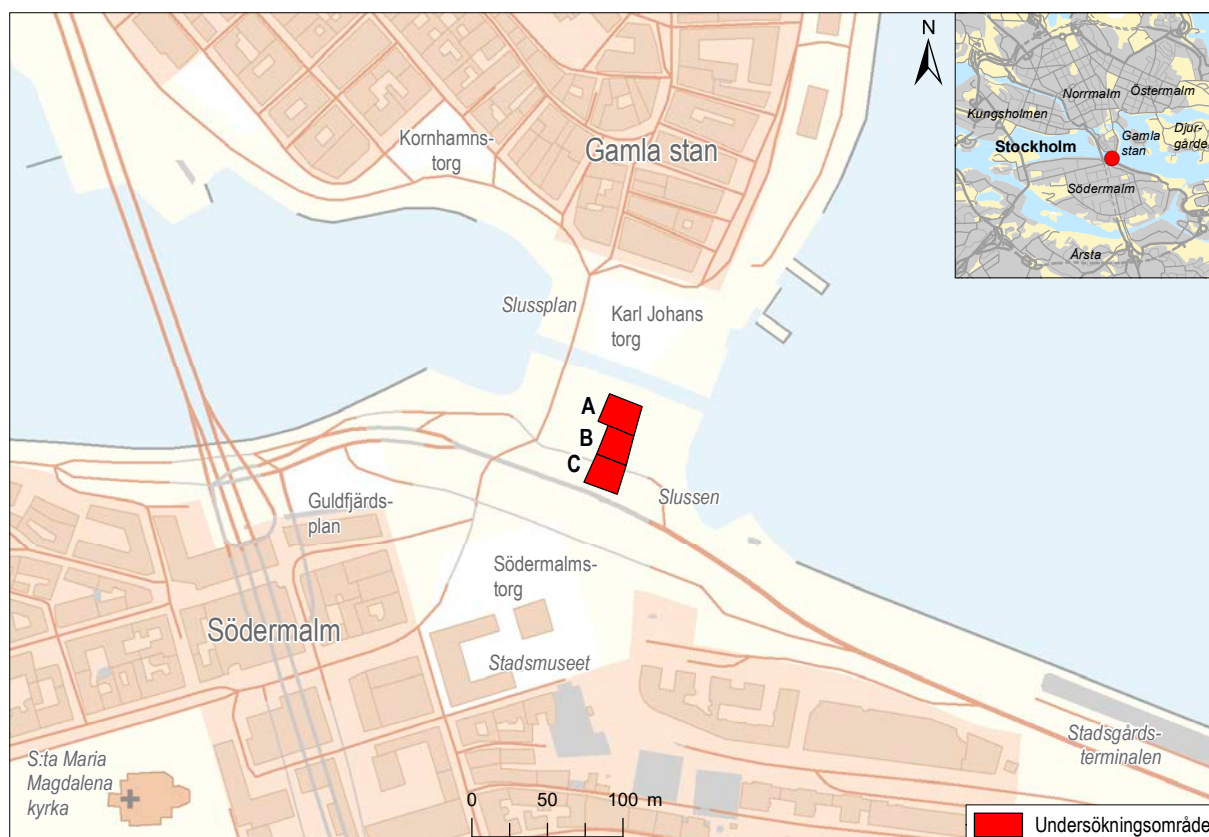
DIGITALA BILAGOR

Bilaga 7. Kritpipsanalys – Arne Åkerhagen	
Bilaga 8. Dendrokronologisk analys – Hans Linderson, Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, Lunds univeritet	
Bilaga 9. Konserveringsrapport – Studio Västsvensk Konservering, Västra Götalandsregionen, Västarvet, Göteborg	
Bilaga 10. Gruppmatriser	
Bilaga 11. Osteologisk sammanställning – Tove Björk och Agneta Flood, Arkeologikonsult	
Bilaga 12. Fyndlista för glas – Georg Haggren, Helsingfors universitet, Finland	
Bilaga 13. Fyndlista för keramik – Mikael Johansson, Stadsmuseet i Stockholm	
Bilaga 14. Fyndlista för övriga fynd	

INLEDNING

Den här rapporten med beteckningen *Slussenprojektet 3* ingår i den rapportserie som behandlar resultaten från de arkeologiska undersökningar som görs i samband med att Stockholms stad bygger om Slussenområdet.

Under en tidsperiod som sträckte sig från mars till juni 2017 genomförde Arkeologikonsult en arkeologisk undersökning inom Södra Slussplan, ett område som sträckte sig från Karl Johan-slussen i norr fram till Stadsgårdsleden i söder (figur 1). Namnet *Slussplan* tillkom först i mitten av 1800-talet när Nils Ericsons sluss byggdes och ytorna i anslutning till denna planerades till torg. Namnet började användas i Stockholms adresskalender först 1872.¹ Den undersökta arean omfattade nästan 1 300 kvadratmeter.

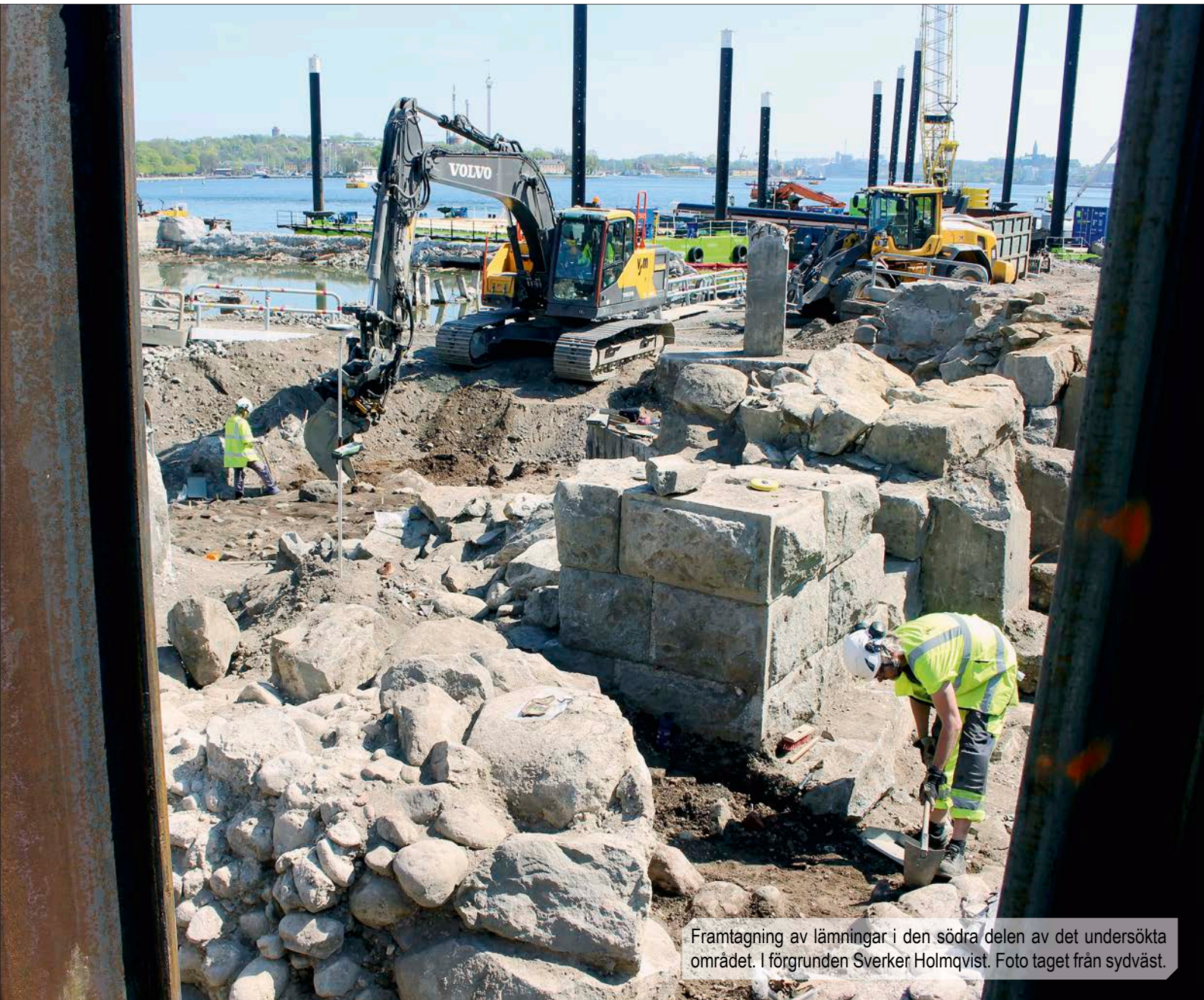
Figur 1. Undersökningsområdet vid Slussen med de tre delytorna A, B och C mot bakgrund av Fastighetskartan. Skala 1:5 000. Översikt i skala 1:200 000.

Vid den arkeologiska undersökningen påträffades lämningar med dateringar från mitten av 1500-talet fram till den senaste ombyggnationen av Slussen som gjordes på 1930-talet. De lämningar som bedömdes tillkommit efter år 1850 dokumenterades endast översiktligt.

Arbetet med ombyggnationen av Slussen pågick parallellt med den arkeologiska undersökningen. Av den anledningen var det arkeologiska området indelat i tre delområden (A, B, C) från norr till söder, och vi fick tillgång till respektive yta allteftersom byggnationen fortskred.

Noter

- 1 Stahre, Nils-Gustaf m fl. 2005:74.

Framtagning av lämningar i den södra delen av det undersökta området. I förgrunden Sverker Holmqvist. Foto taget från sydväst.

Den arkeologiska vardagsmiljön vid undersökningarna vid Slussen. Foto taget från nordöst.

HISTORISK BAKGRUND

Slussenområdet med Söderström har allt sedan Stockholms uppkomst vid mitten av 1200-talet haft en viktig funktion. Genom strömmen transporterades redan tidigt handelsvaror mellan Saltsjön och Mälaren. Vid strömmen anlades under medeltiden även en mängd verksamheter som drog nytta av det strömmande vattnet; fasta fisken, kvarnar, sliperier och smedjor.

Under 1600–1700-talen tillkom även Södra Slaktarhuset, Södra Fiskarhuset, Fiskarehamnen och salustånden för grönsaker i Gröna gången. Det smala näset mellan Stadsholmen (Gamla stan) och Södermalm utgjorde även en viktig utpost ur försvarsstrategisk synpunkt och det uppfördes därför ett flertal olika försvarsanläggningar här, den sista av Gustav Vasa vid 1500-talets mitt. I takt med att landhöjningen gjorde genomfarten för skepp genom Söderström allt besvärligare ökade behovet av att kunna slussa skeppen genom strömmen. Den första slussen, Kristinaslussen, byggdes på 1640-talet och ersattes av Christopher Polhems sluss vid 1700-talets mitt. Polhemsslussen togs i sin tur ur bruk när Nils Ericssons sluss stod färdig på 1850-talet.

Redan vid 1600-talets början hade Gustav Vasas försvarsanläggning förlorat sin försvarsstrategiska funktion och 1662 flyttades järnvågen och järnhanteringen över från Järntorget till den tidigare vallgraven. Till vallgraven, som nu kallades Järngraven, transporterades stångjärn från Bergslagen med båt över Mälaren. Därefter bars stångjärnen av järnbärare in i vallgraven där det vägdes, kvalitetsgranskades, stämplades och förtullades innan det kunde omlastas för vidare transport över Saltsjön och vidare ut i Europa. Verksamhetens omfattning var mycket stor och Järngraven var vid denna tid Europas största exporthamn för järn.

Även för transporter till lands har Slussenområdet utgjort en väsentlig kommunikationsled. Så tidigt som på 1280-talet omnämns Söderbro som förband Stadsholmen med Södermalm. Vid dagens Södermalmstorg började Göta landsväg som ledde vidare ner till de södra landskapen. Den här kommunikationsleden har troligen funnits redan innan Stockholm etablerades. Någon broförbindelse har inte funnits före stadens tillkomst men det har troligen varit möjligt att vada över det smala och uppgrundade sundet innan någon broförbindelse fanns. In på 1600-talet fanns en runsten inmurad i ett hus vid Järntorget. Idag återfinns runstenen på Medeltidsmuseet. Runstenen har en ornamentik som är utmärkande för flera runstenar som anses ristade av runristaren Halvdan på Södertörn mellan 1020–1050. Var runstenen ursprungligen varit placerad vet man inte men en framlagd hypotes är att den stått i början av Göta landsväg någonstans vid nuvarande Södermalmstorg. Att människor vistats där under 1000-talets första hälft är bekräftat genom de arkeologiska undersökningar som gjordes i området 2013–2015.¹

De tidsperioder vi huvudsakligen kom att beröra vid de arkeologiska undersökningarna var 1700-talet och 1800-talets första hälft. Vad som då hände vid Slussenområdet presenteras mer ingående under varje skedesbeskrivning i rapporten.

Noter

- 1 Uppgifterna i detta kapitel är hämtade från Blom, Holger 1933, Hansson, Hans 1956, Eklund, Hans 1981 och Söderlund, Kerstin & Hjulhammar, Marcus 2007, Carlsson, Michel & Svensson, Kenneth 2019. Uppgifterna om runstenarna är hämtade från Andersson, Lars 2013 och Källström, Magnus 2016.

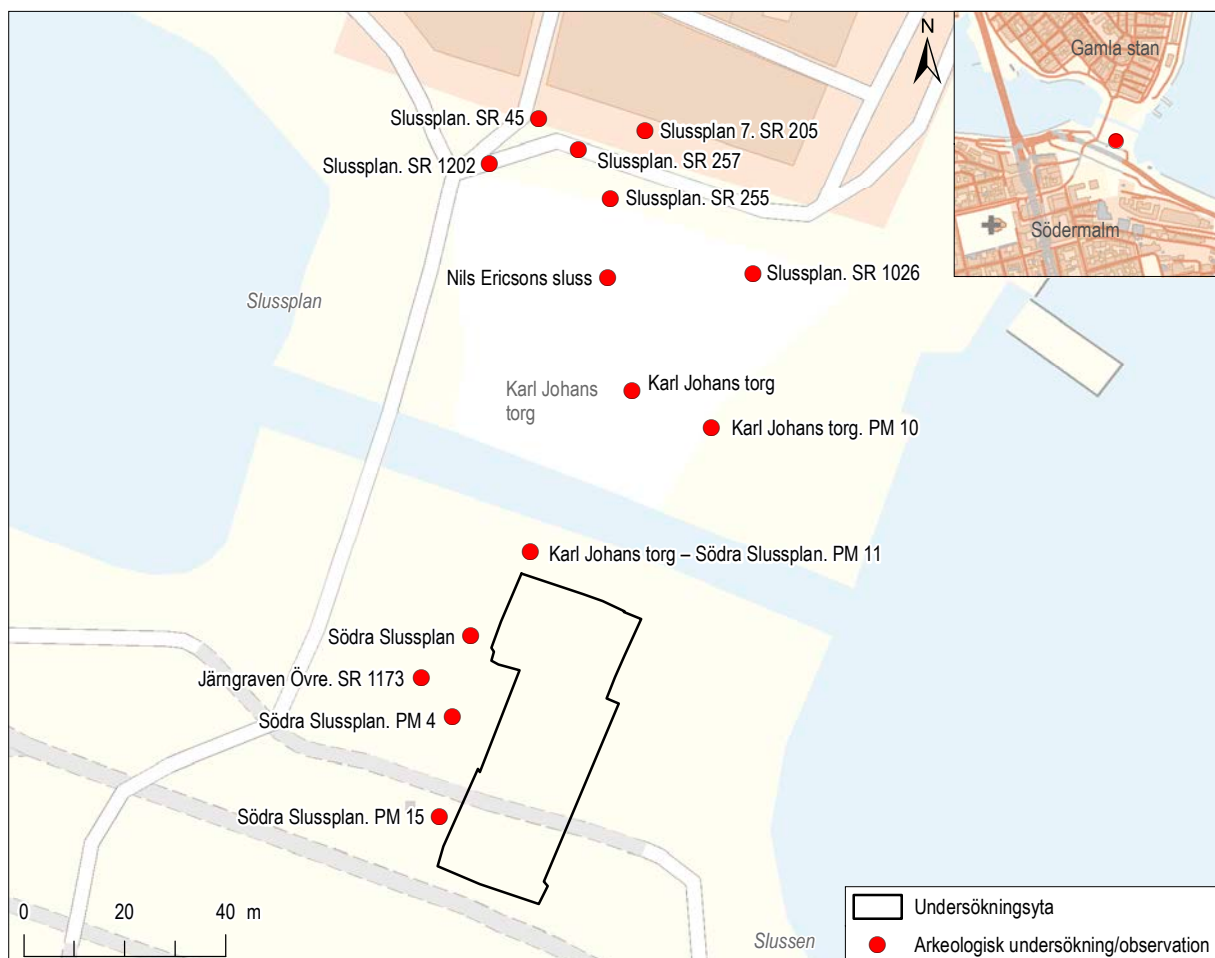

Stadsarkeologins förgrundsfigur i Stockholm Hans Hansson vid en undersökning 1940 (Digitala Stadsmuseet graark_10072484).

TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR OCH OBSERVATIONER

I nom det undersökta området vid Södra Slussplan och den närmaste omgivningen har ett antal arkeologiska undersökningar och observationer gjorts. Genomgången visar dock att flertalet var små till ytan och har utförts i form av schaktningsövervakningar. Undantaget är undersökningen vid Karl Johans torg 2017 som utfördes av Arkeologikonsult en kort tid

innan den här avhandlade undersökningen utfördes och vars resultat presenteras i en separat rapportvolym. De tidigare undersökningarna har resulterat i arkeologiska lämningar som huvudsakligen daterats till 1600-, 1700- och 1800-tal med enstaka indikationer på dateringar till 1500-talets senare hälft.

Figur 2. De arkeologiska undersökningar och observationer som gjorts i undersökningsområdet och i dess direkta närhet på underlag av Fastighetskartan i skala 1:1 500. Översikt i skala 1:20 000.

Nedan följer en sammanställning av de arkeologiska undersökningar och observationer som gjorts i undersökningsområdet och i dess direkta närhet, från Slussplan i norr till sydligaste delen av Södra Slussplan i söder. De PM-nummer som förekommer i texten är hämtade från rapportserien över PM som publicerats inom Arkeologikonsults projekt Slussenprojektet.¹ SR-nummer är genererade från Stadsmuseets register över de arkeologiska undersökningar som genomförts av museet i Stockholms innerstad.²

1854 Nils Ericsons sluss

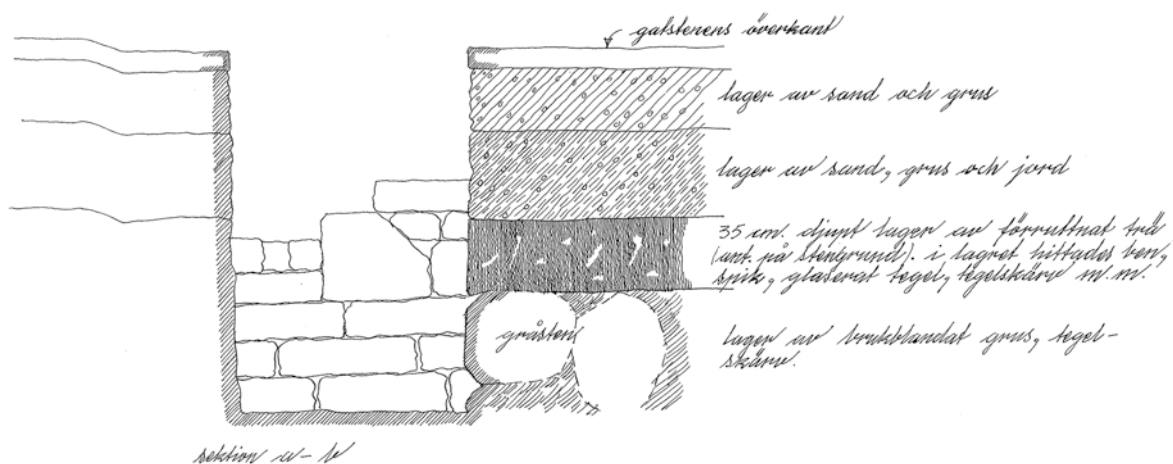
De tidigaste observationerna som är av arkeologiskt intresse är från mitten av 1800-talet och gjordes i samband med byggnationen av Nils Ericsons sluss. Vid muddringar för slusskanalen tillvaratogs en hel del fynd. Däribland fem guldmynt och 40 silver- och kopparmynt med dateringar från sent 1500-tal till 1700-talet samt en sigillstamp från 1200-talets slut eller 1300-talet. Dessutom påträffades ett strids-gissel daterat till 1300–1400-talet.³

1923 Slussplan 7. SR 205

Vid arbeten inför grundförstärkning av det så kallade "Räntmästarehuset" 1923 påträffades en tegelmur vilande på en grund av gråsten cirka 1,9 meter under marknivå i trottoaren framför kvarteret Achilles. Intill muren framkom rester efter en kullerstensbeläggning på 2,8 meters djup.⁴

1927 Slussplan. SR 255

Vid schaktningsarbeten för omläggning av ledningar och spårvagnsspår på Slussplan i samband med en ombyggnad av slussöverfarten påträffades murrester av tegel vilande på grunder av gråsten. De påträffade murpartierna var anlagda cirka 1,7 meter under marknivå och närmare 1,2 meter tjocka. Intill murarna framkom även rester av träbebyggelse. Vid undersökningstillfället tolkades murarna som rester efter den så kallade Kornhamnmuren som var en del av det senmedeltida försvarsverket vid Inre Söderport. Senare arkeologiska undersökningar har visat att detta var en felaktig tolkning (se SR 1202 nedan).⁵

Figur 3. Ernst Grönwalls fältdokumentation av arkeologiska lämningar som påträffades vid undersökningarna på Slussplan 1927 (SR 255, Digitala Stadsmuseet).

1945 Slussplan. SR 257

I ett mindre schakt som grävdes närmare 12 meter sydväst om kvarteret Achilles påträffades stockar från en möjlig rustbädd 2,1 meter under gatunivå. Stockarna var orienterade parallellt med kvarteret Achilles i närmast öst–västlig riktning.⁶

1973 Slussplan. SR 45

Ett 3,2 x 5,2 meter stort schakt grävdes på Slussplan utanför kvarteret Achilles. I schaktet som var fyndtomt framkom ett sotfärgat lager på cirka 1 meters djup.⁷

1994 Slussplan. SR 1026

Vid schaktningar för reparation av gasledningar togs sammanlagt 5 schakt upp varav ett på Slussplan. Inget av arkeologiskt intresse skall ha framkommit i detta schakt.

2012 Järngraven Övre. SR 1173

För att utreda grundförhållandena inför kommande ombyggnation av Slussen gjordes en schaktningsövervakning i Järngraven Övre. Vid arbetet togs tre schakt upp i dåvarande Slussengaragets lokaler i det område där Polhemsslussen från mitten av 1700-talet och den senare basarbyggnaden varit belägna. Ett av schakten togs upp i Polhemsslussens ränna som visade att konstruktionen var välbevarad. I anslutningen till Polhemsslussen påträffades även lämningar av basarbyggnaden, Södra Fiskarehuset, som byggdes över slussrännan vid mitten av 1800-talet.⁸

2013 Slussplan. SR 1202

I samband med ledningsomläggningar inför ombyggnationen av Slussen gjordes ett flertal schaktningsövervakningar av Stadsmuseet i Stockholm åren 2013–2015. Vid schaktövervakningarna framkom bland annat flera av de murpartier som dokumenterades på Slussplan 1927 (SR 255). Dessa tolkades då som delar av den så kallade Kornhamns-muren som ingick i de senmedeltida försvarsanläggningarna. Det kunde konstateras att de påträffade murpartierna inte hörde till en sammanhängande konstruktion utan olika byggnader. Murarna visade sig ha ingått i Södra Slaktarehuset och Södra Kvarnhuset som uppfördes vid Kvarnströmmen på 1600-talet. Dessa byggnader revs i samband med att Nils Ericsons sluss anlades på 1850-talet.⁹

2016 Södra Slussplan

Mellan 2015–2016 utförde Arkeologikonsult ett antal schaktningsövervakningar i Slussenområdet i samband med trafikomläggningsåtgärder som skulle utföras inför ombyggnationen av Slussen. Bland annat schaktades för en provisorisk gång- och cykelbana på Södra Slussplan. Här framkom bland annat murar och stenläggningar från Polhems sluss som byggdes vid mitten av 1700-talet. Dessutom hittades murar som kunde härledas till den basarbyggnad, Södra Fiskarehuset, som uppfördes över Polhems sluss vid 1800-talets mitt i samband med att Nils Ericsons sluss byggdes och ersatte Polhemsslussen.¹⁰

2016 Södra Slussplan. PM 4

I samband med ombyggnationen av Slussen gjordes ett antal provgropar inom exploateringsområdet för provtagning av markmiljön. Dessa schaktningar övervakades av Arkeologikonsult. På Södra Slussplan grävdes sammanlagt 19 stycken cirka 2 x 3 meter stora provgropar ner till en nivå av +0,5 meter över havet. I sju av provgroparna påträffades arkeologiska lämningar i form av kulturlager och konstruktioner. Bland annat påträffades vad som tolkades kunna utgöra grunden för östra vingmuren, en del av Gustav Vasas försvarsanläggning från 1500-talets mitt samt delar av kvarteret Trekanten från 1700-talet.¹¹

2017 Karl Johans torg

Som en del av de arkeologiska undersökningarna som görs i samband med ombyggnationen av Slussen genomförde Arkeologikonsult en undersökning på Karl Johans torg 2017. Vid undersökningen framkom omfattande lämningar från 1600–1700-talet, bland annat rester av Södra Slaktarehuset, Kvarngränd samt delar av kanalen vid Kvarnströmmen.¹²

2017 Karl Johans torg. PM 10

I samband med att Karl Johans torg och körbanan för Skeppsbroleden revs genomförde Arkeologikonsult en schaktningsövervakning. Schaktningarna gjordes öster om den ovan refererade undersökningen på Karl Johans torg.¹³ Vid schaktningen påträffades den östra gaveln på Södra Slaktarehuset från 1700-talet samt delar av kajfronter och stenläggningar som anlades när Nils Ericsons sluss byggdes vid 1800-talets mitt.¹⁴

2017 Karl Johans torg – Södra Slussplan. PM 11

Vid sidan av provgropar gjordes ett stort antal provborrningar för provtagning av markmiljön på Karl Johans torg och Södra Slussplan samt i vattenytan öster därom i mars 2017. I sju av borrhövlarna vid Karl Johans torg och de inre delarna av Södra Slussplan framkom rester av vad som tolkades vara träkonstruktioner i borrhövlarna. I flera av borrhövlarna fanns även spår av vattenavsatta kulturlager.¹⁵

2017 Södra Slussplan. PM 15

Inför en planerad spantslagning grävdes ett förschakt som sträckte sig från södra sidan av Karl johan-slussen till södra delen av Södra Slussplan. I samband med detta utjämnades även en yta öster om förschaktet. Vid schaktövervakningen framkom konstruktioner och kulturlager med en dateringsmässig spännvidd som sträckte sig från 1500-talet till mitten av 1800-talet. Bland dessa kan nämnas en del av den så kallade "Vallen" som utgjorde en del av den försvarsanläggning som Gustav Vasa lät uppföra vid mitten av 1500-talet, bebyggelseämningar från 1700-talet samt rester av kaj och basaren Södra Fiskarhuset från 1800-talets mitt.¹⁶

Noter

- 1 <http://www.slussenportalen.se>.
- 2 <https://stadsarkeologisktregister.stockholm.se>.
- 3 Söderlund, Kerstin & Hjulhammar, Marcus. 2007:34, bilaga 2. *Slussen*.
- 4 Salvén, Eric. 1923. Otryckt rapport, O:son Nordberg, Tord. 1932:171ff.
- 5 Grönwall, Ernst. 1927. Arkeologisk ritning. <http://digitalastadsmuseet.stockholm.se>.
- 6 1945. *Slussplan*. Gamla stan, arkeologisk ritning. <http://digitalastadsmuseet.stockholm.se>.
- 7 Reissen, Kerstin. 1973. Otryckt rapport.
- 8 Hedlund, John. 2012.
- 9 Wändesjö, John. 2016:35, figur 37.
- 10 Carlsson, Michel. 2016:7ff.
- 11 PM 4, 2017.
- 12 Carlsson, Michel & Sillén, Peter, i manus. Slussenprojektet, Arkeologikonsult.
- 13 Carlsson, Michel & Sillén, Peter, i manus. Slussenprojektet, Arkeologikonsult.
- 14 PM 10, 2017.
- 15 PM 11, 2017.
- 16 PM 15, 2017.

Gröna gången grävs fram i yrsnö. Foto från sydväst.

En av källarna i en salubod längs Gröna gången undersöks.

UNDERSÖKNINGENS FRÅGESTÄLLNINGAR

Den samlade kunskapen om undersökningsområdet inför undersökningen visade att vi kunde förvänta oss lämningar från 1400–1500-talet och fram till omdaning av Slussenområdet i samband med byggnationen av Nils Ericsons sluss vid 1800-talets mitt. Utifrån detta formulerades inledningsvis ett antal frågor som undersökningen hade som mål att besvara.

Bebyggelsens karaktär och utveckling

- ☞ *Hur har områdets bebyggelse utvecklats över tid från 1500-talet och framåt?*
- ☞ *Delar av Polhems sluss från 1750-talet förväntas framkomma vid undersökningen. Finns det även bevarade lämningar av dess föregångare Kristinaslussen från 1640-talet?*
- ☞ *I området uppfördes två försvarsanläggningar under 1400- respektive 1500-talet. Finns delar av dessa anläggningar bevarade inom området?*
- ☞ *Finns det rester av träkonstruktioner inom området? Går det i sådana fall att tolka vad de använts till? Här finns möjlighet att identifiera och datera anläggningar som exempelvis kajer, bryggor, broar med mera.*

Verksamheter

- ☞ *Vilka verksamheter har funnits i området?*
- ☞ *Finns här avfallsmaterial från de hantverk som bedrivits i området? Detta kan i så fall bidra till att belysa produktionens inriktning och förändring över tid.*

Kost och konsumtion

- ☞ *Finns här avfallsmaterial i form av ben från verksamheter som funnits på platsen? Detta kan i så fall bidra till att tydliggöra stadens kosthållning under 1600-talet och 1700-talet och infogas till den kunskap om kosthållningen som håller på att byggas upp med utgångspunkt från undersökningarna kring Södermalmstorg med anor tillbaka till sent 1200-tal.*
- ☞ *Undersökningen kommer sannolikt generera rikligt med keramik och glas. Vilken inblick ger detta material angående stockholmarnas bordskultur under 1600-talet och 1700-talet?*

Samtliga uppställda frågor har gått att besvara utifrån de resultat vi fick vid den arkeologiska undersökningen, men frågorna har fått omformulerats något. Förundersökningen antydde att fynden tidsmässigt företrädesvis skulle kunna placeras i 1600–1700-talet. Undersökningen genererade istället huvudsakligen ett fyndmaterial från 1700–1800-talet och det är mot den bakgrunden vi fått ställa frågorna om verksamheter, kosthållning och bordskultur.

GENOMFÖRANDE

Fältarbete

Arkeologiska undersökningar som utförs parallellt med pågående byggnation blir per automatik mer komplexa än de som kan utföras separat innan planerad exploatering startar. Vid undersökningarna på Södra Slussplan arbetade arkeologer och byggtreprenad sida vid sida vilket innebar logistiska utmaningar. Detta medförde bland annat att arbetsområdet fick delas in i tre delar, vilka benämndes yta A, B och C (från norr till söder). Ett krav som ställdes innan undersökningen var att varje delyta skulle kunna tas fram i sin respektive helhet för att lager och byggnadslämningar lättare skulle kunna följas och dokumenteras. På grund av grundvattennivån kunde vi inte gå längre ner än till en nivå av ± 0 meter över havet. I några fall, där det var arkeologiskt motiverat grävdes det lokalt djupare. I första hand gällde det konstruktioner som fortsatte under ± 0 meter över havet där syftet var att ta reda på konstruktionernas grundläggning.

Hela undersökningsområdet täcktes av relativt sentida utfyllnader. Undersökningen inleddes längst i norr (yta A) genom att det översta utfyllnadslagret som tillkommit i samband med att Karl Johans torg anlades i mitten av 1800-talet schaktades bort med maskin. Under detta framkom byggnadslämningar och gatubeläggningar och en mer noggrann undersökning tog vid. Större delen av det centrala undersökningsområdet (yta B) utgjordes av mycket omfattande utfyllnadsmassor som tillkommit vid igenfyllnader som gjordes i samband med ombyggnationen av Slussen på 1930-talet då Fiskebasaren revs och den gamla slussrännan (Polhems slusskanal) fylldes igen. Endast i den sydligaste delen av denna delyta framkom konstruktioner. Dessa hängde ihop med lämningar på delytan längst i söder (yta C). Där påträffades både murar, stenläggningar, bryggrester och andra träkonstruktioner.

En försvarande omständighet vid undersökningen var de många störningarna från 1930-talets betongkonstruktioner som många gånger brutit igenom de äldre konstruktionerna. Men vi kunde även notera att man valt att placera pelarfundament vid sidan av äldre stenmurar i de fall de varit särskilt kraftiga.

Figur 4. Planen visar de störningar som fanns inom undersökningsområdet. Flertalet störningar hörde samman med byggnationen i Slussenområdet 1930-talet. Skala 1:500.

Metod och genomförande

Efter att rivningsmassorna från 1930-talets konstruktioner avlägsnats undersöktes kulturlager och konstruktioner kontextuellt med bruklig kontextuell metod.

Samtliga kontexter mättes in digitalt med precisions-GPS. Kontexterna beskrevs på en speciellt utformad blankett i digitalt format på en läsplatta. Alla kontexter fotograferades. Fynd samlades och mättes in i relation till sin kontextuella tillhörighet. Detta gällde även all provtagning.

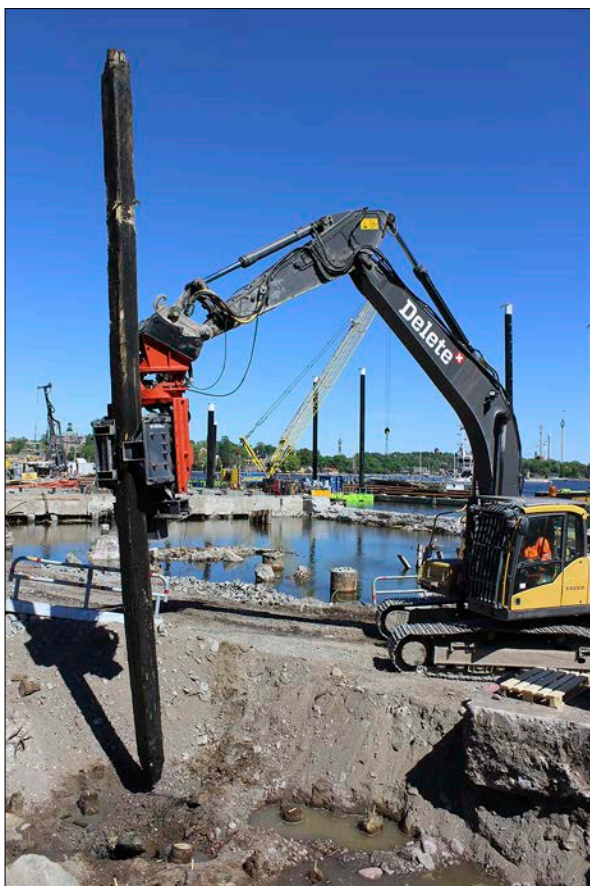
Dokumentationsmaterialet fördes sedan över i ett GIS-baserat dokumentationssystem – SiteWorks – för vidare analys. Samtliga konstruktioner lodfotograferades digitalt och mättes in med referenspunkter.

Den analoga dokumentationen av byggnadslämningarna utfördes löpande i fält av byggnadsantikvarie Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm. Anna Bergman har även renritat fältritningarna i digitalt format samt tolkat byggnadernas bebyggelsesekvenser och till- och ombyggnader av desamma.

Analys

Dendrokronologisk analys

Dendrokronologisk analys gjordes i syfte att datera huslämningar och andra väsentliga träkonstruktioner. Det trä som analyserades framkom huvudsakligen från rustbäddar och bryggpålar. För att få upp pålarna som ofta var flera meter långa användes en specialkonstruerad påldragningsmaskin.

Figur 5. För att kunna få upp pålarna som var nedslagna många meter i undergrunden användes denna påldragningsmaskin. Foto taget från sydväst.

Den dendrokronologiska analysen har utförts av Hans Lindersson på Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, Lunds universitet.

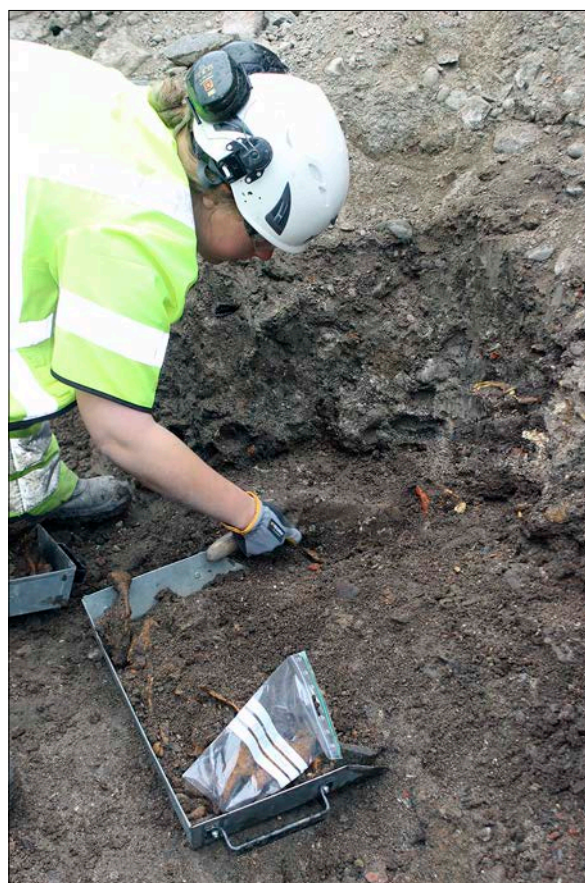
Makrofossilanalys

Makrofossilanalys gjordes för att besvara frågor om platsernas användning och de olika verksamheter som bedrivits, matvanor och konsumtion. Prover togs uteslutande i primärt avsatta lager och avfalls-lager.

Analysen gjordes av arkeobotaniker Stefan Gustavsson, Arkeologikonsult.

Osteologisk analys

Den osteologiska analysen utfördes i första hand med avsikten att svara på frågeställningar rörande kosthåll och social standard. Analysen ska kunna relateras till tidigare och kommande undersökningar och tillsammans skapa ett viktigt referensmaterial för kommande fördjupande analyser rörande stockholmarnas kosthåll och sociala standard över tid.

Figur 6. Djurben tillvaratas från ett av de äldsta avfalls-lagren vid Gröna Gången. Detta lager hade kastats ut vid strandkanten under 1600-talet. Foto taget från nordöst.

För att fånga upp förekomsten av fisk, fågel och mindre däggdjur vattensållades delar av golvnivåer och avfallshögar. Osteologiskt material insamlades endast i primärt avsatta kontexter för att få ett material med så hög kvalitet som möjligt för vidare analys.

Vid fältarbetet deltog osteologen Agneta Flood, Arkeologikonsult som ansvarade för metod och urval av osteologiskt material i fält. Den osteologiska analysen utfördes av Tove Björk och Agneta Flood, Arkeologikonsult.

Keramikanalys

Vid undersökningen omhändertogs stora mängder med keramik, mycket av det från utfyllnads- och utjämningslager. Syftet med analysen har varit att besvara frågor kring stockholmarnas bordskultur och handel. All analys, inklusive urvalet till detaljregistrering, har gjorts av Mikael Johansson vid Stockholms Stadsmuseum.

En analys av kakelmaterialet har gjorts av Philip Tonemar, Arkeologikonsult.

Glasanalys

Glas tillvaratogs från både primärt och sekundärt avsatta lager. Syftet med analysen var densamma som för keramiken. Allt glas har grundregistrerats, men skärvor från mynning, botten eller med dekor valdes ut för en mer ingående analys. Vid grundregistreringen har glaset delats upp i planglas och kärlglas, och vikt samt färg har angetts. Grundregistreringen har gjorts av Arkeologikonsult medan detaljanalysen utförts av Georg Haggrén vid Helsingfors Universitet.

Analys av historiskt byggnadsarkivmaterial

Inom undersökningsområdet påträffades lämningar efter konstruktioner och bebyggelse som dateras från 1500- till 1800-tal. För att få fördjupad kunskap om denna bebyggelse har vi låtit göra en genomgång av historiskt byggnadsarkivmaterial.

Denna genomgång har utförts av byggnadsarkeolog Anna Bergman vid Stockholms Stadsmuseum.

Figur 7. Anna Bergman från Stockholms Stadsmuseum ritar av murverket till en av bodkällarna vid Gröna Gången. Foto taget från väst.

Förmedling

Målgruppen för förmedlingen var i första hand intresserad allmänhet i Stockholm.

Förmedlingen skedde i enlighet med undersökningsplanen som utgör en del av schaktningsövervakningen för Slussen (Länsstyrelsens beslut dnr: 431-22393-2013).

Resultaten från undersökningen redovisades förlöpande på Arkeologikonsults hemsida www.slussenportalen.se. Detta skedde genom kortare artiklar om vad som skedde vid undersökningen under rubriken *På gång*. Även intressantare fynd redovisades på hemsidan under rubriken *Månadens fynd*.

Information till allmänheten skedde även via massmedia.

En del av förmedlingen till allmänheten skedde genom guidade visningar som genomfördes av Medeltidsmuseet. Guidningarna hade inte tillträde till själva undersökningsområdet men hölls på strategiska platser i närområdet.

Förmedlingsverksamheten var även samordnad med Slussenprojektets informatörer.

Föredrag om undersökningens resultat hölls även på Medeltidsmuseet, Länsstyrelsen och Stockholms universitet.

UNDERSÖKNINGENS RESULTAT

Inför den arkeologiska undersökningen delades ytan som sammanlagt omfattade cirka 1 300 m² in i tre delområden som benämndes A, B och C.

Den norra delen av undersökningområdet (A) omfattade ytan mellan Polhems sluss och ett område i norr med Fiskarehuset, sumphamn och fiskehamn.

Figur 8. Översikten visar hela undersökningsytan med murar och störningar. Ytan längst i norr gick under arbetsnamnet A, den centrala ytan B och längst i söder C. Arkeologiska lämningar saknades på stora delar av yta B, med undantag av området i närmast anslutning till yta C. Skala 1:500.

Den mellersta och södra delen av undersökningsområdet (B–C) omfattade ytan från Polhems sluss och fram till den nordöstra delen av Järngraven. Inom ytan fanns delar av den östra överfarten mellan Slussen och Skeppsbron (Östra Slussgatan), en gränd med försäljningsbodar (Gröna gången, senare Fiskarhusgränd), Polhemsslussens utlopp i Saltsjön,

delar av Vallen som ingick i Gustav Vasas försvarsanläggning från mitten av 1500-talet, mindre delar av ett område med bodar vid Östra Järngraven samt brygg- och broområdet utanför Östra Järngraven med bland annat Nedre Slussgatan (Östra passagebron).

Figur 9. Översiktsbild visande delar av Gröna gången och källare från de byggnader som stått längs med gångstråket. Foto från nordöst.

Den centrala delen av undersökningsområdet (delområde B), var till stor del utschaktat till under grundvattennivå. I den norra och södra delen av ytan fanns dock en del bevarade sten- och träkonstruktioner. På flera ställen hade äldre murar byggts för eller byggts på för att återanvändas i ett yngre skede vilket gjorde dem svårdaterade.

De lämningar som dokumenterades vid undersökningen har dateringar som spänner över närmare 300 år, från tiden kring Vasas byggnation av en ny försvarsanläggning vid mitten av 1500-talet fram till anläggandet av Nils Ericsons sluss på 1850-talet. På några platser fanns dessutom en del lämningar från tiden efter 1850 och fram till 1930-talets stora ombyggnation. Sammanlagt identifierades fyra bebyggelseskeden vilka innehåller sex olika faser. Skedesindelningen är gjord utifrån de större förändringar som vi sett i det arkeologiska materialet och som i flera fall överensstämmer med övergripande ombyggnationer i slussområdet. Som åren runt 1550, 1640, 1750, 1850 och 1935 då nya försvarsverk eller slusskanaler byggdes. Faserna är å sin sida baserade på större förändringar som kunnat identifieras inom respektive bebyggelseskede. Fynden kommer däremot redovisas per skede och inte per fas då byggnationer och ombyggnationer ställvis gjorde det svårt att stratigrafiskt urskilja tydliga lagerskiljen.

Bebyggelseskeden och faser har indelats enligt följande:

Bebyggelseskede 1. Åren 1548–1637

☞ *Fas 1. Åren 1548–1637, Vasatiden.*

Bebyggelseskede 2. Åren 1637–1747

☞ *Fas 2. Åren 1637–1698, Kristinaslussens äldsta tid.*

☞ *Fas 3. Åren 1698–1747, Kristinaslussens yngsta tid.*

Bebyggelseskede 3. Åren 1747–1846

☞ *Fas 4. Åren 1747–1800, Polhemsslussens äldsta tid.*

☞ *Fas 5. Åren 1800–1846, Polhemsslussens yngsta tid.*

Bebyggelseskede 4. Åren 1846–1935

☞ *Fas 6. Åren 1846–1935, Nils Ericsonsslussens tid.*

Skede 1, 1548–1637 (fas 1)

Vasatiden

Redan från det att Stockholm etableras i mitten av 1200-talet var Söderström och området däromkring en strategisk försvarspunkt och viktig kommunikativ led, såväl för transporter till sjöss mellan Mälaren och Saltsjön som för de som färdades på land via Göta landsväg till och från de södra landskapen. Tidigt användes strömmen för fasta fisken och verksamheter där kraften från det strömmande vattnet kunde nyttjas. Söderström utgjordes under medeltiden av två strömmar, en i norr och en i söder. Den södra strömmen, kallad Lilleström, var troligen grävd genom ett näs som skjutit ut från Södermalm. I ett privilegiebrev från 1436 får staden rätt till kvarnverksamheten i Söderströms norra ränna som även kallades Kvarnströmmen. Dessutom drevs andra verksamheter som sliperier och smedjor vid strömmen.¹

”Två torn byggdes först, ett vid Norrström, där nu slottet är, ett annat torn vid Söderström, där nu Svartmunkaklostret ligger, ty där hart intill gick Söderström på den tiden, och så gingo två murar ut från tornet vid Norrström till tornet i Söderström, den ena muren västan till och den andra östantill, och mellan de två murarna var staden” så beskrev Olaus Petri grundläggningen av Stockholm i sin ”Svenska krönika” från första häften av 1500-talet.²

Det södra tornet som omtalas i citatet ovan bör ha stått i nuvarande kvarteret Venus intill Järntorget men det förlorade sin försvarsfunktion redan i början av 1300-talet. Detta berodde på att de utfyllningar som gjorts av stränderna kring Stadsholmen resulterat i att en bebyggelse vuxit upp utanför den gamla försvarsmuren. Försvarstornet skänktes 1336 av kung Magnus Eriksson till svartbröderna som där inrättade ett kloster. Att stadens södra försvarspunkt sedan skulle ha stått helt utan torn från 1330-talet fram till 1400-talets början är inte troligt, så sanno-

likt har bygget av ett nytt försvarstorn inletts vid samma tid som det äldre togs ur bruk. Det finns även arkeologisk dokumentation som visar att en ny försvarsmur i sten påbörjats utanför den gamla i stadens västra delar under 1300-talets andra hälft.³

Senast i början av 1400-talet restes ett nytt kvadratisk porttorn som förlades till nuvarande Slussplan vid mynningen av Järntorgsgatan vilket kallades Inre Söderport samt ytterligare ett torn, Yttre Söderport, som var rest på den utskjutande udden från Södermalm.

Eldvapnens förbättring under senare delen av 1400-talet som bland annat innebar att man kunde skjuta kanonkuler betydligt längre än tidigare föranledde en förstärkning av broförsvaret vid Söderström. Mellan 1505–1508 byggdes därför Yttre Söderport om med ett helt nytt torn med två kraftiga vingmurar på ömse sidor om tornet. Kostnaderna för det nya yttre Söderport blev höga, bland annat gick det åt mer än 70 000 tegel till murarna och närmare 11 500 fjälltegel till taken.⁴

Efter Gustav Vasas maktövertagande 1523 förstärktes Stockholms försvar. Trots det var han inte nöjd. Hösten 1538 skrev Vasas ett brev till slottsfogden där han på påpekade att stadens befästningar och särskilt Söderport var undermåliga. Samtidigt kritiserades borgmästare och andra i staden för att de som Vasas uttryckte det hade ”ett ringa och slätt förstånd” vad gällde befästningar och mer var intresserade av att fylla sina egna fickor med stadens pengar. I själva verket berodde befästningarnas dåliga skick och otidsenliga uppbyggnad vid Söderström till stor del på de besvärliga grundförhållandena som rådde där i kombination med den snabba utvecklingen av befästningsanläggningarna vid denna tid. För ombyggnationen av försvarverket som pågick mellan 1539–1543

Figur 10. På den här detaljen från ett handkolorerat träsnitt av Franz Hogenberg från 1588 är området vid Slussen och Söderström avbildat. Här kan man se Vallgraven och den runda försvarsanläggningen Rondellen som Gustav Vasa lät uppföra vid 1500-talets mitt. Mellan Rondellen och det äldre försvarstornet som vid denna tid benämndes som Mellantornet syns den så kallade Vallan. Den del av vallanläggningen som påträffades vid undersökningen är grunden till den mur mot Saltsjön som ses på kopparsticket (inringat) (Universitetsbiblioteket Lund, www.alvin-portal.org, alvin-record:76597).

kontrakterades en holländsk byggmästare, mästare Klaus, som Gustav Vasa ansåg hade de kvalifikationer som krävdes. I den nya försvarsanläggningen uppfördes bland annat en förbindelsemur mellan inre och yttre Södertorn efter Rhenländsk och holländsk förebild. Vid bygget gjordes även stora utfyllningar mellan inre och yttre söderport. Av stadens räkenskaper framgår det att åkarna i september 1540 hade levererat inte mindre än 1 800 lass med "sand och annat" till Söderport.⁵

Under 1540-talet fortsätter arbetena med att bygga om och förstärka försvarsverken vid Söderström. Åren 1539–1543 hade stor möda lagts ner på att förstärka de inre försvarsverken mellan inre och yttre Södertorn.⁶ 1548 påbörjades byggandet av en helt ny försvarsanläggning på södermalmssidan

av Söderström. Efter kontinental förebild från Nordeuropa planerade Gustav Vasa att bygga en låg rondell bakom en djup vallgrav. Liknande befästningar hade redan gjorts vid slottet under början av 1540-talet. Som tidigare nämnts fanns en grav som kallades Lilleström utanför yttre Södertorn som hade grävts genom den tämligen låga åsrygg som sköt ut som en udde från Södermalm. Läget för den nya vallgraven förlades betydligt längre in, närmare uddens bas. Vallgraven grävdes vinkelrätt in från stränderna så att ett knä bildades vid dess krön. Det krävdes en stor arbetsstyrka för att gräva vallgraven, under budgetåret maj 1548–maj 1549 varierade antalet av staden avlönade grovarbetsmän med mellan femtio och närmare hundra man.⁷ Enbart under det första året gjordes mer än 10 000 dagsverken på vallgraven och vällen. Centralt placerad byggdes en dropp-

formad rondell, ett kanontorn, i vallgravens norra del.⁸ Uppå på vällen norr om vallgraven byggdes ett porttorn som var sammanbyggt med västra delen av rondellen. Från det gamla yttre Södertorn, som nu kallades Mellantornet, anlades en kullerstensbelagd gata upp till det nya porttornet som genom en vindbrygga förbands med vägarna på Södermalm. Området mellan vallgraven och Mellantornet kallades vällen och var en uppbyggd platå. En stor del av massorna till vällen kom från den uppgrävda vallgraven, men den bestod även av rivningsmassor från Svartbrödraklostret som revs 1547.

I takt med att staden expanderade ut på malmarna hade försvarsanläggningen vid Slussen till stor del spelat ut sin roll redan i början av 1600-talet. Nu skulle försva-

ret omfatta hela Södermalm och nya skansar planerades därför vid Danvikstull och Skanstull.⁹ Gustav Vasas försvarsanläggning underhölls dock fortfarande och åren 1609–1612 utfördes omfattande reparationer på vallgraven. Under dessa år skedde även den sista utbyggnaden av befästningarna vid Slussen. I stadens räkenskaper omtalas utgifter för arbeten med ”västervällen och ”östervällen” som Hans Hansson antagit var värn som byggdes mot Saltsjön och Mälaren som skydd för de kanoner som skulle flankera de lätta försvarsverken vid Kornhamnstorg.¹⁰ Malmarna införlivades i staden 1635 vilket innebar att Inre- och Mellanportens roll som försvarsverk förlorat sin betydelse och 1637 revs bägge försvarstornen, det sistnämnda för att bereda plats för den första slussen – drottning Kristinas sluss.¹¹

Fas 1. 1548–1637, Vasatiden

”...medh Jordh, Tårff, grus, dyngie och annat sådant, som dogh
motte bäress vthur Staden...”*

1548	Byggnationen av Gustav Vasas försvarsanläggning yttre Söderport påbörjas.
1573	Ombyggnation av försvarstornen och renovering av vallgraven.
1581	Den så kallade Vallen vid yttre Söderport renoveras.
1586	Yttre Söderport byggs om.
1609–1612	Omfattande reparationer av vallgraven.
1626	Södra Slaktarhuset uppförs över Kvarnströmmen.
1635	Det inre och mellersta försvarstornet rivs.

Figur 11. Viktigare händelser vid Södra Slussplan 1548–1637 (fas 1) utifrån skriftliga källor (Blom 1933:171, Hansson 1956:220f, Eklund 1981:9f).

*Citaten är hämtat ur Johan III:s brev till borgmästare och råd i Stockholm den 1 januari 1581 och beskriver hur kungen vill att vallen skall restaureras. Mumtse, L. W:on. 1920:102.

Undersökningens resultat för fas 1

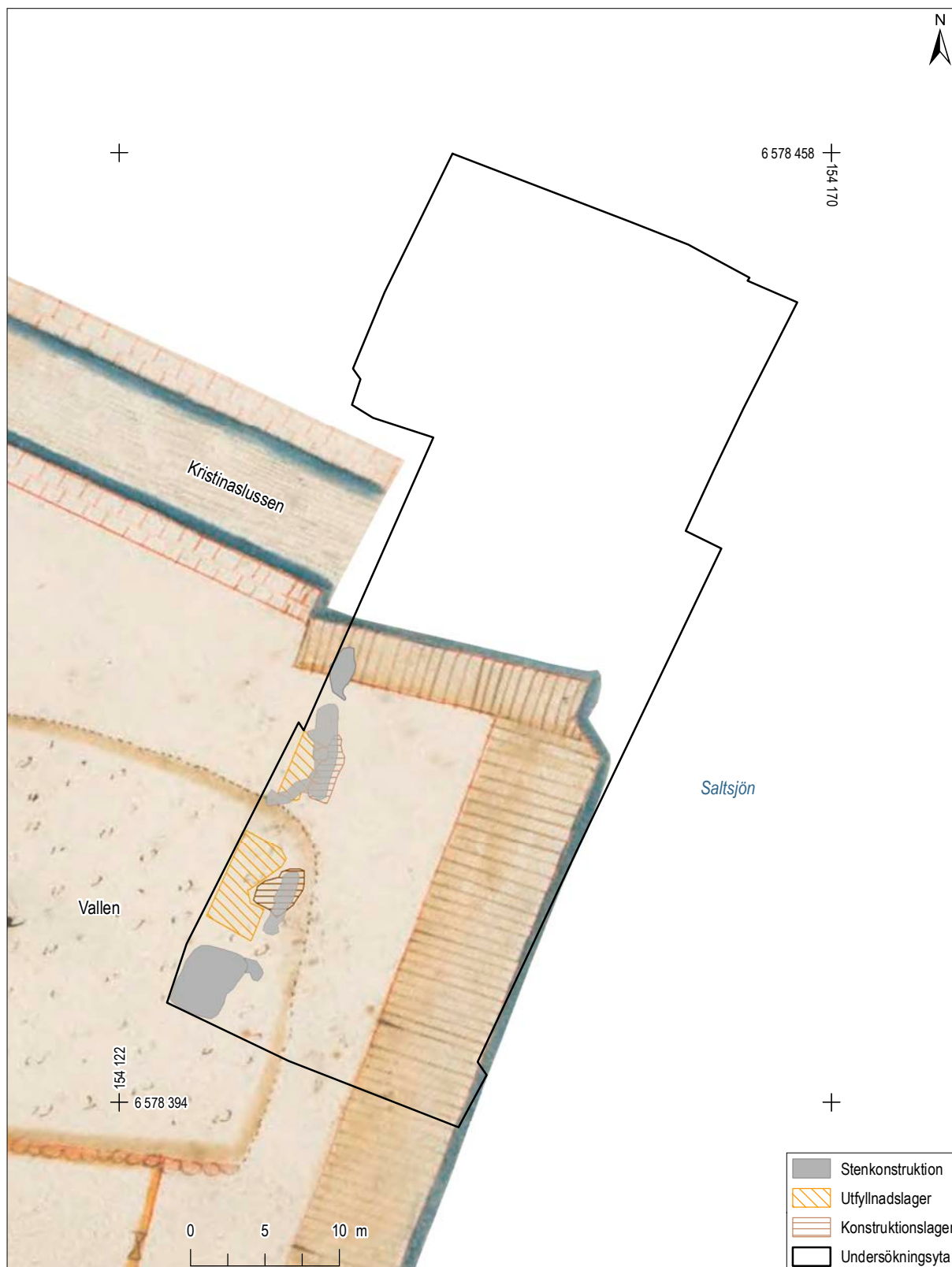
Tolkning av bebyggelsens utveckling i fas 1

Fas 1 omfattar en period om närmare 100 år, från det att Gustav Vasas stora försvarsverk med bland annat Vallen och Stadsgraven börjar anläggas vid mitten av 1500-talet, fram tills dess att man börjar bygga drottning Kristinas sluss år 1637. Större delen av undersökningsytan var under 1500-talet och tidigt 1600-tal en vattenyta och strandlinjen bör ha gått nära undersökningsområdets västra gräns vilket innebär att de arkeologiska lämningarna från denna period var ytterst få. Den enda konstruktionen som framkom i fas 1 var delar av grundmuren till den så kallade Vallen i Gustav Vasas försvarsanläggning som framkom i undersökningsområdets sydvästra del.¹² I övrigt påträffades en påle nordöst om murkonstruktionen som genom dendroanalys daterats till 1586–1591.¹³

Fynden i fas 1

Fyndmaterialet från fas 1 var mycket begränsat och omfattade endast ett tjugotal keramikskärvor varav närmare hälften visade sig vara svallade. Med undantag av en skärva Siegburgkeramik påträffades samtliga keramikskärvor i ett konstruktionslager från anläggandet av Vallen. Keramiken utgjordes av stengodskeramik samt skärvor av yngre vit- och rödgodskeramik med en ramdatering till omkring 1400–1550.¹⁴

KONSTRUKTIONERNA I FAS 1

Figur 12. Plan över alla lämningar i fas 1 (1548–1637) mot bakgrund av 1674 års karta över kvarteret Stadsgården (Holms tomtbok, Södra förstaden östra 1674). Skala 1:400.

KONTEXTGRUPP 1.
MUR INGÅENDE I VALLEN

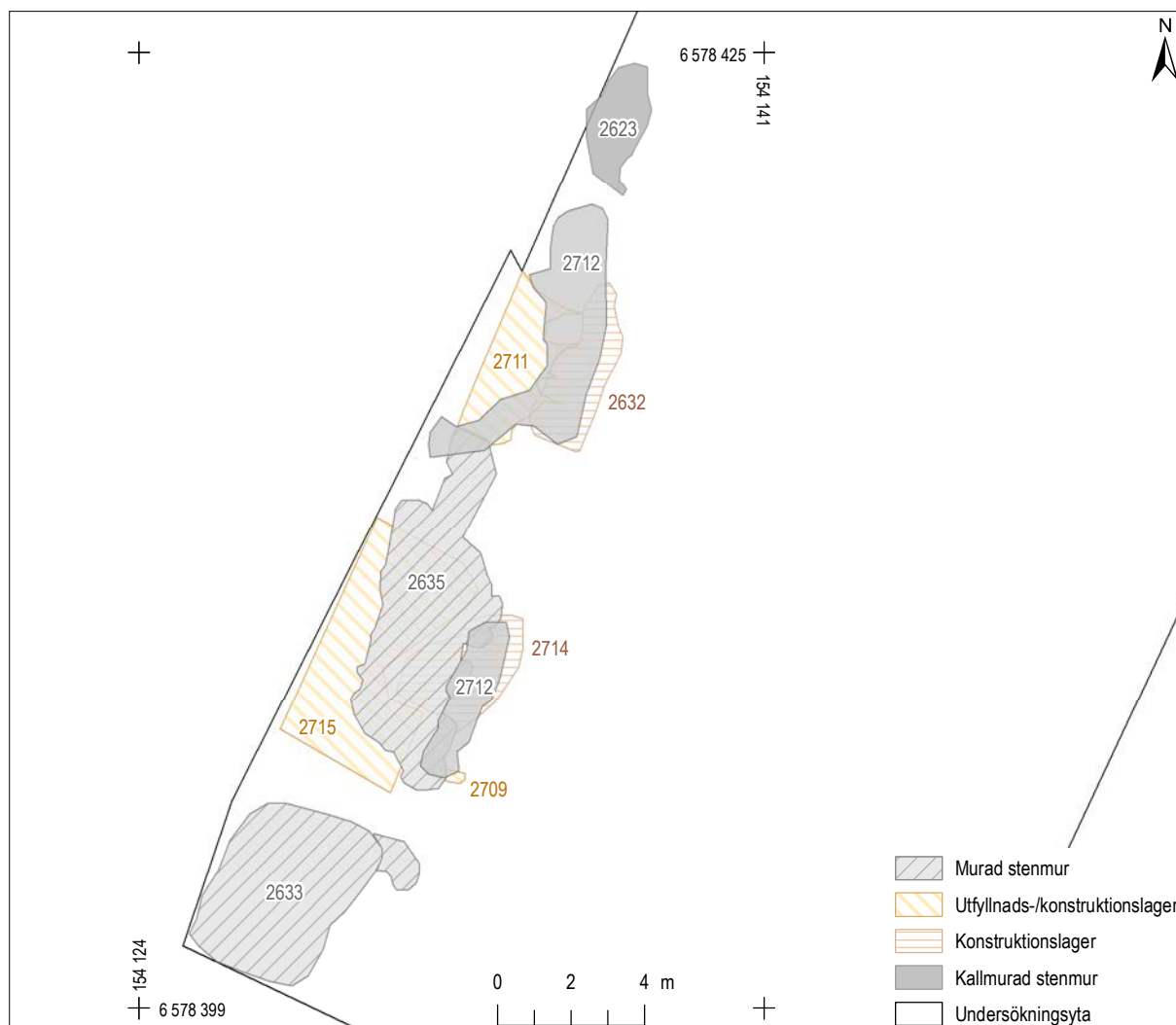
Den enda konstruktionen som kan föras till fas 1 utgjordes av en närmare 27 meter lång och upp till 4 meter bred mur.¹⁵ Som mest var muren bevarad till en höjd av cirka 2 meter. Bottendelen av muren var kallmurad, huvudsakligen med naturstenar i storleksintervallet 0,6–2 meter i diameter. Ovanpå grundmuren fanns murade partier med mindre, 0,4–0,9 meter stora stenar, där både kluvna och naturstenar ingick. Murens anläggningsnivå kunde inte fastställas då grunden låg under grundvattennivå.

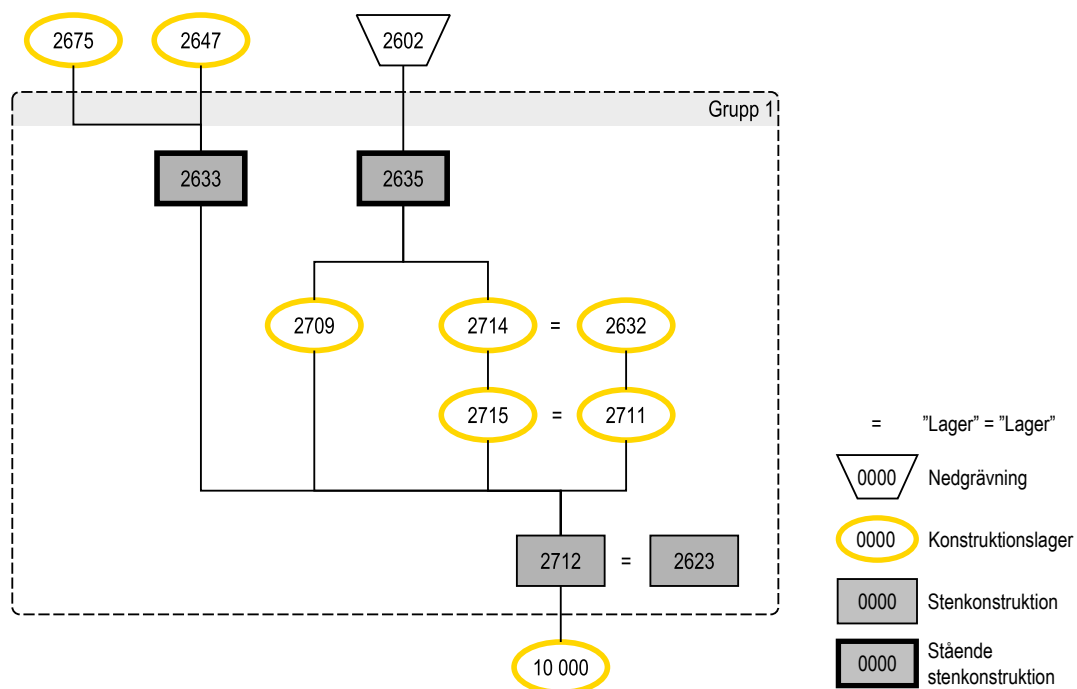
Muren utgör grunden till den östra delen av den mur som kallades Vallen och ingick Gustav Vasas försvarsverk som påbörjades 1548. Vallen finns avbildad av Hogenberg 1588 där läget mellan Vasas rondell och yttre Söderport (eller Mellanporten som den då kallades) tydligt framgår (se figur 10). På bilden ser man också att vallens mur är placerad precis i vattenbrynet mot Saltsjön.¹⁶

Kontextnummer	Kontext
2623	Kallmurad stenmur
2632 = 2714	Konstruktionslager
2633	Murad stenmur
2635	Murad stenmur
2709	Utfyllnads-/konstruktionslager
2711 = 2715	Utfyllnads-/konstruktionslager
2712	Kallmurad stenmur

Figur 13. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 1.

Figur 14. Plan över kontextgrupp 1. Skala 1:50.

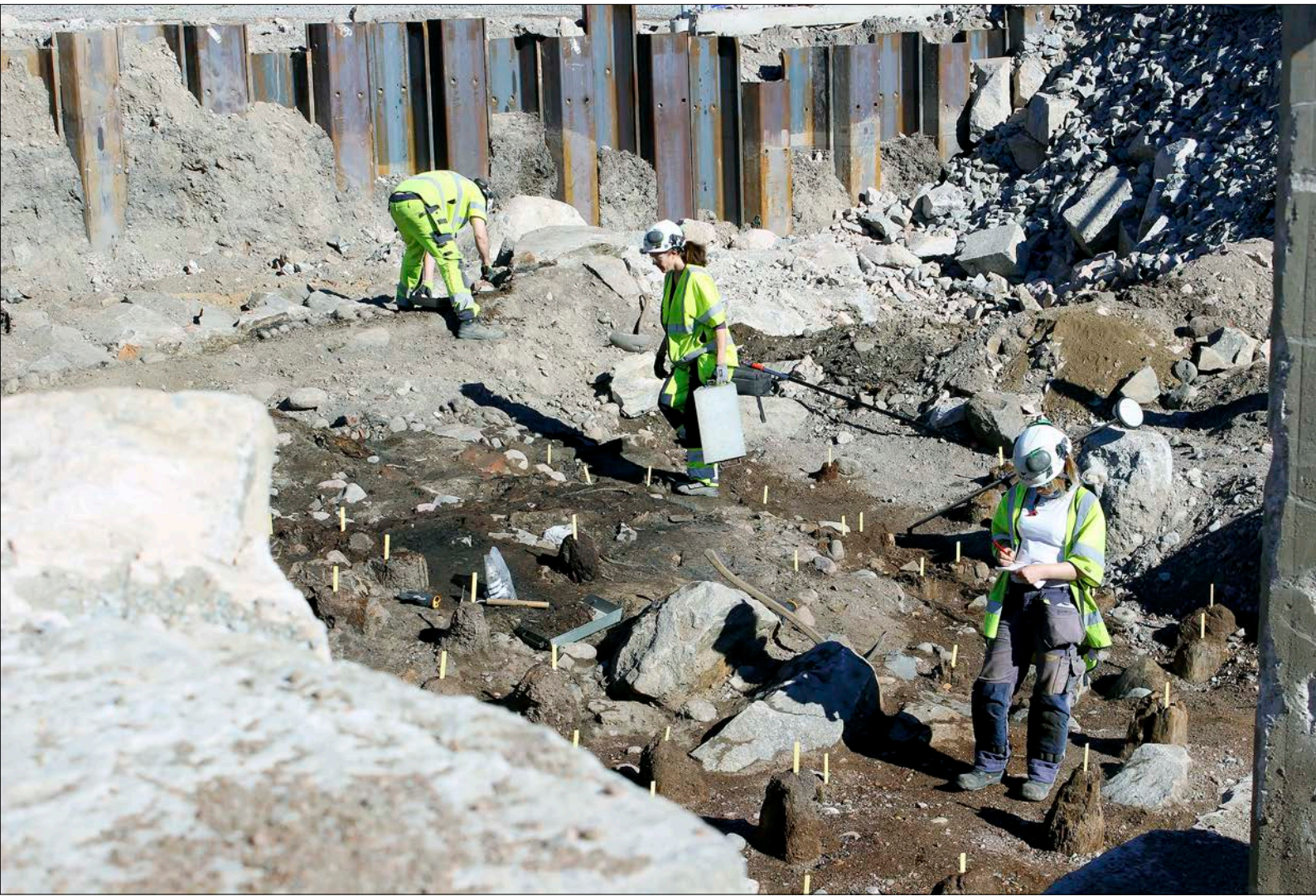
Figur 15. Matris över kontextgrupp 1.

Figur 16. Här rensas några av de upp till två meter stora stenblocken som ingick i grundmuren till Vallen från 1500-talet fram. Foto från söder.

Noter

- 1 Blom, Holger. 1933:162ff. O:son Nordberg, Tord. 1935. Hansson, Hans. 1956:20ff. Söderlund, Kerstin & Hjulhammar, Marcus. 2007.
- 2 Hansson, Hans. 1956:25 och där anförd litteratur.
- 3 O:son Nordberg, Tord 1935:12, Hansson, Hans 1956:172ff, Söderlund, Kerstin & Hjulhammar, Marcus 2007:14, Bergman, Anna & Söderlund, Kerstin 2012:12ff. Se Hansson, Hans 1956:21, Bild 5 för en översikt över försvarsanläggningarna vid Söderström.
- 4 Hansson, Hans 1956:177ff, bild. 52.
- 5 O:son Nordberg, Tord 1935:17ff, Hansson, Hans 1956:193ff.
- 6 O:son Nordberg, Tord 1935:18f. Det är oklart om det utfördes några arbeten på försvarsanläggningarna vid Söderström mellan 1544-1548. Enligt Hans Hansson så var det på den västra försvarslinjen, den så kallade Skansen västantill, som arbetet utfördes under dessa år och fram till 1553. Först 1548 påbörjades arbetena med det nya yttre försvaret vid Söderport (se Hansson, Hans 1956:198, Bild 56, 266ff.).
- 7 O:son Nordberg, Tord 1935:19, Hansson, Hans 1956:204ff. O:son Nordberg, Tord och Hansson, Hans redovisar olika årtal för byggnationen av den nya försvarsanläggningen. O:son Nordberg anger att den byggdes mellan 1544 – cirka 1550 medan Hansson skriver att byggnationen sannolikt påbörjades i mars 1548 och att man ännu i april 1558 arbetade på vallgraven. Här får Hansson anses som mest trovärdig då han redogör för flera olika källor som styrker hans uppgifter. Bland annat en anteckning i utgiftsboken från den 13 maj 1548 där murmästarna avlönades för att de ”lade grundvalen utanför Söderport för den nya vällen, som på detta året upptagen blev” (Hansson, Hans 1956:204).
- 8 O:son Nordberg, Tord 1935:16f, Hansson, Hans 1956:205.
- 9 Munthe, Axel 1959:69.
- 10 Hansson, Hans 1956:220f.
- 11 Blom, Holger 1933:171.
- 12 Kontextgrupp 1.
- 13 Kontext 2574:8486, se bilaga 8.
- 14 Kontext 2709.
- 15 Kontextgrupp 5.
- 16 Hansson, Hans 1956:197f.

Skede 2, 1637–1747 (fas 2–3) Kristinaslussens tid

Under tidigt 1600-tal minskade Slussenområdets försvarsstrategiska betydelse vilket öppnade upp för en kraftig ekonomisk expansion av området. 1637 revs Inre Söderport och Mellantornet, det som tidigare kallades Yttre Söderport. Sträckemuren mellan dem revs redan 1605. Ett stort slakteri, Södra Slaktarehuset, byggdes 1626 tvärs över Kvarnströmmen och låg där tillsammans med två kvarnhus.¹

Ett problem som hade tilltagit under århundradena var passagen mellan Mälaren och Saltsjön. Fram till 1634 så måste alla skepp som skulle in i Mälaren dras upp igenom Lilleström som var spärrad med en kedja i vardera änden, de så kallade ”store strömkedjan” och ”lille kedjan”. Till hjälp fanns ankarkedjor utmed passagen med vilka besättningarna halade upp skeppen. Vid passage ut till Saltsjön användes kedjorna för att dämpa farten. Större skepp måste varpas* eller vindas upp genom strömmen av personal som fanns på plats.²

De skepp som passerade genom Lilleström var tvungna att betala en avgift till staden, så kallad strömpenning. Strömpenningarna utgjorde en av stadens viktigaste inkomster. Samtidigt så hade staden utgifter för verksamheten då det hände att skeppen gick på grund och fastnade. Det uppstod även skador på vindbryggan över strömmen och bron, dessutom var kedjorna samt strömkanten i ständigt behov av underhåll och reparationer. I takt med landhöjningen blev passagen genom Lilleström även grundare och strömmen stridare, samtidigt som skeppen blev större, vilket gjorde det alltmer besvärligt att vinda upp skeppen. Staden beslöt därför att bygga en sluss i Lilleström efter holländsk modell.

Arbetet i Lilleström påbörjades 1634 och året därefter åtog sig staden alla kostnader för slussens skötsel och underhåll. Byggandet av slussen igångsattes på allvar 1637 under ledning av två holländska timmermän, Adrian Dams och Lennart Hermansson. Till sin hjälp hade de dessutom holländska hantverkare som var lämpade för uppgiften. För att bygga slussen var man tvungna att bygga fördämningar i båda ändarna av strömmen. Det gjordes med hjälp av en pålkran som fördes till platsen från Rörstrand i maj 1637 och samtidigt så utfördes spontningar längs sidorna så att kanalen kunde torrläggas. I slutet av juni hade man lyckats få ur allt vatten ur ”dockan” så att man kunde gräva ur botten på strömmen till det djup man ville uppnå. Arbetet utfördes av nio stenhuggare som ”brände store stenar sönder ur slusseströmmen” vilka till hjälp hade ditkommenderade soldater och byskyttare som förde ”store stener och grus ur slusseströmmen”. Slussdammen som liknade en lång pråm tillverkades av trä på Skeppsholmen och bogserades på plats 1638 efter att fördämningen mot Saltsjön tillfälligt öppnats. Därefter kläddes slussen med från Holland införd ”blocksten, klinksten och ciment”. Följande år påbörjades arbetena med de kopparklädda ”vattenskruvarna”, själva slussportarna, som var konstruerade som dubbla pardörrar för att kunna reglera vattenflödet. För att kunna öppna slussportarna tillverkades draganordningar som drogs av hästar som hade ett eget stall. Som smörjmedel i maskineriet användes sältran och smör. Svenska och tyska murmästare byggde en trappa av sten och klädde port- och bropelare med gråsten. Dessutom byggdes två nya vindbryggor över slussen samt två ”slussvaktarstugor”.

*Varpning innebar att skeppen drogs upp med linor och spel.

1642 stod slussen färdig att tas i bruk. Slussen tillägnades den snart myndiga drottning Kristina och kallades därför "Drottning Kristinas sluss". Den var 6,5 meter bred (11 alnar) och hade ett djup av 1,9 meter (5 fot) vilket innebar att de skepp som skulle passera genom slussen högst fick ha ett djupgående av 1,6 meter (4 fot). Den byggda slussen var ett mycket kostsamt projekt för staden. Under åren 1637–1642 kostade slussbyggnationen mer än de pågående gaturegleringarna under motsvarande år.³

Den tidigare strömpenningen ersattes av slusspenningar, hamnavgifter, stämpelskatt samt tull på in- och utförda varor. Den ökade skeppsfarten fick till följd att stadens tullinkomster sexfaldigades mellan 1635–1645, från 50 000 till 300 000 riksdaler. Kristinaslussen var dock inte särskilt hållfast utan behövde repareras åtskilliga gånger. Redan 1647 utfördes omfattande ombyggnationer av slussen och 1654 anställdes byggmästaren Adrian van Stolck från Rotterdam för att ansvara för reparationer och förbättringar av konstruktionen. I början av 1700-talet var emellertid slussen helt förfallen och det ansågs inte längre möjligt att bevara den genom reparationer och ombyggnader då stenen var söndervittrad, fyllningen mellan pålarna bortsköljd och virket upprutnat.⁴

År 1662, tjugo år efter att Kristinaslussen öppnat, flyttades järnhanteringen från området vid Järntorget till Stadsgraven som den gamla vallgraven kallades. Bottennivån på graven höjdes och öppnades mot Mälarsidan så att en kanal bildades. Bottenvåningen i Vasas rondell byggdes om till våghus och kontor. Till graven som hädanefter kallades Järngraven anlände skutor och vinterforor med järn över Mälaren från Bergslagen. Där vid Södra Järnbron togs stångjärnet omhand av järnbärare och järnvräkare som såg till att järnet vägdes, kvalitetskontrollerades, stämplades och förtullades innan det bars bort till Norra Järnbron för omlastning på mindre skutor för vidare transport till andra kuststäder och länder. Järngraven kom att bli den största exporthamnen för järn i hela

Europa och efter att det bottniska handelst-vånget infördes 1636 gick drygt två tredjedelar av all utrikeshandel via Stockholm.⁵

Strax nedanför Södermalmstorg mot Salt-sjön hade de ryska handelsmännen fått en egen handelsplats, Ryssgården, som öppnades 1641. Intill denna fick två utländska handelsmän, tysken Johan Fredrik von Frieslandorff och holländaren Abraham van Eijk, tillstånd år 1664 att öppna ett generalfaktorikontor som var ett exportkontor i vilket inrymdes handelsbörs, hotell för köpmän och varumagasin. Syftet var att stärka den svenska exporten. Verksamheten kom igång 1667 men fick läggas ned efter endast ett par år. Byggnaden som uppförts efter ritningar av Nicodemus Tessin d.ä. var då inte färdigbyggt utan det ansvaret fick tas över av staden som tänkte använda den som ett nytt stadshus, Södra stadshuset. Sedan 1942 inrymmer byggnaden Stadsmuseet i Stockholm. Med Järngraven, Kristinaslussen och Generalfaktoriet blev området kring Slussen stadens ekonomiska centrum och längs med Skeppsbron byggde adeln nya palats.⁶

På 1690-talet fortsatte rivningarna av de då uttjänta försvarsanläggningarna, Vasas rondell och porttorn rivs samtidigt som stora delar av försvarsvallen schaktades bort, grusmassorna användes bland annat för uppförandet av det nya slottet. Över vallgraven byggdes en ny bro som kom stå oförändrad fram till att järnvägen drogs fram 1871.⁷ Från stadens uppkomst på 1200-talet och fram till 1600-talets slut fanns det endast en broförbindelse mellan Stadsholmen och vägarna söderut. Sedan äldsta tider hade denna bro förmodligen anslutit till förlängningen av Järntorgsgatan där Söderström var som smalast. Under 1600-talet utvecklades Skeppsbron till en väl fungerande hamnanläggning kantad av ståtliga stenhus samtidigt som gaturummet mellan kaj och bebyggelse gjordes till en paradgata. Den livliga handeln och transportererna av varor och människor till och från Skeppsbron ökade behovet av en ny överfart från Skeppsbron till Södermalm vilket förverkligades 1698 under slotts- och

stadsarkitekten Tessin d. y:s ledning.⁸ I samband med dessa arbeten gjordes stora utfyllnader i östra delen av den så kallade Slussholmen vilken utgjordes av området mellan Kvarnströmmen och Kristinaslussen.

Vid Slussen var det ett ständigt liv och rörelse med järnbärare, kvarnar och sliperier, slakteri och försäljning av kött, grönsaker, frukt och fisk samtidigt som skepp passerade genom Kristinaslussen och människor tog sig fram på broarna mellan Södermalm och Stadsholmen.

Trots all den intensiva verksamhet som bedrivits vid Söderström alltsedan medeltiden så finns det förvånansvärt lite skrivet om när de etablerades och hur verksamheterna bedrevs. Fasta fisken och kvarnar finns som ovan nämnts nämnda i tänkeböckerna redan under 1400-talet och har säkerligen funnits även tidigare. Under samma period som man tar beslut om att bygga Kristinaslussen bestäms det i stadens privilegiebrev år 1636 att inga byggnader får uppföras på "Dammen eller broarna" vid Söderström. På ett kopparstick av Wolfgang Hartmann från år 1650 kan man inte heller se någon bebyggelse mellan kvarnarna vid Söderström och Kristinaslussen så det tycks som att beslutet följs till en början (se figur 22). Snart växte dock nya byggnader upp uppförda på pålar och timmerkistor. Byggnaderna som uppfördes var av provisorisk art och förändrades ständigt i samband med reparationer och underhåll.⁹

Det första slakthuset byggdes som nämnts ovan 1626 över Kvarnströmmen. Det brann ner till grunden 1691 men byggdes omgående upp igen.

Redan 1728 ansågs såväl Södra Slaktarehuset som Södra Fiskarehuset vara i så dåligt skick att de omedelbart behövde repareras. Även bron vid Södra Fiskarehuset var i behov av reparation "...till förekommande af Menniskors och Creaturs omkommande" som det uttrycktes. Några större reparationer kan emellertid inte ha utförts, för på 1740-talet aktualiserades frågan på nytt. Då konstaterades att pålverket som Södra Fiskarehuset vilade på var helt förruttnade och att hela byggnaden hade börjat sjunka. Vid denna tid rasade även en del av stenbron över Söderström vid Södra Kvarnhuset i vattnet och fick ersättas med en träspång.¹⁰ Hela området tycks således ha varit i ett ganska bedrövligt tillstånd under 1700-talets första hälft.

Först på 1770-talet revs Södra Slaktarehuset och ersattes med ett nytt som byggdes upp år 1778. Samma år ersattes de gamla kvarnarna från 1600-talet väster om slakthuset med ett nytt kvarnhus.

Vid de undersökningar på Slussplan som den här rapporten behandlar framkom framförallt lämningar som anläggs under 1700-talets första hälft samt delar av Södra Fiskarehuset.

Fiskförsäljning

Fisk har alltid varit en viktig föda för stockholmarna. Inte minst under den katolska medeltiden då närmare hälften av årets dagar var fastedagar då inget kött utan endast fisk fick ätas. I äldsta tid försågs stadsborna med färsk fisk genom stadens egna fiskare som fiskade i Mälaren och Saltsjön. Ett av de äldsta skråna i Stockholm var notfiskarskrået som bildades 1431.¹¹ Man seglade även till Stockholm skärgård, Åland och finska kusten för att fiska eller köpa upp fisk av lokala skärgårdsbönder. Den fisken saltades eller torkades för att klara transporter till staden.

I takt med att stadens befolkning ökade blev behovet av färsk levande fisk större än vad som kunde levereras av notfiskarna och lokala fiskare. Därför började fiskare, troligen i början av 1500-talet, åka ut i skärgården för att köpa upp levande fisk som de förvarade i sumpar och de kallades därför sumpfiskare. Fisken såldes direkt till stadsborna på gator och torg. Försäljningen var inte bara oorganiserad utan skapade även sanitär olägenhet då osåld ruttnande fisk lämnades i gränder. För att kontrollera handeln med färsk och levande fisk bildades *Fiskarämbetet* även kallat *Sumpfiskarämbetet* 1636 för alla som ägnade sig åt fiske i annan form än notfiske. Skråets tillkomst innebar att färsk och levande fisk kunde köpas till kontrollerade priser. Det bestämdes även att fisken enbart fick säljas på fiskaretorgen vid Norrström och Söderström. Vid Söderström etablerades Södra Fiskarehuset samt Fiskaretorget (även kallat Fiskarehamnen) på 1660-talet. I Fiskarehamnen såldes fisken i stånd under bar himmel från en utbyggd brygga i Saltsjön medan Fiskarehuset mer fungerade som en saluhall med fasta bodrum.

Medlemmarna i skrået kallade sig i skärgårdarna för fiskköpare och hävdade förtur på att köpa upp levande fisk. Detta

bestreds av borgare i andra städer. 1684 utfärdades därför ett brev med *Privilegier för FiskkiöpareÄmbetet*. I brevet fastslogs att ämbetsbröderna hade förtursrätt att köpa upp all levande fisk i skärgården såväl som Mälaren och Hjälmaren och föra den till Stockholm. Varje fiskköpare fick ha högst två segelsumpar. Antalet fiskköpare uppgick till mellan 30–60 stycken. Parallellt med sumpfiskarnas verksamhet med färsk fisk sålde skärgårdsbönderna själva saltströmming och egenproducerade produkter vid fiskaretorgen.

När segelsumparna anlände till fiskaretorgen flyttades fisken över till fasta ladsumpar. Om det var fullt i hamnen och man därför inte kunde tömma resesumpen kunde man hyra en sumprunkare som genom att gunga båten oavbrutet såg till att det kom in färskvatten i sumpen som på det sättet höll fisken vid liv. Skärgårdsborna delade upp fisken i två kategorier, *strömming* och *fisk*. Fisk utgjordes av *fjällfisk* och *skinnfisk*. Basen för fiskköparnas handel utgjordes av större fjällfisk, främst abborre, gädda, braxen, sik och id. Men man handlade även med mindre fjällfisk som endast kallades mört. Skinnfisken var huvudsakligen torsk. Samtliga fiskarter kunde sumpas, torsken dock enbart på våren. Försäljningen av fisken sköttes av fiskköparnas hustrur och anställda pigor.

Under 1700-talet uppstod meningsskiljaktigheter mellan fiskköparna, skärgårdsbönderna och månglerskorna om vilka som hade rätt att sälja färsk fisk vid torg och hamnar. Detta utmynnade i *Publicitation emot intrång uti FiskkiöpareÄmbetet* år 1740 där det fastslogs att det endast var fiskköparna som fick sälja färsk fisk. Den sedan lång tid kritiserade skråordningen upphörde slutligen genom *Fabriks- och hantverksordningen* från den 22 december 1846 i vilken skråna avskaffades och klagade att vem

som helst hade rätt att handla med alla slags varor. Detta innebar att Fiskare-ämbetet uphörde i juli 1847 och ersattes med Stockholms Fiskköpareförening. Efter att fiskköparnas rätt till handel med färsk och levande fisk upphörde konkurrerades de av lokala uppköpare från Stockholms skärgård, Åland och Åbos

kust som började köpa upp fisk som de själva sålde i fiskartorgen eller till Stockholms Fiskköpareförening för vidare försäljning. Genom att erbjuda fiskarna ett betydligt bättre pris för fisken konkurrerade de snart ut de stockholmsbaserade fiskköparna.¹²

M A J I Månads Taxa/ Hvar efter följande Verzedlar skola försälljas i Stockholm/ ANNO 1697.

Brödh.									
1 Dre. Kopp.	} bdr wäga	3 Rinte Hwetebröd Simblor eller	} Kd.	}	En mark	Godt och fett Dre. Stut, eller	} Dre. Kop.		
		4 Kringlor				3		Dwige Rött	6
		5 Granna Hwete limpor				5		Dito Sämbre	5
		5 Grant Hwete Brislebröd				5½		Swinerött eller friskt Kläff	9
		5 Granna Råglimpor				5		Heel eller halff god giödd Kalff	10
		10 Skrädt Rågbröd/ Ankarstoclar eller Kallbröd	10		Een	Framsierding dito	9		
						Dakfierding dito	11		
Svenskt Öl.						Gerste Bidte.			
En Tunna	}	Godt Swanskt Dubbel Öl	} Kop. Mynt Dal. öre.	}	Ett	Godt fett Fäär	} Dal. Kop.		
		Godt Rødgare Öl				25		Ett fett Lamb	7½
		Godt Swagöhl				12		Dito Sämbre doch swargodt	4½
		Spjssöhl				7			
		2							
En Kanna	}	Godt Swenskt Öl	} Dre. Kop. Mynt.	}	Gärst Giff.				
		Godt Rødgare Öl			24	Kop. Mynt.			
		Godt Swagöhl			10	} 1. Mark.	Rudor	} 9. öre.	
		Godt Spjssöhl			6		Gibbs		
Godt Mjöl	1½	} 8 öre.	Siaddor						
	10		Giers						
				Lærst					
					1. Mark.	Abborar	} 6. öre		
						Fisch			
						Lakar			
						En			
						1. Mark Mörter	4 öre.		

Figur 17. Under 1600-talet var priset för bröd, kött, öl och fisk reglerade enligt fasta taxor. Taxan på plakaten ovan gällde för maj månad 1697. Av denna framgår bland annat att ruda och gös var den dyraste fisken och kostade 9 öre per mark. Fisk som torsk, lake och abborre var billigare och kostade mellan 6 och 8 öre per mark. Billigast var mörter som kunde köpas för 4 öre (Hämtad ur Lindorm, Per-Erik 1988:93).

Fynden i skede 2 (1637–1747)

Vid en studie av fyndmängden mellan de olika skedena (skede 1–4) blir det tydligt att en stor del av undersökningsytan bestod av markområden som togs i anspråk genom systematiska utfyllnader som skedde efter 1700-talets mitt. Fynden från skede 3–4 (1747–1930) utgör hela 96 % av samtliga fynd från undersökningen (se vidare kapitel Måluppfyllelse, diskussion och tolkning.). Huvuddelen av fynden från skede 2 påträffades i lager vid den dåtida strandkanten och hade dumpats där som sopor.

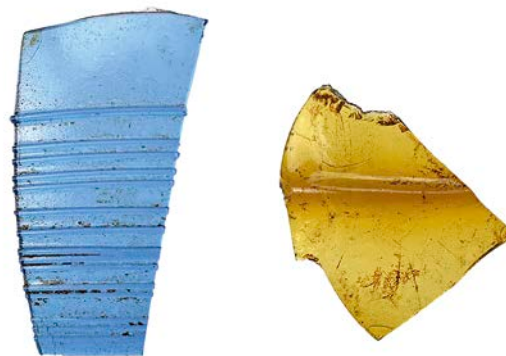
HUSGERÅD

Keramik

Antal keramikfynd från skede 2 var begränsat och utgjordes endast av ett drygt åttiotal skärvor.¹³ Det yngre rödgodset dominerade kraftigt och utgör drygt 80 % av materialet. Det yngre rödgodset som påträffades har huvudsakligen använts vid matlagning (trebensgryta, trebenspanna, silkärl), förvaring (kruka, förningskruka) och uppläggningskärl för det dukade bordet (fat, skål, kanna). Det finns även en tendens till att fajansen, som tidigare varit exklusiv, börjar sprida sig till en större grupp konsumenter då den utgör 8 % av keramiken. I övrigt bestod keramiken från skede 2 av stengodsskärvor som till övervägande del kom från saltglaserade mineralvattenflaskor vilka kan dateras till sent 1600-tal–1700-tal samt tre skärvor av yngre vitgodskeramik.

Glas

Glasmaterialet från skede 2 var liksom keramiken mycket begränsat. Bland det femtontal skärvor som tillvaratogs fanns det dock några som stack ut. Bland annat framkom en skärva i blått glas med pålagd tråddekoration från en bägare i ett av avfallsagren.¹⁴ Den här typen av bägare kallas även *Becher mit Fadendekoration*. Bägartypen dateras huvudsakligen till omkring sekelskiftet 1600, men förekommer ett stycke in i 1600-talets andra hälft. I samma lager hittades även en del från en karaff i bruntonat glas.¹⁵

F:2589:14002:1:1

F:2589:14002:1:2

Figur 18. Bland de fåtaliga glasfynden från 1600-talet märks en skärva i blått glas från en bägare (F:2589:14002:1:1) samt en skärva från en bruntonad karaff av typen *kurbitskaraff* (F:2589:14002:1:2). Skala 1:1.

KLÄDEDRÄKT OCH PERSONLIGA FÖREMÅL

Kritpipor

Sammanlagt tillvaratogs ett hundratal kritpipsfragment som kan föras till skede 2. Av dessa framkom inte mindre än 82 stycken i ett och samma utfyllnads- och sättsandslager där även en hel del mynt hittades (se *Mynt* nedan).¹⁶ Flertalet kritpipor utgjordes av odaterbara bitar av skaft. Endast åtta pipor har kunnat proveniensbestämmas och samtliga var tillverkade i Holland.¹⁷

HANTVERKSRELATERADE FYND OCH REDSKAP

Två fynd relaterade till textilt hantverk, närmare bestämt sömnad, hittades i skede 2. Det rör sig om en fingerborg¹⁸ av mässing, 2,3 centimeter hög och 1,7 centimeter i diameter, samt en sax.¹⁹ Saxen har inte varit större än 8 centimeter och förmodligen inte varit ämnad för att användas till annat än sömnad.

Figur 19. Foto. Nått liten sax från 1700-talets första hälft som använts vid sömnad (F:2576:7971:1). Skala 1:1.

Mynt

Av de 21 mynt som kan föras till skede 2 påträffades inte mindre än 20 stycken i ett kraftigt utfyllnads-lager som även fungerat som sättsand till en kullerstensbeläggning i anslutning till en trappkonstruktion.²⁰ Lagret var endast 2,5 x 5 meter stort och att så många mynt påträffades just omkring trappan vittnar om den omfattande kommers som fanns på Södra Slussplan i anslutning till Gröna gången samt Fiskare- och Slaktarehuset.

Fyndnummer	Typ	Bestämning
2576:7714:1	Fredrik I	1 öre. 1724–1726
2576:7714:2	Ulrika Eleonora	1 öre. 1719–1720
2576:7930:1	Karl XI	1/6 öre. 1676
2576:7969:1	Fredrik I	½ öre. 1720–1721
2576:8004:1	Karl XI	1/6 öre. 1682
2576:8005:1	Karl XII	1/6 öre. 1707–1713
2576:8006:1	Karl XII	1 öre, silver. 1697–1717
2576:8007:1	Karl XII	1 daler Publica Fide. 1716
2576:8009:1	Karl XI	1/6 öre. 1677
2576:8010:1	Karl XI	1/6 öre. 1666
2576:8011:1	Karl XII	1 öre, silver. 1697–1717
2576:8012:1	Karl XI	1/6 öre. 1677
2576:8013:1	Karl XI	1/6 öre. 1677
2576:8014:1	Fredrik I	1 öre. 1724–1726
2576:8068:1	Fredrik I	1 öre. 1724–1726
2576:8068:2	Karl XI	1/6 öre. 1666
2576:8068:3	Karl XII	1/6 öre. 1715
2576:8068:4	–	Ej bestämbar
2576:8070:1	Fredrik I	1 öre. 1724–1726
2576:8099:1	Karl XI	2 mark. 1667
2576:8100:1	Karl XII	1 öre, silver. 1702
2593:8365:1	Karl XI	1/6 öre. 1666–1686

Figur 20. Tabell över samtliga mynt från skede 2 (1637–1747).

Osteologi

Det osteologiska materialet från skede 2 utgjordes av sammanlagt 591 stycken analyserade ben (7,6 kg). Bland slaktdjuren så bestod materialet till 85 % av ben från nötdjur, 14 % kom från får eller get och endast 1 % från gris.

Fiskmaterialet utgjordes av totalt 156 fragment fördelade på abborre, gädda, karpfisk (exempelvis id, braxen, mört med flera), strömming och torsk. Abborre dominerade kraftigt och utgjorde 74 % av all fisk följt av torsk med 17 %.

Arkeobotanisk analys

En arkeobotanisk analys gjordes på provet från ett lager som i fält bedömdes vara ett tramlager tillkommet i samband med hanteringen av stångjärn i Järngraven.²¹ Analysen visade att lagret som var mycket fett och sotigt innehöll en hel del järnutfällningar samt träkol från gran, tall och sälg utan spår av växtmakrofossil vilket stödjer tolkningen i fält. Frånvaro av växtmakrofossil tyder på att det inte vuxit några växter på ytan eller att ytan legat inuti en byggnad.

En andra analys gjordes på ett tramlager som låg ovanpå det tidigare analyserade lagret med järnutfällningar.²² Analysen visade att lagret var mycket kompakt och innehöll en hel del organiskt material som dock var för finfördelat för att kunna bestämmas. Liksom det tidigare provet ovan innehöll det inget växtmakrofossil och tolkningen blir även här det rör sig om en inomhusyta eller att det inte funnits någon växtlighet på platsen.²³

En av många störningar tas fram av Cecilia Lindblom. Denna gång i form av en rörgrav. Foto från nordväst.

Fas 2. Åren 1637–1698, Kristinaslussens första tid.

”Sammanledes kan man och medh skutor och boyorter lägga genom
then nybygde slysan vp i Mälaren...”***

**Boyort eller bojort var en typ av mindre flatbottnade fartyg.*

1637–1642	Drottning Kristinas sluss byggs.
Cirka 1660	Södra Fiskaretorget och Södra Fiskarehuset anläggs.
1661	Slussen drabbas av en kraftig vårflood och många byggnader förstörs.
1662	Järnvägen flyttas från Järntorget till Stadsgraven som hädanefter kallas Järngraven.
1691	Södra Slaktarehuset och Södra Fiskarehuset brinner ned men byggs upp igen.
1698	Porttornet och övre delen av rondellen i Gustav Vasas försvarsverk rivs för att ge plats för ny bro över Järngraven. Vallen schaktas ned.
1698	En ny passagebro i trä över Slussen i Skeppsbrons förlängning anläggs.

Figur 21. Viktigare händelser vid Södra Slussplan 1637–1698 (fas 2) utifrån skriftliga källor (Blom 1933:171ff, Eklund 1981:9f).

***Citat av Sigismund von Vogel, nedtecknat 1648. Publicerad i Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1911:57.*

Undersökningens resultat för fas 2

Tolkning av bebyggelsens utveckling i fas 2

Fas 2 omfattar en period om närmare 60 år, från det att Kristinaslussen börjar anläggas fram tills dess att en mur uppförs norr om Kristinaslussens utlopp (se fas 3). De arkeologiska spåren inom undersökningsområdet från denna fas var liksom i föregående fas mycket få. Detta beror på att större delen av undersökningsytan låg under vatten vid denna tid samt att senare tiders murverk och andra konstruktioner förstört äldre lämningar. De lämningar vi hittade härrör från en trolig brygga samt utkastade och ackumulerade lager invid strandkanten innanför bryggan. Några av lagren var hårt tilltrampade. På samtida avbildningar kan man se att det fanns bryggor i området.

Vid den yta som senare kom att utgöra Gröna gången påträffades lämningar endast i den västligaste delen. Här sluttade alla lager ner mot Saltsjön i öster vilket pekar mot att detta område utgjorde en strandkant under 1600-talet, där man dumpat både utfyllnads-material²⁴ och en del sopor²⁵. Rester efter en träkonstruktion, byggd av stående pålar och liggande stockar strax utanför strandlinjen har tolkats som rester efter en brygga.²⁶

I samband med att drottning Kristinas sluss byggdes vid mitten av 1600-talet gjordes ytterligare utfyllningar i strandområdet öster om Vallen och bryggor etablerades i området.

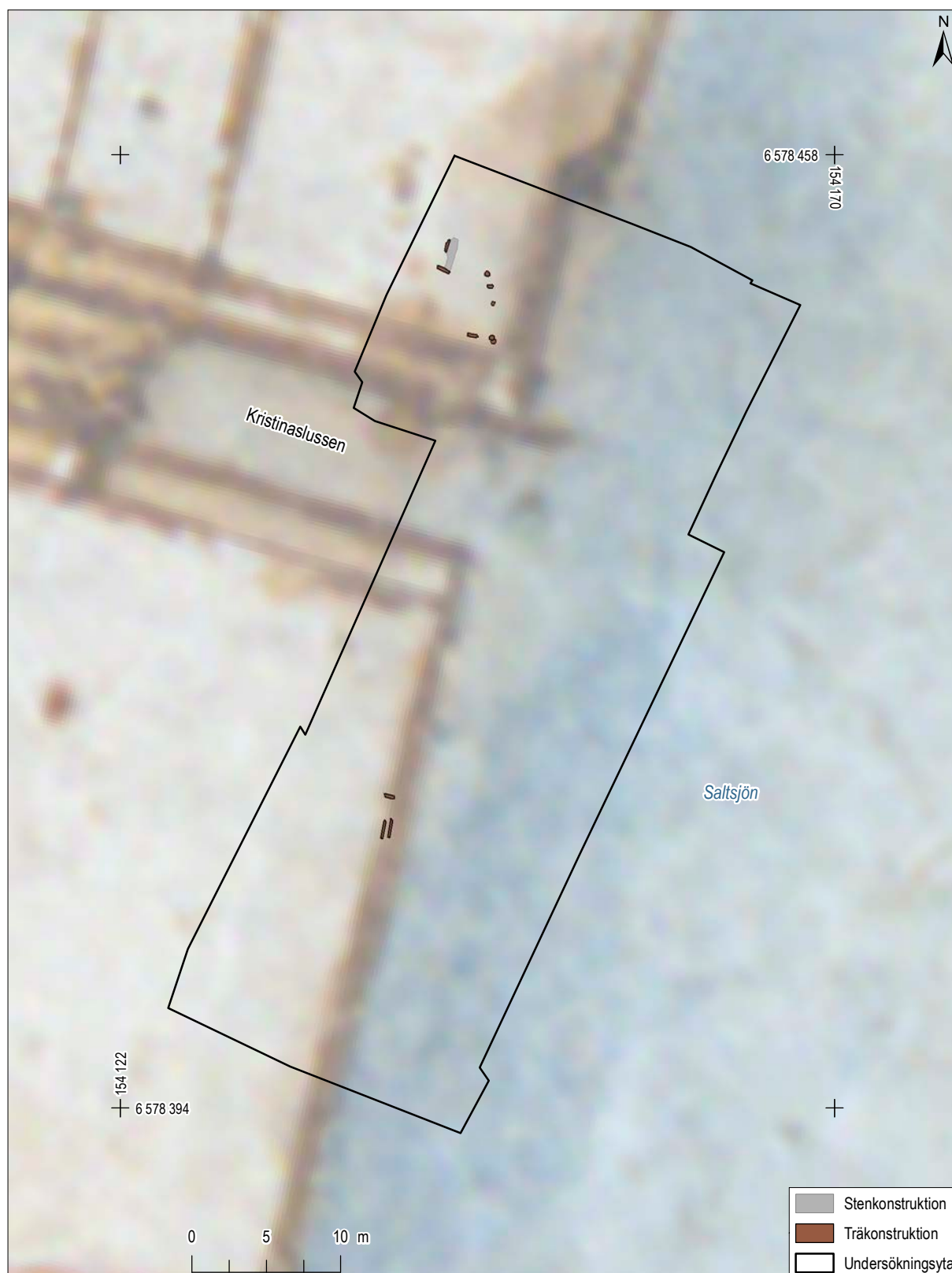
Figur 22. På det här utsnittet från ett kopparstick som gjordes 1650 av Wolfgang Hartmann inför drottning Kristinas kröning ser man Kristinaslussen och de träbryggor som fanns nedströms (källa: www.stockholmskällan.stockholm.se)

Figur 23. Här undersöks lager fyllda med sopor som kastats ut längs strandkanten under 1600-talet.

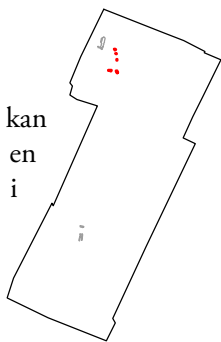
KONSTRUKTIONERNA I FAS 2

Figur 24. Plan över alla lämningar som framkom i fas 2 mot en karta över Stockholms stad från 1670. Skala 1:400.

KONTEXTGRUPP 2. BRYGGA

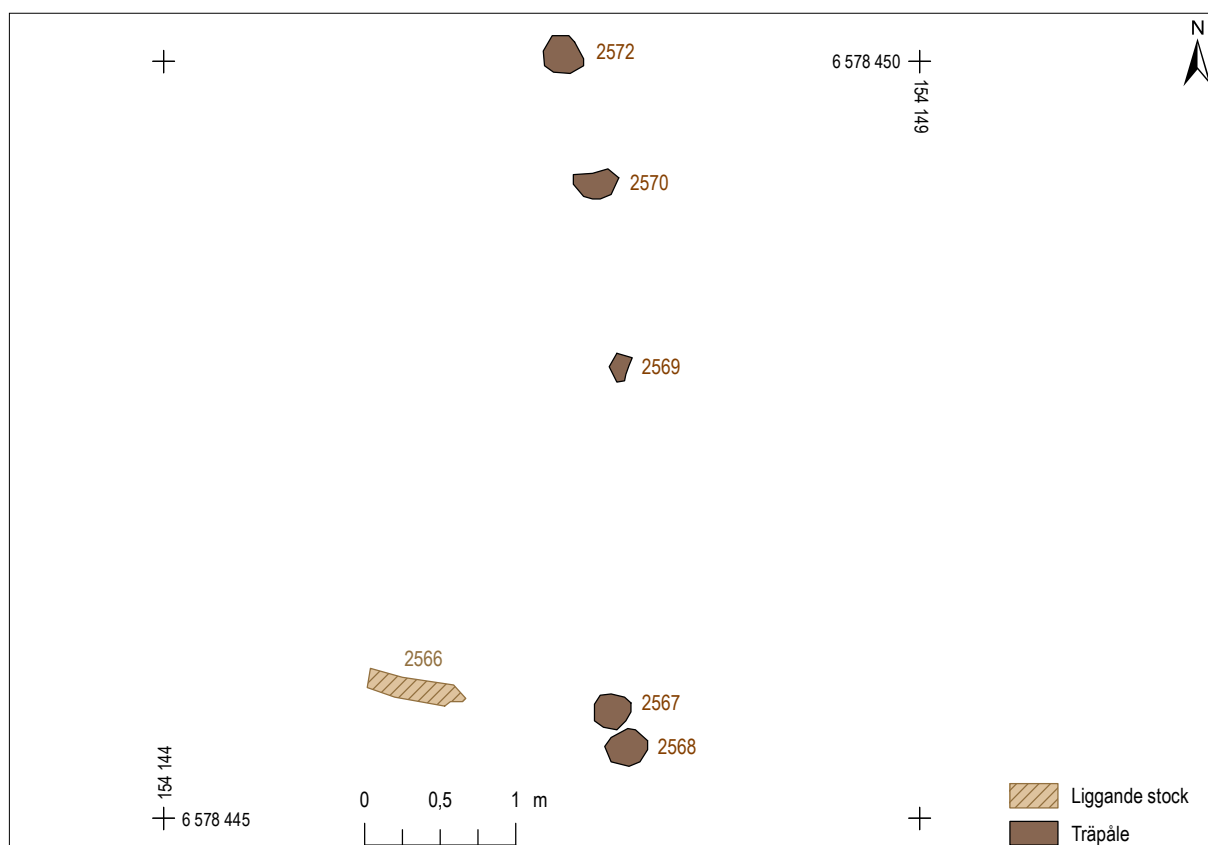
Fem pålar och en liggande stock kan tillsammans utgöra rester efter en större, pålburen träkonstruktion i området öster om strandlinjen. De bevarade pålarna var placerade i linje, till en sammanlagd längd av cirka 4,9 m i nord-sydlig riktning. Den liggande stocken låg i rät vinkel mot dessa. Två av pålarna var bilade och två runda. Diametern på pålarna uppgick till mellan 0,15–0,25 m.

Pålarna har utgjort grunden till en brygga som funnits vid stranden norr om Kristinaslussen. Stora delar av konstruktionen saknades. På samtida kopparstick ser man att det funnits bryggor i området (se figur 22).

Kontextnummer	Typ
2566	Liggande stock
2567	Träpåle
2568	Träpåle
2569	Träpåle
2570	Träpåle
2572	Träpåle

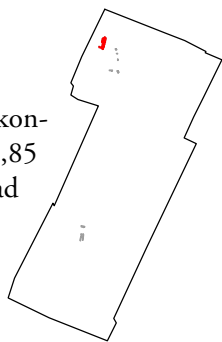
Figur 25. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 2.

KONTEXTGRUPP 3. TRAPPA

Grunden till en rektangulär konstruktion i trä och sten, cirka 0,85 x 2,5 m stor och som mest bevarad till en höjd av 0,45 m. Trappan var byggd längs med västra sidan av en mur.²⁷ Norra änden hade grävts av i samband med uppförandet av yngre byggnader. Markytan runt om trappan hade varit stensatt med kullersten.²⁸ Konstruktionen bestod av en dåligt bevarad träram av plankor som omgärdade en stenpackning. Stenarna innanför träramen var ganska glesatta och utgjordes av en blandning av rundade och kantiga stenar i storleken 0,2–0,6 m.

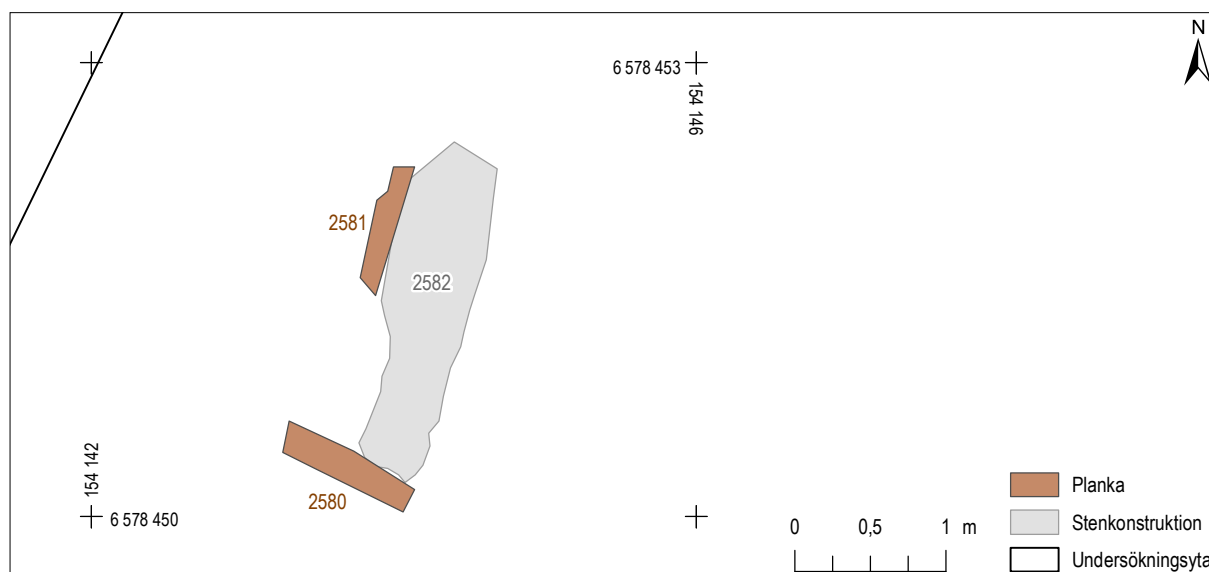
Byggnadsresterna har troligen utgjort grunden till en låg trappa som lett upp över en mur till den östra delen av området. Syftet var att underlätta framkomligheten i Gröna gången bort mot Östra Slussgatan. Trappan finns inte utritad på några kartor över området.

Utfyllnads- och sättsandslagret som kullerstenen och trappkonstruktionen vilade på var inte större än cirka 2,5 x 5 meter och hade en största tjocklek av 0,25 meter. Trots dess begränsade storlek påträffades ett tjugotal mynt i detta (se figur 20 ovan). Endast rester av stenläggningen var bevarad och de bortplockade stenarna avtecknade sig som gropar i sättsanden. Detta hade medfört att lagret infiltrerats av yngre föremål som tryckts ner i sättsanden då stenbeläggningen plockats bort. Detta avspeglas också i sammansättningen av mynten där det finns en tydlig anhopning av äldre mynt präglade mellan 1666–1677 och ett antal yngre mynt från 1724–1726. De äldre mynten daterar sannolikt tillkomsten av stenläggningen och trappkonstruktionens till senare delen av 1670-talet och de yngre mynten tiden för när konstruktionerna togs ur bruk, vilket bör ha skett vid mitten av 1720-talet.

Kontextnummer	Typ
2580	Planka, trappa
2581	Planka, trappa
2582	Stenkonstruktion, trappa

Figur 27. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 3.

Figur 28. Plan över kontextgrupp 3. Skala 1:50.

KONTEXTGRUPP 4. BRYGGA

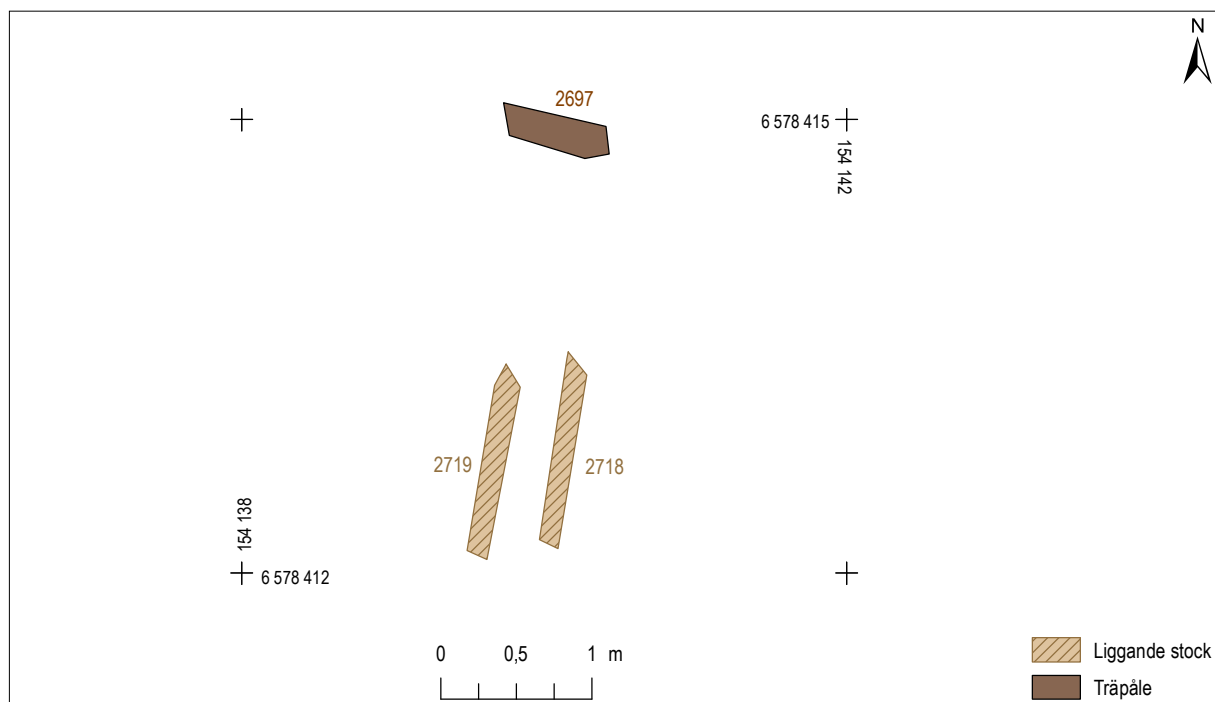
Konstruktionen utgjordes av en lutande bilad påle och två liggande stockar påträffades i det vattenavsatta lagret²⁹ utanför stranden. Samtliga låg till större delen under lagret, men stack också delvis upp ur detta. Stockarna låg parallellt, cirka 0,4 m från varandra, i närmast nord-sydlig riktning. Även de liggande stockarna var bilade.

Pålen och de liggande trästockarna är sannolikt rester efter bryggor som löpt utmed strandlinjen. Träkonstruktionernas stratigrafiska tillhörighet är något osäker, både vad gäller fastillhörighet och samtidighet. Träet var i för dåligt skick för dendrokronologisk analys, men de stratigrafiska förhållandena till ovanliggande lämningar från fas 3 tyder på att de kan placeras i fas 2.

Kontextnummer	Typ
2697	Påle
2718	Liggande stock
2719	Liggande stock

Figur 29. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 4.

Figur 30. Plan över kontextgrupp 4. Skala 1:50.

Grundmur till en byggnad tas fram med hjälp av grävmaskin under övervakning av Cecilia Lindblom. Foto från väster.

Fas 3. Åren 1698–1747, Kristinaslussens sista tid.

*”wattnet med tämmeligen force begynte skiära sig in under Trösklarne”**

1722	<i>Genomfördes akuta reparationer av Kristinaslussen.</i>
1729	<i>Reparation av bron vid Södra Fiskarehuset.</i>
1740	<i>Omfattande reparationer på Södra Kvarnhuset och Södra Fiskarehuset. Bryggan vid Södra Fiskarehuset hade delvis sjunkit och reparerades.</i>

Figur 31. Tabell över viktigare händelser vid Södra Slussplan 1698–1747 (fas 3) utifrån skriftliga källor (Ahlund 1984:151, 158).

**Beskrivning av Katarinaslussens dåliga tillstånd på 1720-talet (Ahlund, Henrik 1984:19).*

Undersökningens resultat för fas 3

Tolkning av bebyggelsens utveckling i fas 3

Fas 3 omfattar cirka 50 år och de händelser som beskrivs här har skett under 1700-talets första hälft, fram till man anlägger en ny valvbro – Östra Passagebron – över östra delen av Järngraven (se fas 4).

Kring åren 1725–1730 byggdes en stenkonstruktion inom den norra delen av undersökningsytan. Konstruktionen utgjordes av en nordsydligt gående mur³⁰ placerad invid den gamla strandkanten. Placeringen syftade till att avgränsa den mer markfasta delen av slussholmen i väster från Saltsjön. En del av samma mur påträffades även vid undersökningar på Karl Johans torg 2017 cirka 40 meter längre norr-

ut.³¹ Muren har inte kunnat identifieras på någon karta men den är uppenbarligen rester efter ett större, nordsydligt gående murverk som troligen löpt över en stor del av slussområdet. Muren vilade på en rustbädd³² som i sin tur hölls uppe av nedslagna pålar.³³

I samband med att muren byggdes fyllde man också ut med ett grusigt material innanför murens västra sida.³⁴ Gruset hade en både markförhöjande, utjämnande och dränerande funktion. Alldeles invid muren fanns det spår efter en rektangulär sten- och träkonstruktion från en trappa.³⁵ Ovanpå utfyllnadsgruvet och upp mot trappan låg ytterligare utfyllnadsmaterial.³⁶ Detta hade även fungerat som sättmaterial för en sporadiskt bevarad kullerstensläggning.³⁷

Figur 32. Konstruktionerna från fas 3 är här lagda mot en karta från 1728 av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg (Slussen, Översiktsplan och situationsplan över Järnvägsplatsen 1728). Skala 1:500.

Figur 33. Muren vid Karl Johans torg utgjorde en förlängning på muren (2417) som framkom vid Södra Slussplan, här sedd från öster.

Lämningarna från 1700-talets andra kvartal visar att marken väster om muren varit utfylld, markfast och stenslagd, medan de konstruktioner som varit placerade på ytan öster om muren stått på pålar och stengrunder i vattnet. Längst ut mot öster byggdes år 1693 en helt ny broövergång mellan Södermalm och Gamla stan i syfte att underlätta överfarten som nu utgjordes av två broar, Östra och Västra Slussgatan. Den nya bron var byggd av trä, men av denna påträffades inga spår vid undersökningen. Avståndet mellan muren och Östra Slussgatan var cirka 16 meter. Detta område utgjorde en öst–västligt orienterad gränd kallad Gröna gången, vilken förband Östra Slussgatan med södra sidan av Fiskarhuset och områdena längre västerut mot Västra Slussgatan. På kartor från slutet av 1720-talet framgår hur Gröna gången kantas av Fiskarhuset samt mindre salubodar på ömse sidor.

Utanför Vallen i den södra delen av undersökningsområdet hade man alltsedan Gustav Vasas tid utökat landytan med utfyllnader, men stora delar av området var fortfarande täckt av vatten och krävde

pålade anläggningar. När fasen inleds finns därför ett grundförstärkt strandområde utanför Vallen och bryggor i vattnet utanför. Under de kommande decennierna förstärker man och utökar området ytterligare med en stenkista³⁸ och låter bygga en skalmur av gråsten och tegel³⁹ strax innanför denna.

Stenkistans placering stämmer väl in med de bryggor som finns återgivna på Carlbergs plan över området från 1728. Några spridda pålar⁴⁰ som påträffades i bryggområdet, och som stratigrafiskt kan höra till fasen, är möjligen rester efter dessa bryggor. Vad muren tillhört för typ av konstruktion är dock oklart. På kartorna från tidigt 1700-tal syns ingen byggnad eller mur på denna plats. Enligt samtida kartor har muren legat tvärs över det område som varit som en östlig förlängning av den västra bron över järngraven. Eftersom muren hade en utsida av putsat tegel mot öster bör denna ha varit synlig. En möjlig tolkning är att den utgjort en del av en bod vid de lägre liggande bryggorna i öster. Utanför murens östra sida har man slängt en del skräp och här fanns även spår av raseringsmaterial och kol.⁴¹

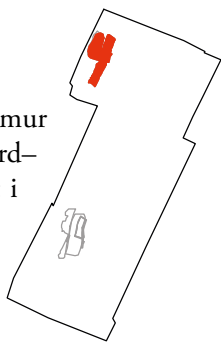
KONSTRUKTIONERNA I FAS 3

Figur 34. Plan över alla lämningar i fas 3 mot bakgrund av Petrus Tilleus karta över Stockholm från 1733. Skala 1:400.

KONTEXTGRUPP 5. MUR

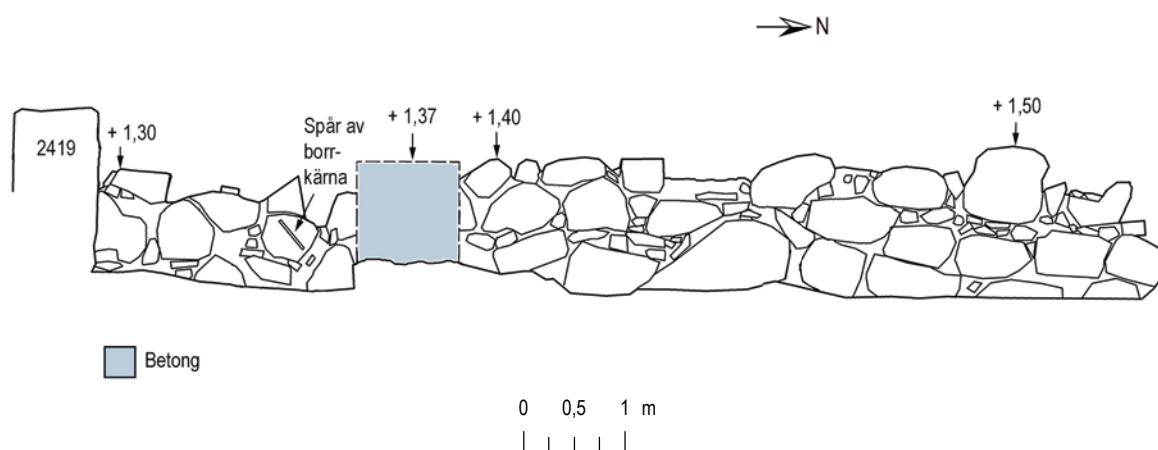
Konstruktionen utgjordes av en mur av naturstenar, orienterad i nord-sydlig riktning, som var avklippt i både norr och söder. Muren var bevarad till en längd av cirka 10,4 m och en höjd av cirka 1,5 m. Den var cirka 1,4 m bred, med en ojämn sida mot väster och en finare men inte särskilt jämn sida mot öster. Den förra bör inte ha varit avsedd att ses ovan mark, däremot kan den östra sidan möjligen ha legat ovan mark trots att den var ganska ojämn. Muren var uppförd av cirka 0,4 x 0,6 m stora stenblock och fogade med ett gulaktigt bruk. Spår av senare tiders ombyggnationer och återbruk av muren syntes på flera ställen.⁴² Muren låg på en rustbädd som vilade på pålar. Rustbädden var cirka 2 m bred och byggd av bilade stockar och liggande plank. Pålarna var rundade. Endast en mindre del av rustbädden togs fram och dokumenterades.

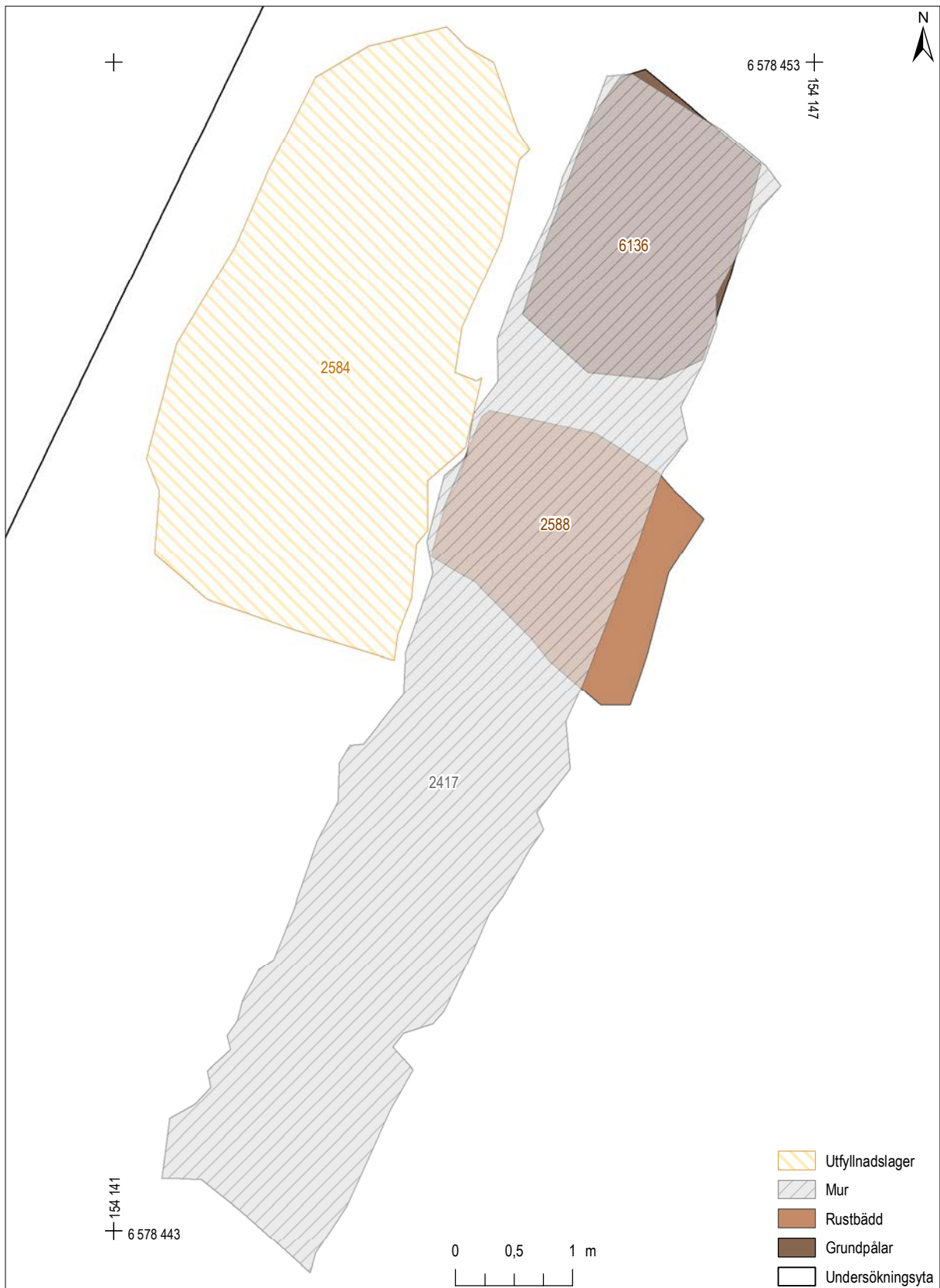
Muren har varit en del av grunduppbyggnaden för kvarteren mellan Kristinaslussen och Kvarnhusgränd i norr. Delar av samma murverk hittades även vid arkeologiska undersökningar vid Karl Johans torg 2017.⁴³ Muren verkar även utgjort en del av grunden till Fiskarehuset. Muren har inte kunnat lokaliserats på några kartor över området. En av grundläggingspålarna kunde dateras genom dendrokronologisk analys.⁴⁴ Pålen visade sig vara av tall från Dalarna och daterades till 1703–1733. Tre dendroprover från grundpålningen till muren analyserades. Samtliga pålar var av tall och avverkade i Dalarna och Uppland. Endast två kunde dateras och dessa gav mycket skilda dateringar, en till 1600-talets mitt (1636–1662) och en till 1700-talets början (1703–1733).⁴⁵ Pålen med den äldre dateringen är förmodligen från en tidigare konstruktion och muren bör ha uppförts under 1700-talets första hälft.

Kontextnummer	Typ
2417	Mur
2584	Utfyllnad
2588	Rustbädd
6136	Grundpålar

Figur 35. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 5.

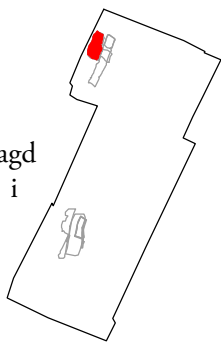
Figur 36. Fältdokumentation av muren från den östra sidan. Ritning Anna Bergman. Skala 1:75.

Figur 37. Plan över kontextgrupp 5. Skala 1:50.

KONTEXTGRUPP 6. GRÄND,
KULLERSTENSBELÄGGNING

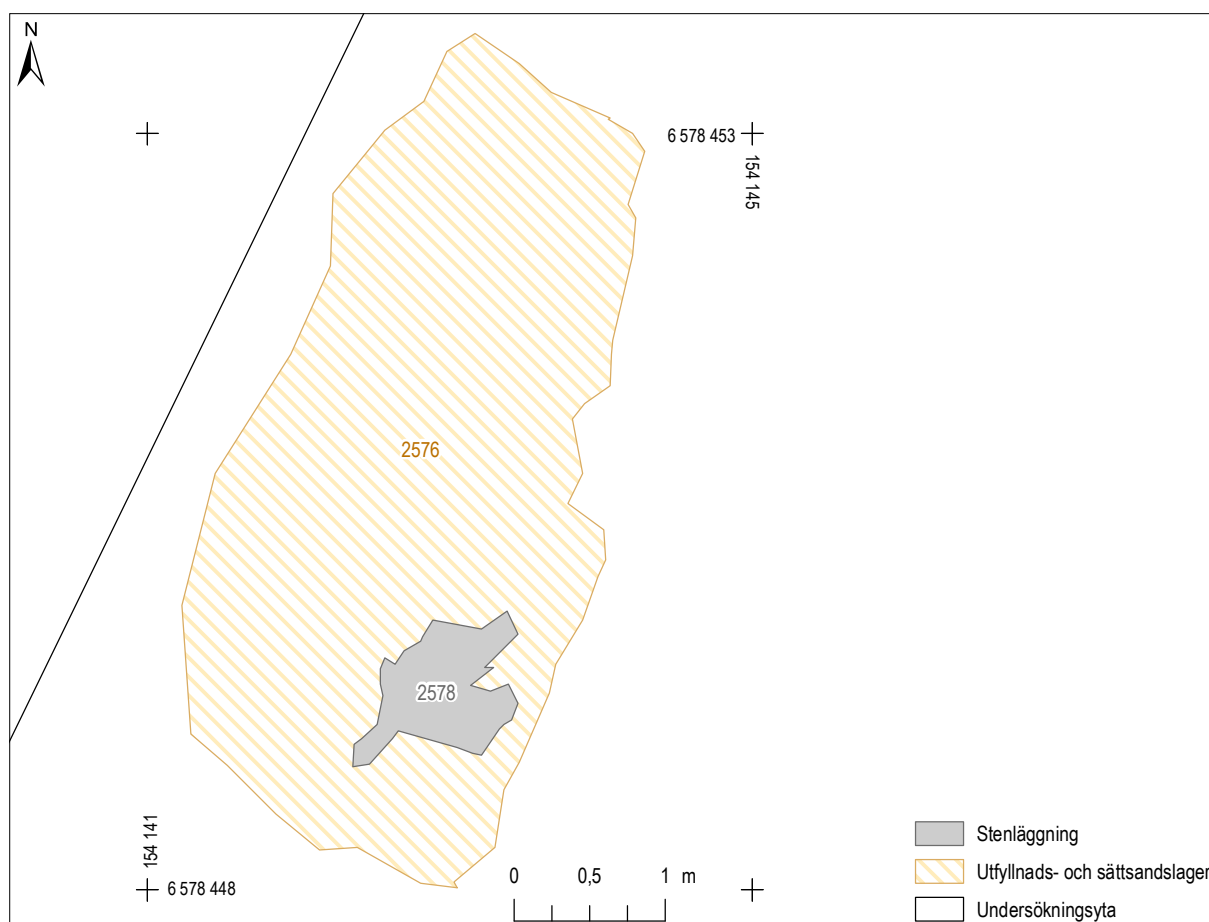
Rester efter en kullerstensbelagd gränd som troligen sträckt sig i öst–västlig riktning från en nord-sydligt gående mur⁴⁶ och västerut. Stenläggningens ursprungliga storlek kan inte bedömas då de bevarade delarna var små och kraftigt störda. De bevarade delarna bestod av rundade 0,1–0,2 m stora stenar. I underliggande sättlager syntes ställvis rundade gropar efter bortplockade stenar.

Kullerstensbeläggnigen utgör den äldsta fasen av den stenlagda gränd som ingått i Gröna gången under tidigt 1700-tal. Gröna gången var en länk mellan den år 1693 uppförda Östra Slussgatan i öster och redan bebyggda delar på slussholmen i väster. Större delen av stenläggningen har plockats bort i samband med en ombyggnation, vilket blottlagt det underliggande sättsandslagret. I anknytning till detta har material från den yngre ovanliggande brukningsfasen ramlat ner och infiltrerat sättsanden. Gränden nyttjades ända fram till den stora ombyggnationen i mitten av 1800-talet då den togs ur bruk.

Kontextnummer	Typ
2576	Utfyllnads- och sättsand
2578	Stenläggning, kullersten

Figur 38. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 6.

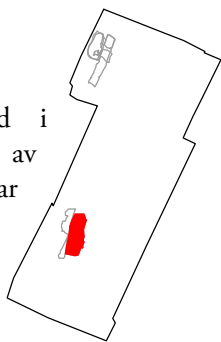

Figur 39. Plan över kontextgrupp 6. Skala 1:50.

KONTEXTGRUPP 7. STENKISTA

Konstruktionen var orienterad i nord-sydlig riktning och bestod av trä, sten och jord som delvis var placerad i en rektangulär nedgrävning. Den bevarade delen var cirka 3,5 x 8,5 m stor och minst 0,85 m hög. Anläggningen fortsatte under grundvattennivå.

Stenkistan var skuren i söder och norr i samband med senare markingrepp och dess ursprungliga storlek är därför oklar. Nedgrävningen, som var cirka 1,4 x 3,9 m stor och minst 0,35 m djup, skar det äldsta skiktet av ett vattenavsatt lager.⁴⁷ Nedgrävningens kanter var delvis mycket diffusa och svåra att följa. Längs nedgrävningens östra kant hade man placerat en liggande bilad stock som hölls på plats av

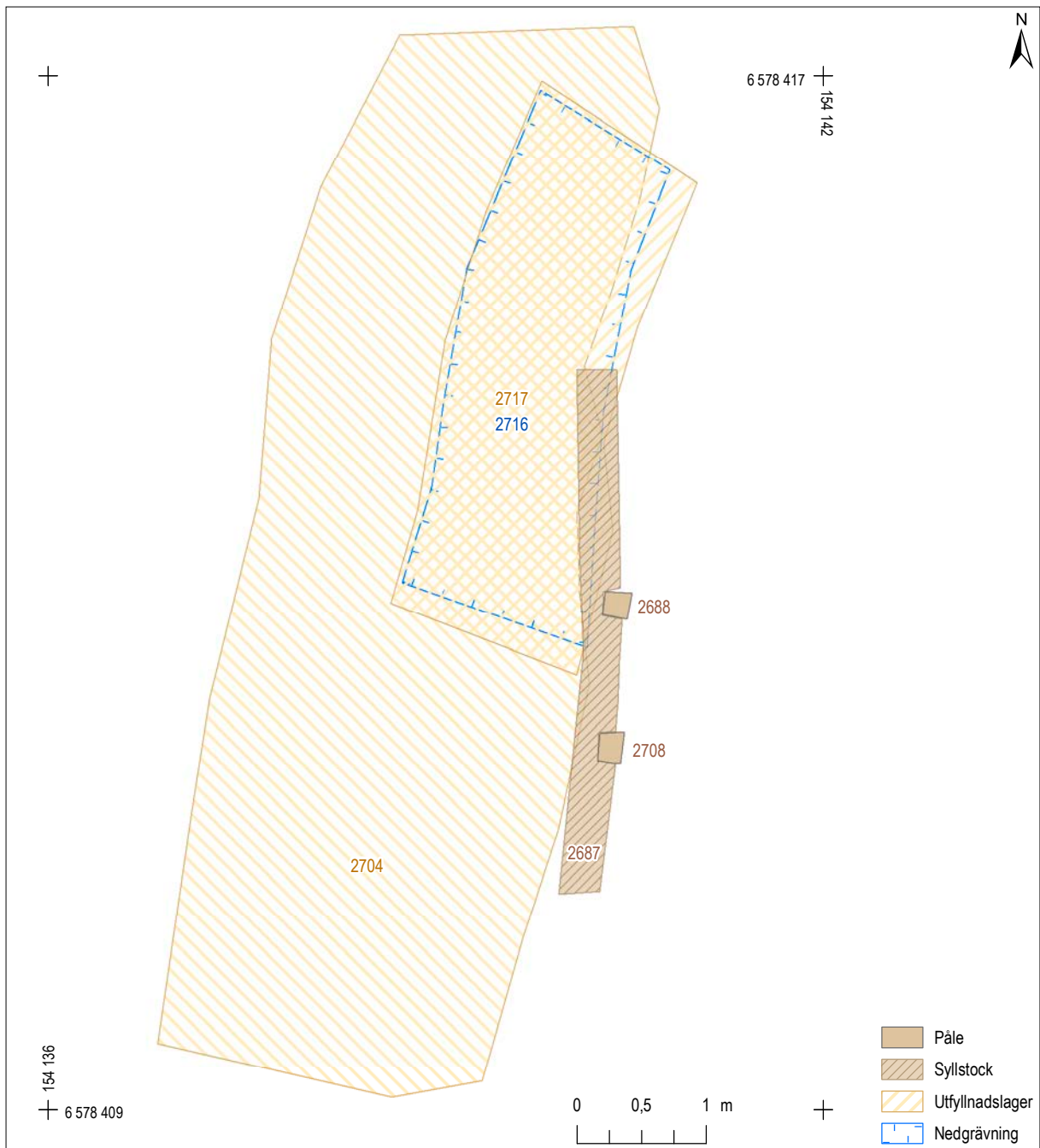

två bilade pålar som var placerade i urtag på stockens östra sida. Stocken var till stor del förmultnad men bedömdes ha fortsatt söderut längs anläggningens hela sida (cirka 8,5 m). Den bevarade delen var endast cirka 4 m lång. Nedgrävningen var utfylld med stora mängder sten, siltig jord och raseringsmaterial som bruk, tegelkross och kol. Stenarna var i storleken 0,15–0,3 m. Överst i stenkistan låg stenigare utfyllnadsmassor vilka också sträckte sig långt utanför nedgrävningen. Stenarna låg luftigt i 4–5 skikt med det största stenmaterialet i botten. Stenarna var i storlek cirka 0,1–0,35 m.

Konstruktionen tolkas som en stenkista för bryggorna i området. Fyndmaterialet från fasen placerar stenkistan någonstans i tidsspannet mellan 1700–1750.

Kontextnummer	Typ
2687–2688, 2708	Mothåll
2704, 2717	Utfyllnad
2716	Nedgrävning

Figur 40. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 7.

Figur 41. Plan över kontextgrupp 7. Skala 1:50.

KONTEXTGRUPP 8. MUR

Konstruktionen utgjordes av en skal-
mur orienterad i nord-sydlig rikt-
ning med putsad utsida mot öster
som var placerad på äldre strand-
skoningar. Muren vilade på ett
uppmot 0,2 m tjockt siltigt
bärlager. Muren var kraftigt ska-
dad och de bevarade delarna uppgick
till cirka 10 m i längd och 2 m i bredd. Höjden var
som mest 1 m. Muren var huvudsakligen kallmurad

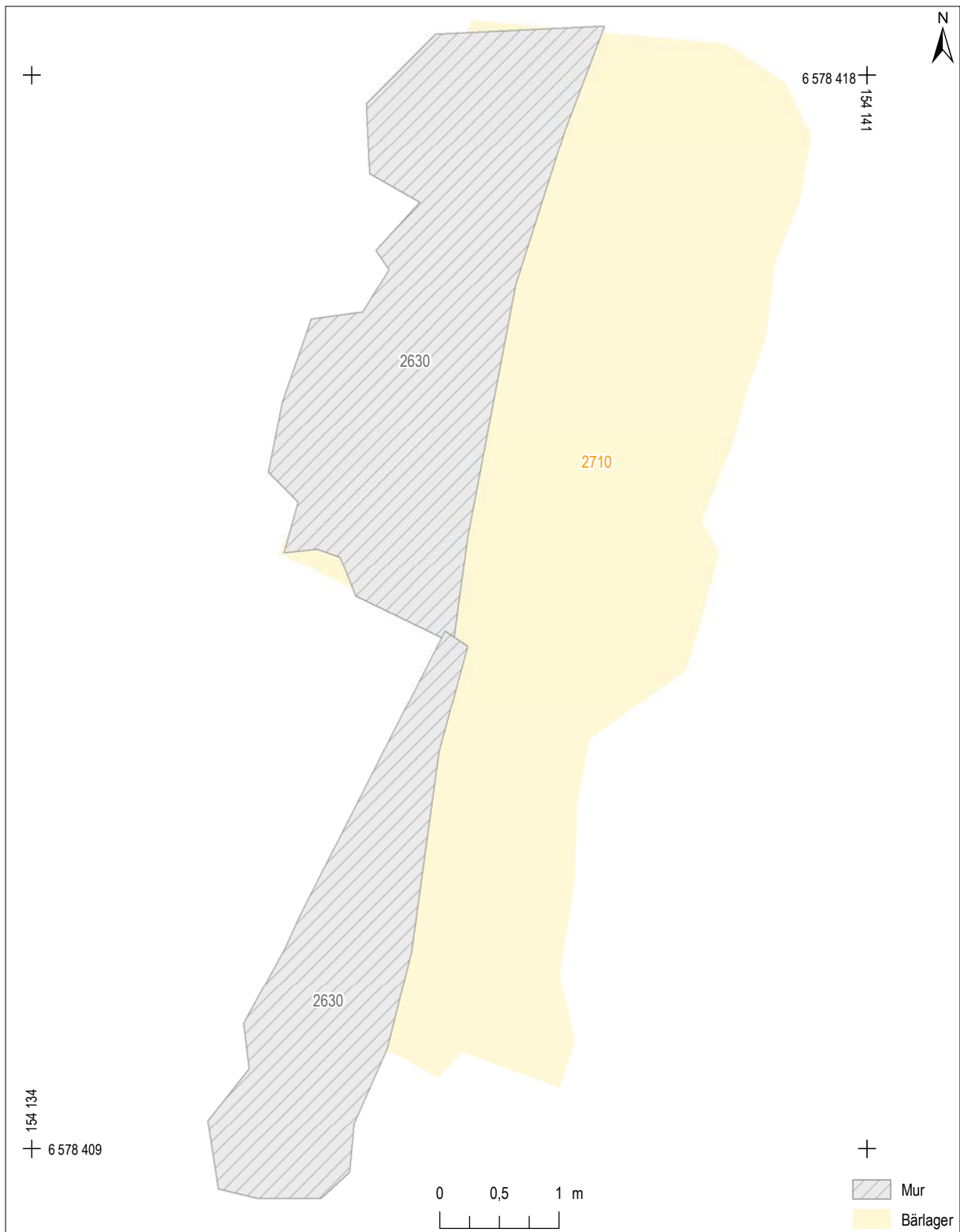

och uppbyggd av stora, kantiga gråstenar i storleken 0,4–1,2 m. Längs murens östra sida fanns en delvis bevarad yttersida av stortegel med spår av puts. På grund av sättningar och skador är det oklart om hela östra sidan varit tegelbeklädd. Det fanns indikationer på att teglet på vissa ställen övergått i gråsten.

Muren är svårtolkad då den inte förekommer på några planer eller kartor över området. Muren i sig kunde inte dateras men relationen till andra lager och konstruktioner placerar den i tidigt 1700-tal.

Kontextnummer	Typ
2630	Mur
2710	Bärlager

Figur 42. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 8.

Figur 43. Plan över kontextgrupp 8. Skala 1:50.

Noter

- 1 Blom, Holger 1933:170 ff. Abrahamsson, Åke 2004:25.
- 2 Blom, Holger 1933:170 ff. O:son Nordberg, Tord. 1935:28., Abrahamsson, Åke 2004:25.
- 3 Forsberg, Linnea 2001:170f, Tabell 8.
- 4 Blom, Holger 1933:171 ff. O:son Nordberg, Tord. 1935:29ff., Abrahamsson, Åke 2004:26f.
- 5 Blom, Holger 1933:173 ff. Slussområdets bebyggelse under äldre tider. Abrahamsson, Åke 2004:28ff.
- 6 Abrahamsson, Åke 2004:28ff.
- 7 Blom, Holger 1933:174f, Abrahamsson, Åke 2004:30.
- 8 Blom, Holger 1933:169, Abrahamsson, Åke 2004:30.
- 9 Blom, Holger 1933:170ff.
- 10 Ahnlund, Hans 1984:58ff, 150, 173ff.
- 11 En not är ett stort nät bundet av garn som dras genom vattnet så att den omsluter fisken och stänger in den. Nilsson, Nils 1976:108f.
- 12 Texten baseras på Soldéus, Lars G. 2013.
- 13 Se bilaga 11.
- 14 F:2589:14002:1:1
- 15 F:2589: 14002:1:2. Se bilaga 1.
- 16 2476.
- 17 Se bilaga 7.
- 18 F:2576:8068:1.
- 19 F:2576:7971:1.
- 20 2476.
- 21 Provnr 2713:12937.
- 22 Provnr 2706:12695.
- 23 Se bilaga 8.
- 24 2586, 2587, 2590.
- 25 2589.
- 26 Kontextgrupp 1.
- 27 Kontextgrupp 5, fas 3.
- 28 Kontextgrupp 6, fas 3.
- 29 2689.
- 30 2417.
- 31 Carlsson, Michel & Sillén, Peter, i manus.
- 32 2588.
- 33 6136.
- 34 2584.
- 35 2580–2582.
- 36 2576.
- 37 2578.
- 38 Kontextgrupp 7.
- 39 Kontextgrupp 8.
- 40 2695–96, 2698–2700, 2707.
- 41 2694.
- 42 Se beskrivningar under fas 4 och 6.
- 43 Carlsson, Michel & Sillén, Peter, i manus.
- 44 Se bilaga 8.
- 45 Bilaga 8.
- 46 Kontextgrupp 5, fas 3.
- 47 2689.

Arkeolog Elin Engström dumpar massor från utgrävningen av källare till salubod längs Gröna gången.

Ett välbevarat parti av kullerstensbelägningen i Gröna gången. Foto från sydöst.

Skede 3, 1747–1846 (fas 4–5)

Redan i början av 1700-talet var Kristinaslussen i så dåligt skick att omfattande reparationer krävdes. Då det inte fanns några ritningar på hur slussen var konstruerad beslöts det att det enda sättet att ta reda på det var att torrlägga slussfåran med hjälp av fördämningar. Vid arbetet som utfördes 1722 skulle man dokumentera slussens konstruktion samt utföra reparationer på de mest akuta skadorna. Man konstaterade snabbt att slussen hade stora skador. Ett par år senare beslöt man därför att slussen skulle renoveras till fullgott skick igen och samtidigt göras närmare en meter djupare för att tyngre och mer djupgående fartyg skulle kunna passera. Stadens byggnings- och ämbetskollegium meddelade emellertid att slussrännan inte kunde göras djupare i nuvarande konstruktion utan att en sådan lösning fodrade en helt ny sluss. Man rådfrågade därför den kände uppfinnaren och konstruktören Cristopher Polhem. Polhem som då var 63 år gammal svarade att det skulle ta fem år att färdigställa en ny sluss men att han på grund av sin höga ålder och avtagande krafter inte kunde leda arbetet.

I december 1726 inkom ett förslag till en ny slusskonstruktion från fortifikationskaptenen och stadsingenjören i Göteborg, Johan Eberhard Carlberg. I Carlbergs förslag skulle den nya slussen förläggas söder om Kristinaslussen och göras både bredare och djupare. Efter åtskilliga diskussioner beslöt sig kollegiet till slut år 1728 för att godta Carlbergs förslag till en ny sluss. Den beräknade kostnaden för byggnationen uppgick till 119 292 riksdaler silvermynt (21,7 miljoner kronor i dagens penningvärde¹). Nybyggnationen kom dock inte till stånd utan stupade på frågan om i vems regi projektet skulle genomföras, i stadens eller på entreprenad. Återigen vände sig staden till Polhem som erbjöds en entreprenadsumma om 100 000 riksdaler silvermynt om han åtog sig att konstruera och bygga en ny sluss. I juli 1730 in-

kom Polhem med sitt förslag till ny sluss som enligt honom borde placeras på samma plats som Kristinaslussen. En stötefråga var att Polhem ville bygga även den nya slussen som en träkonstruktion vilket magistraten som ville ha en konstruktion i sten inte gillade. Polhem argumenterade för att hans lösning inte bara skulle vara beständig utan bli klar snabbare och kosta mindre än beräknat.

Därefter skulle det gå hela fjorton år innan staden och Polhem skrev kontrakt. När kontraktet skrevs 1744 hade Polhem hunnit bli 82 år gammal. I kontraktet skrevs därför att om han inte skulle vara förmögen att genomföra uppdraget fullt ut så skulle hans son Gabriel Polhem, som var mekaniker, slutföra arbetet. Först 1747 kom arbetet med slussen igång och en sänksluss av ek och furu byggdes på Kornhamnstorg. Christopher Polhem hann aldrig se slussen färdigställd. Men strax innan sin död 1751 hedrades han genom att i bärstol föras ner till slussrännans botten där han dubbades till kommandör i nordstjärneorden. Då var han 89 år gammal. Närmast Mälaren byggdes en vindbro över slusskanalen med fyra parställda torn i tegel för maskineriet till vindbryggorna. Överfarten kom därefter att kallas Röda slussen efter tegelfärgen på tornen. Öster om denna byggdes ytterligare en vindbro år 1793 vars upphissningsanordningar målades blå och följaktligen kallades den för den Blå slussen.

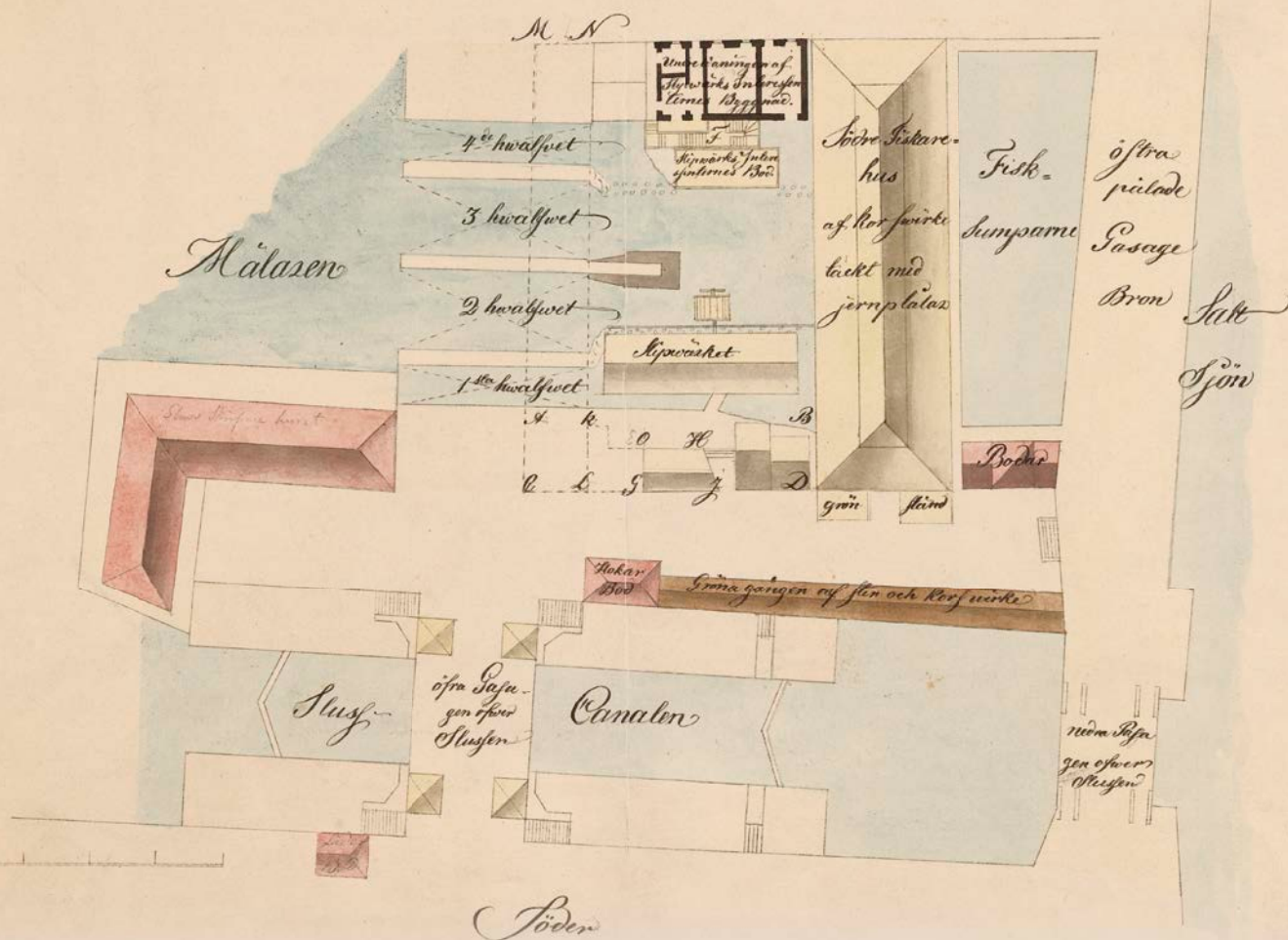
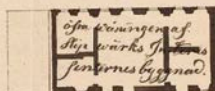
Från denna tid finns de första uppteckningarna av namnet *Gröna gången* och likaså de första mer ingående beskrivningarna av salubodarna. Längs med norra och södra sidorna om gränden stod mindre bodar för försäljning av grönsaker och fisk. Enligt en karta av Johan Eberhard Carlberg från 1763 var södra bodlängan byggd av sten och korsvirke, medan den norra sidan kantades av två byggnader, ett hus med "bodar" samt södra kortsidan av Södra Fiskarhuset med två mindre "grön stånd".²

Norr

General Plan of Södra Slussen,
Canal og Fiskarehus quarten
Stockholm d. 11 Febr. 1763.

Figur 44. Karta av Johan Eberhard Carlberg 1763 över området kring Fiskarehuset och Gröna gången (Situationsplan över delar av Slussenområdet. Stockholms stadsarkiv, församlingsritningar. GS 155:21).

Salubodar hade dock funnits i slussområdet redan under Kristinsslussens tid. Att området vid slussen var ett attraktivt försäljningsställe framgår av en supplik (klagomål eller besvär till de lokala myndigheterna) från augusti 1749. I suppliken klagar tre kvinnor över att de blivit uppsagda från ”matboden och näringsplatsen” vid södra slussen. Anledning till uppsägningen var de ombyggnationer som gjordes i samband med anläggandet av Polhems sluss. Under byggnationstiden bad de om att få en annan försäljningsplats men även ett löfte om att få tillbaka sina gamla platser så snart slussbyggnationen var klar.³

Området söder om detta dominerades – precis som innan – av Järngraven och alla aktiviteter kopplade till denna. Detta omfattade bland annat utskeppning av järn i det hamnområde som sträckte sig från slusskanalen till Stadsgränden. Östra Järngravsområdet var viktigt för stadens och landets ekonomi och även här fanns utrymme för förbättringar. Under åren 1750–1753 byggde man därför om lastbron på Saltsjösidan och dessutom anlade man en ny passagebro i sten på Järngravens östra sida. Bron, som var ritad av stadsarkitekten Johan Eberhard Carlberg, anslöt till Polhems slussen och överfarten till Stadsholmen (Gamla stan) och även till Nedre Slussgatan som gick

Figur 45. Litografi av Carl Johan Billmark från 1840-talet som visar folklivet och kommersen kring Östra Slussgatan och den nya Gröna gången med sin pelargång (www.alvin-portal.org, Uppsala universitetsbibliotek).

över Järngraven. I höjd med det undersökta området övergick stenbron i en träbro. I anslutning till den nya bron så byggs Södra Fiskarehamnen ut. Vid Kvarnströmmen så rivs Södra Slaktarehuset av trä år 1778 och ersätts med en byggnad av sten. 1782 är det dags för kvarnarna i strömmen att renoveras och ersättas med nya kvarnbyggnader. Söder om Polhemsslussen byggs även ett helt nytt kvarter med salubodar i gatuplan som får namnet Trekanten (även Trehörningen) efter formen på kvarteret.⁴

Flertalet av de byggnader som fanns vid Slussplan stod emellertid på undermålig grund och led av sättningsskador och bristande underhåll. Under 1800-talets första hälft så utfördes därför omfattande reparationer på Södra Fiskarehuset (1828), Södra Slaktarehuset (1831–1832) och kvarnhuset (1833). Gröna gången med sina salubodar var förfallen och det ansågs att den *”vanpryde och medförde osnygghet”*. Stadsarkitekten Gjørwell hade 1811 lämnat in ett förslag där grönsaksförsäljningen flyttades till en länga som skall placeras mot Saltsjön.

I oktober 1814 stod den nya Gröna gången klar och den bestod då av 14 identiska salubodar bakom en kolonnarkad där fisk och grönsaker såldes. Då längan var placerad på pålverk ovanför det intilliggande Fiskarehusets ståndssumpar hade den dubbla golv. Golvet måste slutta mot Saltsjön dit regnvattnet från taken måste ledas då vatten från järnbleck annars dödade fisken i sumparna.

Den gamla Gröna gången döptes om till Fiskarehusgränd och där anlades nya syltbodar (charkuteribodar). Även mot Mälaren uppfördes en länga med salubodar som stod klar 1818. Den nya bodlängan som murades i tegel med korsvirke var mer påkostad än Gröna gången och bestod av fem salubodar med kakelugnar. De första hyresgästerna var en mässingsslagare, en kryddkramhandlare, en tobakshandlare, en läderhandlare samt en hattmakare. Trots alla reparationer och nybyggnationer så skulle allt komma att rivas och raseras när Nils Ericsons sluss stod klar 1851 och man beslöt sig för att göra om Slussplan till ett torg.⁵

Figur 46. Vid undersökningen påträffades en av gjutjärnspälarna från Östra Slussgatan. Pelaren (2380) stod upprätt men inte på ursprunglig plats. Foto från väster.

Fynden i skede 3 (1747–1846)

Några av kontexterna från skede 3 var fyndrika. Särskilt gäller detta de stora och omfattande utfyllnadslager man under 1700-talet och tidigt 1800-tal använt för att fylla ut slussområdet. Stora delar av dessa lager utgjordes av sopor med keramik, glas, ben med mera. Fyndens sammansättning talar för att huvuddelen av fynden har avsatts från krogar och handelsbodas i området.

All text som behandlar glas baseras i huvudsak på Georg Haggréns analys av glasmaterialiet och återfinns i sin helhet i bilaga 1.

HUSGERÅD

Keramik

Från skede 3, och då huvudsakligen från fas 5 (1800–1846), tillvaratogs majoriteten av all keramik som påträffades vid undersökningen. Närmare 65 % av keramiken från undersökningen kan knytas till fas 5 vilket motsvaras av 2635 skärvor med en vikt av 33,9 kilo. Under skede 3 och perioden 1747–1846 kan man se att allt fler godstyper får spridning i samhället. Fajansen som vid 1700-talets mitt är mycket populär ersätts snart av flintgodset som är hållbarare än fajansen och snabbt blir den dominerande keramik i Sverige runt sekelskiftet 1800. Flintgodset uppfanns i trakterna kring Staffordshire, England vid mitten av 1700-talet och i Sverige började flintgodskeramik tillverkas på 1770-talet.⁶

Under medeltiden så importerades majoriteten av all keramik i Sverige från Tyskland. Under 1600-talet förekom en hel del import av rödgods och fajanser från Holland. Under 1700-talet och större delen av 1800-talet var England det ledande landet i Europa inom keramikproduktionen där en tidig industrialisering drev fram utvecklingen av tekniska innovationer och nya godsmassor. Från Södra Slussplan finns ett femtiotal skärvor av keramik producerad i England, huvudsakligen skärvor från tallrikar, koppar och fat i flintgods. Bland identifierade tillverkare märks keramik från Davenport Pottery (1794–1887) i Staffordshire men även från Dawson's Pottery utanför Sunderland och flintgods producerat i London.

Merparten av all flintgodskeramik som kunnat proveniensbestämmas är emellertid från de två stora porslinstillverkarna i Sverige vid denna tid, Rörstrand (etablerat 1726) och Gustavsberg (etablerat 1827). Från dessa tillverkare finns det drygt fyrahundra skärvor. Det tidiga svenska flintgodset var huvudsakligen vitt och kunde ha dekor som pressats i godset. På 1820-talet lyckades Rörstrand och Gustavsberg behärska tekniken med koppartryckta dekorer, något som utvecklats i England redan vid 1700-talets mitt. Den nya trycktekniken möjliggjorde massproduktion och blev början till industrialiseringen av keramik tillverkningen i Sverige. En annan följd av massproduktionen var att keramiska produkter blev tillgängliga för en bredare massa. Från början köptes koppartrycken från England och användes på de svenska produkterna. Influenserna från England var påtagliga och Gustavsberg hade som uttalat mål att göra *”porslin som så mycket som möjligt liknar det engelska”*. Det innebar att många serviser fick romantiska tryck och inte sällan förekom exotiska landskap. Snart graverade fabriker egna motiv som hämtades ur tryckta inhemska förlagor som G. Söderbergs *Kongl. Lustslotten i Sverige* och Carl Johan Billmarks planschverk *Stockholms pittoreska omgivning*. Inte sällan nöjde man sig inledningsvis med att gravera egna centralmotiv och behålla de engelska bårderna.⁷ Ett exempel på detta kan hämtas bland flintgodsfyndet från undersökningen. På en skärva från en tallrik tillverkad på Gustavsberg syns en byst på en sockel föreställande Carl Mikael Bellman i blått koppartryck.⁸ Förlagan till motivet är hämtat från planschen *C. M. Bellmans monument* i ovan nämnda verk *Stockholms pittoreska omgivning* av Billmark som utkom 1834.⁹ Gustavsbergsservisen kallades *Royal Scenery* och producerades från omkring 1850 fram till 1866.¹⁰ Tallriken från Södra Slussplan har en engelsk bårddekor som användes av Deakin & son, cirka 1835.¹¹ Gustavsberg tillverkade också servisen med en helt annan bård, troligtvis även den importerad från England. På bården återfinns bland annat två herdar framför byggnader som förefaller vara hämtade från Orienten vilket ter sig ganska apart från centralmotivet hämtat från Djurgården.¹²

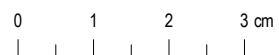
F:2529:5846:9

F:2543:6863:11

F:2527:5750:10

Figur 47. Exempel på engelsk importkeramik som hittades på Södra Slussplan. Överst ett exempel på formpressat stengods från Staffordshire producerat cirka 1740–1770. Därunder syns en kopp av flintgods med landskapsdekor med en stämpel med ett ankare och texten LONDON. Tillverkad cirka 1830-1860. Längst ner på sidan finns ytterligare ett exempel på keramik från Staffordshire. Detta utgörs av ett fragment från ett fat i yngre vitgods med en datering till cirka 1700–1750. På motstående sida högst upp en kopp från Davenport med blomstermotiv och två herdar. Koppen har daterats till cirka 1830–1860. Längs ner på sidan ytterligare en kopp av flintgods. Koppen är tillverkad i London cirka 1820–1860. Skala 1:1.

F:2591:8902:19

F:2591:8902:7

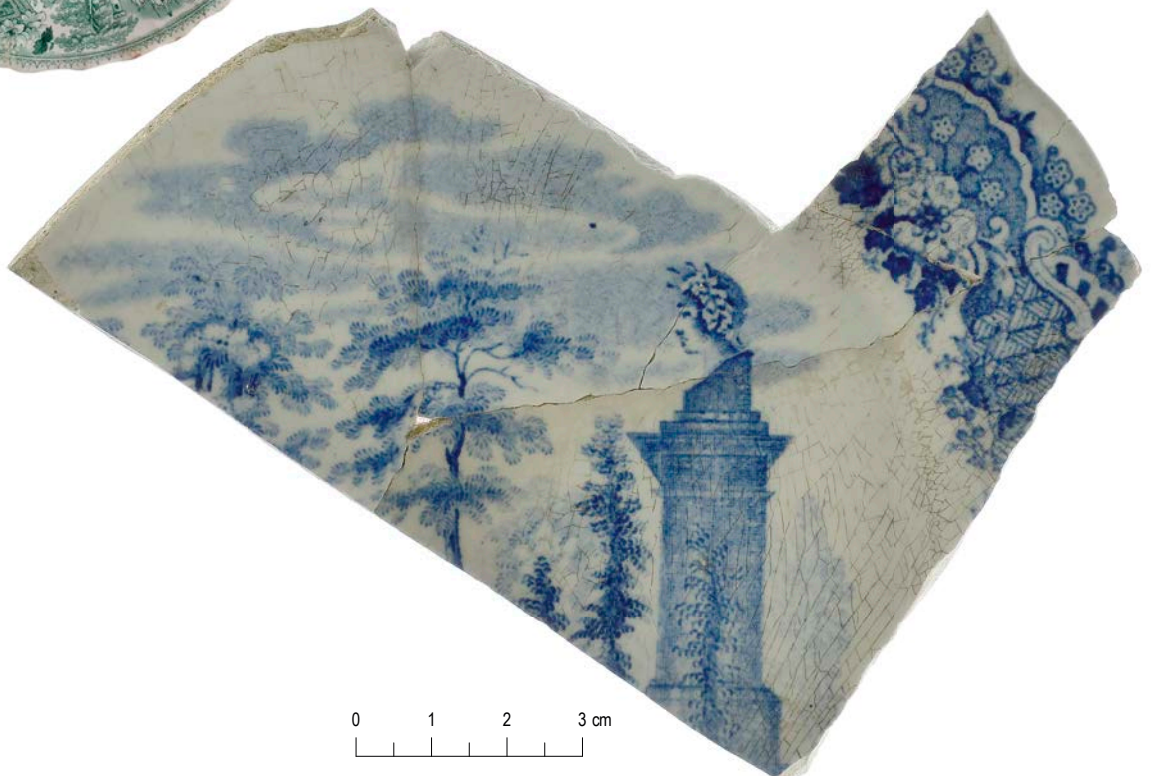

Figur 48. På de billiga krogar och serveringsställen som fanns vid Södra Slussplan föredrogs vita flintgodstallrikar helt utan dekor. Detta exemplar har tillverkats på Dawson's Pottery någon gång under perioden 1800–1864 (F:2591:8902:43). Skala 1:1.

Figur 49. Överst detalj ur Carl Johan Billmarks planschverk *Stockholms pittoreska omgifningar* från 1834. Därunder samma motiv applicerat på Gustavsbergsservisen *Royal Scenery* som började tillverkas omkring 1850 (Foto: Greta Lindström/Nationalmuseum. <http://collection.nationalmuseum.se>). Längst ner en skärva från samma serviserie men med en helt annan bård från undersökningarna på Södra Slussplan (F:2543:6843:3) i skala 1:1.

Något skydd för de dekorer som skapades verkar inte ha funnits under 1800-talets första hälft då Gustavsberg och Rörstrand kunde producera serviser med samma motiv. Vid undersökningarna på Södra Slussplan tillvaratogs delar av en skål med motiv föreställande ett indiskt landskap och en elefant med skötare.¹³ På skålens undersida finns en stämpel föreställande en betande ko vilken användes av Rörstrand på 1820-talet.¹⁴ Samma motiv återfinns på en servis producerad av Gustavsberg på 1830-talet.¹⁵ Motivets ursprung kan spåras till servisen *Elephant*

som tillverkades av den engelska firman Rogers cirka 1820.¹⁶ Gustavsbergsservisen är en direkt kopia av den engelska medan man på Rörstrandskålen kan se att det gjorts en del förändringar från originalet. Inte bara har man bytt bärd utan det finns också små förändringar i motivet. Exempelvis är träden annorlunda utformade och det har lagts till en gångstig. Även själva elefanten ser annorlunda ut på de båda serviserna. I ursprungstrycket är återgivningen av elefanten någorlunda naturtroget medan utförandet på Rörstrandsskålen är mycket schematiskt.

Figur 50. Exempel på hur konkurrerande fabriker kunde tillverka serviser med likadana motiv under 1800-talets första hälft. Ovan en tallrik med elefantmotiv från 1830-talet tillverkad av Gustavsberg (Foto: Nationalmuseum. <http://collection.nationalmuseum.se>). Till höger samma motiv på en skål från undersökningen som tillverkats på Rörstrand under 1820-talet (F:2591:8902:14) i skala 1:1. Ursprunget till dekoren kan spåras till den engelska fabriken Rogers som producerade servisen *Elephant* cirka 1820.

Blomkrukor

Under 1800-talets första hälft förekommer oglaserade blomkrukor i rödbrännande lera av samma typ vi använder än idag. Samma tendens kunde iakttagas vid undersökningarna i kvarteret Ormen på Södermalm 2016 där de oglaserade blomkrukorna först påträffades under perioden 1724–1850.¹⁷

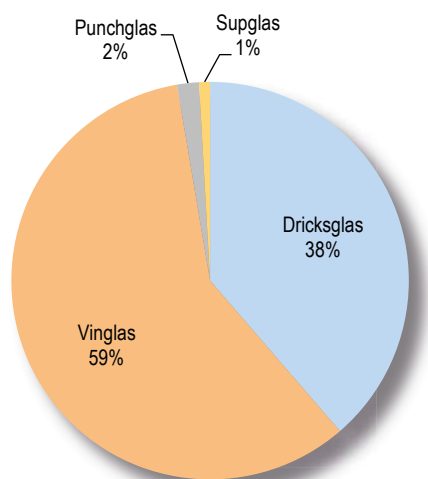

Glas

Från skede 3 (1747–1846) föreligger ett stort antal glasfragment, närmare 500 stycken med en sammanlagd vikt av 17,6 kilo (fönsterglas inte inräknat). En stor andel (41 %) utgörs av flaskor vilket ofta är fallet i tidigmoderna stadslager. Det som karakteriserar glasfynden från skede 3 i Södra Slussplan är annars det stora antalet skärivor från dricksglas i olika former vilka utgör inte mindre än 46 % av allt glas från detta skede. Den betydande mängden dricksglas hör sannolikt samman med den omfattande krogrörelse som bedrevs i Slussenområdet vid denna tid.

Dricksglas

Bland fynden märks en stor mängd vinglas där ett mindre antal kan dateras till 1700-talet men huvudparten är tillverkade under perioden 1830–1870. Det vanligaste vinglas under senare delen av 1700-talet och 1800-talets början var spetsglaset. I spetsglaset serverades inte enbart vin utan redan under 1700-talet var det även vanligt att dricka brännvin ur dem. En annan typ av vinglas som började tillverkas under perioden 1825–1850 kallades för *balance* och kännetecknas av att kupan är insvängd på mitten och har ett smalt ben prytt med en knapp. Från Södra Slussplan finns fragment av två sådana glas.¹⁸ Ett annat populärt glas 1830–1870 var små starkvinsglas med konisk buk där den nedre delen ofta var försedd med formblåsta räfflor.

Figur 51. Diagram visande fördelningen av olika glastyper i bebyggelseskede 3 (1747–1846). Baserat på antal fragment.

Under 1700-talet blev det på modet att dricka mineralvatten vilket ökade efterfrågan på vanliga dricksglas. Från skede 3 utgör dricksglasen 38 % av alla glas och merparten av dem är tillverkade på svenska glasbruk. Glasen som är vagt tonade har haft en lätt konisk form i olika storlek. Flertalet har använts som vattenglas men de större glasen har även använts som ölglas. Dricksglasen från 1700-talet och det tidiga 1800-talet var huvudsakligen släta och helt utan dekor.

Glastillverkningen var vid denna tid i hög grad fortfarande ett hantverk men i början av 1800-talet introducerades flera innovationer som ökade produktionen. För att på ett billigt sätt kunna producera dekorerade dricksglas och karaffer började man på 1820-talet att använda sig av blåsning i fast form. Metoden var inte helt ny utan hade under 1600- och 1700-talen använts vid tillverkning av bland annat buteljer.¹⁹ Under perioden 1825–1875 var en typ av formblåsta glas med vertikala räfflor på glasets nedre del och en vanligen åttauddig stjärna i botten mycket populära. Från Södra Slussplan finns skärivor från 27 stycken dricksglas av denna typ (se figur 53).

De dyrbaraste bordsglasen under 1700- och 1800-talet hade ofta graverad eller slipad dekor och är relativt ovanliga i arkeologiskt material. Vid undersökningarna tillvaratogs ett tiotal graverade eller graverade glasfragment från dricks- och vinglas. Ett par av vinglasen är tillverkade på 1700-talet och har en relativt grov växtornamentik som är typisk för böhmiskt och schlesiskt glas från denna tid (se figur 54).²⁰

På ett av dricksglasfragmenten finns små graverade stjärnor.²¹ Under gustaviansk tid (1772–1809) och empire tiden (1810–1840) var bladbårder, girlander, rankor och dekorband typiska graverade dekorer på glaskärl. Under slutet av 1700-talet och tidigt 1800-tal kompletterades ofta dessa dekorelement med små graverade stjärnor som på ovan nämnda glas. Från Södra Slussplan finns även fragment av karaffer med graverad horisontal bård och graverade stjärnor från samma tid.²² Det påträffades även delar av karaffer med formblåst räfflad dekor på den undre delen och stjärna i botten vid undersökningen.²³ Dessa karaffer hör till samma serviserie som de ovan nämnda dricks- och starkvinsglasen med motsvarande dekor. Karafferna var ofta dekorerade och en annan vanlig dekor under 1800-talet utgjordes av facett- eller olivslipning på karaffernas nedre del.²⁴

Figur 52. Vid undersökningen påträffades en stor mängd vinglas, bland annat formblåsta starkvinsglas av denna typ som tillverkades mellan 1830–1870. Skala 1:1.

F:2591:8901:1:20

F:2543:6864:1:14

F:2591:8901:1:19

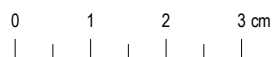
F:2591:8901:1:21

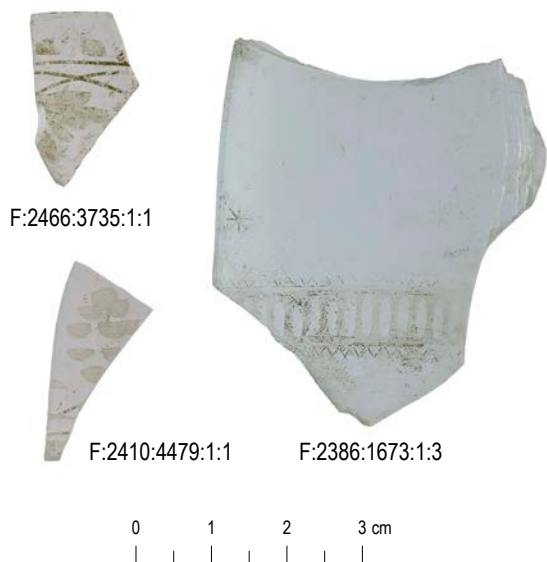
F:2543:6864:1:15

F:2591:11006:1:16

Figur 53. Mellan 1825–1875 var den här typen av formblåsta dricksglas populära. De kännetecknas av vertikala räfflor på glasets nedre del samt att de som här på planschen har en stjärna i botten (F:2543:6864:1:14–15, F:2591:8901:1:19–21, F:2591:11006:1:16). Skala 1:1.

Figur 54. Exempel på fragment från graverade vinglas tillverkade under sent 1700-tal–tidigt 1800-tal. Skala 1:1.

Flaskor

Från skede 3 (1747–1846) finns drygt 200 flaskfragment och mer eller mindre hela flaskor med en totalvikt av närmare 12 kilo. Den största andelen härrör från öl- och vinflaskor från slutet av 1700-talet och tidigt 1800-tal.

Bland flaskfynden finns tio stycken flasksigill från svenska glasbruk (se figur 55). Under 1700-talet och det tidiga 1800-talet producerades tusentals sigillflaskor vid glasbruken. På de svenska sigillflaskorna stod vanligen brukets namn eller en förkortning utav det samt hur mycket flaskan innehöll. Fem av sigillerna från Södra Slussplan är från flaskor som är tillverkade vid Björknäs glasbruk som låg på Värmdön söder om Stockholm. Björknäs glasbruk var i drift mellan 1736–1787 och en stor anledning till nedläggandet var bristen på brännved. Björknäs var känt för sin omfattande flaskproduktion och sigill från bruket är de absolut vanligast förekommande flasksigillfynden i Stockholm. På ett av sigillerna står ”1/3 KANS BIÖRK-NÄS” vilket betyder att flaskan rymde 1/3

Figur 55. Ett urval av de flasksigill från 1700-talet som hittades på Södra Slussplan. Två av sigillerna kommer från Björknäs glasbruk som var i drift 1736–1787 (F:2495:5081:1:11, F:2560:159:1:1). Sigillet med texten SAND. Ö (F:2495:4876:1:11) härrör från det norrländska glasverket Sandö som låg i Ångermanland mellan 1751 och fram till 1920-talet. Två andra sigill är troligen även de tillverkade i Norrland. På det ena sigillet syns bokstäverna S:B (F:2495:5081:1:9) och på det andra S:G:B (F:2495:5081:1:10). De är förmodligen tillverkade vid ovan nämnda Sandö eller Strömbäcks glasbruk som låg utanför Umeå. Skala 1:1.

dels kanna vilket motsvarar cirka 0,87 liter.²⁵ Två andra sigill har texten ”2/3 Stop. BIÖRK-NÄS” och har innehållit just 2/3 stop vilket även det motsvarar 0,87 liter. Under 1700-talets början producerades närmare 100 000 buteljer och flaskor årligen i Björknäs i just denna storlek.

Alla flasksigill som hittades vid undersökningen kommer inte från Björknäs. Hälften av sigillen kommer från norrländska glasbruk och är inte ovanliga fynd vid stadsarkeologiska undersökningar i Stockholm. Bland de norrländska sigillen finns ett med texten ”SAND. Ö” under en krona och inom en smal pärlkrans.²⁶ Sigillet har suttit på skuldran på en cylindrisk flaska tillverkad vid Sandö bruk som låg i Ångermanland. Bruket grundades år 1751 och var fortfarande i drift så sent som på 1920-talet. Tillverkningen av sigillflaskor upphörde dock redan under tidigt 1800-tal.

Ett annat sigill bär texten ”1.3 KANS SBGB” och kommer från ett glasbruk utanför Umeå som hette Strömbäcks bruk.²⁷ Bruket grundades 1773 på samma plats som ett tidigare glasbruk vid namn Ströms glasbruk hade legat. Strömbäcks glasbruk hade egen försäljningsbod på Skeppsbron i Gamla stan inte långt från Södra Slussplan. Bruket upphörde 1880 då man inte förmådde konkurrera med billigt importglas från Tyskland och Belgien. Två av de andra sigillen har texten ”S:B” och är stilistiskt så lika det ovan beskrivna sigillet från Strömbäck att de måste vara tillverkade där.²⁸ På ett annat sigill finns texten ”1/3 S:G:B: KANA” och här är både Sandö och Strömbäck glasbruk möjliga produktionsplatser.²⁹

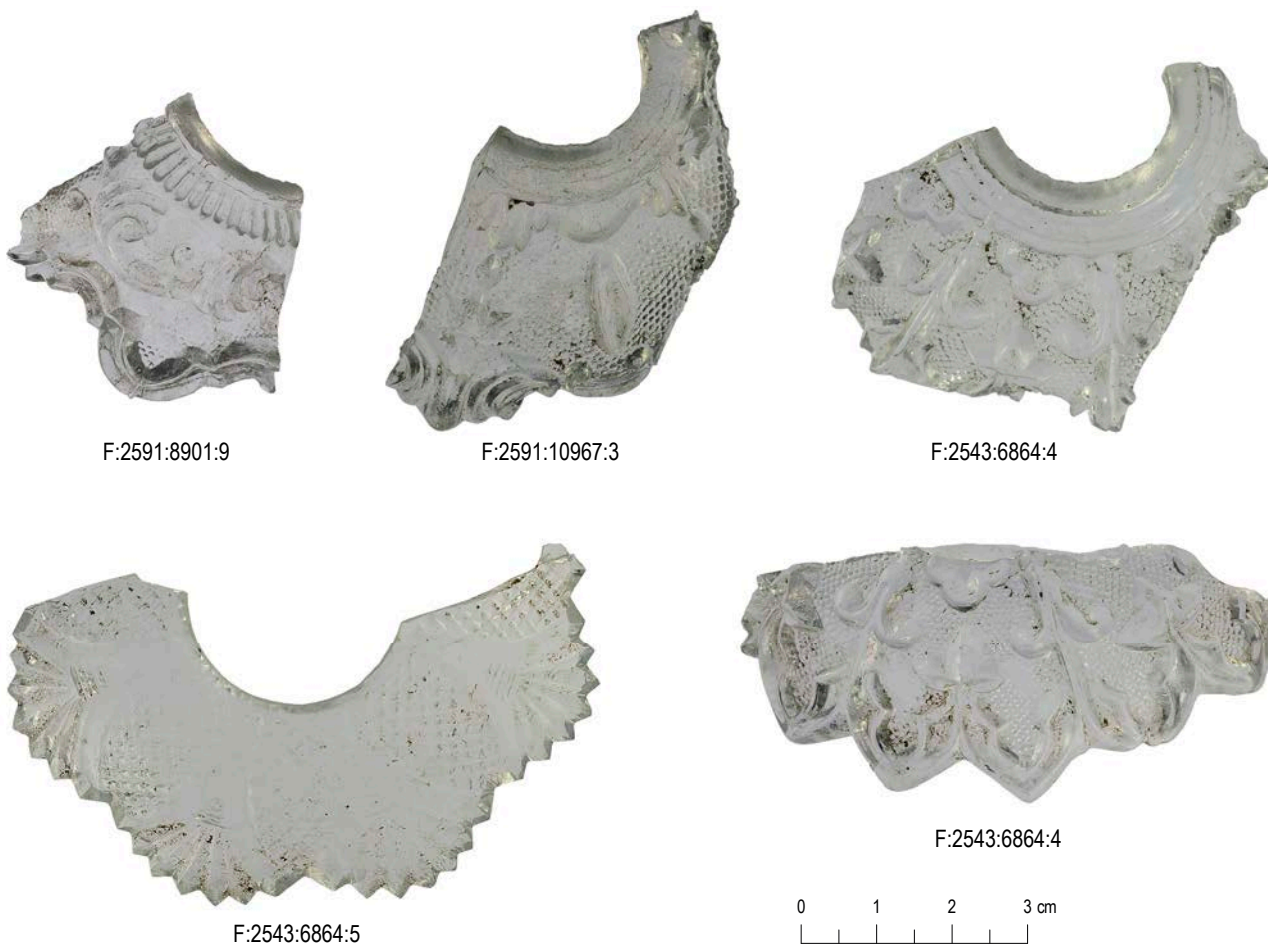
Från slutet av 1500-talet och in i 1800-talet var schatullflaskor vanligt förekommande. De kantiga flaskorna var behändiga då man behövde förflytta

sig och då kunde förvara flaskorna i sitt skyddande schatull. Från början var dessa flaskor alltid gröna i varierande grad men under 1700-talet blev det allt vanligare med färglöst glas. De ofärgade flaskorna kunde även användas som serveringskärl och var då ofta dekorerade med emaljfärger, graving eller slipning. Från undersökningarna finns det fragment från närmare tjugo schatullflaskor som kan dateras till slutet av 1700-talet och 1800-talets början. Av dessa har endast fyra varit av grönt glas.

Fickpluntor av glas var inte ovanliga i slutet av 1700-talet och 1800-talet. De platta flaskorna tillverkades i stort antal vid inhemska glasbruk. Två bottenfragment från fickpluntor tillvaratogs vid undersökningen. Det ena är från en vanligt förekommande modell med räfflor,³⁰ det andra är från en ovanligare modell där buken varit täckt med stora runda pärlor.³¹

Pressglas

En innovation som skulle få stort genomslag ibland konsumenterna var pressglaset, en teknik som infördes till Sverige på 1830-talet. De svenska produkterna var i början undermåliga i jämförelse med det importerade pressglaset men i takt med att redskapen förbättrades och glasblåsarna lärde sig den nya tekniken blev även produkterna bättre. De vanligaste föremålen som tillverkades under de första åren var saltkar, ljusmanschetter och assietter. I glasmaterialet från Södra Slussplan finns ett tiotal fragment av just ljusmanschetter. Manchetterna är uddkantiga med pressat mönster och har en planslipad botten. Sju av fragmenten påträffades i lager daterade till 1800–1846 (fas 5) och kan härröra från de första pressglasprodukterna som tillverkades i Sverige (se figur 56).³²

Figur 56. En nyhet som introducerades på 1830-talet var produkter av pressglas. På bilden ser vi fragment av ljusmanschetter från lager daterade till 1800–1846 (fas 5) som kan komma från den första svenska produktionen av pressglas (F:2543:6864:4–5). Skala 1:1.

Bestick

Till det dukade bordet hörde kniv, gaffel och sked under 1700- och 1800-talet. Knivar och skedar hade brukats länge medan matgafflar fortfarande var en nymodighet i 1700-talets Sverige. Tidigt började man tillverka gafflarna med likadana handtag som knivarna vilket betyder att gaffeln och kniven utgjorde ett bestick till vilket skeden också snart fogades.³³ Gafflar och skedar tillvaratogs vid undersökningen men inga matknivar (se figur 57).

Gafflar användes i Italien redan under 1500-talets första hälft men introducerades inte i Sverige förrän under sent 1600-tal. Innan dess äts maten med fingrarna. De tidigaste gafflarna hade skaft och endast två långa uddar.³⁴ Vid undersökningen på Södra Slussplan påträffades två gafflar i ett lager daterat till 1800–1846 (fas 5). Båda gafflarna har haft tre uddar och är av samma modell. På den ena gaffeln är en udd och skaftet avbrutet.³⁵ Den andra gaffeln är komplett, knappt 18 cm lång, med handtag av trä.³⁶ I Sverige börjar treuddiga gafflar användas vid 1700-talets början.³⁷

Fyra skedar tillvaratogs från Södra Slussplan. Två av dem var mycket fragmentariska. Den ena var en tesked³⁸ och den andra en del av en sked av trä.³⁹

Ett skaft till en matsked av järn påträffades i ett lager daterat till 1746–1800 (fas 4). Skaftet som är 12,3 cm långt är av typen råttsvanssked och har en treflikig ände. Namnet kommer sig av den råttsvansliknande förstärkning som gjordes i skaftets förlängning och löddes ihop med bladet. Den här typen av skedar börjar användas i Sverige på 1680-talet förekommer sedan fram till mitten av 1700-talet då skedar gjorda i ett stycke tog över. Från att ursprungligen varit relativt korta ökade råttsvansens längd efter år 1700. Råttsvansen på skedskaftet från Södra Slussplan var kort (cirka 1,5 cm) och i kombination med utformningen av skaftets ände kan den sannolikt dateras till perioden 1680–1710.⁴⁰

Den enda intakta skeden är 13 cm lång och tillverkad av ben.⁴¹ Skeden har ett konstfullt snidat skaft och trots att den är gjord i ett stycke så är den försedd med en liten råttsvans mellan blad och skaft. Den detaljen avslöjar att skeden förmodligen tillverkats under första hälften av 1700-talet.

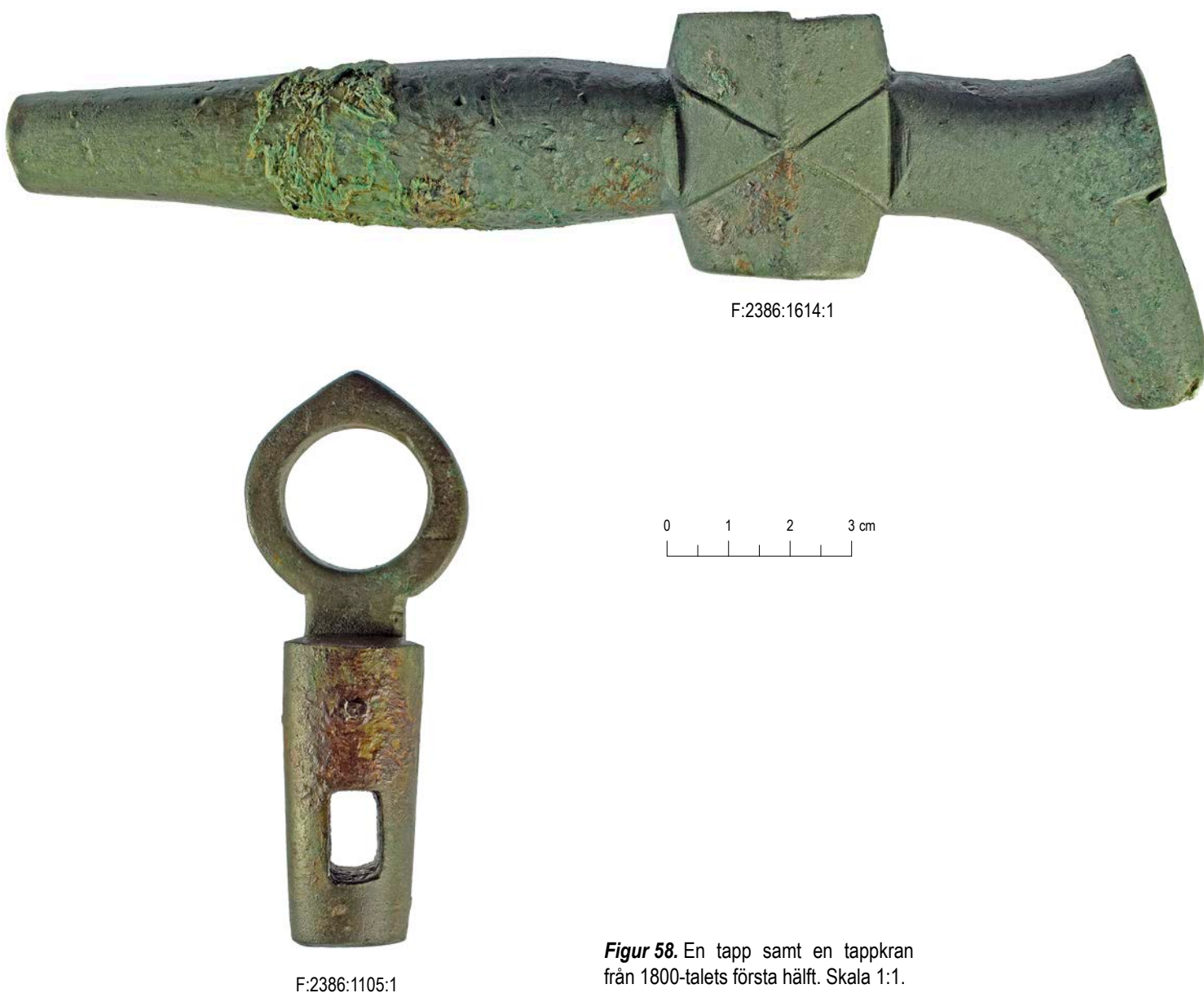

Figur 57. Vid undersökningen hittades bestick i form av en gaffel, skaftet till en matsked samt en intakt sked av ben. Skala 1:1.

Ölhanar/tappkranar

I en källare till en av bodarna längs Gröna gången hittades två delar till tappkranar tillverkade i kopparlegering, ofta kallade ölhanar.⁴² För att tappa trätunnor, vanligen innehållande öl, användes dessa ölhanar som kranar. De utgörs av två delar, en tapp och en kran. De båda delarna från Södra Slussplan utgörs av just en tapp och en kran men de hör inte ihop då de saknar passning med varandra. Tappen

är närmare 19 cm lång och väger 434 gram.⁴³ Själva kranen var under medeltid och tidig historisk tid ofta utformad som en tupp, som på tyska heter *hahn*. Därav det försvenskade namnet ölthane. Kranen från Södra Slussplan är däremot rund med en avsmalnande spets uppåt.⁴⁴ Föremålen hittades i ett eldpåverkat golvlager daterat till 1800–1846 (fas 5) (se figur 58).⁴⁵

Figur 58. En tapp samt en tappkran från 1800-talets första hälft. Skala 1:1.

BYGGNADER OCH INTERIÖR

Byggnadsmaterial

Flera av lagren⁴⁶ innehöll rikligt med material från raserade byggnader i området.⁴⁷ Det rör sig bland annat om fönsterglas, rester efter blyplåt, spik, vägg- och taktegel.

Tre av de tillvaratagna teglen var stämplat med det producerande tegelbrukets initialer eller symbol.

I utfyllnadslager i Gröna gången tillvaratogs fragment av handslagna tegelpannor med en stämpel på klackens nacke.⁴⁸ Stämpeln utgörs av en nyckel med bokstäverna SP. Det här teglet är tillverkat i Lübeck, Tyskland vid S:t Petri tegelbruk. Tegelbruket fanns troligen redan vid uppförandet av S:t Petri kyrka som byggdes omkring år 1200 och lade ner verksamheten år 1907 (se figur 59).⁴⁹

Från okänd tillverkningsplats är en bit tegel med bokstäverna P.P.S. inpressade.⁵⁰

Interiör

Från området vid Södra Slussplan kommer huvuddelen av de 344 kakelfragment som tillvaratogs från skede 3. Flertalet framkom i utfyllnadslager i Gröna gången i anslutning till salubodarna som stått där och förmodligen härrör åtminstone en del kakel från kakelugnar som funnits i dessa bodar. En analys av kakelmaterialet har gjorts av Philip Tonemar, Arkeologikonsult, och återfinns i bilaga 2.

Av brandförsäkringsprotokoll från 1800-talet framgår att det fanns kakelugnar i flera av byggnaderna längs Gröna gången. 1818 brandförsäkrades bodbyggnaden Södra Fiskarehuset 8 som låg ”Vid hörnet av Lilla Slussgatan och gränden före detta Gröna gången kallad”. Bottenvåningen innehöll tre rum varav två med kakelugnar och ett kök med spis. Även i längan mot Mälaren söder om Gröna gången fanns flera kakelugnar vid samma tid. Den övre våningen i längan nåddes via fyra trätrappor och innehöll 6 rum med kakelugnar och gipsade tak samt två magasinsvindar med bjälktak.⁵¹ Tyvärr innehåller protokollen inga uppgifter om hur ugnarna såg ut.

Två typer av kakel dominerar bland fynden. Släta gröna kakel (cirka 60 % av totalen) samt polykroma målade kakel (34 % av totalen), där flertalet är målade i vit, blå och grön färg. Båda typerna är vanligt förekommande under 1700-talet. De gröna släta kakelugnarna är vanliga fynd i stadsarkeologiskt material från Stockholm och kan nästan betecknas som en sorts standardugnar under 1700-talet (se figur 61). Vid Södra Slussplan förekom kakeltypen i arton kontexter varav en stor del påträffades i det kraftiga utfyllnadslagret⁵² i Gröna gången. Tonemar har i kakelanalysen kommit fram till att kaklen i det nämnda lagret kommer från minst tre olika typer av ugnar och att minst en av dem förmodligen har stått på platsen eller dess omedelbara närhet. Den äldsta ugnen utgjordes av kakel från en rak ugn av barocktyp. Dessa ugnar har kakelblad som är cirka 18 x 20 cm och dateras generellt till 1700-talets första hälft.

Figur 59. Den här stämpeln på takpannans nacke med bokstäverna SP på en nyckel avslöjar att den tillverkats i Tyskland vid S:t Petri tegelbruk som låg i Lübeck (F:2526:6829:1). Skala 1:1.

Fyndnummer	Ugnsform	Typ	Motiv	Datering
F:2355:163:1		Svart	Relief med växtdekor, ranka och nejlika	Cirka 1600–1700
F:2363:426:1		Blå mot vit botten	Växtdekor	Cirka 1725–1790
F:2391:1419:7		Blå mot vit botten	Växtdekor	Cirka 1740–1790
F:2402:1786:6	Avsatsugn	Svart	Relief med växtdekor	Cirka 1600–1700
F:2495:5080:1	Rundad	Starkeldsfärgerna grönt, gult och brunviolett mot vit botten	Fåglar i brutet träd med stenar i förgrunden	Cirka 1760–1780
F:2495:5080:1		Starkeldsfärger grönt, gult, blått och brunviolett mot vit botten	Blombukett med en ros och blålockor bundna med rosettband	Cirka 1760–1780
F:2495:5080:1	Rundad	Grön eller blå samt brunviolett mot vit botten	Växt	Cirka 1750–1790
F:2495:5080:1	Rak	Stänkornering/marmorering i grönt (turkos) mot vit botten		Cirka 1750–1800
F:2495:5080:1	Rundad, möjligen kolonnugn	Gul och sepiabrun mot vit botten	Gula små akantusblad på linje troligen inom kannelyrer i sepiabrunt	Cirka 1780–1790
F:2495:5080:1		Blå mot vit botten	Blåglaserade växter i låg relief	Cirka 1650–1700
F:2495:5080:1		Grön		Cirka 1700–1800
F:2509:5731:9		Grön		Cirka 1700–1800
F:2509:5731:9		Blå mot vit botten	Nordstjärnan	Cirka 1748–1800
F:2526:5844:1	Rak	Grön	Hörnkakel med spiralvridna kolonner i relief	Cirka 1700–1740
F:2526:5844:1		Vit och turkos mot blå botten	Vita och turkosa växter i relief	Cirka 1625–1700
F:2526:5844:1	Rak	Grön (turkos) mot vit botten	Marmorering/Stänkornering	Cirka 1750–1800
F:2527:5750:6		Blå mot vit botten	Blåglaserade växter i låg relief	Cirka 1650–1700
F:2529:5846:20	Rundad skänkugn	Grön		Cirka 1740–1800
F:2529:5846:20	Rak	Grön		Cirka 1700–1750
F:2529:5846:20	Rak	Oglaserad		Cirka 1790–1850
F:2529:5846:20	Rundad	Turkos		Cirka 1740–1800
F:2542:6651:1		Grön		Ca 1700–1800
F:2542:6651:1		Svart	Låg relief med växtdekor, blomma	Cirka 1625–1700
F:2560:160:6		Vit		Cirka 1750–1850
F:2562:12230:1		Blå mot vit botten	Blå växtdekor	Cirka 1720–1750
F:2562:12230:1		Grön		Cirka 1700–1800
F:2585:8335:1		Grön		Cirka 1700–1800
F:2591:8902:94		Blandat. Blå och vit samt turkos	Turkos marmorering eller växtslingor	Cirka 1740–1800
F:2591:8902:94		Grön		Cirka 1700–1800
F:2591:8902:94		Turkos		Cirka 1850–1919 (1870–1900)

Figur 60. Tabell över kakelfynden från skede 3, fas 4–5 (1747–1846).

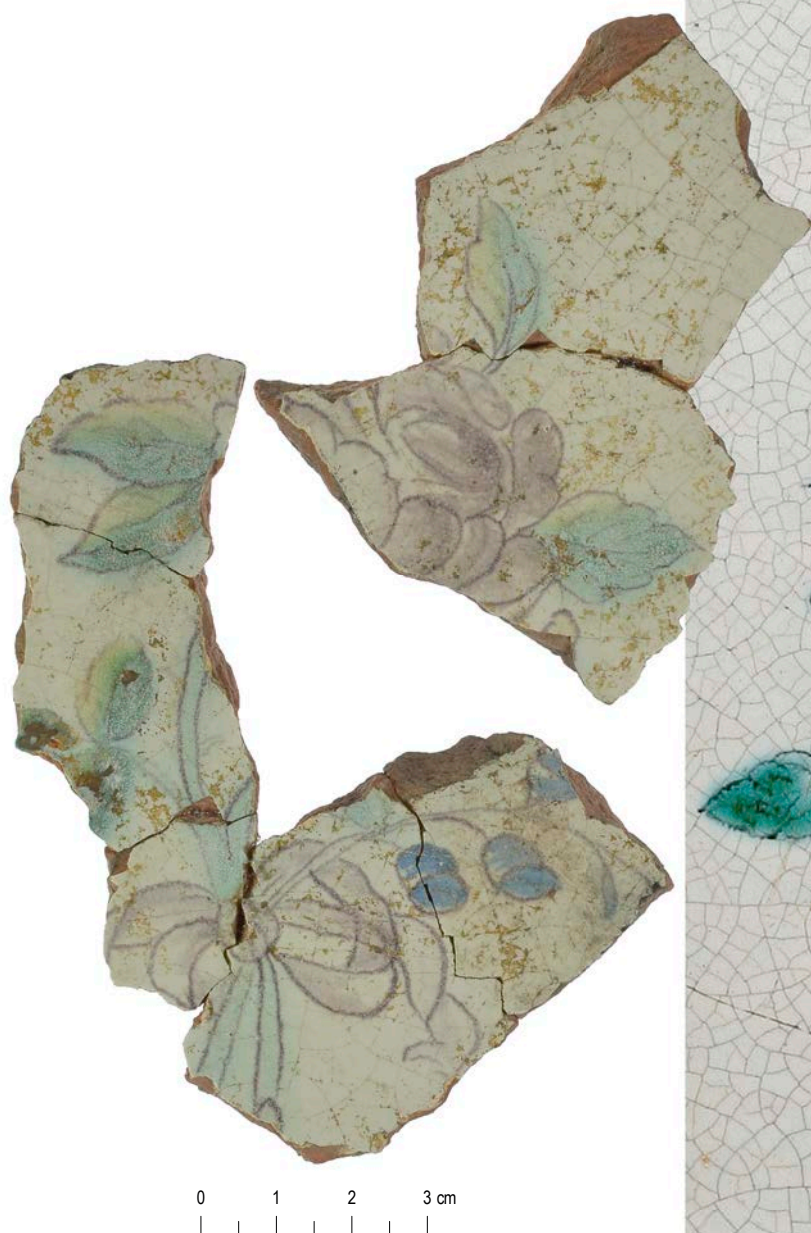
Figur 61. Den vanligaste typen av ugnskakel under 1700-talet var den här typen av gröna släta kakel. Dessa utgjorde cirka 60 % av allt kakel som tillvaratogs vid undersökningen (F:2529:5846:20). Skala 1:1.

Från undersökningen finns även blad från en yngre typ av raka ugnar vilka karakteriseras av att de har större blad, cirka 24 x 30 cm, vilket närmast blir ett standardmått efter 1745. Av denna yngre typ av kakelblad finns dessutom skärvor från runda eller rundade ugnar.

Polykromt målade kakelugnar var däremot exklusivare och kostbarare. Målade kakel förekommer i tretton fyndposter av det analyserade materialet där majoriteten utgörs av blå-vitt kakel av rokokotyp

med målade blommor. Av särskilt intresse är de flerfärgade kakelfragmenten varav ett⁵³ är målat med samtliga fyra starkeldsfärger (grönt, blått, gult och brunviolett) (se figur 62). Den huvudsakliga produktionstiden för dessa var perioden cirka 1740–1790.⁵⁴ Bland det målade 1700-tals kaklet finns även stänkornerade – marmorerade kakel som blev efterfrågade vid 1700-talets mitt samt kakel med *Nordstjärnan*, ett inhemskt mönster som blev populärt vid samma tid.

Figur 62. Målade kakelugnar var betydligt dyrare än de släta gröna under 1700-talet. Från Södra Slussplan kommer dessa fragment från ett kakel med en ros och blåklockor som hålls samman med ett rosettband (F:2495:5080:1), skala 1:1. Motivet är målat i samtliga starkeldsfärger (grönt, gult, blått och brunviolett) något som Rörstrand behärskade först 1758. Till höger ses samma motiv men med annan färgställning på ett kakel från en kakelugn som stått på Fjällgatan 8, Södermalm (Foto Thomas Wester, Digitala Stadsmuseet).

KLÄDEDRÄKT OCH PERSONLIGA FÖREMÅL

Här presenteras fynd av föremål som kan förmodas varit personliga tillhörigheter som smycken och kritpipor. Av de kläder som människor bar under senare hälften av 1700-talet och första halvan av 1800-talet fanns som oftast är fallet inte mycket bevarat. Det vi fann vid undersökningen inskränker sig till föremål av metall och ben som använts för att hålla ihop klädedräkten på olika sätt; knappar, söljor, hyskor och knappnålar.

Hur människor var klädda på den här tiden kan vi se på målningar och andra avbildningar samt genom bevarade klädesplagg som finns på museer. Vid undersökningarna vid Södra Slussplan hittade vi ett antal skärvor av flintgodskeramik med tryckt dekor som kan dateras till mellan 1820–1850. På några av dem finns människor avbildade. Även om flera av dem är gjorda efter engelska förlagor eller rent av är skärvor från engelskt importgods så ger de en bild av hur män, kvinnor och barn kunde klä sig vid denna tid (se figur 63).

F:2540:8896:39–40
F:2591:8902:15

F:22591:8902:19

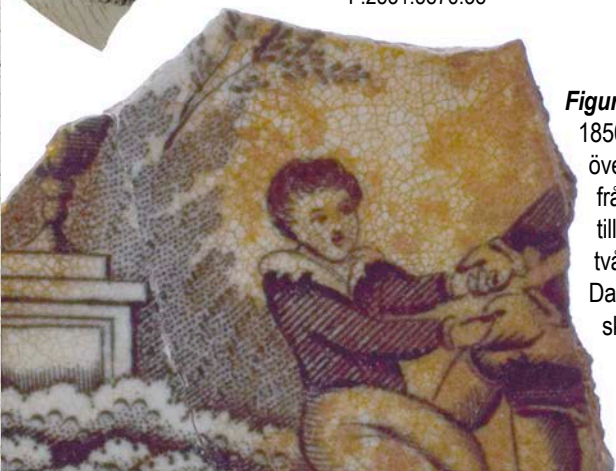
F:2591:8902:3

F:2591:8902:6

F:2591:8902:11

F:2531:5876:38

Figur 63. Keramikskärvor av flintgods från 1820–1850 med bilder av män, kvinnor och barn. Bilden överst till vänster är ett fotomontage av skärvor från två olika kärl. Under denna följer en skärva tillverkad vid Gustavsberg. Överst till höger ses två herdar med koltliknande byxor på keramik från Davenport, England. Under denna ses ytterligare skärva med en man som håller en herdestav. Ej i skala.

Smycken

Smycken är en kategori av föremål som sällan påträffas i något större antal vid stadsarkeologiska undersökningar. I det avseendet var undersökningen vid Södra Slussplan inget undantag där endast två smycken hittades. Ett ovanligt fynd är en armrिंग av silver med spår av en guldbeläggning, alternativt en guldtråd.⁵⁵ Armringen hittades i ett raseringslager ovanpå ett plankgolv. Golvet fanns i ett rum som varit beläget under Nedre- och Östra Slussgatan och som sannolikt utgjort ett förrådsutrymme.⁵⁶ Ringen består av två tenar med runt eller u-format tvärsnitt som hålls samman vid en rosettliknande punkt och har en innerdiameter av endast 4,7 centimeter. En vågformad grön krusta skulle kunna utgöra resterna av en dekor. Annars är armringen i relativt dåligt skick och ingen originalyta finns bevarad (se figur 64).⁵⁷

Figur 64. Den här armringen är av silver och hade även spår av guldbeläggning (F:2562:12232:1). Den hittades i ett raseringslager daterat till 1800–1846 (fas 5). Skala 1:1.

Även det andra smycket hittades i ett rumsutrymme. Det utgörs av en blå centimeterstor glaspärla infattad i förgylld mässing.⁵⁸ Det kan röra sig om ett örhänge eller ett hänge. Under första hälften av 1800-talet förekommer halslås i vilka ofta ett hänge ingick.⁵⁹ Hänget framkom i ett brandpåverkat lager i en av källarna längs Gröna gången tillsammans med bland annat en fingerborg och ett par ölhanar (se figur 65).⁶⁰

Figur 65. Till 1800-talets första hälft kan det här hänget med en blå glaspärla dateras (F:2386:1387:1). Det hade tappats i en av källarna längs Gröna gången. Skala 1:1.

Knappar

Ett tecken på att det rört sig många människor längs Gröna gångens salubodar är inte bara mängden mynt som hittades längs gångstråket utan även det stora antalet knappar. Sammanlagt tillvaratogs 30 stycken knappar från skede 3 (1747–1846) där flertalet påträffades i kontexter från 1800-talets första hälft (fas 5). Knapparna skiftar i storlek och modell, några är tillverkade av ben men det stora flertalet är gjorda av kopparlegering eller annan metall.

Fram till mitten av 1600-talet förekom ingen tillverkning av knappar i Sverige utan alla knappar importerades. Hos allmogens män blev knappar allt vanligare under 1700-talet medan kvinnorna till största delen fortsatte att använda hyskor, häkter och snörningar till klädedräkten fram till slutet av 1800-talet (se figur 67).⁶¹

Fyndnummer	Material	Diameter mm	Beskrivning	Fas	Mynt TPQ	Datering efter Helander 1991
2355:268:1	Cu-legering + trä	28	Pressat hölje med dekor av blomma.	5	1830–1831	
2360:796:1	Cu-legering	14	Lödd av två delar. Konvex ovansida med stansad blomdekor. Lödd ögla	4	1768	
2386:1487:1	Ben	–	Fragment	5		
2406:2009:1	Cu-legering	17	Lödd knapp med flat undersida och konvex ovansida.	5		Cirka 1700–1780
2407:2339:4	Ben	17	Fem hål. Dubbelkoncentriska längs kanten.	5		
2408:2462:1	Ben	13	Skuren som en ros	5	1830	
2410:4451:1	Cu-legering	12	2 st flata. Defekta	5	1844–1855	
2410:4479:1	Ben	17	Fem hål. Försänkt cirkel längs kanten.	5	1844–1855	
2453:3237:1	Cu-legering	25	Flat med pålödd ögla. Gjuten med vävnerad dekor.	5		
2453:3583:1	Cu-legering	21	Gjuten med svagt konkavt mittparti och kantdekor.	5		Cirka 1830–1890
2480:4537:1	Ben	15	Centralt hål, flat. Defekt	5		
2487:5132:1	Cu-legering	39	Flat med pålödd ögla. Stansad dekor med centralt placerad blomma och kantdekor.	5	1759–1760	
2487:5145:1	Cu-legering	24	Lödd av två halvkonvexa delar. Pålödd ögla samt två dräneringshål för lödvtätska.	5	1759–1760	Cirka 1700–1780
2487:5151:2	Cu-legering + ben	16	Pressat hölje med dekor på knapp av ben med fyra hål.	5	1759–1760	
2487:5666:1	Cu-legering	21	Pressat hölje med växtdekor.	5	1759–1760	
2495:4868:1	Cu-legering	–	Defekt	5	1802–1808	
2495:5081:1	Cu-legering	21	Konkav ovansida med pålödd ögla.	5	1802–1808	Cirka 1830–1860
2495:5078:1	Cu-legering	18	Flat med pålödd ögla. Stansad cirkeldekor	5	1802–1808	
2514:6771:1	Cu-legering	14	Flat med pålödd ögla	5		
2527:5865:3	Cu-legering	–	Defekt	5	1799–1800	
2541:6648:2	Cu-legering	13	Lödd av två delar. Konvex ovansida. Pålödd ögla samt två dräneringshål för lödvtätska.	4	1777–1780	
2543:8897:1	Cu-legering	14	Flat med pålödd ögla.	5	1844–1855	
2543:8897:2	Cu-legering	12	Gjuten, konvex.	5	1844–1855	
2543:8897:3	Cu-legering	19	Flat med pålödd ögla.	5	1844–1855	
2591:8901:3	Cu-legering	10	Försänkt med konvext mittparti.	5	1844–1855	
2591:10913:1	Cu-legering	17	Gjuten med ögla.	5	1844–1855	
2591:10914:1	Cu-legering	–	Defekt	5	1844–1855	
2591:10967:4	Blyhaltigt tenn	18	Fyra hål. Försänkt mittparti. Gjutsöm på undersidan.	5	1844–1855	
2591:11006:1	Cu-legering	21	Flat med pålödd ögla. Svartmålad.	5	1844–1855	
2591:11006:4	Ben	18	Fem hål. Dubbelkoncentriska cirklar längs kanten.	5	1844–1855	
2591:12156:1	Cu-legering	–	Defekt	5	1844–1855	

Figur 66. Tabell över de knappar som påträffades i skede 3.

Figur 67. Plansch visande ett urval av de knappar som påträffades i skede 3 med dateringar från 1700-talets andra hälft fram till 1800-talets mitt. Skala 2:1.

Söljor

Sammanlagt påträffades tre söljor i skede 3. Samtliga är tillverkade i kopparlegering men är sinsemellan olika till utformning och storlek (se figur 68–69).

I ett utfyllnadslager mellan två murar framkom en gjuten sölja i kopparlegering.⁶² Söljan är rektangulär och 4 x 6,8 centimeter stor och har en dekor av druvklasar. På baksidan finns spår av ett nålfäste. Söljans ringa tjocklek (1 mm) i kombination med dess storlek gör att den tolkats som en skärpsölja.

En rektangulär 2,9 x 3,8 centimeter stor sölja har troligen tillhört spännet på en sko.⁶³ Söljan som har en lätt svängd form hittade på golvet i en av bodarna längs Gröna gången och kan dateras till första hälften av 1800-talet.⁶⁴

Till andra hälften av 1700-talet kan en enklare sölja i kopparlegering dateras.⁶⁵ Söljan är 2,8 x 3,7 centimeter stor och kan ha utgjort en del i en mängd olika remanordningar.

Figur 68. Sölja med dekor av druvklasar (F:2543:8897:4). Troligen till ett finare skärp. Datering: 1800–1846 (fas 5). Skala 1:1.

Figur 69. Till vänster i bild syns ett skospänne från första hälften av 1800-talet. Söljan till höger är daterad till 1700-talets andra hälft. Skala 1:1.

Tandborste

Fram till 1940-talet då tandborstar av nylon började massproduceras var det huvudsakligen de välbeställda som använde tandborstar. Innan dess gjordes tandborstarna av ben och bland de riktigt förmögna användes tandborstar med skaft av silver eller elfenben. Som så mycket annat så tillverkades de första tandborstarna av den typ som vi använder idag i Kina. Detta var på 1490-talet och från Kina spreds de vidare till Europa på 1600-talet. Men före 1900-talet var det en begränsad skara människor i Sverige som använde tandborste.⁶⁶

Tandborsten som hittades vid undersökningen är drygt 12 centimeter lång men den yttre delen av skaftet är avbrutet, så uppskattningsvis har den ursprungligen varit cirka 14 centimeter lång.⁶⁷ Den nu försvunna borsten har suttit i fyra rader (annars var tre rader standard under 1800-talet). På skaftets undersida kan man vagt urskilja texten "LONDON" vilket visar att tandborsten tillverkats i England, vilka också var den största tandborstproducenten (se figur 70). Det yngsta myntet i det utfyllnadslager som tandborsten hittades i är daterat till 1844–1855⁶⁸ och det är sannolikt i det tidsspannet tandborsten kan dateras. Tandborsten är hitintills den andra som påträffats vid de arkeologiska undersökningarna vid Slussen. I kvarteret Ormen som undersöktes 2016 hittades en tandborste tillverkad i Paris från 1800-talets andra hälft.⁶⁹

Figur 70. Bilden visar en tandborste tillverkad i ben från mitten av 1800-talet. Mitt på den tjockare delen av skaftet kan man utläsa den nästan helt nednötta graverade texten "LONDON" som visar att den tillverkats i England (F:2543:6865:1). Skala 1:1.

Kritpipor

Efter keramik och glas utgör ofta kritpipor den största fyndposten vid arkeologiska undersökningar som berör stadslager från 1600-talets andra hälft och 1700-talet. Undersökningarna vid Södra Slussplan genererade 1067 stycken kritpipsfragment från skede 3 och utgjorde därmed inget undantag. Det absoluta flertalet av dessa fragment var emellertid delar av skaft utan ornering. Arne Åkerhagen har analyserat 53 kritpipor närmare avseende tillverkare, proveniens och datering. Den analysen kan läsas i bilaga 7.

106 (10 %) av pipfragmenten har kunnat bestämmas till ursprungsland. Det visade sig att 6 % var tillverkade i England, 37 % kom från Holland och 57 % var svensktillverkade.

Tillverkare	Produktion	Lokalisering	Antal pip-fragment
Olof Forsberg	1739–1759	Stockholm, Södermalm	7 (16 %)
Anders Örnbeck	1754–1760*	Stockholm, Södermalm	2 (5 %)
Daniel Almqvist	1754–1760*	Stockholm	2 (5 %)
Carl Wettervik	1755–1828	Stockholm, Kungsholmen	27 (63 %)
T. Liunggren	1785–1786	Stockholm	4 (9 %)
Jonas Betulin	1791–1811	Stockholm, Kungsholmen	1 (2 %)

*Örnbeck får privilegier att starta produktionen av kritpipor 1751 och Almqvist 1752 men ingen av dem kommer i gång med tillverkningen förrän 1754 (Åkerhagen, Arne 2012:33).

Figur 71. Tabell visande identifierade svenska kritpipstillverkare bland kritpiporna från Södra Slussplan.

Av de svenska kritpiporna har tillverkare identifierats hos 72 % av piporna. Det visade sig att samtliga pipor var tillverkade i Stockholm vid sex olika fabriker. Den absoluta majoriteten av piporna var tillverkade vid Carl Wetterviks fabrik på Kungsholmen (63 %) följt av pipor från Olof Forsbergs fabrik på Södermalm (16 %). Här spelar förmodligen de olika fabrikenas livslängd in. Carl Wetterviks fabrik var i drift i 73 år och Olof Forsbergs i 20 år, de övriga var mycket kortlivade och i bruk endast 2–6 år. Undantaget är Jonas Betulins tillverkning som varade lika länge som Olof Forsbergs – 20 år – och från vilken vi endast påträffade en pipa. Betulins produktion var dock mycket blygsam i jämförelse med övriga producenter och fynd av pipor därifrån är därför sällsynta.⁷⁰

Kritpiporna från skede 3 är överlag av de typer som brukar påträffas vid arkeologiska undersökningar i Stockholm som berör lämningar från denna tid. Två pipor förtjänar dock att framhållas lite extra.

Den ena utgörs av en så kallad ”riksvapenpipa” som var en av de populäraste piporna under 1700-talet. Dessa pipor bär riksvapnet på huvudet vilket utgörs av en krönt huvudsköld flankerat av två lejon. Riksvapenpipor tillverkades av ett flertal skilda tillverkare, de flesta i Stockholm. Genom att studera olika detaljer i dekoren har Arne Åkerhagen lyckats fastställa flera av tillverkarna.⁷¹ Riksvapenpipan från Södra Slussplan är troligen tillverkad av Daniel Almqvist mellan 1754–1760 och bär falska skråstämplar på klackens sidor vilket är det första fyndet av denna typ i Sverige.⁷² Skråstämplar började användas av kritpipsmakarna i Gouda som en kvalitetsstämpel. Senare gjordes liknande stämplat av andra tillverkare för att få köparna att tro att pipan var tillverkad i Holland.⁷³

Den andra pipan består av en bit av skaftet till en typ av pipa som kallas ”kurlpipa” och som sällan påträffas i Sverige.⁷⁴ Namnet kommer av att det långa skaftet är upplindat till en ögla. Den här typen av pipor användes från början av 1800-talet och en bit in i 1900-talet vid en sorts familjetävlingar som hölls vintertid på kanaler i Holland. Tävlingen gick ut på att de tävlande skrinade från hemorten till Gouda och där inköpte en kurlpipa som de skulle medföra tillbaka. För att pipan inte skulle gå sönder vid hemfärden tillverkades den i spiralform så att den kunde hängas utanpå klädedräkten.

SPEL OCH DOBBEL

Under 1700- och 1800-talen fanns det flera krogar på och i området kring Södra Slussplan. På krogarna var det vanligt att det bedrevs olika typer av spel och dobbel. Detta till trots hittades endast en tärning som kan föras till skede 3. Tärningen, som hittades i en rännal från 1840-talet i Gröna gången, är endast 0,9 centimeter stor och förmodligen tillverkad av elfenben (se figur 72).⁷⁵

Figur 72. Tärning, troligen av elfenben från mitten av 1800-talet (F:2408:2464:4). Skala 1:1.

*HANTVERKSRELATERADE FYND
SAMT REDSKAP*

Från de historiska källorna vet vi att det pågått en livlig aktivitet vid Söderström allt sedan medeltiden. Utöver fiskhandeln i Fiskarehuset och grönsaksförsäljningen i Gröna gången, ett par verksamheter som utövats inom det undersökta området, har det funnits kvarnar, slakterier, sliperier, fasta fisken med mera inom ytan för Södra Slussplan. Aktiviteterna från dessa verksamheter har inte lämnat så många spår efter sig i form av redskap och produktionsavfall. Undantaget är en del av benmaterialet som kan härledas till Slaktarehuset och fiskben från hantering av fisk. Annars är de funna föremålen av en sådan karaktär att de säkerligen har funnits i de flesta hushåll, såsom knivar, kilar, yxa, mejsel, pryl och brynen. En kötthacka som påträffades kan ha använts i närliggande Slaktarehuset men kan likväl ha brukats i något av de hushåll eller krogar som fanns i området.⁷⁶

Sömnad är en aktivitet som man kan tänka sig att bodgummorna längs Gröna gången sysselsatte sig med under långa dagar de tider när kunderna var få. Från undersökningen finns det fyra intakta finger-

Figur 73. De här fingerborgarna framkom i lager daterade till 1800–1847 (fas 5). Trots att utformningen är likartad har samtliga fingerborgar detaljer som visar att de är av olika fabrikat. Skala 1:1.

borgar av mässing. Två av dem hittades i källare som tillhört försäljningsbodarna.⁷⁷ De andra två framkom vid ett bryggfundament⁷⁸ respektive ett utfyllnadslager tillkommet på 1810-talet (se figur 73).⁷⁹

Till redskapskategorin hör även de tre metkrokar som hittades vid undersökningen.⁸⁰ Metkrokarna hittades i avsatta golvlager i källarna längs Gröna gången vilket visar att man förmodligen haft fiske-redskap förvarade där (se figur 74).

Fiske vid Söderström har sannolikt försiggått så länge staden har funnits. Skriftliga uppgifter om fasta fisken i strömmen finns från medeltiden och på 1700- och 1800-talsmålningar från Slussen syns ofta metande män och pojkar avbildade.

Hantverksavfall i form av klipp av kopparlegering tyder på att även metallhantverk har bedrivits i närområdet. Dessa påträffades huvudsakligen från utfyllnadslagren i Gröna gången.⁸¹

Figur 74. En hel och två defekta fiskekrokar från 1800-talets första hälft. Skala 1:1.

Figur 75. På den här detaljen från en akvarell av Johan Petter Cumelin från sekelskiftet 1800 ser man en pojke med spö och fiskhov som metar i Christopher Polhems sluss. Närmast bakom den metande pojken ses Gröna gången och Fiskarehuset med salubodar på ömse sidor om ingången (Källa: Uppsala universitetsbibliotek. www.alvin-portal.org).

Industriell keramik

Bland keramiken från Södra Slussplan finns flera fragment av sirapskrukor och toppsockerformar som är produktionsavfall från tillverkning av toppsocker (sammanlagt 100 fragment med en vikt av 4,8 kilo).⁸² Sirapskrukorna utgörs av invändigt glaserat rödgods medan toppsockerformar är helt oglaserade.

I början av 1740-talet skedde ett allmänt uppsving för manufakturerna i Sverige vilket bland annat ledde till att ett flertal sockerbruk anlades i Stockholm. Under senare delen av 1700-talet fanns det så många som tolv sockerbruk i Stockholm varav flera på Södermalm. Från vilket av stadens sockerbruk som sirapskrukorna och sockertopporna vid Södra

Slussplan kommer ifrån är svårt att avgöra. Ett par närliggande sockerbruk har funnits i närheten av Södra Slussplan. Det ena fanns på 1700-talet i kvarteret Midas på Lilla Nygatan 16 vid Mälartorget. Ett annat mer närliggande sockerbruk var det Loheska bruket etablerat kring sekelskiftet 1700. Det Loheska bruket var i flera decennier stadens enda sockerraffinaderi och låg i hörnet av Badstugatan mot Södermalmstorg i kvarteret Mälaren. Loheska bruket sägs i fabriksberättelsen för år 1740 stå ”i full flor”. Fabriken som på 1750-talet byter namn till Södermalms sockerbruk ödelades helt vid den stora Mariabranden 1759 men återuppbyggdes på samma plats.⁸³

Figur 76. Motstående sida: fragment av toppsockerformar som kan komma från sockerbrukets Loheska bruket som låg i kvarteret Mälaren vid Södermalmstorg inte långt från fyndplatsen. Skala 1:1.

F:2495:5080:3

F:2495:5080:3

F:2509:5731:8

F:2495:5080:4

0 1 2 3 cm

Trots mångfalden av sockerbruk i Stockholm under 1700-talet är fynden av sockerbrukskeramik få. Undantaget är en arkeologisk förundersökning i kvarteret Rosendal mindre på Södermalm som genomfördes 2019. Vid undersökningen framkom stora mängder toppsockerformar och sirapskrukor från ett sockerbruk som var aktivt från 1760-talet fram till 1832. Tre sirapskrukor var stämplade ”SPENCERS PRESCOTT” vilket visar att de tillverkats i England. Godset i flera av toppsockerformar var av så kallat *cream ware* vilket indikerar att även de kan vara importerade från brittiskt område.⁸⁴

Toppsockerformarna från Södra Slussplan var tillverkade av oglaserad rödbrännande lera av samma typ som användes till traditionella inhemska kärl av rödgods. På ett par fragment finns en stämpel som liknar en lilja (se figur 76). Vi har inte lyckats identifiera någon tillverkare med denna stämpel men det fanns tillverkare av sockerbrukskeramik i Stockholms närhet under andra halvan av 1700-talet och 1800-talets början där keramiken kan ha framställts. En möjlig produktionsplats är Ulfunda fabrique som låg i Ulfunda, Bromma socken från tidigt 1790-tal fram till 1822. Ulfunda säteri, i vilket Ulfunda fabrique ingick, köptes 1798 av Johan Henrik Wegelin och Lorentz Jacob Groth. Till saken hör att Wegelin även ägde andelar i Loheska sockerbruket, det sockerbruk som låg närmast Södra Slussplan. I slutet av 1790-talet erbjöd Wegelin och Groth fabrikören Jonas Heerman att flytta över sin verksamhet med tillverkning av sockerformar från Kungsholmen till Ulfunda. Mellan år 1800 och 1810-talet så producerade Heerman sockerformar på Ulfunda fabrique för just Loheska brukets räkning.⁸⁵

VAPEN

I ett delvis vattenavsatt lager i undersökningsområdet sydöstra del hittades en kula av järn. Kulan är 35 mm i diameter och väger 144 gram.⁸⁶ Kulan är för stor för att ha använts till de vanligen förekommande handeldvapnen under 1700-talet och 1800-talets första hälft, och för liten för vanliga kanoner. Möjligen kommer den från en kartesch som var en form av granat och är kända från 1500-talet och framåt. Karteschen utgjordes av en behållare av trä eller bleckplåt som fylldes med kulor och järnskrot samt en krutladdning.⁸⁷ Kulan kan även ha använts till ett muskedunder, ett kortpipigt handeldvapen med grov kaliber som kunde laddas med en grövre kula eller liksom karteschen fyllas med al-lehanda järnskrot.

HANDEL

Mynt

Från 1600-talets andra hälft och framåt omvandlas Södra Slussplansområdet alltmer till handelsplats för färskvaror som fisk, kött, grönsaker och frukt. Kommersen var livlig och människorna som rörde sig i området var många. Att det hittas många tappade mynt i en sådan miljö är naturligt. Sammanlagt påträffades 116 mynt i skede 3 varav 92 har kunnat identifieras, övriga är så fragmenterade att de inte kan bestämmas närmare. Det äldsta myntet utgörs av ¼ öre från 1633–1636 präglat under drottning Kristinas regim – det yngsta myntet är en 1 öring från 1888 då Oscar II var kung. I ett område där så många ingrepp och ombyggnationer har gjorts under århundradena är det inte konstigt att vi påträffade mynt som var såväl äldre som yngre än de faser som lagren är daterade i. Nya slussar har tillkommit, hus har uppförts och gamla har byggts om och samma sak är det med gator och stenläggningar. Att döma av myntdateringarna i utfyllnadslagren har en hel del massor från 1700-talet förflyttats och omdeponerats vid byggnationer under 1800-talets första hälft (fas 5).

Fyndnummer	Fas	Regent	Bestämning	Kommentar
2360:267:1	4 (1747–1800)	Adolf Fredrik	1 öre 1768	Sättsandslager
2383:7570:1	4 (1747–1800)	Ulrika Eleonora	1 öre 1719–1720	Sättsandslager
2383:7571:1	4 (1747–1800)	Ulrika Eleonora	1 öre 1719–1720	Sättsandslager
2383:7566:1	4 (1747–1800)	Ulrika Eleonora	1 öre 1719–1720	Sättsandslager
2541:6417:1	4 (1747–1800)	Fredrik I	1 öre 1724–1750	Utfyllnadslager
2541:6418:1	4 (1747–1800)	Gustav III	1/24 riksdaler	Utfyllnadslager
2541:6420:1	4 (1747–1800)	Adolf Fredrik	1 öre 1760–1768	Utfyllnadslager
2541:6421:1	4 (1747–1800)	Adolf Fredrik	2 öre 1766	Utfyllnadslager
2541:6421:2	4 (1747–1800)	Fredrik I	1 öre 1742	Utfyllnadslager
2541:6422:1	4 (1747–1800)	Fredrik I	2 öre 1744	Utfyllnadslager
2541:6422:2	4 (1747–1800)	Fredrik I	1 öre 1730–1750	Utfyllnadslager
2541:6423:1	4 (1747–1800)	Fredrik I	1 öre 1746–1750	Utfyllnadslager
2541:6448:1	4 (1747–1800)	Adolf Fredrik	1 öre 1756	Utfyllnadslager
2541:6646:1	4 (1747–1800)	Fredrik I	½ el. 1 öre 1720–1750	Utfyllnadslager
2541:6647:1	4 (1747–1800)	Adolf Fredrik	1 öre 1756	Utfyllnadslager
2541:6648:1	4 (1747–1800)	Fredrik I	1 öre 1746–1750	Utfyllnadslager
2541:6649:1	4 (1747–1800)	Fredrik I	1 öre 1724–1726	Utfyllnadslager
2541:6423:1	4 (1747–1800)	Fredrik I	1 öre 1746–1750	Utfyllnadslager
2542:6670:1	4 (1747–1800)	Karl XII	1/6 öre 1707–1713	Utfyllnadslager
2544:6826:1	4 (1747–1800)	Adolf Fredrik	1 öre 1761	Utfyllnadslager
2564:7582:1	4 (1747–1800)	Fredrik I	1 öre 1720–1750	Utfyllnadslager
2691:12150:1	4 (1747–1800)	Fredrik I	1 öre 1739	Brukningsslager
2691:1224:1	4 (1747–1800)	Fredrik I	1 öre 1749	Brukningsslager
2691:1225:1	4 (1747–1800)	Fredrik I	2 öre 1743–1750	Brukningsslager
2691:1226:1	4 (1747–1800)	Fredrik I	2 öre 1743–1750	Brukningsslager
2355:162:1	5 (1800–1846)	Gustav IV Adolf	½ skilling 1802–1809	Utfyllnadslager
2355:164:1	5 (1800–1846)	Ulrika Eleonora	1 öre 1718–1720	Utfyllnadslager
2355:165:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	1/6 skilling 1830–1831	Utfyllnadslager
2365:543:1	5 (1800–1846)	Karl XII	1/6 öre 1715–1718	Utfyllnadslager
2373:1667:1	5 (1800–1846)	Oscar II	1 öre 1888	Golvlager i källare, kontextgrupp 22
2373:2564:1	5 (1800–1846)	Ulrika Eleonora	1718–1721	Golvlager i källare, kontextgrupp 22
2387:1062:1	5 (1800–1846)	Gustav IV Adolf	1/12 skilling 1802–1808	Utfyllnadslager
2387:1062:1	5 (1800–1846)	Karl XIII	1/12 skilling 1812	Utfyllnadslager
2402:1787:9	5 (1800–1846)	Karl XII	1 daler SM 1718. Nödmynt "Phoebus"	Golvlager i källare, kontextgrupp 22
2406:2332:1	5 (1800–1846)	Karl XII/Ulrika Eleonora	1 DSM kronan 1715 el. 1 öre 1718–1720	Golvlager i källare, kontextgrupp 22
2408:2395:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	1/6 skilling 1830	Avsatt lager i Gröna gången
2410:3873:1	5 (1800–1846)	Oscar I	2/3 skilling banco 1844–1855	Utfyllnadslager
2410:3947:1	5 (1800–1846)	Gustav IV Adolf	1/12 skilling 1802–1802	Utfyllnadslager
2410:4459:1	5 (1800–1846)	Gustav IV Adolf	½ skilling riksgäld 1799	Utfyllnadslager
2487:4536:1	5 (1800–1846)	Adolf Fredrik	1 öre 1759	Utfyllnadslager
2487:5133:1	5 (1800–1846)	Ulrika Eleonora	1 öre 1719	Utfyllnadslager
2487:5134:1	5 (1800–1846)	Adolf Fredrik	1 öre 1751, 1759–1760	Utfyllnadslager
2487:5196:1	5 (1800–1846)	Karl XI	1/6 öre 1666–1686	Utfyllnadslager
2487:5198:1	5 (1800–1846)	Karl XII	1/6 öre 1707–1713	Utfyllnadslager
2487:5199:1	5 (1800–1846)	Ulrika Eleonora	1 öre 1720	Utfyllnadslager
2487:5604:1	5 (1800–1846)	Karl XI	1/6 öre 1666	Utfyllnadslager

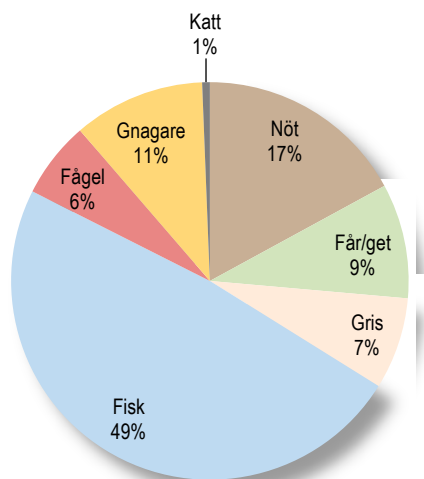
Figur 77. Tabell över identifierade mynt från skede 3.

Fyndnummer	Fas	Regent	Bestämning	Kommentar
2495:4905:1	5 (1800–1846)	Gustav IV Adolf	¼ skilling 1802–1808	Utfyllnadslager
2495:5077:1	5 (1800–1846)	Gustav IV Adolf	12 skilling 1802–1808	Utfyllnadslager
2511:5752:1	5 (1800–1846)	Adolf Fredrik	1 öre 1763	Utfyllnadslager
2511:5753:1	5 (1800–1846)	Karl XII	1/6 öre 1707–1713	Utfyllnadslager
2511:5754:1	5 (1800–1846)	Fredrik I	2 öre 1749	Utfyllnadslager
2511:5755:1	5 (1800–1846)	Ulrika Eleonora	1 öre 1719–1720	Utfyllnadslager
2519:5716:1	5 (1800–1846)	Fredrik I	1 öre 1750	Utfyllnadslager
2519:5727:1	5 (1800–1846)	Fredrik I	1 öre 1750	Utfyllnadslager
2527:5197:1	5 (1800–1846)	Fredrik I	2 öre 1743	Utfyllnadslager
2527:5748:1	5 (1800–1846)	Fredrik I	1 öre 1724	Utfyllnadslager
2527:5800:1	5 (1800–1846)	Adolf Fredrik	2 öre 1751–1768	Utfyllnadslager
2527:5801:1	5 (1800–1846)	Adolf Fredrik	2 öre 1751–1768	Utfyllnadslager
2527:5801:2	5 (1800–1846)	Fredrik I	1 öre 1735	Utfyllnadslager
2527:5802:1	5 (1800–1846)	Adolf Fredrik	1 öre 1758	Utfyllnadslager
2527:5832:1	5 (1800–1846)	Fredrik I	1 öre 1724–1750	Utfyllnadslager
2527:5834:1	5 (1800–1846)	Adolf Fredrik	2 öre 1766	Utfyllnadslager
2527:5837:1	5 (1800–1846)	Fredrik I	1 öre 1730–1750	Utfyllnadslager
2527:5864:1	5 (1800–1846)	Adolf Fredrik	2 öre 1751–1769	Utfyllnadslager
2527:5865:1	5 (1800–1846)	Fredrik I	1 öre 1744	Utfyllnadslager
2527:5865:2	5 (1800–1846)	Gustav IV Adolf	4 skilling riksgäld 1799–1800	Utfyllnadslager
2527:6249:1	5 (1800–1846)	Adolf Fredrik	2 öre 1758	Utfyllnadslager
2529:5923:1	5 (1800–1846)	Fredrik I	1/2 öre 1720–1721	Utfyllnadslager
2543:165:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	1/4 skilling 1825	Utfyllnadslager
2543:166:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	1/4 skilling 1819–1830	Utfyllnadslager
2543:167:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	1/6 skilling 1832	Utfyllnadslager
2543:169:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	1/2 skilling 1822–1830	Utfyllnadslager
2543:7041:1	5 (1800–1846)	(Oscar I)	(1 skilling banco 1844–1855)	Utfyllnadslager
2543:7042:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	1/6 skilling 1830	Utfyllnadslager
2571:194:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	1/4 skilling 1819–1830	Brukningsslager i Gröna gången
2571:195:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	1/2 skilling 1822–1830	Brukningsslager i Gröna gången
2571:196:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	1/4 skilling 1819–1830	Brukningsslager i Gröna gången
2571:197:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	1/6 el. 1/12 skilling 1825, 1830–1831	Avsatt lager i Gröna gången
2579:1142:1	5 (1800–1846)	Gustav IV Adolf	1/4 skilling 1808	Utfyllnadslager
2579:1143:1	5 (1800–1846)	Gustav IV Adolf	1/4 skilling 1806	Utfyllnadslager
2585:8332:1	5 (1800–1846)	Fredrik I	1 öre 1737	Utfyllnadslager
2585:8362:1	5 (1800–1846)	Karl XI	1/6 öre 1666–1686	Utfyllnadslager
2591:8788:1	5 (1800–1846)	Karl XII	1/6 öre 1716	Utfyllnadslager
2591:9068:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	2 skilling banco 1837	Utfyllnadslager
2591:9214:1	5 (1800–1846)	Kristina	¼ öre 1633–1636	Utfyllnadslager
2591:9215:1	5 (1800–1846)	Fredrik I	2 öre 1748	Utfyllnadslager
2591:10915:1	5 (1800–1846)	Carl XIV Johan	1/3 skilling banco 1836–1843	Utfyllnadslager
2591:10967:1	5 (1800–1846)	Oscar I	2/3 skilling banco 1844–1855	Utfyllnadslager
2602:9054:1	5 (1800–1846)	Ulrika Eleonora	1 öre 1719	Avfallsgrop
2602:12721:1	5 (1800–1846)	Karl XI	1/6 öre 1666–1667	Avfallsgrop
2665:11254:1	5 (1800–1846)	Gustav IV Adolf	1/4 skilling 1802–1808	Brukningsslager
2665:11784:1	5 (1800–1846)	Gustav IV Adolf	1/4 skilling 1816	Brukningsslager

Figur 77 forts. Tabell över identifierade mynt från skede 3.

Osteologi

Drygt 70 % av de ben som analyserats från Södra Slussplan kommer från skede 3 och då huvudsakligen från fas 5 (1800–1846) och i enlighet med den insamlingsstrategi som formulerades inför den undersökningen har benmaterial från avsatta lager prioriterats vid analysen. Det fanns inte många bofasta vid Södra Slussplan vid den här tiden utan benmaterialet avspeglar troligen till största delen vad som serverades på krogar och näringsställen i området och till viss del även vad Gröna gånggummorna och de som arbetade i Fiskarehuset åt under arbetsdagen. Ett udda fynd var en del av en människokäke⁸⁸ som hittades i sättsanden till kullerstensbeläggningen i Gröna gången från 1700-talets andra hälft (fas 4). Käken kommer från en vuxen individ och är relativt kraftig, möjligen från en man. Hur den hamnat i sättsanden till gränden är oklart.

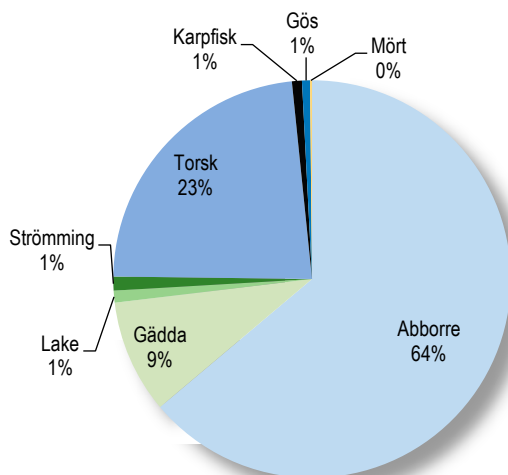

Figur 78. Diagram visande artfördelningen i skede 3 (1747–1846) baserat på antal benfragment.

Ser man till artfördelningen under skede 3 ser man att fisk dominerar kraftigt och utgör nästan hälften av benmaterialet. Till viss del beror det på att delar av golvlager i källare och andra utrymmen vattensållats vilket innebär att även de små benen och fjäll från fisk kunnat tas tillvara, ben som annars är mycket svåra att se om de ligger i jord. En annan anledning till fiskens stora dominans är säkerligen även närheten till Södra Fiskarehuset och dess verksamhet. Efter fisk är nötkött mest frekvent förekommande i det osteologiska materialet följt av en ganska jämn fördelning mellan får/get, gris och fågel.

Bland fisken dominerar abborre (64 %) följt av torsk (23 %) och gädda (9 %), samtliga uppskattade matfiskar. I betydligt mindre antal finns även gös, strömming, lake, mört samt karpfisk i det analyserade materialet. Därutöver saknas ett antal fiskar som vi utifrån skriftliga källor vet fanns i fiskarnas utbud. Det rör sig då framförallt om feta fiskar som ål och laxfiskar men även strömming. Här kan man ana sig till att utfallet av analysen inte är helt representativt till vad som verkligen konsumerades. Exempelvis så åts strömming i betydligt större omfattning än vad analysen visar. Benen från strömming är mycket små och nästintill omöjliga att se om man inte vattensållar.⁸⁹

Avsaknaden av ben från feta fiskar kan förmodligen kopplas samman med förekomsten av en stor mängd råttor. Osteologen Leif Jonsson har gjort en analys av råttbon som påträffats under golv vid undersökningar i Nya Lödöse. Där kunde han se att det ofta förekom fragment av ben från lax/öring i bona och konstaterar att råttorna uppenbarligen föredragit feta ben.⁹⁰

Figur 79. Diagram över identifierade fiskarter i skede 3 (1747–1846) baserat på antalet ben.

Ben från råttor utgör hela 11 % av det analyserade benmaterialet vilket måste anses vara en mycket stor andel. Att det fanns mängder med råttor vid Södra Slussplan är kanske inte så förvånande ändå. Där måste de haft riklig tillgång till föda från grönsaksförsäljningen i Gröna gången, fiskhanteringen i Fiskarehuset samt i Fiskarehamnen nere vid Salt-sjön och kanske inte minst från slaktrester vid Södra

Slakthuset. Långt fram i tiden var råttor ett stort sanitärt problem i Stockholm och fanns överallt. I en skrift om hamnarbetarnas levnadsvillkor som publicerades 1897 beskrivs boendemiljön på Hotel Prins Gustaf som låg i Trångsund mittemot Storkyrkan i Gamla stan. Trots det fashionabla namnet var Prins Gustaf ett logi med låg standard där många hamnarbetare bodde.

”Det ohyggligaste är väl emellertid den talrika förekomsten af råttor i logishusen – ända uppe i tredje, fjärde våningarna. Jag har å »Prinsen» en gång sett två stycken kolossala råttor hoppa öfver bäddarna, hvarvid de i desamma varande logerarna förskräckta skyndade sig att dyka under täcket. » *Di där dj —na får man hålla på å slåss med hela nätterna; när di kommer ibland och krafzar en i ansiktet, medan man soffer, far man opp som en galning*», uttryckte sig en logerare, som samtidigt visade mig, huru han och kamraterna hängt upp stöflarna på spikar i väggen för att inte få dem förstörda af råttor” skriver författaren till skriften.⁹¹

Figur 80. I en kampanj mot råttplågan i början av 1900-talet betalade staden 2 öre styck för dödade råttor. Fotografiet är taget på en innergård någonstans på Norrmalm (Digitala Stadsmuset SSMF044688).

En fyndkategori som inte ingick i den osteologiska analysen är ostronskal som är vanliga fynd i stadslager från 1600- och 1700-talen. Vid södra Slussplan förekom ostronskal i samtliga faser med dateringar från åtminstone tidigt 1600-tal till 1800-talets andra hälft. Ostron var länge en delikatess förbehållen kungahuset och andra i samhällets översta skikt. I Sverige finns ostron endast på västkusten där Stigfjorden mellan Orust och Tjörn var den största fångstplatsen. Därifrån importerades ostron via Uddeval-

la till det svenska kungahuset redan på 1600-talet. Den inhemska tillgången var dock inte tillräcklig och därför importerades även stora mängder ostron. 1725 importerades inte mindre än 11 500 ostron bara till Stockholm. Varifrån de importerades är inte känt men en stor ostronexportör vid denna tid var Holstein i nordligaste Tyskland vars ostron var berömda. Ostronen importerades färska eller rensades och lades in i en lag med salt, peppar och lagerblad och transporterades i kaggar. Recept med ostron förekommer ofta i kokböcker från 1600- och 1700-talen och ingick i alla finare måltider. Ett recept som antas vara från 1600-talet lyder;

Steekt Höna eller Capun* medh Ostron.

Friska Ostron stäppas uthi honom med färskt smör och sömma så wäll igen, stäppa också Ostron emillan hull och skin med färskt smör öfwer, steek dhet på speet och dröp then wäll med smör.

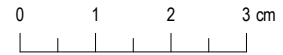
* *Kastrerad tupp*

Från att ha varit en maträtt för kungligheter spreds de ner i samhällsklasserna och under 1800-talet var ostron en uppskattad lyx även hos ståndspersoner och den övre medelklassen. Vissa värdshus blev kända som ostronställen, exempelvis Kaknäs som omnämns av Bellman 1787.⁹² Fynden från undersökningen gör att vi får förmoda att några av de krogar som funnits på eller i närheten av södra Slussplan även de serverat ostron. Att ostron och även exklusiva skaldjur funnits tillgängliga vid Södra Slussplan framgår av en annons i Dagligt Allehanda från den 29 november 1783. Där står: ”*Nyligen inkomne färska Ostron och hummer finnes till salu wid Gröna gången; Ostronen tunna brytes efter behag*”.⁹³

Makrofossil

Makrofossilprover togs från golvlager i fem av källarrummen utmed Gröna gången.⁹⁴ Syftet med provtagningen var att se om analysen kunde ge svar på vad som förvarats i källarutrymmena. Samtliga prover innehöll en stor mängd oidentifierbart starkt nedbrutet organiskt material som troligen är rester efter trägolv. I övrigt fanns små skillnader mellan rummen. I den västra delen av södra längan fanns träfibrer som inte kunde artbestämmas efter ett golv.⁹⁵ I de två källarrummen längre mot öster i samma länga var det organiska materialet uppblandat

Figur 81. Ett urval av de ostronskal som påträffades vid undersökningen. Skala 1:1.

med fin sand.⁹⁶ Sanden är sannolikt påförd som en del av utfyllnaden under trägolvet. Även i det västra rummet i norra boden fanns denna sand, men också träkolsfragment från tall och björk.⁹⁷ I provet från det östra rummet i norra boden fanns en stor mängd granbarr som vittnade om att golvet varit täckt av granris.⁹⁸ I övrigt framkom inget som påvisade källarnas funktion.

Ett par prover togs också i de avsatta lagren i rännarlarna från den yngsta stenläggningen i Gröna gången. Båda innehöll mycket fiskfjäll och fiskben, men också kol från björk, tall och gran.⁹⁹ Fiskresterna har sannolikt hamnat i rännstenen när man rensat fisk, träkolet kan vara utrakat material från kakelugnar och spisar som stått i bodarna.

Från den södra delen av undersökningsområdet analyserades två prover från skede 3.¹⁰⁰ Materialet till det ena provet togs från ett lager som tolkades vara

ett utjämnande sandlager som lagts under ett brädgolv.¹⁰¹

Lagret innehöll tydliga spår av brand och i provet från brandlagret fanns cirka 600 brända sädeskorn från vete, skalkorn och råg. Skalkorn var vanligast (48 %) följt av bröd/kubbvete (38 %) och därefter råg (14 %). Den rikliga förekomsten visar att man förvarat en del säd i utrymmet under vägbron.

Det andra provet togs i ett lager som tolkades vara avsatt i en ränna som använts för avrinning från de överbyggda vägbroarna.¹⁰² Syftet var att ta reda på om några växtrester fanns bevarade som kunde berätta något om växtligheten på platsen. Provet innehöll nedbrutet organiskt material som till stor del verkar bestå av löv från asp, björk och lönn vilka sannolikt vuxit i området runt Järngraven och Östra Slussgatan.

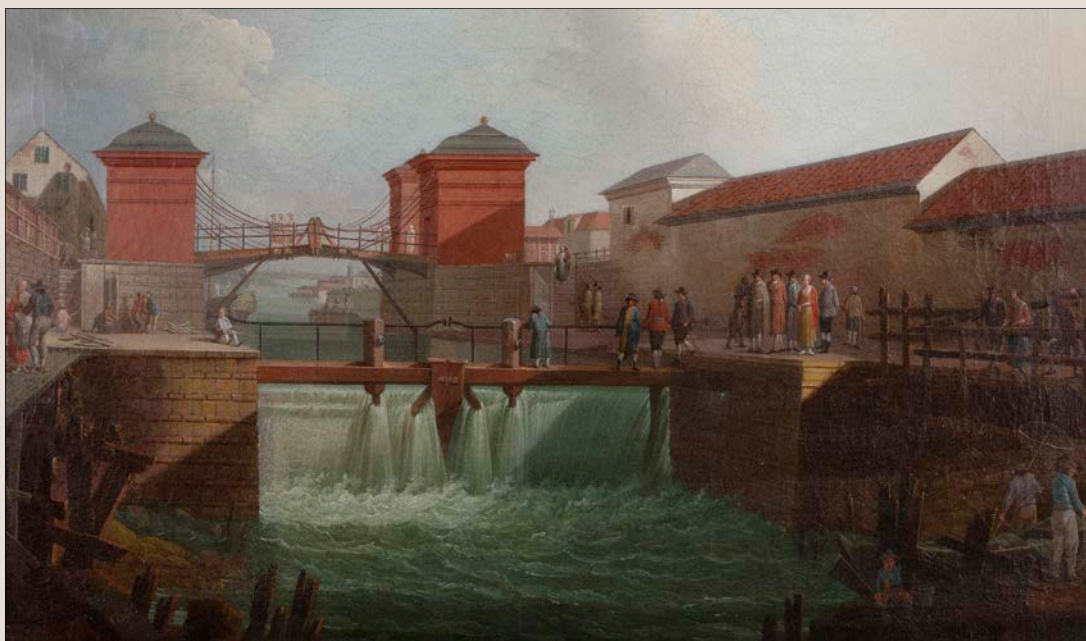
Ett parti av den yngsta kullerstensbeläggningen i Gröna gången från 1800-talets första hälft. Foto från nordöst.

Fas 4. Åren 1747–1800 Polhemsslussens äldsta tid.

”...en uttrampad nedkippad sko, min Gud, en Fruntimmers-sula hon
vandrat i Gröna gången, ger mina ögon mer liv och vällust, än den
lager man mig på medaljongen hedrat”*

1747–1755	Christopher Polhems sluss byggs.
1750–1753	Passagebron vid Järngravens östra sida byggs.
1754	Södra Fiskarehamnen byggs ut.
1755	Kvarteret Trekanten byggs söder om Polhems sluss.
1778	Södra Slaktarehuset av trä rivs och ersätts av en byggnad i sten.
1782	Kvarnarna i Kvarnströmmen rivs och ersätts med nya kvarnbyggnader.
1793	Bron vid Saltsjön ersätts av en större bro med vindbryggor, den så kallade Blå Slussen.

Figur 82. Viktigare händelser vid Södra Slussplan 1747–1800 (fas 4) utifrån skriftliga källor (Blom 1933:193, Eklund 1981:12f, Ahnlund 1984:192, Abrahamsson 2004:41).

Figur 83. Målningen av Anders Holm från 1780 visar broövergången vid Polhems sluss, kallad Röda Slussen, från saltsjösidan. Byggnaderna med släta vitputsade väggar till höger är baksidan på salubodarna vid Gröna gången (Stockholmskällan, invnr: SSM 4526). Bilden är beskuren.

*Diktat av Carl Michael Bellman 1794. En reservation är att den Gröna gång som omtalas även kan vara den norra salugången för grönsaker som fanns på Helgeandsbolmen vid denna tid. Bellman, Carl Michael & Bellmansällskapet. 1774:20. I: N:o 12. Kongl. slottet den 8 maji 1794. Carl Michael Bellmans skrifter. Standardupplaga XII. Dikter till enskilda V. 1794 jämte tillägg. Dikter till Konungahuset.

Undersökningens resultat för fas 4

Tolkning av bebyggelsens utveckling i fas 4

Fas 4 omfattar cirka 50 år och tiden från det att Polhemsslussen börjar anläggas vid 1700-talets mitt fram till sekelskiftet 1800. Fasen inleds med ett intensivt byggande i området. Bland annat ersattes under åren 1747–1755 den gamla Drottning Kristinas sluss mot en ny och större, uppkallad efter konstruktören Christopher Polhem.

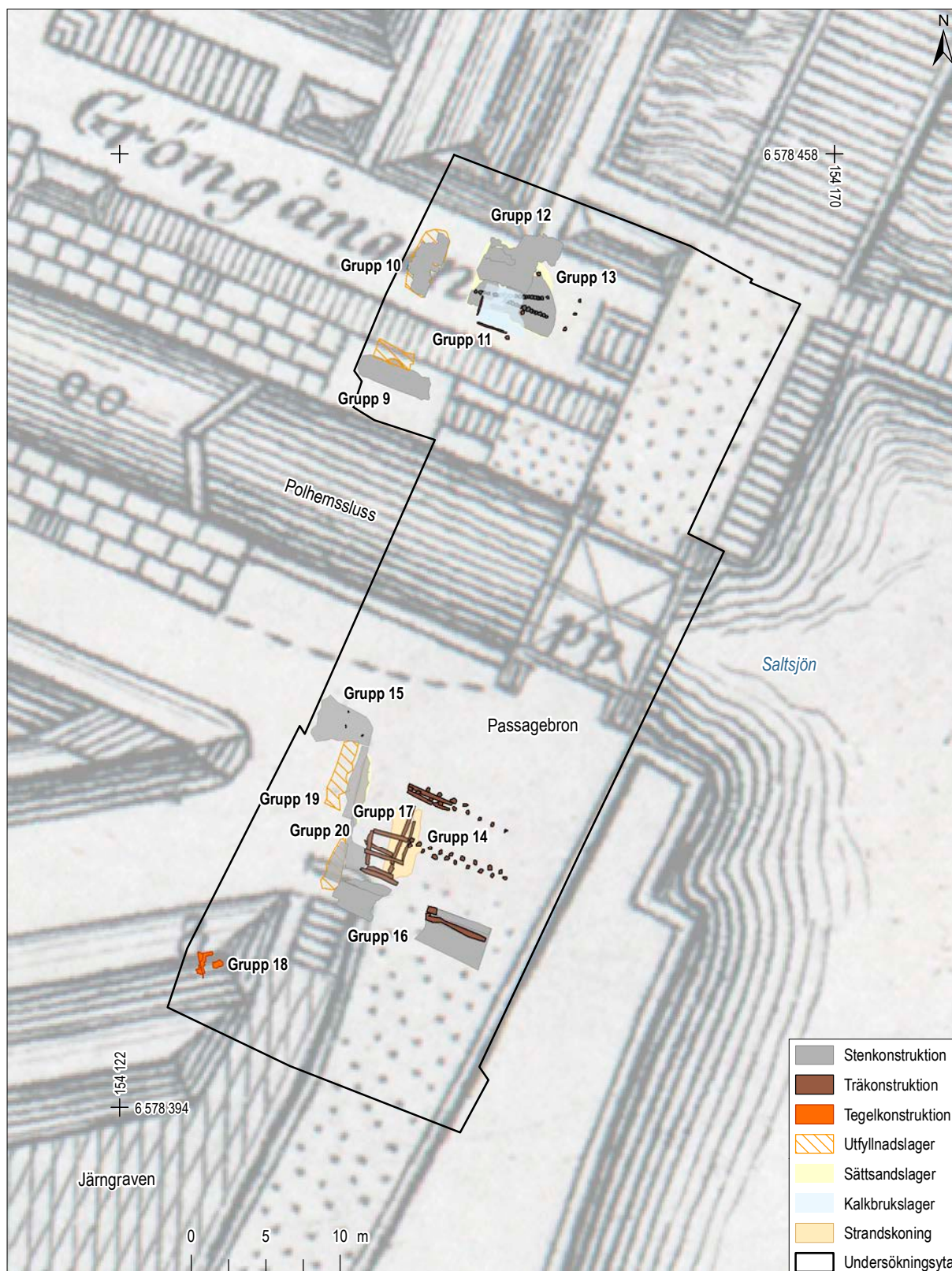
Vid Gröna gången påträffades ett flertal lämningar från denna fas. I samband med byggnationen av Polhems sluss grävdes den nordsydligt orienterade muren¹⁰³ från tidigt 1700-tal av och sammanlänkades med de nya slussmurarna. De delar av Polhems sluss som framkom utgjordes av en cirka 5,3 meter lång mur¹⁰⁴ som varit en del av slussrännan.

Från Polhemsslussens södra sida fanns en mindre murdel bevarad¹⁰⁵ något indragen från själva kanalen. Av den nya passagebron¹⁰⁶ som löpt genom undersökningsområdet fanns endast mindre delar av sten bevarade i södra delen och de pårlader som påträffades strax norr om denna utgjordes av pårlader till träbrodelen¹⁰⁷ såsom man kan se på Brolins karta från 1773 (se figur 84). Direkt väster om bro-pårlarna fanns rester efter en mindre, landfast brygga, som bör ha legat under träbron. I samband med byggnationen av passagebron har man även förstärkt strandskoningen under bryggan. Väster om bryggan byggde man också på den befintliga muren från tidigt 1700-tal och stensatte sedan ytan mellan muren och bryggan. I den sydvästligaste delen av undersökningsområdet påträffades delar av en tegelvägg som tillhört en bod. Byggnaden har varit den yttersta boden av de bodar som låg utmed järngravens nordöstra sida (figur 84).

Figur 84. Konstruktionerna i fas 4 mot bakgrund av en hydrografisk karta över Södra Strömmen i Stockholm 1773 av Jonas Brolin. Skala 1:500.

KONSTRUKTIONERNA I FAS 4

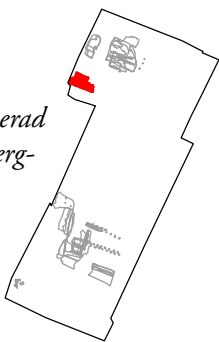
Figur 85. Plan över samtliga kontextgrupper i fas 4 mot bakgrund av en karta över Gamla Stan från 1771 av Jonas Brolin. Skala 1:400.

KONTEXTGRUPP 9. MUR

Beskrivningen av murverket är baserad på byggnadsantikvarie Anna Bergmans rapport.¹⁰⁸

Mur av naturstenar som var orienterad i närmast öst–västlig riktning. Den var avriven i västra delen och påbyggd i den östra.

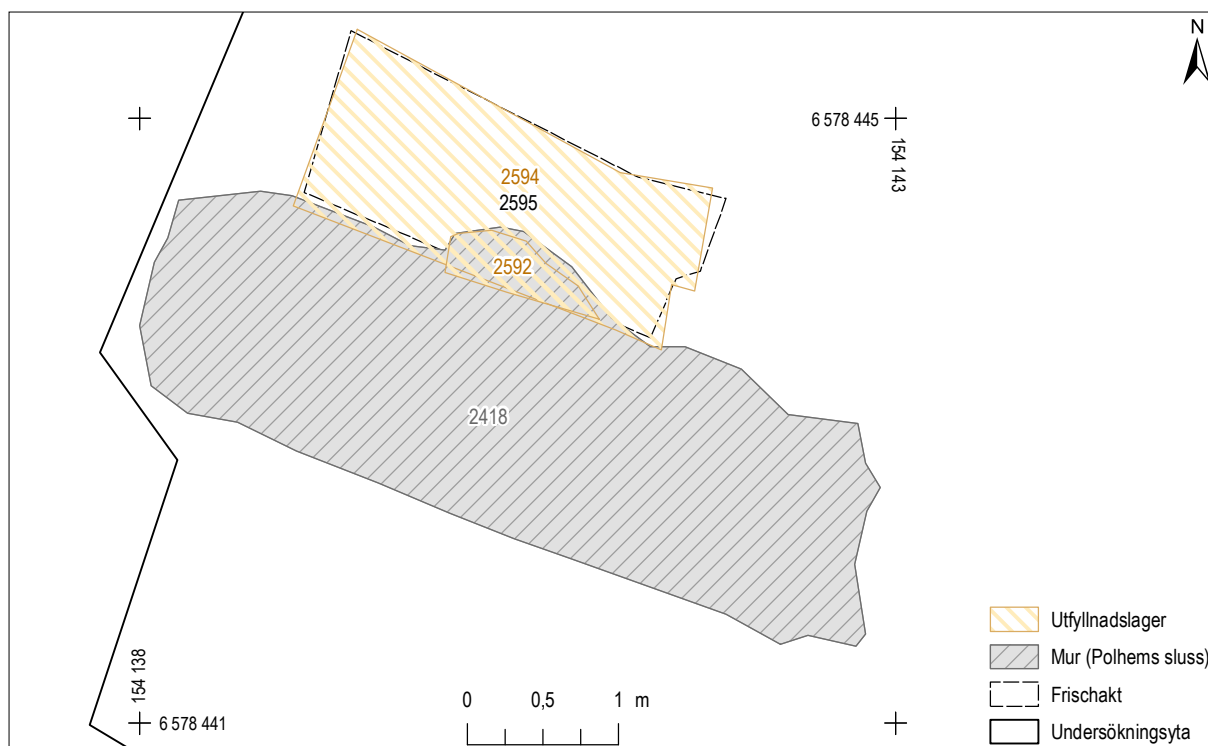
Muren var bevarad till en längd av cirka 5,3 m. Den var närmare 1,2 m bred i toppen och 1,6 m i basen samt cirka 1,8 m hög. Muren var uppförd mot en äldre, nord–sydligt orienterad naturstensmur¹⁰⁹ och sträckte sig vidare mot väster utanför undersökningsområdet. Muren var slät mot söder medan dess norra sida var ojämn och knappast tänkt att synas ovan mark. Den var uppförd av mestadels cirka 0,3 x 0,45 till 0,5 x 0,7 m stora stenblock av granit och skolad med mindre stenar. Enstaka block var upp till 0,8 x 1 m stora. Synligt bruk på ytan utgjordes av ett hårt, rödaktigt, alunskifferbruk.

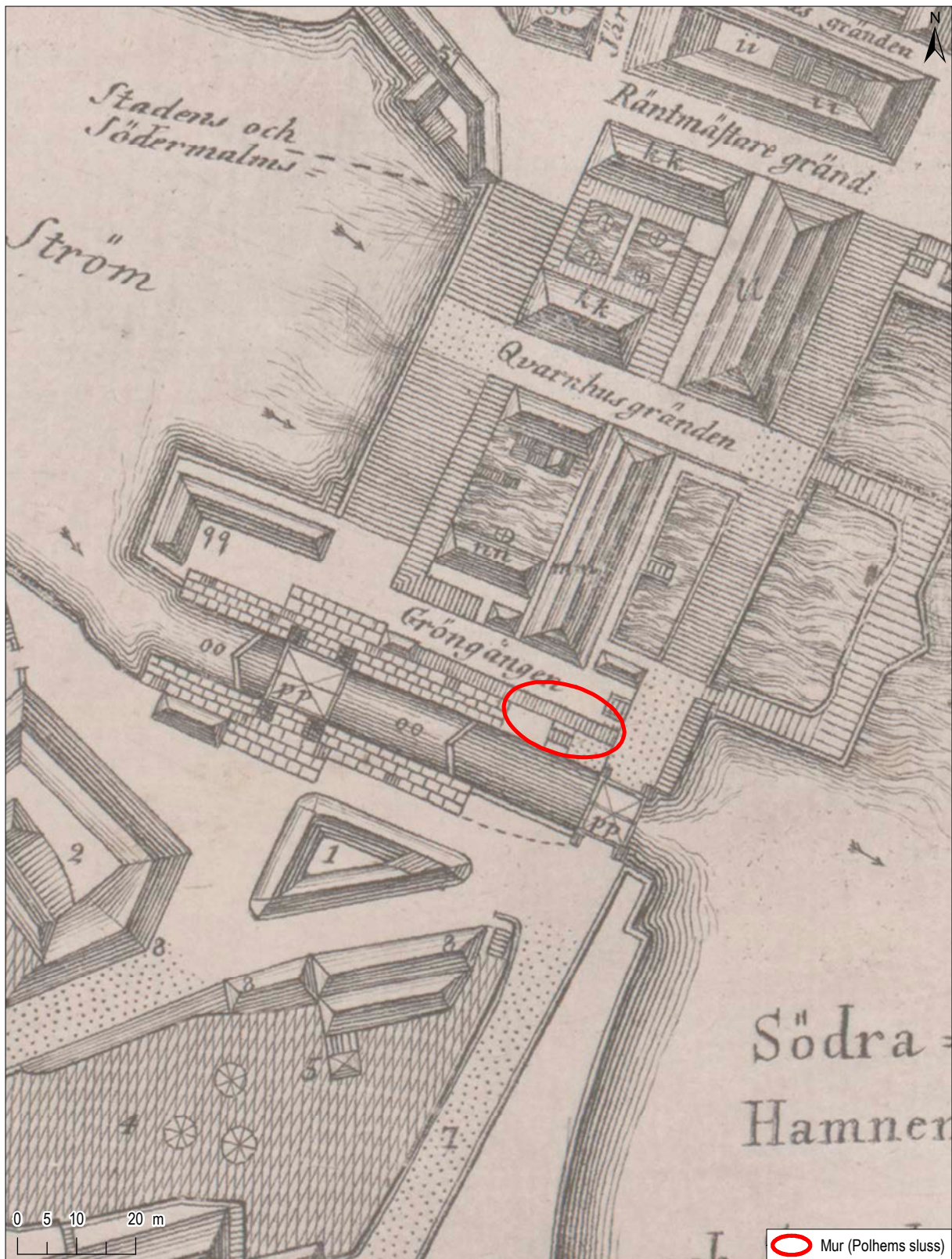
Muren tolkas vara anlagd i mitten av 1700-talet som en del av murverket på norra sidan om Polhem sluss och avgränsade Gröna gången från den lägre liggande slussen. En fortsättning på muren påträffades vid ett senare tillfälle i ett avlastningsschakt längre västerut. Där var muren sammanbyggd – hörn i hörn – med en kajkant belagd med flata, rektangulära stenar på samma sätt som framgår på Brolins karta från 1771 (figur 88). Hörnet med kajkant och västra delen av bodlängan syns i Anders Holms målning från 1780, även om vyn huvudsakligen porträtterar ett område utanför undersökningsområdet (se figur 83). Det röda alunskifferbruket har tillkommit i ett senare skede då man reparerat och förbättrat byggnaderna i området (se fas 6).

Kontextnummer	Typ
2592, 2594	Utfyllnad i frischakt
2418	Mur (Polhems sluss)
2595	Frischakt

Figur 86. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 9.

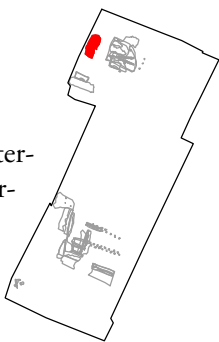
Figur 87. Plan över kontextgrupp 9. Skala 1:50.

Figur 88. Polhemsmuren (2418) på Jonas Brolins karta över Gamla Stan från 1771. Skala 1:1 000.

KONTEXTGRUPP 10.
KULLERSTENSBELÄGGNING

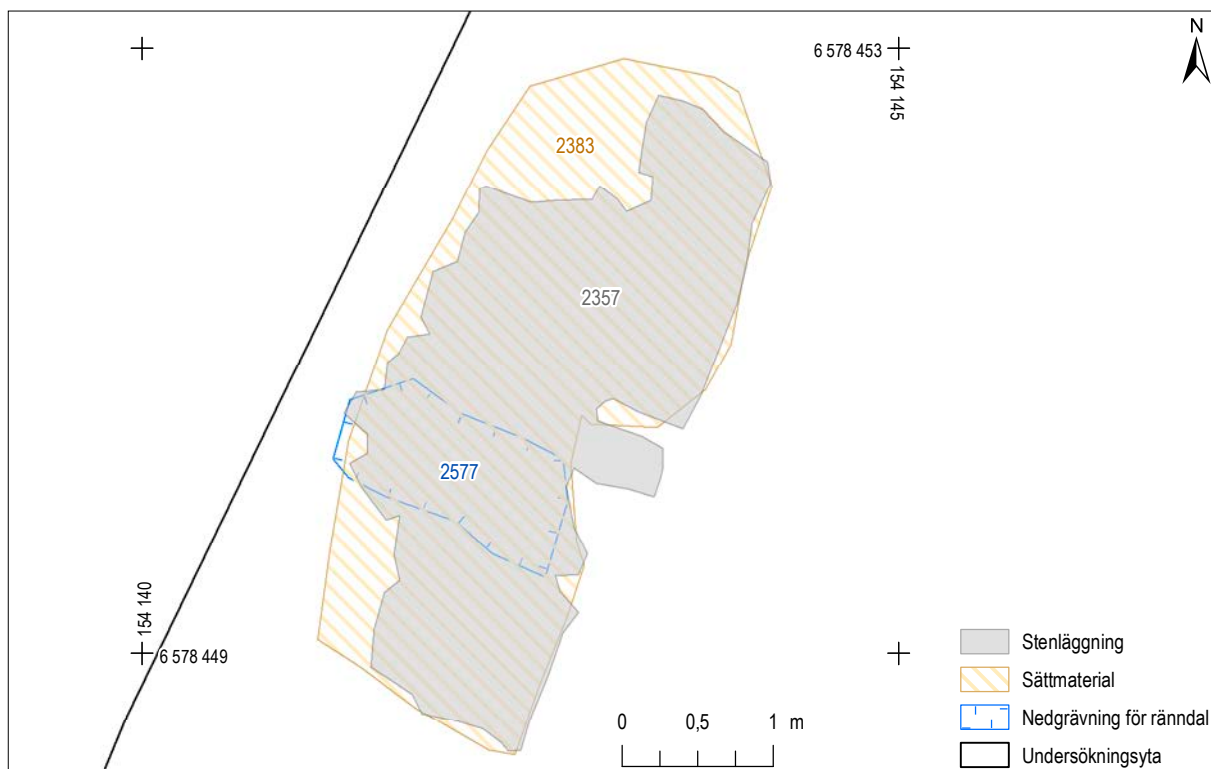
Konstruktionen utgjordes av resterna efter en kraftigt skadad kullerstensbeläggning i Gröna gången som sluttande lätt mot en nordsydligt gående mur.¹¹⁰ Den bevarade delen var cirka 1,8 x 4 m stor och överlagra en äldre kullerstensbeläggning.¹¹¹ Stenmaterialet bestod huvudsakligen av rundade 0,1–0,15 m stora stenar men även enstaka kantiga och kilformiga stenar ingick i konstruktionen. Centralt löpte en rännadal i

öst–västlig riktning vilken var bevarad till cirka 1,4 m längd. Rännдалen utgjordes av två parallella rader med flata och rundade stenar, cirka 0,2–0,3 m stora. Sättmaterialet var homogent och sandigt. Under rännдалen låg sättsanden i en avlång nedgrävning i vilken de större stenarna i rännдалen placerats.

Kontextnummer	Typ
2357	Stenläggning, kullersten
2383	Sättmaterial
2577	Nedgrävning för rännadal

Figur 89. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 10.

Figur 90. Plan över kontextgrupp 10. Skala 1:50.

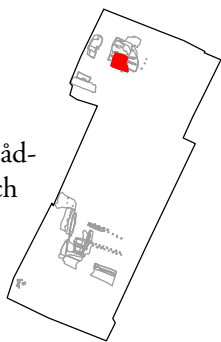
Figur 91. Endast begränsade delar fanns bevarad av denna kullerstensbeläggning från mitten av 1700-talet. Foto från öster.

Stenläggningen har tillkommit i samband med den upprustning av Slussområdet som gjordes då Polhemsslussen byggdes i mitten av 1700-talet. Förmodligen har man återanvänt stenar från den

äldre stenläggning som framkom under konstruktionen.¹¹² Gränden nyttjades för grönsaks- och fiskförsäljning fram till den stora ombyggnationen i mitten av 1800-talet då den togs ur bruk.

KONTEXTGRUPP 11.
KALKBRUKSLÅDA

Rester efter en troligen fyrsidig låd-konstruktion där endast västra och södra sidorna var bevarade. I väst låg en planka i nord-sydlig riktning, cirka 1,5 m lång, 0,1 m tjock och 0,03 m bred. I söder låg en grovt bilad stock i öst-västlig riktning som var närmare 2 m lång, 0,15 m tjock och 0,15 m bred. De nedre delarna av konstruktionen låg under schaktets bottenivå. Fyllningen i lådan utgjordes huvudsakligen av ett gulaktigt kalkbruk

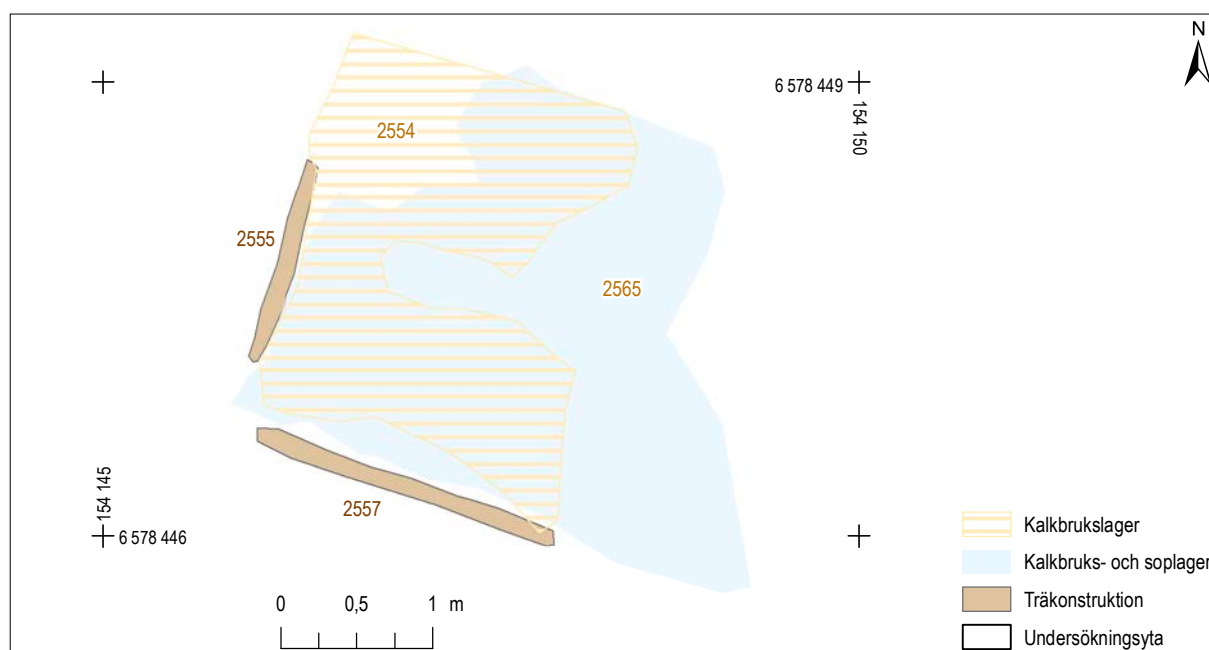

med inslag av tegel, puts, föremål och ben. Den övre delen av kalkbrukslagret var renare än det nedre som hade ett ganska stort inslag av främst tegel.

Lådan låg på en nivå strax under ± 0 meter över havet vilket berodde på sättningar från yngre konstruktioner.

Kontextnummer	Typ
2554	Kalkbruksrester
2565	Kalkbruksrester och sopor
2557/2555	Trälåda

Figur 92. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 11.

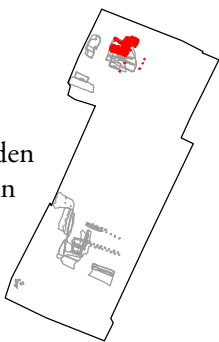

Figur 93. Plan över kontextgrupp 11. Skala 1:50.

KONTEXTGRUPP 12.
STENKISTA OCH BRYGGA

Rester efter en delvis oregelbunden stenkonstruktion längs norra sidan av Gröna gången som var cirka 4,2 x 4,6 m stor och som mest 0,55 m hög. Kistan var bevarad i 1–3 skift med stora, kantiga stenar och enstaka rundade. Stenarna var huvudsakligen 0,3–0,7 m stora, men enstaka ned till 0,15 m fanns. Stenarna har legat luftigt och material från ovanliggande lager¹¹³ hade sipprat ner mellan stenarna. Den södra delen av konstruktionen var relativt symmetrisk med en sammanhållen, rektangulär, hög del. Det centrala partiet var lägre och oregelbundet medan det norra var kraftigt skadat med oklar ursprunglig form.

Öster om stenkonstruktionen framkom sex träpålar. Pålarna var placerade i två parallella linjer orienterade i nordnordöst–sydsydvästlig riktning med tre pålar

i varje. De tre pålarna närmast stenkistan låg i linje med dennas östra, raka sida. Dessa var även något kraftigare än de andra. Raderna var 5 respektive 2,4 m långa och avståndet mellan dem 3 m. Pålarna var runda och diametern uppgick till mellan 0,15–0,27 m.

Konstruktionerna tolkas som resterna efter en stenkista som burit upp träbryggor i Gröna gången under den period som gränden inte var helt stensatt. En liknande konstruktion framkom även vid en tidigare undersökning vid Karl Johans torg.¹¹⁴

Kontextnummer	Typ
2559	Stenkista
2545	Träpåle, brygga
2546	Träpåle, brygga
2547	Träpåle, brygga
2535	Träpåle, brygga
2536	Träpåle, brygga
2537	Träpåle, brygga

Figur 94. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 12.

Figur 95. Plan över kontextgrupp 12. Skala 1:50.

KONTEXTGRUPP 13.
KULLERSTENSBELÄGGNING

Kontexten består av resterna efter en kullerstensbelagd gata i Gröna gången. Kullerstensbeläggningsen var anlagd på kraftiga utfyllnads-massor och den bevarade delen var cirka 4,2 x 6 m stor. Kullerstensbeläggningsen sluttade kraftigt i väst-östlig riktning från stödmuren ner till cirka -0,4 meter över havet. Kvarvarande delar bestod av rundade 0,07–0,3 m stora stenar. Stenstorleken var generellt mindre i den södra halvan av ytan (0,07–0,15 m) och mer varierad i norra halvan (0,1–0,3

m). Stenarna var ställda på högkant. I stenläggningen fanns två rännstenar i öst-västlig riktning vilka var byggda av större stenar med flata ovsidor. De båda rännstenarna gick ihop och bildade ett V med spetsen åt väster. Sättningsmaterialet till gatan utgjordes av ett heterogent lager grovkornig sand i olika skikt vilket var mäktigast i slutningen mot öster. Direkt under kullerstenarna i norr påträffades ett flertal mynt liggande i ett öst-västligt stråk. Flera av mynten låg parvis vilket föreföll medvetet gjort.

Kontextnummer	Typ
2530	Stenläggning, kullersten
2541	Sättsand

Figur 96. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 13.

Figur 97. Plan över kontextgrupp 13. Skala 1:50.

Figur 98. Översiktsbild av kullerstensgatan i Gröna gången. I bildens övre högra del, på andra sidan muren, syns även kullerstensbeläggningen kontextgrupp 10. Foto från nordost.

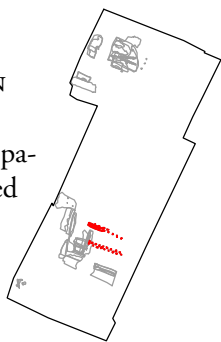
Fyndnummer	Valör	Datering	Regent
2541:6417	1 öre, kopparmynt	1724–1750	Fredrik I
2541:6418	1/24 riksdaler, silvermynt	1777–1780	Gustav III
2541:6419	1 öre, kopparmynt	1730–1750	Gustav III
2541:6420	1 öre, kopparmynt	1760–1768	Adolf Fredrik
2541:6421a	2 öre, kopparmynt	1766	Adolf Fredrik
2541:6421b	1 öre, kopparmynt	1742	Fredrik I
2541:6422a	2 öre, kopparmynt	1744	Fredrik I
2541:6422b	1 öre, kopparmynt	1730–1750	Fredrik I
2541:6423	1 öre, kopparmynt	1746–1750	Fredrik I
2541:6448	½ el. 1 öre, kopparmynt	1720–1750	Fredrik I
2541:6647	1 öre, kopparmynt	1756	Adolf Fredrik
2541:6648	1 öre, kopparmynt	1746–1750	Fredrik I
2541:6649	1/6 öre, kopparmynt	1707–1713	Karl XII

Figur 99. I sättsanden till kullerstensgatan i Gröna gången påträffades flera mynt av vilka tretton har kunnat bestämmas. De flesta är präglade vid 1700-talets mitt. Men det yngsta myntet, en 1/24 riksdaler i silver från 1777–1780, anger troligen tidpunkten för gatans anläggande.

Kullerstensbeläggningen utgjorde den äldsta bevarade gatan i östra delen av Gröna gången vilken hade anlagts i slutet av 1700-talet. Den hade stora likheter med kullerstensbeläggningen kontextgrupp 10 väster om stödmuren men var förmodligen byggd några decennier senare. Beläggningen var en fortsättning på den stensatta ytan i väster och man hade därför anpassat utformningen efter denna. Kullerstensbeläggningen har inte gått hela vägen fram till Östra Slussgatan utan övergått i en trappa eller ramp av trä de sista metrarna upp till gatan.

KONTEXTGRUPP 14.
ÖSTRA PASSAGEBRON, TRÄBRON

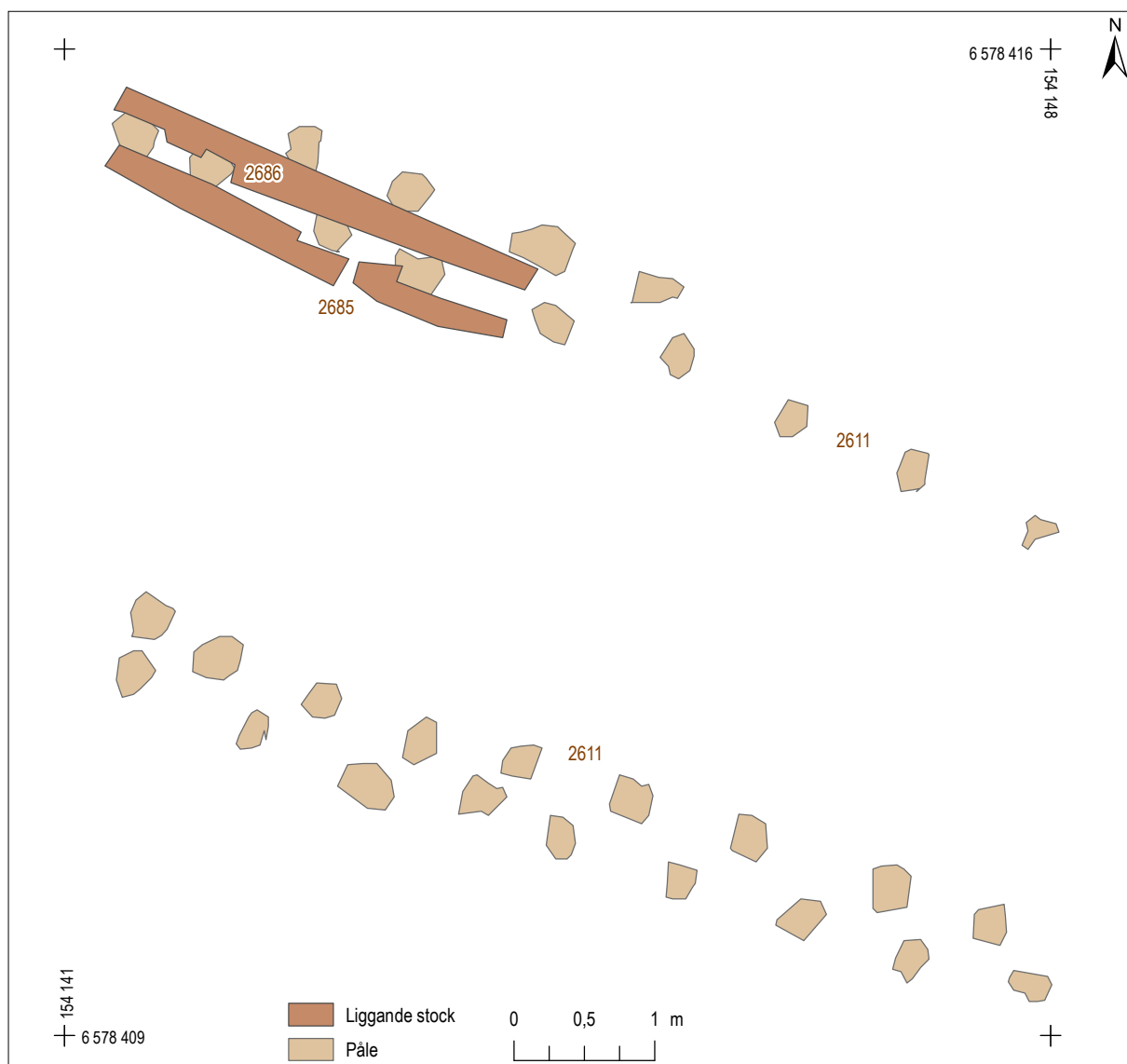
Konstruktionen utgjordes av tre parallella, dubbelradiga linjer med pålar orienterade i nordväst-sydöstlig riktning. I anslutning till dessa två påträffades två liggande stockar som tillsammans med påraderna utgör resterna efter en större pålburen träkonstruktion. Påraderna var mellan 3–7,5 m långa och de liggande stockarna var cirka 3 m långa och låg parallellt på var sida om pålar i den norra linjen. Pålarna var huvudsakligen

bilade och 0,3 m tjocka. Även de liggande stockarna var bilade men något smalare, cirka 0,2 m. De båda liggande stockarna hade längsgående urtag på ovan-sidorna, samt urtag på sidorna för enstaka pålar. I en av dem satt rester av en större dymling. Ett ganska stort antal pålar hittades i området kring påraderna. En del av dem kan tillhöra samma skede och konstruktion, men det är svårt att med säkerhet föra dem till konstruktionen.

Kontextnummer	Typ
2611	Pålar
2685, 2686	Liggande stockar

Figur 100. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 14.

Figur 101. Plan över kontextgrupp 14. Skala 1:50.

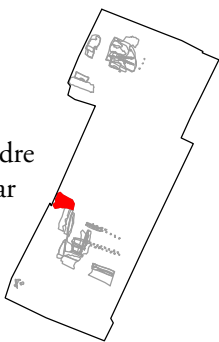
Figur 102. På fotot syns flera generationer av bevarade träkonstruktioner. De tre pålraderna i grupp 14 som utgjort en del av den Östra Passagebron syns som tydliga parallella stråk genom området. Foto taget från nordväst.

Dendrokronologisk analys på två av pålarna visar att träden fällt någon gång under åren 1732–1764. Virket var av tall från Dalarna och Medelpad. Den dokumenterade träkonstruktionen tillhörde den Östra passagebron, vilken byggdes åren 1750–1753

efter ritningar av Carlberg.¹¹⁵ Träbron övergick i en valvbro i sten i södra delen av undersökningsytan¹¹⁶ och fortsatte mot Östra Slussgatan och Polhemsslussen i norr.

KONTEXTGRUPP 15. MUR VID POLHEMS SLUSS

Konstruktionen bestod av en mindre rest av en kraftig mur. Muren var orienterad i öst–västlig riktning och bevarad till cirka 4,0 m i längd, 3,25 m i bredd och 1,5 m i höjd. Muren var skuren av en schaktkant i väst och sammanbyggd med en yngre mur i öst.¹¹⁷ Konstruktionen var uppförd av större stenar vilka var sammanfogade med kalkbruk. En del stenar var obearbetade, andra spräckta. Mellan de större fanns en del mindre stenar som en del av fogningen.

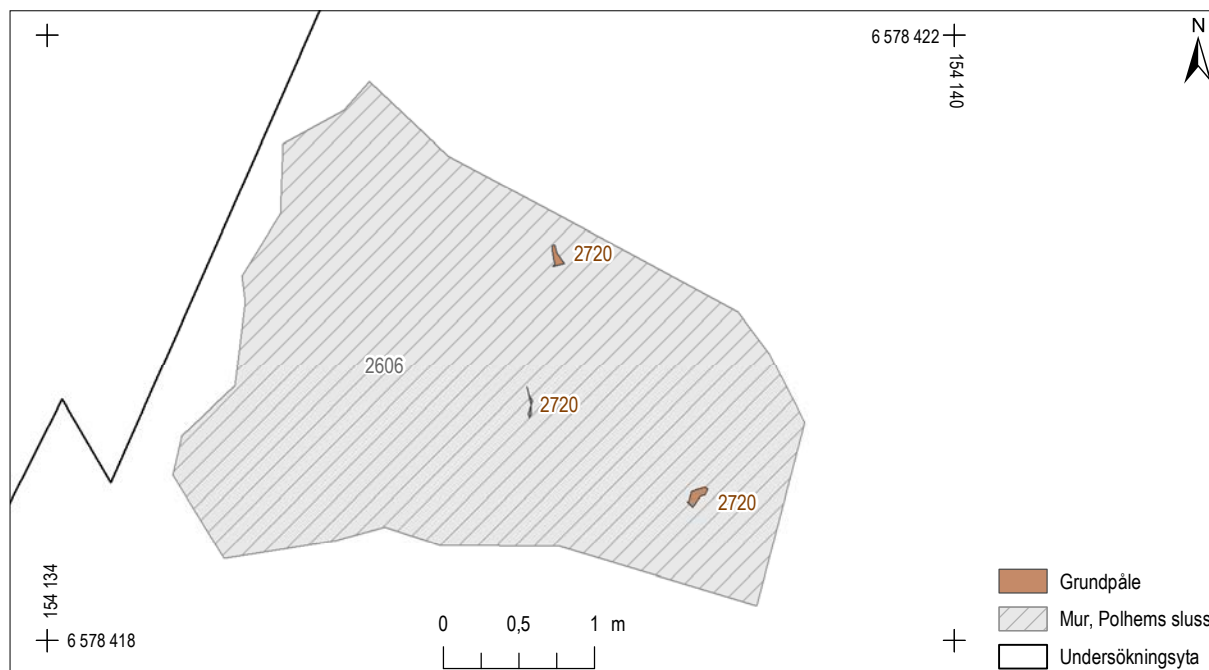

Figur 105. För att underlätta pålningen var grundpålarna till Polhems slusskonstruktion försedda med välsmidda järnspetsar.

Kontextnummer	Typ
2606	Mur, kajkant Polhems sluss
2720	Grundpålar

Figur 103. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 15.

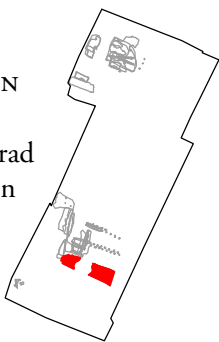
Ett antal av murens grundpålar skickades till dendroanalys men visade sig vara i för dåligt skick för att generera någon datering. Utifrån murens konstruktion, placering och stratigrafiska förhållanden tolkas den som en del av murverket vid Polhemskanalens utlopp mot Saltsjön, jämför Brolins karta från 1773 (se figur 84 ovan).

Figur 104. Plan över kontextgrupp 15. Skala 1:50.

KONTEXTGRUPP 16.
ÖSTRA PASSAGEBRON, STENBRON

Bestod av en kraftig mur orienterad i nordväst–sydöstlig riktning. Den bevarade delen av muren var cirka 11 m lång, 3 m bred och 2,6 m hög. Den norra sidan av muren var välbevarad men i övrigt var den mycket skadad. Muren var sammanbyggd med yngre murverk i både öst¹¹⁸, väst¹¹⁹ och söder¹²⁰. Grunden vilade på ett grått gruslager. Konstruktionen bestod av grovhuggna, stora stenar med enstaka borrhål vilka ställvis var sammanfoga-

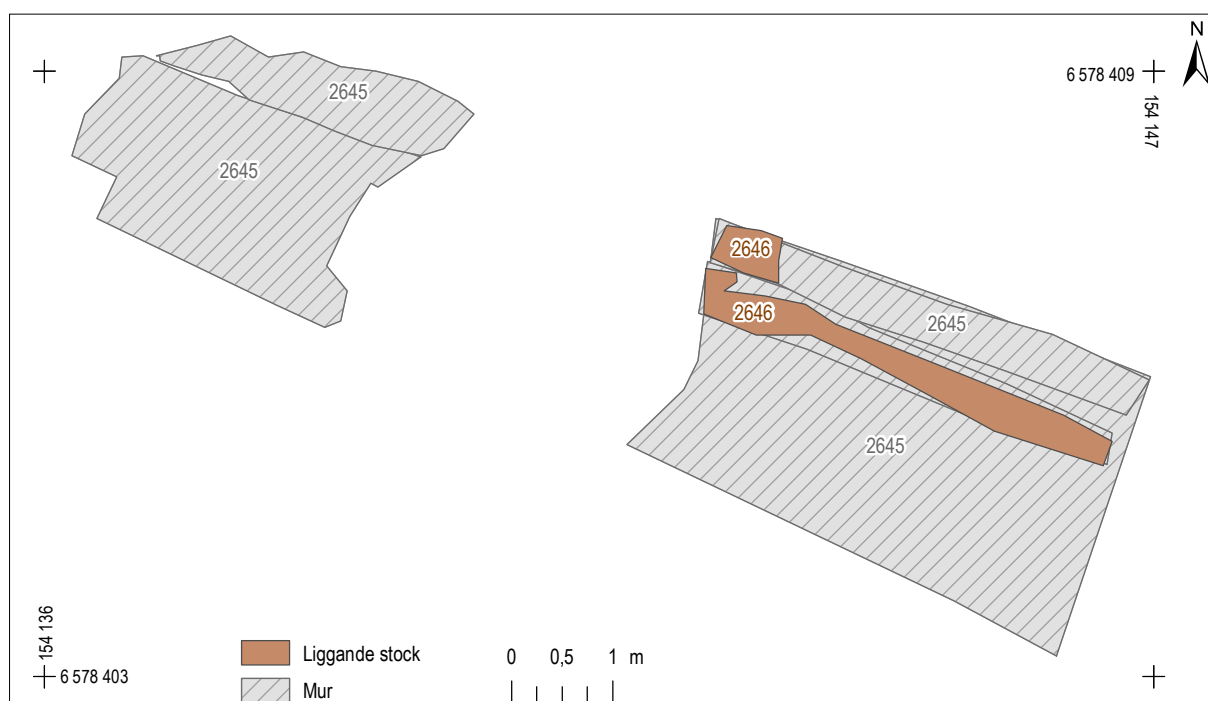

de med vitgult bruk som påförts mycket slarvigt. På norra sidan fanns två kallmurade avsatser, var och en cirka 0,5 m bred. I den översta avsatsen fanns en längsgående försänkning med rester efter en stock.¹²¹

Murdelen tolkas som den nordligaste väggen till valvbron, Östra Passagebron som byggdes i området under åren 1750–1753. Stenbron övergick sedan i en träbro mot norr.¹²²

Kontextnummer	Typ
2645	Mur
2646	Träkonstruktion, liggande stock

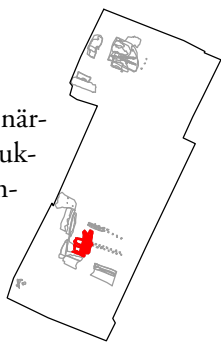
Figur 106. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 16, Östra passagebron.

Figur 107. Plan över kontextgrupp 16. Skala 1:75.

KONTEXTGRUPP 17. LASTKAJ

Konstruktionen utgjordes av en närmare 3 x 5,5 m stor träkonstruktion och hade anlagts i direkt anslutning till den äldre stranden. I den östra delen mot Saltsjön vilade den på ett lager med raseringsmaterial¹²³ och en stenig utfyllnad¹²⁴ som även fungerat som strandskoning.

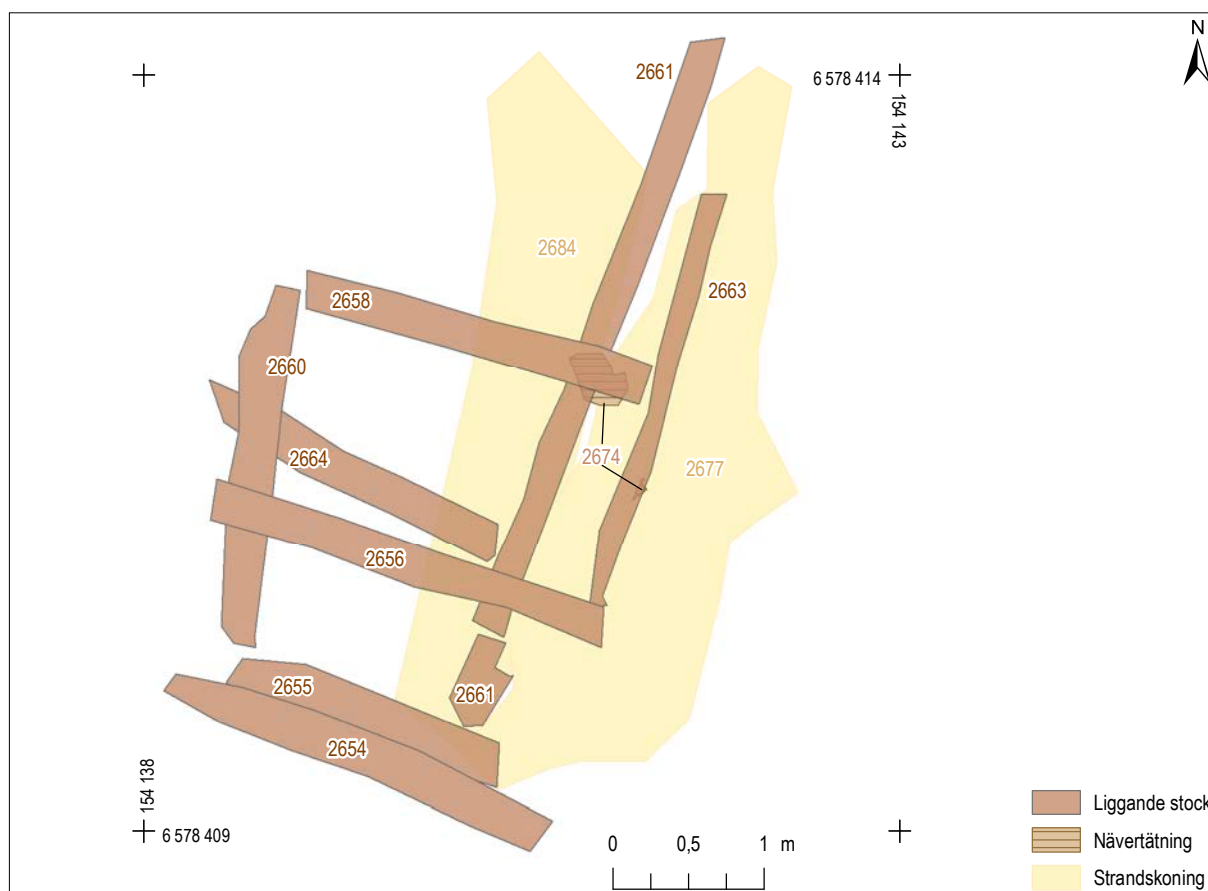

Träkonstruktionen bestod av en nedre del som var orienterad i närmast nord-sydlig riktning som bestod av en längsgående plank på högkant längst i öster, därefter en lång kluva och i väster en liggande plank. Ovanpå dessa låg rester efter sex tjocka plank, mellan 20–30 cm breda och 7–10 cm tjocka, där enstaka plank var inpassade i urtag i underliggande kluva. På ett par ställen noterades nävertätning mellan konstruktionsdelarna.

Konstruktionen tolkas vara en del av en mindre lastkaj. Kajen har legat på fast land precis vid vattenlinjen och har inte varit pålad. Direkt öster om bryggan fanns pålar från Östra passagebron som byggdes åren 1750–1753.¹²⁵ Utifrån dateringen av fynd från de lager som lastkajen vilade på så har den tillkommit tidigast under 1760-talet.

Kontextnummer	Typ
2654	Liggande stock
2655	Liggande stock
2656	Liggande stock
2658	Liggande stock
2660	Liggande stock
2661	Liggande stock
2663	Liggande stock
2664	Liggande stock
2674	Nävertätning mellan stockar
2677	Strandskoning
2684	Strandskoning

Figur 108. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 17.

Figur 109. Plan över kontextgrupp 17. Skala 1:50.

KONTEXTGRUPP 18. BOD

Boden har varit placerad på den östra sidan av Järngraven. Enligt arkiv- och kartuppgifter har det alltsedan tidigt 1700-tal funnits bodlängor utmed Järngravens båda sidor.¹²⁶ De första bodarna bör ha tillkommit i samband med att Vallen togs bort och den nya Järngravsbron byggdes år 1698.¹²⁷ De påträffade byggnadsresterna är sannolikt rester av den nordligaste boden i den östra längan med fastighetsbeteckningen Järngraven nedre 2. Boden undgick Mariabranden år 1759, vilken annars ödelade de flesta bodlängorna vid Järngraven. Tolkningen är att de påträffade byggnadsresterna har tillkommit i samband med en upprustning av bodlängorna efter den stora branden 1759. De återanvända sekundärbrända tegelstenarna kan vara rester från branden. Det är dock möjligt att bodlämningarna är något äldre (fas 3) eller yngre (fas 5).

På en församlingsritning från 1700-talets mitt var boden en av tre på rad liggande krogar.¹²⁸ Om man ser till ägarförteckningen mellan 1757–1860 kan man se att flertalet ägare har yrken som kan sammankopplas med alkoholhaltiga drycker; bryggare, källarmästare och traktörer. Även bland ägare som har helt andra yrkesbeteckningar kan man finna kopplingar till krogverksamhet. Det gäller bland an-

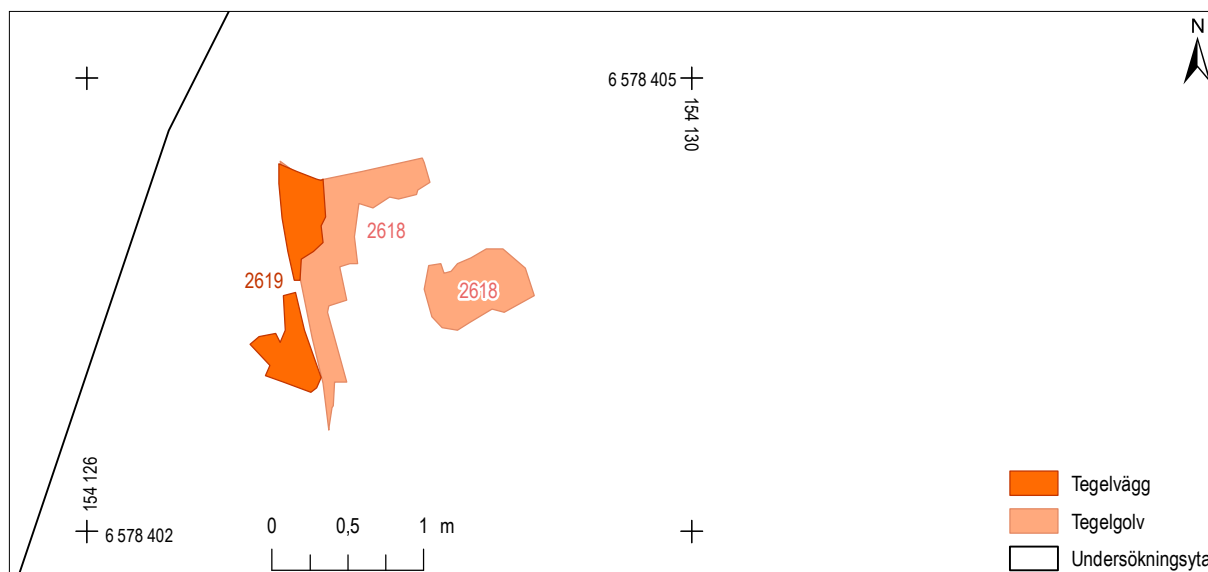

nat notfiskaren Johan G Poignant, som köpt boden av skeppsavmätaren Isaac Pihlman 1757. I mantalsregistret år 1760 står Poignant förutom som borgare och notfiskarbiträde även som ägare av krog nummer 320.¹²⁹ Detsamma gäller nästa ägare Hindric Österman som vid sida av att vara notfiskarälderman står som ägare till krog nummer 570.¹³⁰ Om någon av dess krogverksamheter var förlagd till boden i Järngraven framgår inte.

Enligt ett brandförsäkringsprotokoll som upprättades drygt femtio år senare, år 1809, så upptogs hela tomten av ett stenhus. Då ägdes huset av järnkrämaren Benjamin Riesholm. Bottenvåningen bestod då av ett kök med järndörr och gipstak. På våningen över fanns en salubod och en kammare med kakelugn vilka båda hade panelade tak. Den översta våningen utgjordes av två rum med kakelugnar samt ett ”contor”, samtliga med gipstak som var målade med oljefärg. Året innan hade en bod av sten byggts intill huset med ämbets- och byggnadskollegiets tillstånd. Den nya boden låg vid stora Järnvågstrappan som var en trappa som ledde ner till Järnvågen.¹³¹

Kontextnummer	Typ
2618	Tegelgolv
2619	Tegelvägg

Figur 110. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 18.

Figur 111. Plan över kontextgrupp 18. Skala 1:50.

År	Ägare	Notering
-1757	Isaac Pihlman, tolagsbokhållare och skeppsavmätare samt hans hustru Wahlborg Österman	
1757	Johan G. Poignant, notfiskare	Köpebrev 22 juni 1757
1760–1790	Hind. Österman, notfiskarålderman	Beskrivet som "Östermans lilla stenhus"
1790	Östermans änkas hus	
1800–1806	Henric Österman, bryggare	
1806–1811	Benjamin Riesholm, järnkrämare	Köpebrev 20 december 1806
1811	Johan Peter (Petter) Bergdahl, bryggare	Köpebrev 1 juli 1811
1820	Carl Fredric Sandberg, källarmästare och hans hustru S. L. Sandberg	
1820–1837	Elias Åberg, bryggare och hans hustru Lovis Euphrosina (Euphrosyne) Nehssert	Salubrev 30 december 1820
1837–1846	Carl Gustaf Ekström, traktör och hans hustru Maria Ekström	Köpebrev 10 februari 1837
1846–1852	Martin Säfström, viktualiehandlare	Köpebrev 22 april 1846
1852–1860	Axel Granström, traktör	Köpebrev 1 oktober 1852
1860	Stockholms stad	Köpebrev 28 mars 1860
1863	Stockholms stad	Huset rivs

Figur 112. Tabell över fastighetsägare till huset Nedre Järngraven 2 (13) mellan 1757–1863 (Stockholms Stadsarkiv, fastighetsregister 1675–1875).

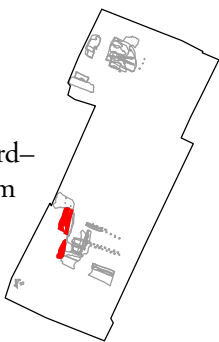
1860 köptes fastigheten av Stockholms stad av den dåvarande ägaren traktören Axel Granström och 1863 så framgår det av fastighetsregistret att huset har rivits och utlagts till öppen plats tillsammans med fastigheterna Nedre Järngraven 3–15.¹³²

Konstruktionsbeskrivning

De bevarade delarna av konstruktionen utgjordes av rester av ett tegelgolv¹³³ samt två delar av stående tegelväggar¹³⁴ som delvis vilande på golvet. Väggen var bevarad till som mest cirka 1,5 m i längd, 0,3 m i bredd och 0,38 m i höjd. Golvet sträckte sig över en cirka 1,4 x 1,5 m stor yta. En del av tegelstenarna i konstruktionen var sekundärbrända vilket tyder på återanvändning. Teglet i golvet låg ställvis i två skikt och var sammanfogade med gråaktigt bruk. Väggdellarna var mycket fragmentariska och utgjordes av en nordlig och en sydlig del. Spår av både vitt, gult och grått bruk fanns på dem, vilket tyder på reparationer och ombyggnationer vid flera tillfällen.

KONTEXTGRUPP 19.
MUR, PÅBYGGNAD

Muren som var orienterad i nord-sydlig riktning var cirka 9,3 m lång, 1 m bred och som mest 1,5 m hög. Den östra sidan var tukrad och avsedd att exponeras. Muren var lagd som en påbyggnad uppe på en äldre mur¹³⁵ och var sammanbyggd med murar¹³⁶ från cirka 1750 i söder och norr. Stenmaterialet utgjordes av kantiga stenar i storleken 0,3–0,8 m, några med borrhår. Den var

ganska slarvigt uppförd och endast delvis fogad med murbruk. En stenläggning i öster låg i nivå med murens nedersta varv och bör vara samtida.¹³⁷

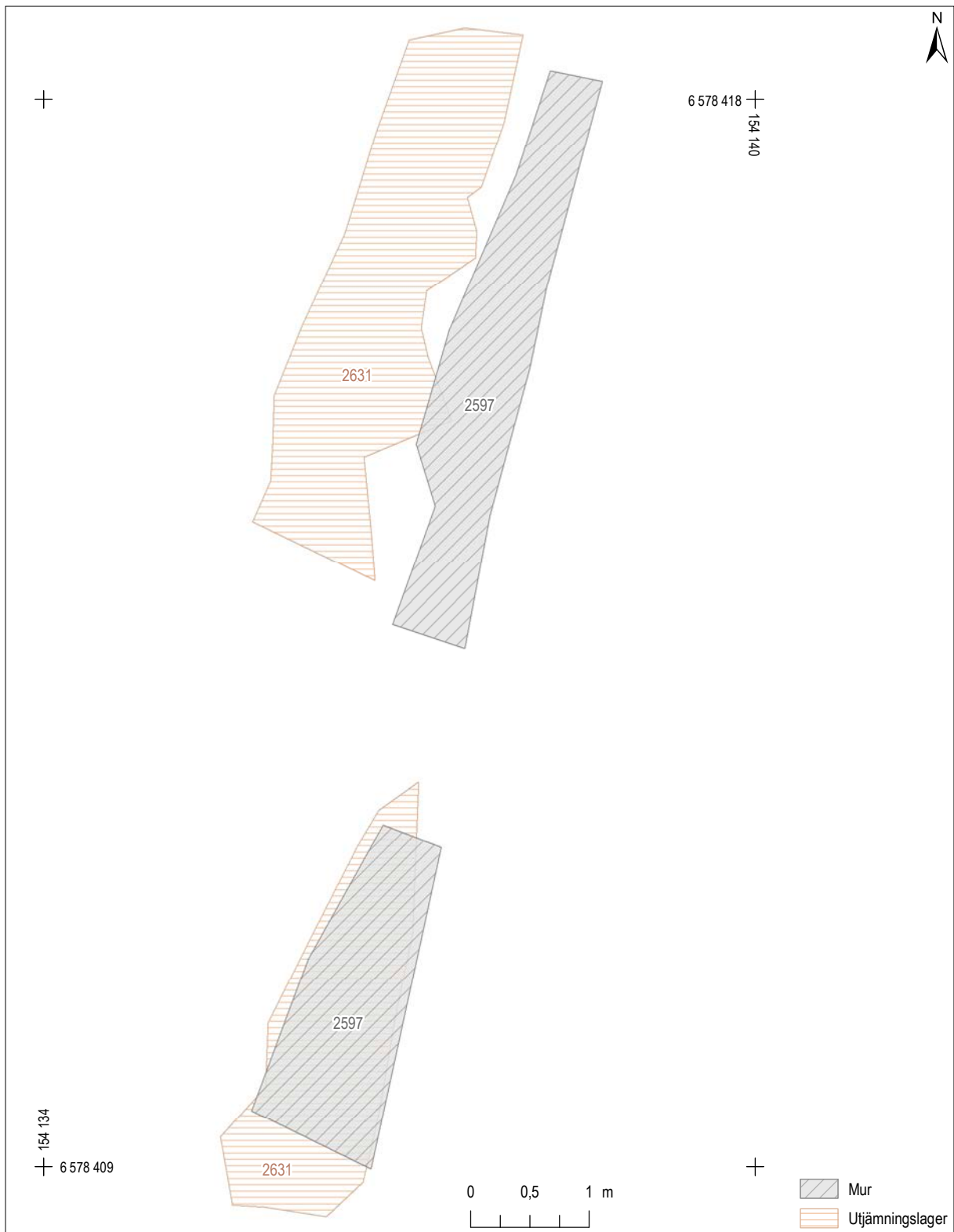
Muren har tillkommit efter de stora ombyggnationerna runt 1750, troligen mot slutet av 1700-talet och var byggd på en underliggande mur från tidigt 1700-tal.¹³⁸

Kontextnummer	Typ
2597	Mur
2631	Utjämning

Figur 113. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 19.

Figur 114. Den östra sidan av muren i kontextgrupp 19 bestod av tuktrade stenar och var avsedd att synas. På bilden syns även kullerstenarna i kontextgrupp 20 (se nedan) till vänster om muren. Foto taget från norr.

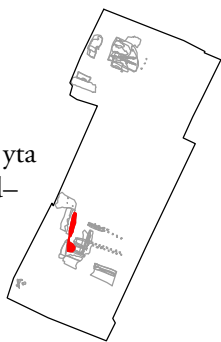

Figur 115. Plan över kontextgrupp 19. Skala 1:50.

KONTEXTGRUPP 20.
KULLERSTENSBELÄGGNING

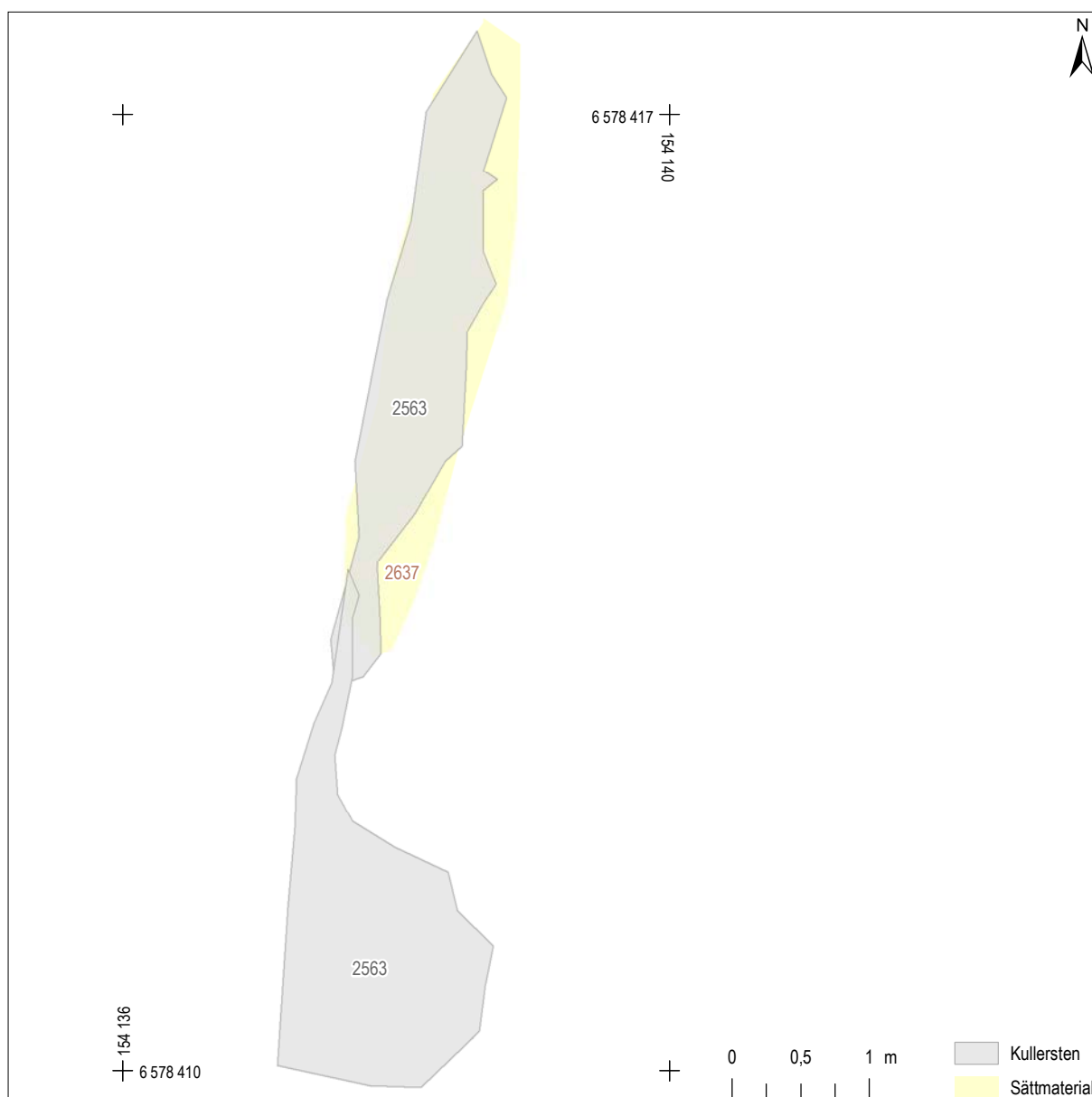
Rester efter en kullerstensbelagd yta som sträckt sig i närmast nord-sydlig riktning på östra sidan om en mur.¹³⁹ Stenläggningens ursprungliga utbredning gick inte att avgöra då de bevarade delarna var begränsade och kraftigt störda men den bevarade delen var som mest 1,5 m bred och 7,8 m lång. Beläggningsen bestod av rundade 0,07–0,25 m stora stenar som var satta i ett relativt rent och sandigt material.

Stenläggningen var placerad i västra kanten under Östra Passagebron och Nedre Slussgatan och har legat på en nivå mycket nära vattenytan. I väster begränsades den av en mur¹⁴⁰ och i öster av en mindre brygga.¹⁴¹ Varken muren eller stenläggningen har kunnat identifieras på några kartor eller andra bilder, men den bör ha varit en del av ett förrådsutrymme eller liknande under passagebron.

Kontextnummer	Typ
2563	Kullersten
2637	Sättmaterial

Figur 116. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 20.

Figur 117. Plan över kontextgrupp 20. Skala 1:50.

Josefine Låås gräver fram en av de välbevarade källar-
grunderna läng Gröna gången. Foto från nordväst.

Fas 5. Åren 1800–1846, Polhemsslussens och Gröna gångens yngsta tid.

*”vanprydde och medförde osnygghet”**

1811	Gjörwell föreslår ett nytt Fiskarehus i sten, nya handelsbodas åt Saltsjön och reparation av slussverket.
1814–1818	Gröna gången rivs och ersätts med en ny länga mot Saltsjön. Nya syltbodar (charkuteribodar) anläggs vid Fiskarehusgränd (f d Gröna gången).
1818	En ny påkostad bodlänga uppförs mot Mälaren.
1820	Slussportarna byts ut och maskineriet repareras.
1822	Södra Fiskarehuset bedömdes vara i så dåligt skick att det inte kunde användas mer. Repareras.
1828	Södra Fiskarehuset repareras fullständigt.
1830–1831	Passagebron samt bodarna därunder upprustas.
1831–1832	Södra Slaktarehuset repareras fullständigt.
1833	Kvarnhuset repareras fullständigt.
1836–1845	Nya reparationer av slussen.
1846	Södra Slaktarehuset rivs.

Figur 118. Tabell över viktigare händelser vid Södra Slussplan 1800–1846 (Blom 1933, Eklund 1981, Sjöberg 1994).

**Kommentar om Gröna Gången innan den revs och ersattes med en ny vid Saltsjön. Sjöberg, Ursula 1994:292.*

Inledning

Figur 119. Den här vyn över Södra Slussplan skapades av Johan Fredrik Martin 1789 och visar hur området såg ut innan de stora ombyggnationerna under 1800-talets första hälft (alvin:portal:record-85880, Public Domain Mark). Bilden är beskuren.

Fas 5 utgörs av första hälften av 1800-talet och omfattar omdaning av området kring Fiskehamnen, Kvarnhusgränd och Gröna gången. Ombyggnationerna var stora och i samband med dessa förändrades området radikalt.

Undersökningens resultat för fas 5

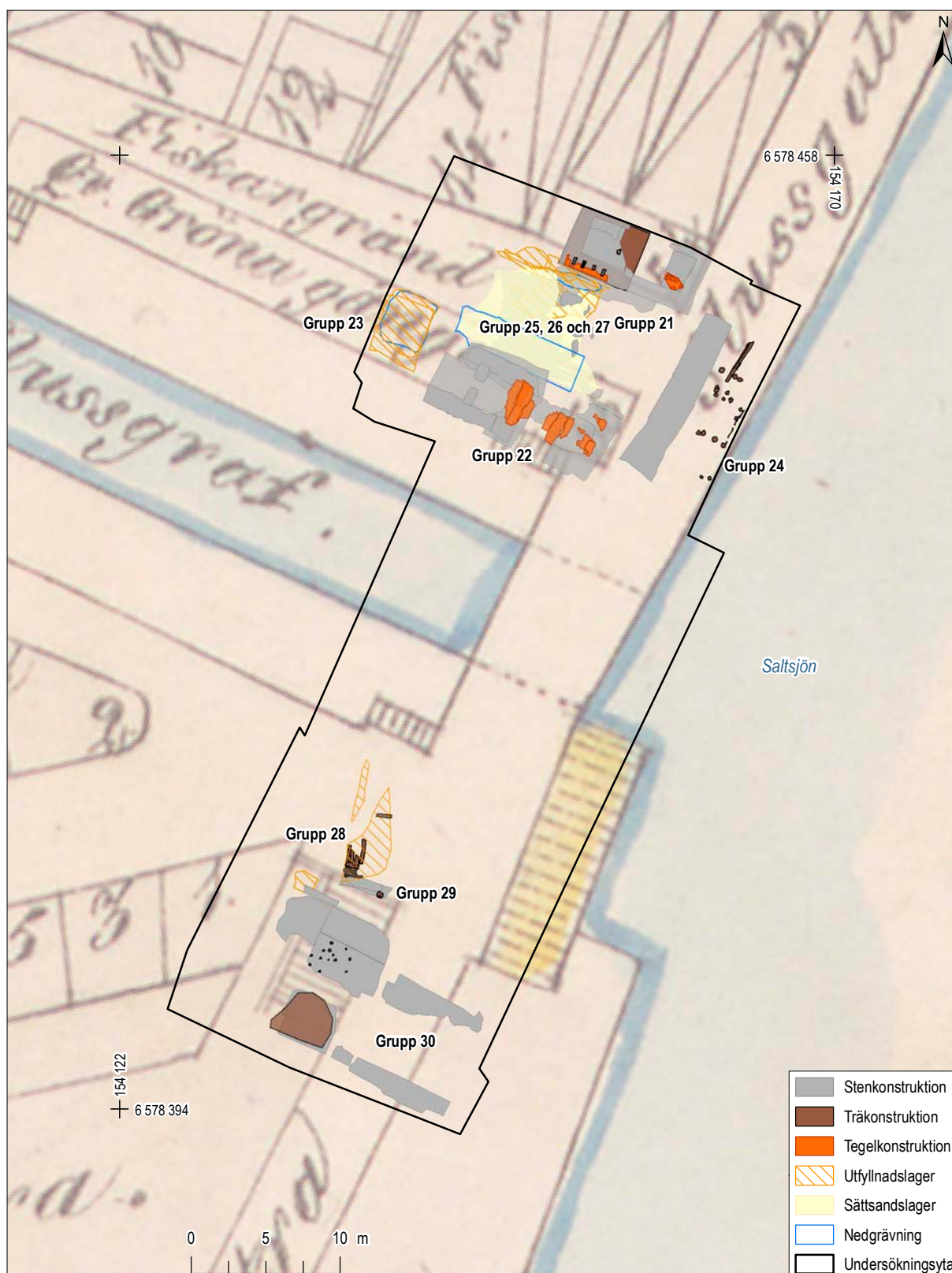
Tolkning av bebyggelsens utveckling i fas 5

De arkeologiska lämningarna utgjordes bland annat av en ny kullerstensbelagd gränd. Den nya gränden fick en ganska markant lutning från den äldre stödmuren¹⁴² i väster och ner mot Saltsjön i öster. På kartor från 1763 respektive 1771¹⁴³ kan man se att den östra delen av gränden förbundits med Östra Slussgatan genom en ramp. En akvarellmålning av Cumelin från åren kring sekelskiftet 1800 visar att rampen varit stor och bred (se figur 75). Cumelins skildring avviker dock så mycket från annat källmaterial i form av kartor, ritningar, skriftliga källor och målningar som finns från 1700-talets andra hälft, att frågan är vad som är tillförlitligt i målningen. Exempelvis har Cumelin inte tagit med några bodar i

östligaste Gröna gången, vilket alla andra källor entydigt säger har funnits, och kan bland annat ses på Johan Fredrik Martins målning från cirka 1790 (figur 119). Det mesta talar dock för att den östra delen av gränden utgjorts av en sluttande stenläggning närmast stödmuren¹⁴⁴ och en bred ramp från denna upp mot Östra Slussgatan. Båda sidor av gränden har kantats av salubodar. Norr om gränden påträffades södra gaveln av Fiskarhuset och en ensam byggnad öster om denna. Söder om gränden påträffades en långa med källare till de salubodar som stått där.

Under 1800-talets första hälft har man även byggt om och förbättrat den valvbro som stått på platsen sedan mitten av 1700-talet. I samband med detta verkar man ha rivit de södra delarna av 1700-talsmurarna. Exakt när renoveringen av valvbron har skett är något oklart. Enligt den dendrokronologiska analysen av pålar under grundläggningen sker det i fasens allra första skede, kring år 1800. Emellertid finns det också angivet att man byggt om stenvalvet under passagebron mellan Blå Slussen och Pelikanhuset år 1835.¹⁴⁵

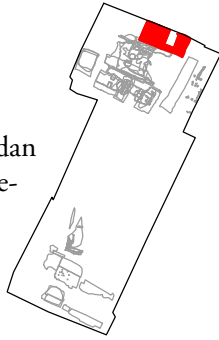
KONSTRUKTIONERNA I FAS 5

Figur 120. Plan över alla lämningar i fas 5 mot bakgrund av en karta från Slussenområdet 1849 av Carl Jakob Küsel. Skala 1:400.

KONTEXTGRUPP 21.
KÄLLARE I NORRA BODEN

Boden som stått längs norra sidan om Gröna gången (senare Fiskarehusgränd) direkt öster om Södra Fiskarehuset har använts till försäljning av fisk och grönsaker. På samma plats hade bodar stått åtminstone sedan 1720-talet. Bodens uppförande bör dock dateras till slutet av 1810-talet men den dendrokronologiska analysen visar att den uppförts på en äldre rustbädd. De föremål som hittades på golvnivå har sannolikt tillkommit mellan 1818–1846, då källaren var i bruk. Det rör sig om bland annat tappade personliga ägodelar, tappkranar för öltunnor, diverse kökskärl och redskap samt delar av inredning såsom kakel från kakelugnar med mera.

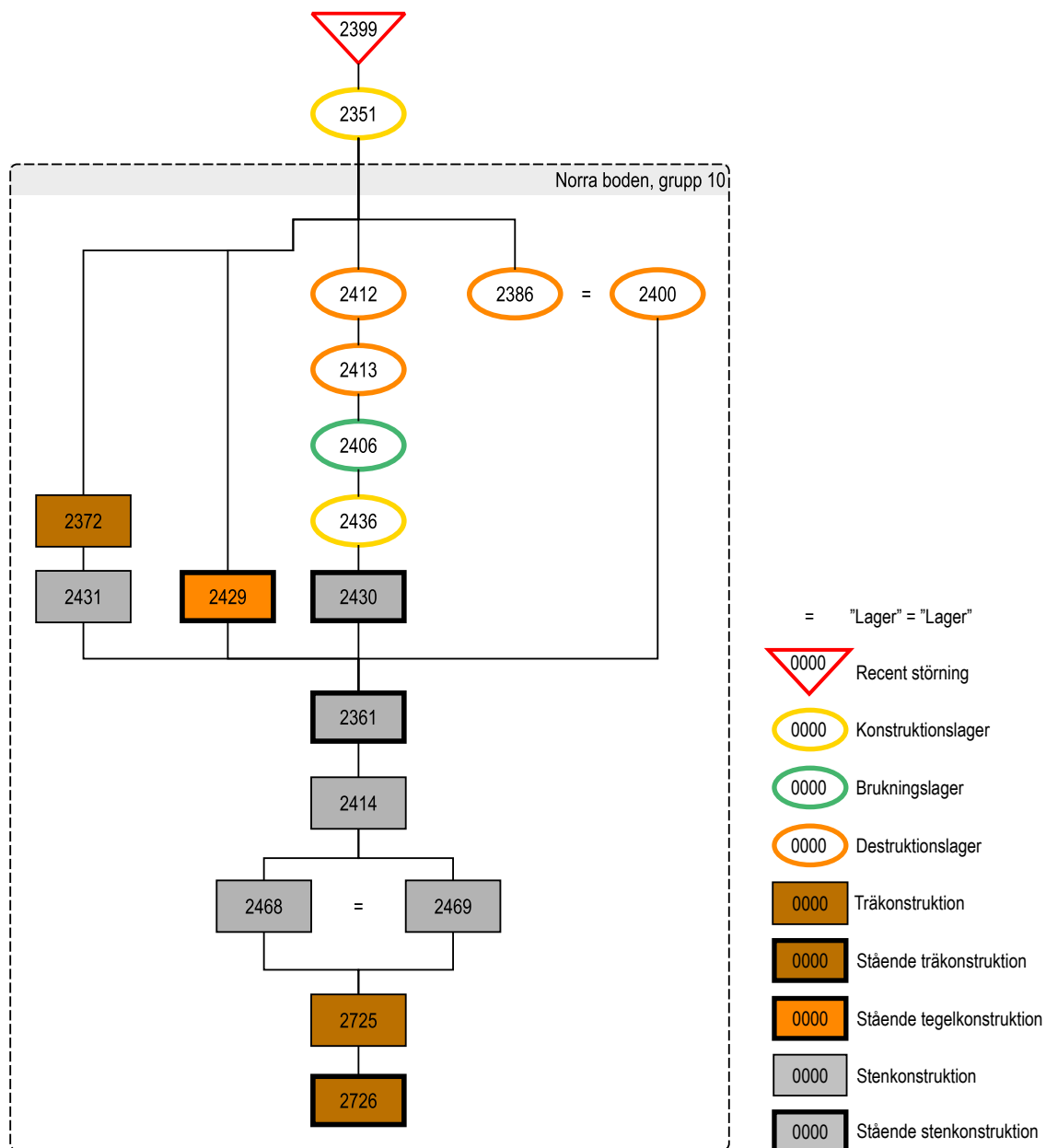

Kontextnummer	Typ
2361	Yttermurar
2372	Träbjälkar, källartak
2386	Brandlager
2406	Brukningsslager, källargolv
2400	Tegel, rasering
2412	Trärester, rasering
2413	Kalkbruk, byggnadsrest
2414	Stenläggning, källargolv
2429	Tegelvägg, överväning
2430	Mellanvägg
2431	Urtag träbjälkar
2436	Kalkbruk, byggnadsrest
2468, 2469	Stenar grundläggning
2725	Rustbädd
2726	Grundpälår

Figur 121. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 21.

Figur 122. Plan över kontextgrupp 21. Skala 1:75.

Figur 123. Kontextgrupp 21, Matris källare 5 och 6.

Figur 124. Den bevarade yttermuren av källarlängan kontextgrupp 21 mot Gröna gångens kullerstensbeläggning. Foto från sydöst.

Bevarade brandförsäkringsprotokoll ger oss en bild av hur byggnaden såg ut. Bodbyggnaden Södra Fiskarehuset 8 "Vid hörnet av Lilla Slussgatan och gränden före detta Gröna gången kallad" brandförsäkrades 1818. Bottenvåningen innehöll då tre rum varav två med kakelugnar och ett kök med spis och panelade tak. Till övervåningen kom man antingen genom en trätrappa från köket eller via en trappa från Lilla Slussgatan. Där fanns ett stort rum med kakelugn och som det står – en avstängning. Även här var taket täckt med panel. Under huset fanns en bjälkkällare till vilken man kom genom en lucka i golvet. Byggnaden var enligt brandprotokollet 15 ¼ alnar

långt och 7 ½–7 ¾ alnar brett vilket motsvarar 8,9 x 2,7 meter eller cirka 24 kvadratmeter per våningsplan. På husets östra gavel mot Saltsjön fanns en mindre byggnad av brädor som inte var större än 2,7 x 1,05 meter i vilken fanns två bodar. Båda den större bodbyggnaden och det mindre plankskjulet hade plåttak. Vid en allmän besiktning den 13 maj 1824 fastslås att byggnadernas väggar och tak är i mycket dåligt skick och stadens drätselkommission som ägde fastigheten åläggs att åtgärda bristerna. Vid en återbesiktning i oktober året därpå konstateras att inga reparationer har gjorts.¹⁴⁶

År	Ägare	Kommentar
-1779	Peter (Petter) Gardeman, kofferdiskeppare.	
1779	Ulrica Norberg (Nordberg), kofferdiskeppareänka.	Inköpt på stadsauktion den 4 november 1779 efter avlidne kofferdiskepparen Peter (Petter) Gardeman.
1800	Skepparänkan Ulrica Norbergs (Nordberg) arvingar.	
1801	Catharina Helena Andersson, skeppareänka.	Inköpt den 21 januari 1801 av skepparänkan Ulrica Norbergs (Nordberg) arvingar.
1803	Helena Petersson, kofferdiskepparhustru.	Kofferdiskepparen Peterssons hustru Helena Peterssons gåldbundna bo.
1803–1815	Lars Zettergren, bankovaktmästare och hustrun Christina Enroth. Krogen No. 54 (1810).	Inköpt den 15 juni 1803 av sysslomännen i kofferdiskepparen Peterssons hustru Helena Peterssons gåldbundna bo.
1814–1818	Christina Enroth, änka efter vaktmästaren Lars Petter Zettergren.	Anders Linck, spannmålshandlare och hustrun Anna Catharina Zettergren samt Olof Sjöman, Uppsyningsman och hustrun Brita Christina Zettergren. Köpebrev den 2 december 1814. Dessa egendomsdelar hava tillfallit säljarna i arv.
1818	Stockholms Stads drätselkommission.	Inköpt den 19 augusti av Christina Enroth, änka efter bankovaktmästaren Lars Petter Zettergren samt förmyndaren för hennes omtydd son Lorentz Samuel Zettergren.

Figur 125. Ägarlängd över Fiskarehuset 8 (kontextgrupp 21) mellan 1779–1818 (Stockholms Stadsarkiv, fastighetsregister 1675–1875).

Konstruktionsbeskrivning

Texten nedan baseras på Anna Bergmans byggnadsantikvariska rapport, bilaga 5. För mer ingående beskrivning av murverket, se denna.

Källargrunden var anlagd på en rustbädd¹⁴⁷ som vilade på pålar.¹⁴⁸ Ovanpå detta låg en grundläggning av skärviga naturstenar.¹⁴⁹ Uppe på de skärviga stenarna låg större grundstenar till källarmuren vilka sköt ut något från fasadlivet. Eftersom byggnadens lägsta konstruktionsdelar låg under grundvattennivån kunde dessa delar endast dokumenteras översiktligt.

På grunden vilade fyra källarväggar i natursten¹⁵⁰ vilka täckte in en cirka 4,5 x 8,5 m stor yta (cirka 38 m²). Murtjockleken var cirka 0,8 m i de övre delarna men blev tjockare mot botten. I de nedre partierna av insidan hade större, kluvna block använts. Högre upp var murarna uppförda av mindre sandstenar, cirka 0,1 x 0,2 m stora. Det sydvästra hörnet var uppfört av välhuggna naturstenar.

Fogarna var inte strukna och sannolikt har byggnaden varit putsad. Det fanns spår av putsrester eller möjligen slamning av muren, men ingen bevarad putsyta. I den södra och östra fasaden fanns ankarjärn.

Uppe på den södra yttermuren fanns fyra urtag¹⁵¹ för nord-sydliga bjälklag. Urtagen var cirka 0,55 m

djupa och 0,2 m breda. Inga motsvarande urtag var synliga i den motstående nordväggen, men denna var sämre bevarad. Från grundläggningens stenpackning, som bör ha burit en golvnivå, upp till bjälklagets underkant var endast 1,6 m vilket innebär att takhöjden i källaren måste ha varit väldigt låg.

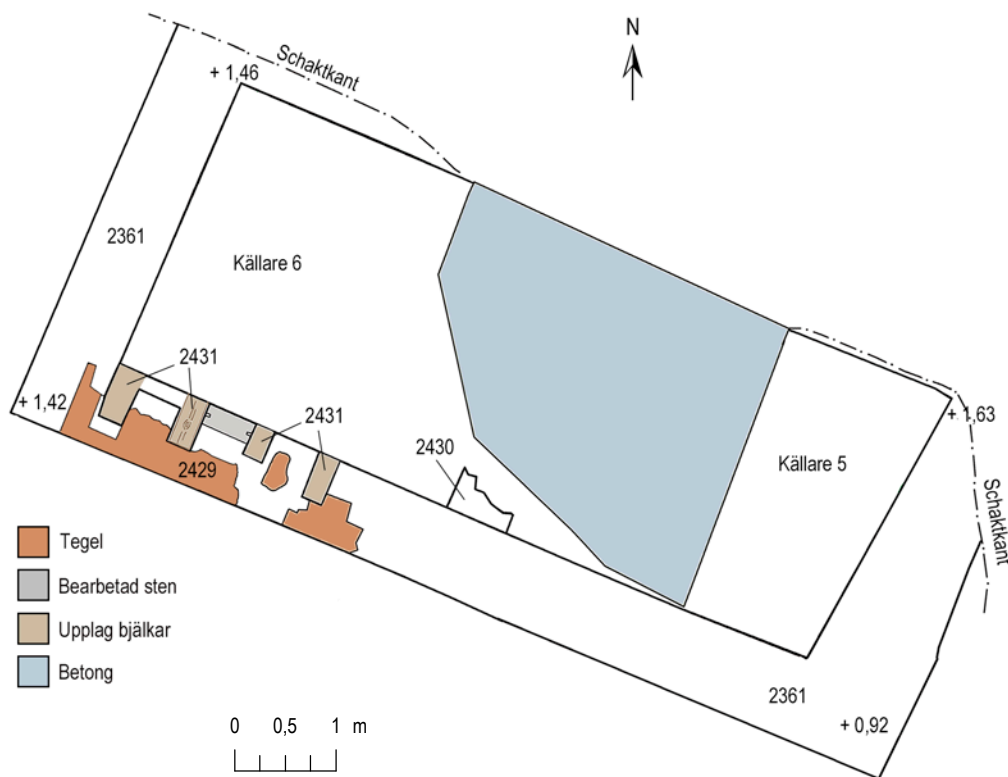
Kring bjälkurtagen fanns rester efter en tegelvägg¹⁵² som hört till överbyggnaden. Denna var endast bevarad i ett mindre parti. Bruket bedömdes vara samma som i naturstenspartierna.

Byggnadens källarvåning hade delats upp i två rum av en naturstensmur med ljust bruk.¹⁵³ Muren var endast bevarad i ett mindre parti i söder, till som mest 0,7 m långd, och till samma höjd som yttermuren. Den stod stumt an mot yttermurarna och var inte samtida med dessa. Murtjockleken var cirka 0,65 m.

Inne i rummen hittades inga bevarade golv men direkt på grundstenarna låg fläckvisa kalkbruksrester¹⁵⁴ från byggfasen och avsatta, mörka lager som tolkats som rester av golv.¹⁵⁵ Lagren skilde sig åt mellan rummen. Det verkar som om den östra delen av byggnaden utsatts för eld, sannolikt i samband med att man rev de övre våningarna. I detta rum låg en ansamling tegelstenar¹⁵⁶ samt ett mörkt lager,¹⁵⁷ som bedöms ha varit en blandning av eldpåverkade raseringsmassor och avsatt material på källarens

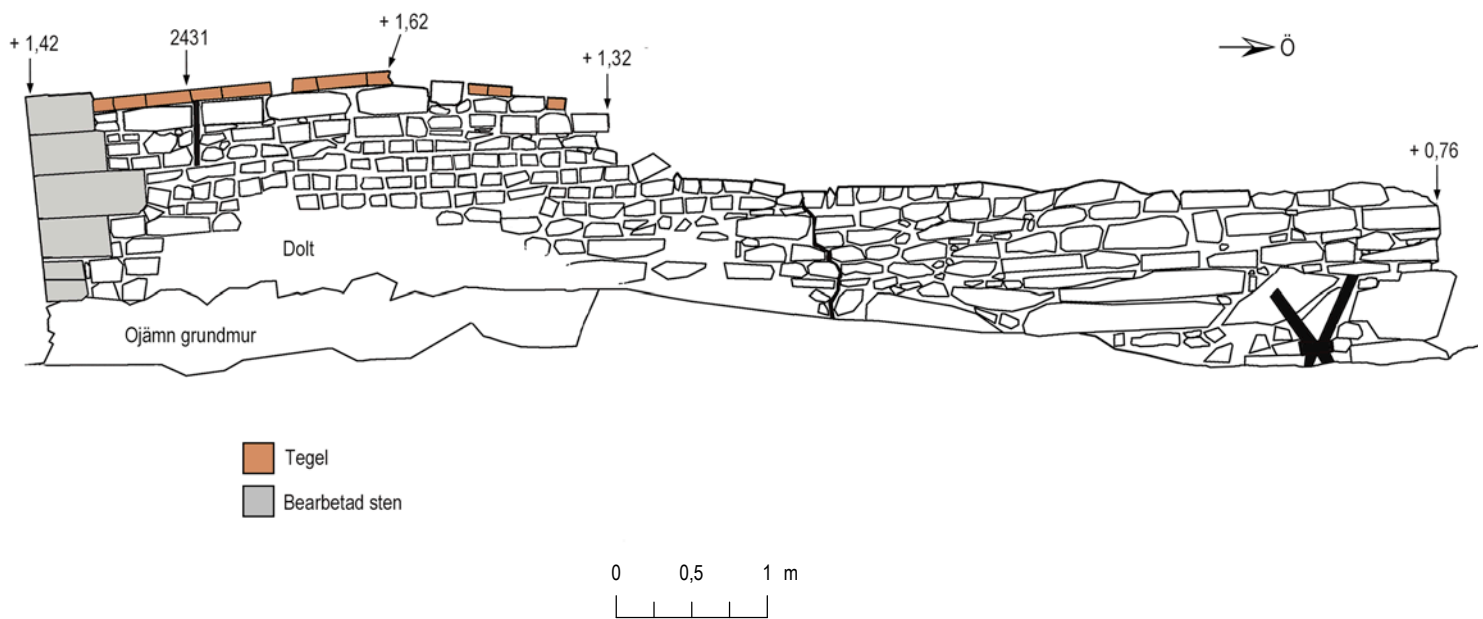
Figur 126. Källarna vilade delvis på ett konstruktionslager av skärvig natursten vilka framträder tydligt på bilden.

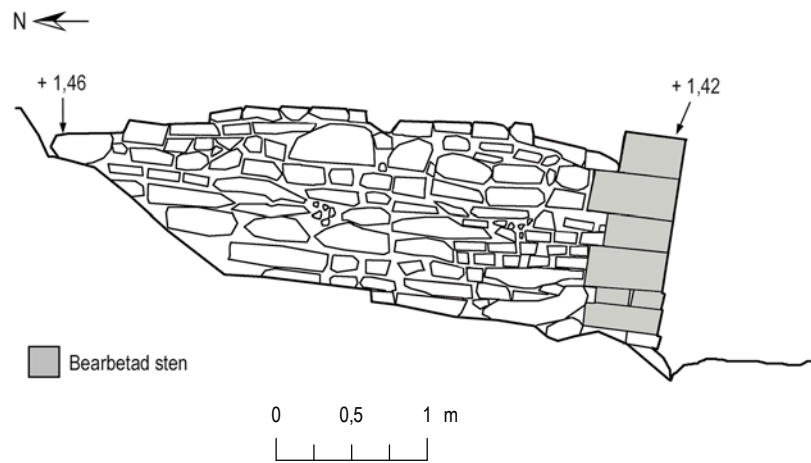
Figur 127. Planritning över kontextgrupp 21, källare. Skala 1:75.

Figur 128. Välbevarade delar av källaren i kontextgrupp 21 framtagna. Foto från sydöst.

Figur 129. Dokumentationsritning av källarens södra fasad. Ritning Anna Bergman. Skala 1:50.

Figur 130. Dokumentationsritning av källarens västra fasad. Ritning Anna Bergman. Skala 1:50.

Figur 131. Urtagen för bjälklag till källarens tak fanns bevarade på den södra källarmuren. Foto från norr.

botten. I den västra källardelen fanns brädrester¹⁵⁸ och kalkbruk¹⁵⁹ samt ett lager¹⁶⁰ som avsatts under brukningstiden. Golvlagen i båda källarrummen var kraftigt påverkade av grundvatten som tryckts upp underifrån.

Källarrummen var igenfyllda med jord- och rase-ringsmassor¹⁶¹ som tillkommit i samband med byg-gandet av Nils Ericsons sluss och Karl Johans torg på 1840-talet.

Den dendrokronologiska analysen av stockar från källarens grundläggning aktualiserade en av utma-ningarna med att tolka och datera ett område där pålningar, grundläggningar och utfyllningar skett alltsedan medeltiden till 1900-talet. En av stockarna i rustbädden¹⁶² och två av grundpålarna¹⁶³ daterades genom dendrokronologisk analys.¹⁶⁴ Dateringarna hade en spännvidd på minst 50 år vilket visar att delar av konstruktionen byggts med återanvänt virke, alternativt vilade på delar av äldre konstruktioner (se figur 132).

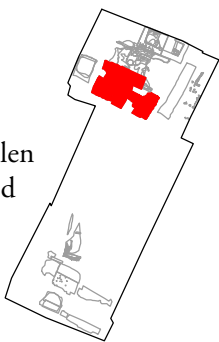
Dendro nr.	Kontext nr.	Trädslag	Fällningsår	Proveniens
93432	2725	Tall	1707–1737	Dalarna
93434	2726	Tall	Vintern 1698–1699	Östergötland
93435	2726	Tall	1748–1770	Småland

Figur 132. Dendrokronologisk analys av grundläggningen till boden kontextgrupp 21.

Byggnadens grundkonstruktion var mycket lik bod-längan från sent 1810-tal som låg utmed södra sidan av Gröna gången¹⁶⁵ vilket indikerar att de var sam-tida

KONTEXTGRUPP 22.
KÄLLARE SÖDRA BODLÄNGAN

Källarna har utgjort den östra delen av den långa bodlänga som stod längs södra sidan av Gröna gången (Fiskarehusgränd). Bodarna användes ursprungligen för försäljning av trädgårdsprodukter men senare även för andra verksamheter.¹⁶⁶ På samma plats hade salubodar för grönsaker funnits åtminstone sedan 1720-talet.¹⁶⁷

Kontextnummer	Typ
2364, 2390	Tegelvalv, sekundära
2373	Brukningsslager, källargolv
2375, 2404	Stenar grundläggning
2402	Brukningsslager, källargolv
2419	Yttermur, sekundär
2420, 2426	Yttermurar, primära
2421, 2425	Mellanväggar, sekundära
2529	Frischakt
2533	Slanor över grundstenar
2538	Utjämningslager
2575	Bärlager
2573	Grundmur
2574	Rustbädd

Figur 133. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 22.

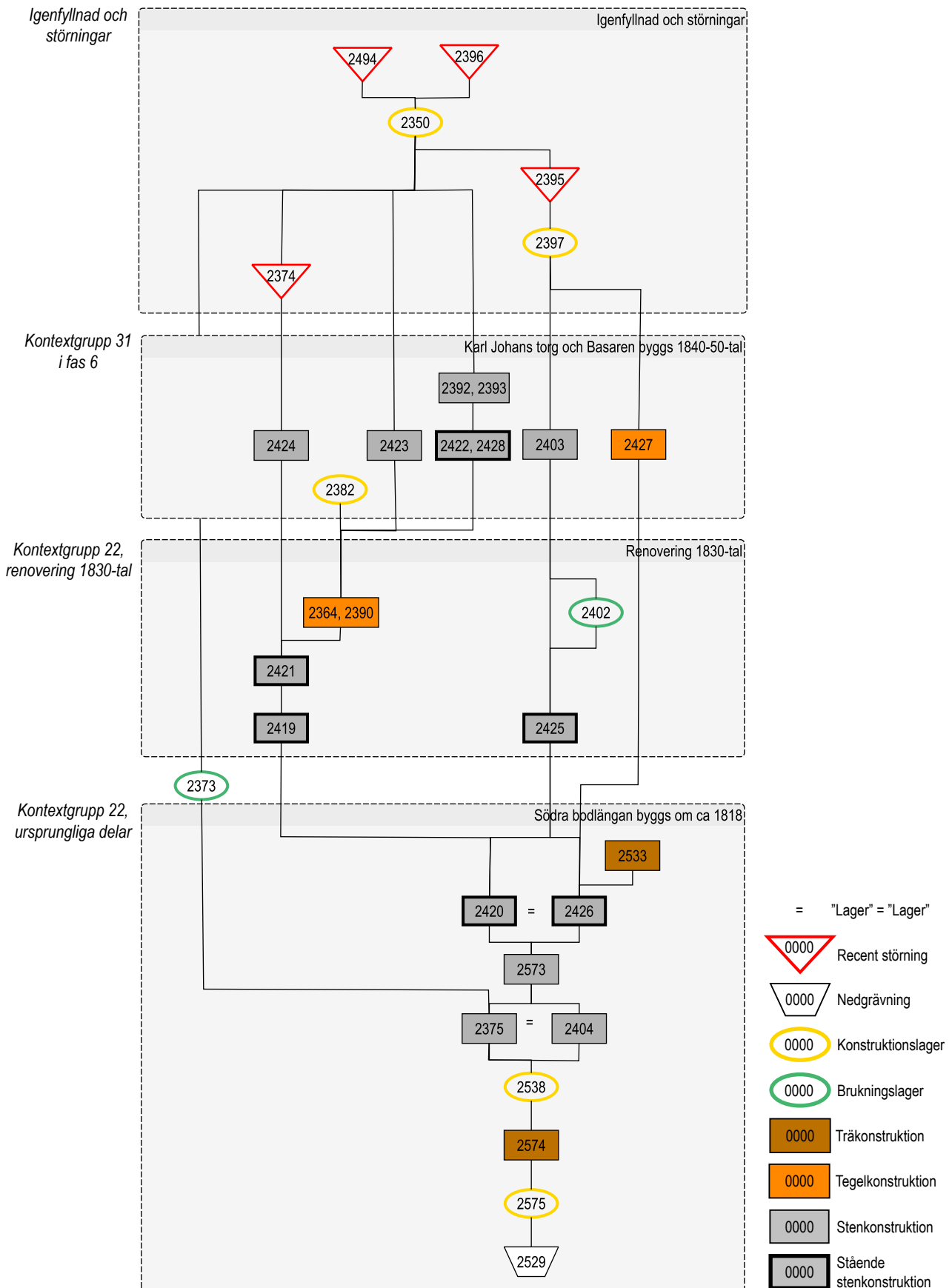
Figur 134. Plan över kontextgrupp 22, ursprungliga delar. Skala 1:75.

Den undersökta källarlängan, med fastighetsbeteckning Gröna gången, bör dock dateras till slutet av 1810-talet då man enligt skriftliga källor byggt om området. Av brandförsäkringsprotokoll som tecknades år 1819 framgår att längan med salubodar var 36,5 meter lång och hade en bredd av 4,5 meter. Försäkringen gällde ”Stadens sex (15) bodar”, där 15 är överstruket. Bodarna var av sten med ”mindre stadiga murar”. Om man jämför med ritningen av bodlängan från 1768 (se figur 8 i bilaga 4) framgår det att den då bestod av 15 bodar. Att 15 är överstruket i protokollet och ersatt med uppgiften att den nu består av sex bodar tyder på att den nyligen hade byggts om. Även upplysningen om att bodlängan hade mindre stadiga murar styrker an-

tagandet att det rörde sig om en omDispositionering av utrymmena i längan och inte en helt ny byggnation. Längan var vid tillfället två våningar hög, under den fanns en bjälkkällare i sex avdelningar vilka var tillgängliga via luckor i golven. Bottenvåningen innehöll en packbod med bjälktak, två salubodar samt tre krogrum med panelade tak. Den övre våningen nåddes via fyra trätrappor och innehöll sex rum med kakelugnar och gipsade tak samt två magasinsvindrar med bjälktak. På husets östra gavel och vid Lilla Stadsgatan fanns liksom vid bodbyggnaden¹⁶⁸ norr om Gröna gången ett mindre skjul av brädor, cirka 1,2 x 2,7 meter stort, med två bodar och uppgång till rummen på östra gaveln.¹⁶⁹

Figur 135. Plan över kontextgrupp 22, renovering 1830-tal. Skala 1:75.

Figur 136. Matris för kontextgrupp 22 (källare 1–4) samt ovanliggande kontexter.

Figur 137. Översiktspild visande källarna i den södra bodlängan (kontextgrupp 22) närmast i bild. På andra sidan av kullerstensbeläggningen i Gröna gången (senare Fiskarehusgränd) syns även den norra bodlängan (kontextgrupp 21).

Konstruktionsbeskrivning

Stora delar av texten nedan baseras på Anna Bergmans byggnadsantikvariska rapport, bilaga 5. För mer ingående beskrivning av murverket, se denna.

När en ny bodlänga anlades på 1810-talet grävdes först ett stort frischakt. Nedgrävningen¹⁷⁰ skar genom äldre lager och gatunivåer i gränden. På grund av att nedgrävningen gick ner under grundvattennivån kunde den inte följas längre än till bodlängans norra långsida, men den bör ha fortsatt hela vägen fram till södra sidan om denna. I nedgrävningen lade man först ett bärlager¹⁷¹ på vilket en rustbädd placerades.¹⁷² Rustbädden vilade på pålar.¹⁷³ På rustbädden fanns ett utjämnande lager,¹⁷⁴ på vilket en grundläggning av skärviga naturstenar placerats.¹⁷⁵ Uppe på de skärviga stenarna låg större grundstenar till muren,¹⁷⁶

vilka sköt ut något från fasadlivet. Eftersom byggnadens lägsta konstruktionsdelar (grund, rustbädd och pålar) låg under grundvattennivån kunde dessa delar endast dokumenteras översiktligt.

På grunden vilade källarväggar av natursten,¹⁷⁷ vilka täckte in en 4,8 x 12,4 m stor yta (57 m²). Yttermurarna var cirka 0,8 m tjocka i de övre delarna men kragade ut och blev kraftigare mot botten. En mellanvägg delade in längan i två delar. I väster utnyttjade man en äldre mur som vägg.¹⁷⁸ I mellanväggen fanns en cirka 0,2 m stor, kvadratisk öppning.

Yttermurarna var uppförda i förband av större klivna block av natursten i de nedre delarna och mindre stenar högre upp. Bruket var ljus och gulaktigt. Muren var ojämn i den nedersta delen inne i rummen,

Figur 138. Rustbädden under källarmurarna bestod av kraftiga plank som vilade på nedslagna pålar och var fortfarande i gott skick när de togs fram.

Figur 139. Mellanväggen i källaren var uppbyggd med natursten.

Figur 140. På bilden ses hur ytermurarna till källarna var konstruerade, med kraftiga naturstenar i botten och mindre tuktad sten längre upp. Foto från norr.

vilket kan indikera en äldre golvnivå. I fasaden mot norr och öster utanför rum 4 satt två stora, X-formade ankarjärn. I muren hade en fint huggen sten och en bit av en rännsten återanvänts som byggmaterial.

I ett senare skede hade den södra väggen byggts om och fått en dörr mot slusskanalen i söder.¹⁷⁹ Kort tid därefter hade de ursprungligen två källarrummen delats upp i fyra. De nya väggarna var uppbyggda med natursten¹⁸⁰ som sammanfogats med rödaktigt alunskifferbruk samt försetts med tegelvalv. I båda rummen fanns dörröppningar med fint huggna stenar. Spår efter dörrfästen fanns på flera ställen.

Källarlängan har senare inkorporerats och återanvänts i den basar, nya Fiskarehuset, som byggdes på platsen i samband med den stora ombyggnationen i mitten på 1850-talet. Inne i de fyra rummen hittades rester av förmultnade trägolv direkt på grundstenarna. Golvlagren var kraftigt påverkade av grundvatten som tryckts upp underifrån. Golvlagren skilde sig åt mellan de båda bodarna. I de östra rummen låg ett

gråbrunt lager¹⁸¹ som bedöms ha varit en blandning av rasering och avsatt material på källarens botten. Golvlagren¹⁸² i de västra källarrummen (1 och 2) bedöms ha samma ursprung. Lagren kan ha ackumulerats och infiltrerats ovanifrån under mycket lång tid, från det att källarlängan byggs under 1810-tal, fram till dess man bygger den nya Slussen under 1930-talet. Trots detta var det mest äldre fyndmaterial som framkom i dem. Detta tyder på att de legat skyddade under golv under den yngre användningsperioden, något som verifieras av fynd av rester av cementgolv en bit upp på väggarna i ett par av rummen.¹⁸³

I syfte att datera källarlängans grundläggning skickades åtta dendroprover från grundpålar till analys.¹⁸⁴ Proverna gav ett mycket blandat resultat med dateringar som spände över perioden 1586 till 1915. De två yngsta dateringarna utgår då de i efterhand visat sig vara uppdragna precis utanför den södra murväggen och därför inte utgjorde en del av grundläggningen.¹⁸⁵ En annan påle fick en tidig datering med beräknat fällningsår till 1586–1591.¹⁸⁶ Denna

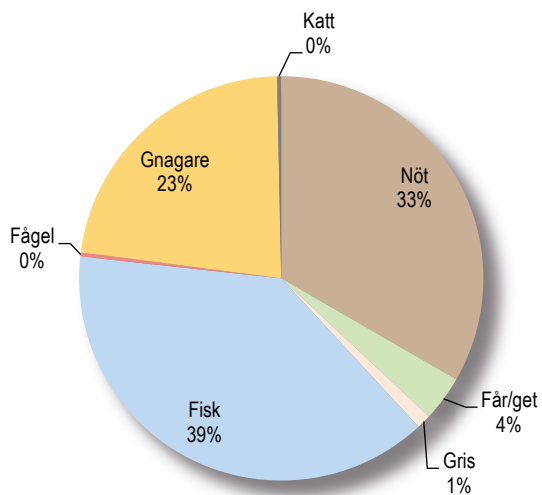

Figur 141. Delar av tegelvalven till källarna under utgrävning. Foto från norr.

har med andra ord kommit på plats innan Kristina-slussen byggdes på 1630-talet.¹⁸⁷ Resterande prover har dateringar som sträcker sig från 1730-talet till 1810-talet. Dessa kan sannolikt härledas till två olika händelser i området, en i början av 1730-talet och en i tidigt 1800-tal. Utifrån kartor över området kan man sluta sig till att det inte har stått någon bodlänga här förrän som tidigast i 1720-tal, så möjligen tillhör de äldsta 1700-talspålarna en första bodlänga på platsen, då byggnaderna stod på pålar över öppet vatten.¹⁸⁸ De tre pålarna som daterats till sent 1700-tal–tidigt 1800-tal daterar däremot grunden till den källarlänga vi hittade, vilket stämmer väl med både fynd och arkivmaterial.

Dendro nr.	Kontext nr.	Trädslag	Fällningsår	Proveniens
93410	2574	Tall	1773–1803	Dalarna
93411	2574	Tall	1786–1816	Dalarna
93412	2574	–	–	–
93413	2574	Tall	1586–1591	Dalarna
93414	2574	Tall	1789–1819	Dalarna
93415	2574	Tall	1732–1734	Dalarna

Figur 142. Resultaten från den dendrokronologiska analysen av grundläggningen till boden kontextgrupp 22.

På källargolven i bodlängan påträffades en hel del ben och delar av golvlagen vattensållades i avsikt att fånga upp även de mindre benen. Den osteologiska analysen visar att det måste funnits fullt av råttor i källarna. Inte mindre än en fjärdedel (23 %) av alla ben visade sig komma från råttor (mot 11 % för hela benmaterialet i skede 3, vilket är en stor andel bara det). Av allt att döma kommer benen från brunråttor. Brunråttorna kom till Sverige på 1700-talet och trängde snabbt undan svartråttorna som tidigare var vanligt förekommande. Till skillnad från svartråttor som är goda klättrare och gärna bosätter sig under tak anlägger brunråttor oftast sina bon under golv, inte sällan i källare.¹⁸⁹

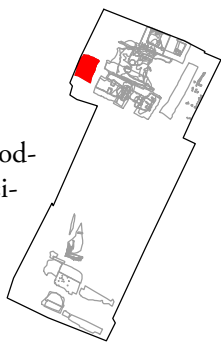
Figur 143. Resultatet av den osteologiska analysen av benen från golvlager i källarna tillhörande den södra bodlängan (kontextgrupp 22) utmed Gröna gången. Värt att notera är den mycket stora förekomsten av råttben.

Figur 144. Råttben från källarna i kontextgrupp 22. Skala 1:1.

KONTEXTGRUPP 23.
BOD SÖDRA BODLÄNGAN

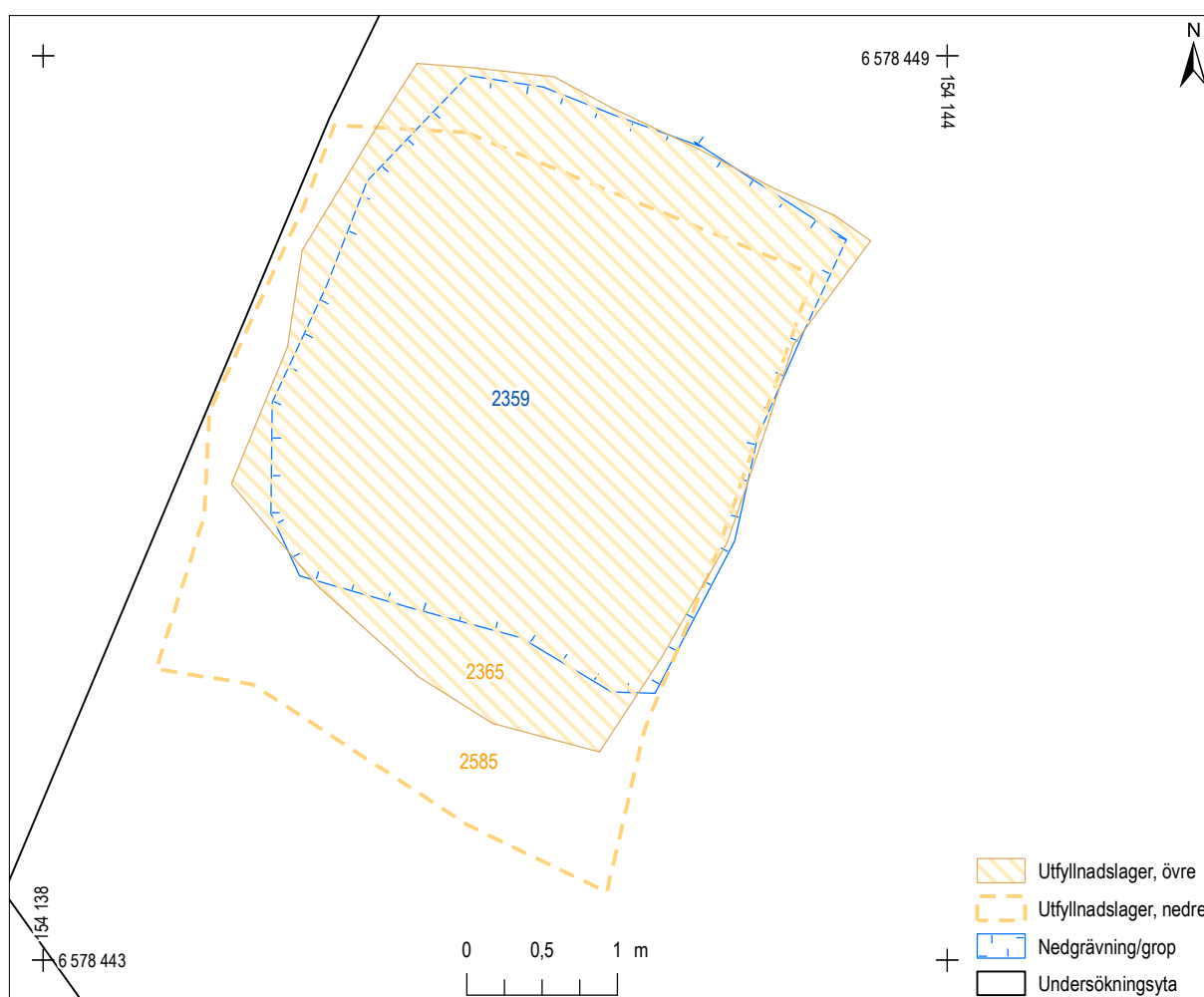
Boden har ingått in den långa bodlängan som har stått längs södra sidan om Gröna gången – Fiskarhusgränd. På samma plats hade bodar stått sedan 1720-talet.¹⁹⁰ Boden verkar dock inte ha haft någon källare – till skillnad från

bodlängans fortsättning i öster (kontextgrupp 22). De storskriviga stenarna i grundläggningen påminner mycket om det stenmaterial som använts som grund i källarna, och sannolikt har dessa använts på samma sätt fast en nivå högre upp.

Kontextnummer	Typ
2359	Nedgrävning/grop
2365	Utfyllnadslager, övre
2585	Utfyllnadslager, nedre

Figur 145. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 23.

Figur 146. Plan över kontextgrupp 23. Skala 1:50.

År	Ägare	Anteckning
1770	Hind. Brockman, revisor	
1774–1807	Olof Sörlander, viktualiehandlare	Inköpt av Olof Högbergs änka Maria Sophia Ström den 11 augusti 1774
1807–1809	Maria Sörlander (f. Söderberg)	
1810	Sörlanders arvingars hus	Uthyrd till viktualiehandlaren Eric Hoberg
1812	Olof, Simon och Fredric Liedberg	
1816	Fredrik Leonard Liedberg, handelsbokhållare (1/3:del)	Företvarande ägare Maria Sörlander (f. Söderberg) och därefter hennes dotter Catharina Maria Liedberg (f. Sörlander)
1817	Simon Petrus Liedberg, provisor (1/3:del)	
1819	Olof Benjamin Liedberg, handelsbetjänt (1/3:del)	
1820	Catharina Maria Liedberg (f. Sörlander), kontrollörsänka	
1827	Isaac Wiksell, viktualiehandlare	

Figur 147. Tabell över fastighetsägare i Gröna gången 1770–1827 (Stockholms Stadsarkiv, fastighetsregister 1675–1875).

Konstruktionsbeskrivning

I området direkt väster om den södra källarlängan (kontextgrupp 22) var grunden urgrävd och förbättrad. Här fanns en stor nedgrävning¹⁹¹ vilken man fyllt ut med jordmassor och stora, skärviga stenar. Stenarna var mycket lika de som låg i frischaket¹⁹² och under grunden till södra källarlängan. Gropen skar genom de äldre gatu- och utfyllnadslagren i norr och var skuren av spont i väster. Den ursprungliga storleken var därför oklar. Nedgrävningen var cirka 3 x 4 m stor och cirka 1 m djup. Den nedre fyllningen¹⁹³ utgjordes av ett tjockt lager med grusig sand och sten. Stenarna var i blandade storlekar, men

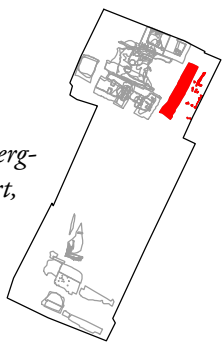
huvudsakligen skärviga i formen. Det övre lagret¹⁹⁴ utgjordes nästan enbart av stora, skärviga stenar, cirka 0,4–0,8 m stora.

Fyndet i nedgrävningen har dateringar som spänner över en lång tidsperiod, från 1600-tal till slutet av 1700-talet. Stratigrafin och likheten med den mer väldaterade grunden till källarlängan i öster (kontextgrupp 22) tyder dock på att nedgrävningen är samtida med denna ombyggnation från 1810-talet. De något äldre fynden förklaras av att man använt sopor som en del av utfyllnaden.

KONTEXTGRUPP 24.
ÖSTRA SLUSSGATAN

Texten nedan baseras på Anna Bergmans byggnadsantikvariska rapport, bilaga 5. För mer ingående beskrivning av murverket, se denna.

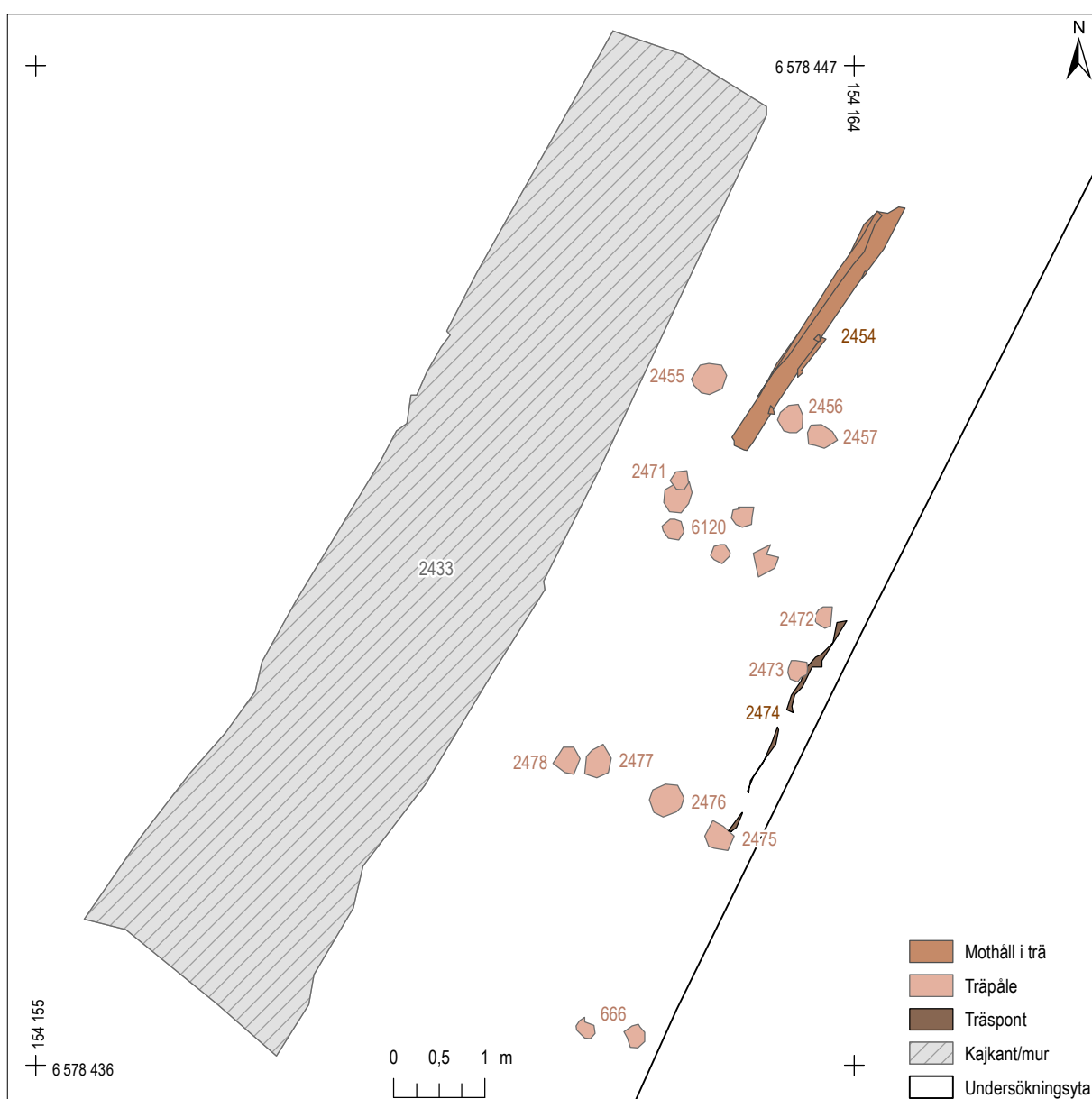
Muren till Östra Slussgatan var bevarad i en drygt 10 m lång sträcka och upp till cirka 2 m i höjd. Bredden var som mest 2,2 m. Den var avriven mot norr och söder och hade stora sättningar. Murens sidor mot öster och väster var jämna vilket antyder att de varit avsedda att synas

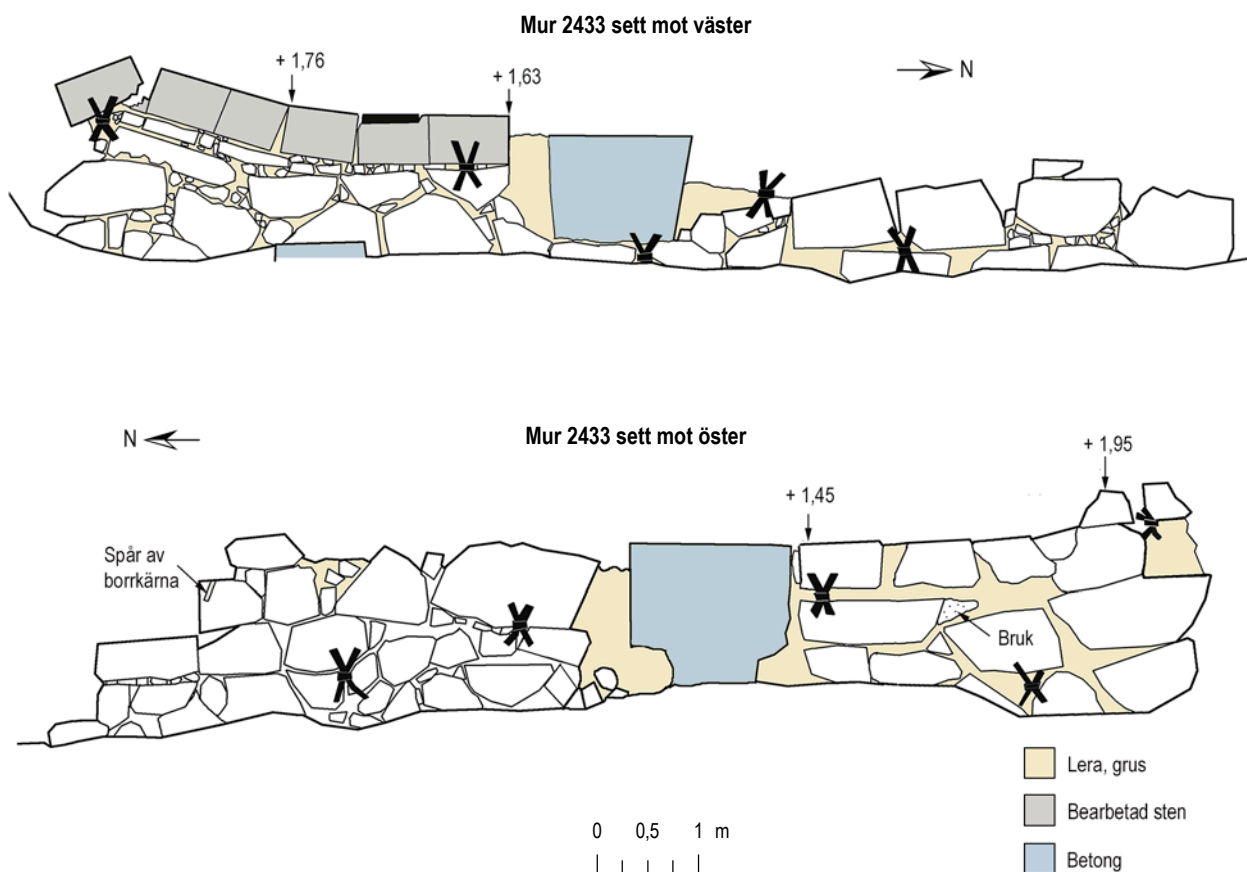
ovan mark. På den östra sidan fanns en övre skiftgång av mycket fint huggna, 0,8 x 0,5 m stora stenar¹⁹⁵ synlig ovanför två skiftgångar av större, klivna stenblock. De översta stenarna är en yngre påbyggnad (se fas 7). Muren var skolad med mindre stenar mellan blocken. På båda sidor av muren satt utanpåliggande X-formade ankarjärn, cirka 0,5 m höga. Muren var delvis murad med bruk, delvis till synes kallmurad. I

Kontextnummer	Typ
2433	Kajkant/mur
666, 6120, 2454–2457, 2471–2478	Brygga

Figur 148. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 24.

Figur 149. Plan över kontextgrupp 24. Skala 1:75.

Figur 150. Överst den västra och under den östra grundmuren till Östra Slussgatan. Ritning Anna Bergman. Skala 1:75.

de översta skikten fanns ett rödaktigt, hårt alunskiferbruk och i de nedre skikten ett gulbeige kalkbruk.

I anslutning till murens östra sida hittades flera rader med pålar¹⁹⁶ samt ett par brädkonstruktioner,¹⁹⁷ vilka tillsammans tolkas utgöra resterna efter en bryggkonstruktion. Denna kan höra ihop med och vara samtida med muren. Pålarna var cirka 0,2–0,35 m i diameter och stod i fyra parallella rader i nordväst–sydöstlig riktning och var bevarade till cirka 0,75–2,15 meters längd. De två brädkonstruktionerna utgjordes av två parallella linjer, 2,65–3,20 m långa delar. Den ena var byggd av stående brädor som en spont¹⁹⁸ och den andra som ett liggande mothåll stöttat av stölar.¹⁹⁹

Varken mur eller bryggrester kunde grävas i botten då de gick ner under grundvattennivån.

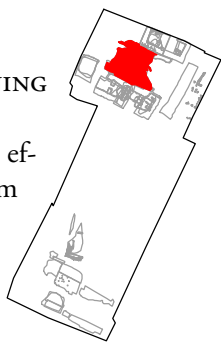
Utifrån konstruktionernas placering kan både mur och bryggkonstruktion tolkas som rester efter Östra Slussgatan som gick i närmast nordsydlig riktning mellan Skeppsbron och Södermalm. Enligt kartor

och skriftliga källor var Östra Slussgatan pålad och byggd som en träbro de första dryga 150 åren. Därefter byggdes en rejäl kajkonstruktion i granit (se fas 7). Lämningarnas datering är trots det osäker. Själva muren är äldre än den översta påbyggda delen med granitblock²⁰⁰ som är från 1850-talet. Sannolikt rör det sig om en stödmur som utgjort kajkant vid Östra Slussgatan och fungerat som stöd för ramper och bryggor mellan Östra Slussgatan och Gröna gången – Fiskarehusgränd. Muren finns dock inte utritad på några kartor över området. Pålarna och de andra träkonstruktionerna öster om kajkanten utgör troligen rester från den pålade brygga som utgjort själva gångstråket på Östra Slussgatan.

Murens uppbyggnad liknar de nedre skikten i bodkällarna från 1810-talet och tolkas vara samtida med dessa. Det finns emellertid också likheter, särskilt på västra sidan, med den nordsydligt gående muren från cirka 1730 längre västerut i Gröna gången (senare Fiskarehusgränd). Det finns därför en möjlighet att delar av muren utgör resterna efter en äldre mur.

KONTEXTGRUPP 25.
GRÄND, KULLERSTENSBELÄGGNING

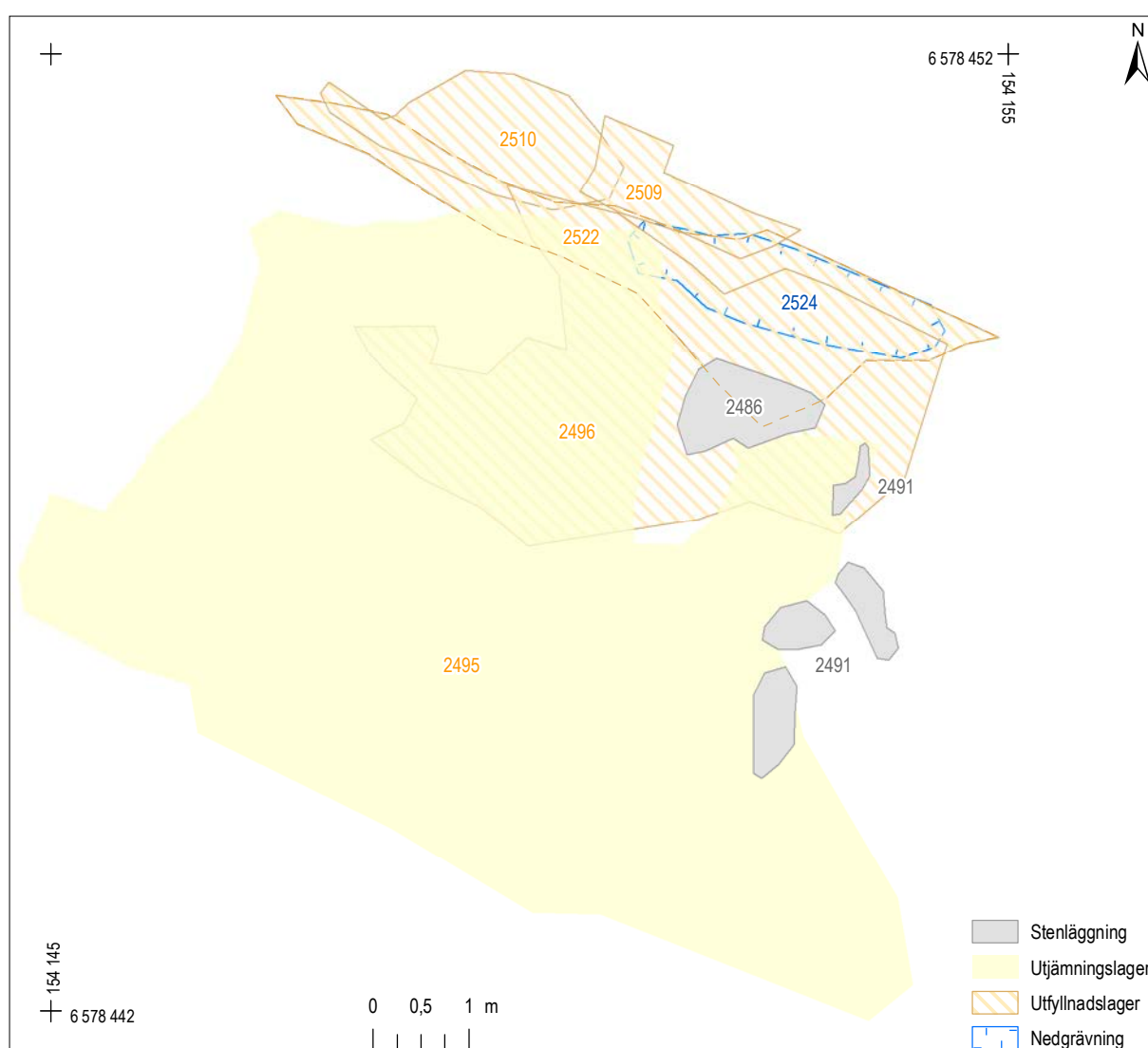
Kontextgrupp 25 utgörs av rester efter en kullerstensbelagd gränd som sluttat i öst-västlig riktning. Stenläggningens ursprungliga storlek kunde inte avgöras då de bevarade delarna var fragmentariska och kraftigt störda. Största bevarade yta var endast cirka 1,2 m i diameter. Kvarvarande delar bestod av rundade 0,1–0,2 m stora stenar. I underliggande sättmaterial syntes ställvis rundade gropar efter bortplockade stenar från stenläggning-

en. Sättmaterialet utgjordes av ett heterogent sandigt jordmaterial med ganska stort inslag av avfall och raserings i form av tegel, kalkbruk, obrända djurben, keramik och andra fragmenterade föremål. Under

Kontextnummer	Typ
2486, 2491	Stenläggning, kullersten
2495	Sättmaterial/utjämningslager
2496, 2509, 2510	Utfyllnadslager
2522	Utfyllnad i rännal
2524	Nedgrävning för rännal

Figur 151. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 25.

Figur 152. Plan över kontextgrupp 25. Skala 1:75.

sättmaterialet framkom flera skikt med utfyllnads-
massor²⁰¹ och en avlång nedgrävning.²⁰² Nedgräv-
ningen var placerad direkt under en rännadal som
hörde till en yngre stenläggning²⁰³. Sannolikt var
nedgrävningen spåren efter en äldre rännadal på plat-
sen som tillhört kontextgrupp 25. Under nedgräv-
ningen för rännadalen fanns flera utfyllnadsmassor²⁰⁴
vilka överlagrade frischaktet till bodlängan (kontext-
grupp 22). I utfyllnadsmassorna och sättsanden låg
ett flertal daterande fynd. Yngsta myntet låg i sättsan-
den och dateras till 1802–1808.

Stenläggningen tolkas vara en del av gatubelägg-
ningen i Gröna gången – Fiskarehusgränd. Den bör
ha varit samtida med ombyggnationen av bodarna
på 1810-talet. Större delen av stenläggningen har
i ett senare skede plockats bort i samband med en
omläggning av gatan (se grupp 15) vilket blottlagt
det underliggande utfyllnads- och sättagret. I an-
knytning till detta har material som avsatts på gatan
troligtvis ramlat ner och infiltrerat det översta skik-
tet i sättmaterialet. De daterande föremålen i sätt-
materialet bör därför tolkas med viss försiktighet.

Figur 153. Så gott som samtliga stenar i kullerstensbeläggningen i gränden var bortplockade. Istället avtecknade den sig genom de avtryck som kullerstenen gjort i det underliggande sättagret. Foto från nordöst.

KONTEXTGRUPP 26.
GRÄND, KULLERSTENSBELÄGGNING

Välbevarad kullerstensbeläggning i gränd med två ränndalar. Delar av stenläggningen saknades och det är oklart hur stor den ursprungligen varit. Största bevarade yta var cirka 6,1 x 7,3 m. Kvarvarande delar bestod av tätt satta, rundade 0,1–0,25 m stora stenar. Ränndalarna löpte utmed bodarna på norra respektive södra sidan av gränden. Ränndalarna var byggda av större, flata stenar, lagda i dubbla, parallella rader. Stenbeläggningen var satt i grusiga, sandiga material med ganska stort inslag av avfall och rasing i form av tegel, kalkbruk, obrända djurben, keramik och andra fragmenterade föremål. Sättmaterialet som helhet var heterogent och varierade över ytan och har sannolikt haft i syfte att både jämna ut och fungera som underlag för stenbeläg-

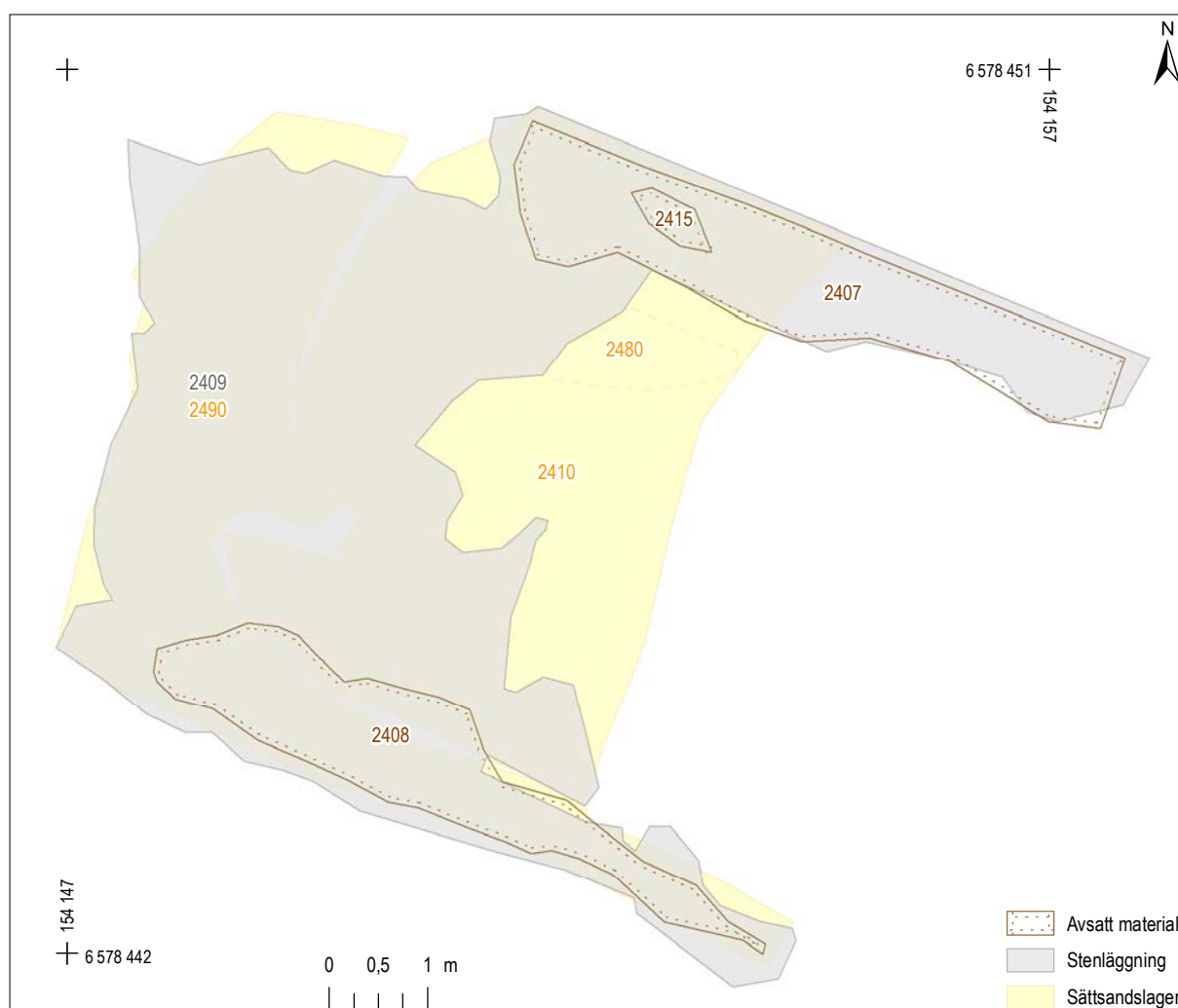

ningen. Direkt under sättsanden framkom ytterligare en gatunivå²⁰⁵.

Stenläggningen tolkas vara den yngsta stenbeläggningen i Gröna gången – Fiskarehusgränd. Föremålens dateringar antyder att gatan satts i början av 1840-talet. Den har sannolikt tillkommit ganska kort tid innan man beslutade att lägga igen gränden och göra om ytan till torg. Underliggande stenläggning (kontextgrupp 25) saknade större delen av stenmaterial vilket kan tolkas som att detta plockats upp och återanvänts.

Kontextnummer	Typ
2407, 2408, 2415	Avsatt material i ränndalar
2409	Stenläggning, kullersten
2410, 2480, 2490	Sättmaterial

Figur 154. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 26.

Figur 155. Plan över kontextgrupp 26. Skala 1:75.

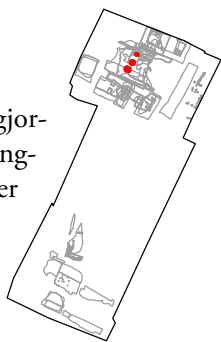
Figur 156. Här syns de bevarade delarna av kullerstensbeläggningen i Gröna gångens yngsta fas, tillkommen på 1840-talet. Till höger i bild ses delar av norra bodlängan (kontextgrupp 21). Foto taget från öster.

Figur 157. Södra rännaldalen. Foto taget från öster.

KONTEXTGRUPP 27. RAMP

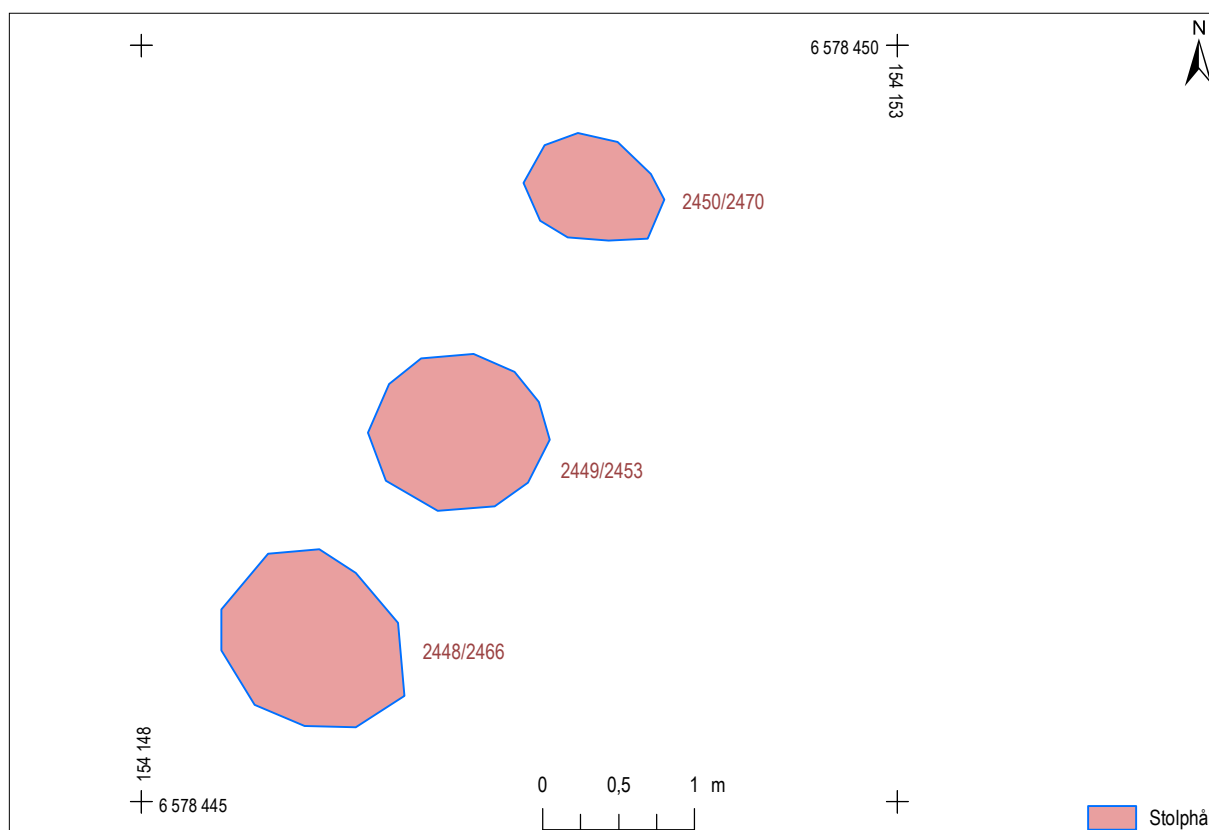
Resterna efter konstruktionen utgjordes av tre stora, runda nedgrävningar för stolpar, cirka 1 m i diameter och mellan 0,45 och 0,7 m djupa. Stolparna har stått i nordöst-sydvästlig linje tvärs över gränden och var nedgrävda genom stenläggningen i Gröna gången. I två av dem fanns trärester från stolparna. Stolparna har stöttats av rundade kullerstenar, lika de som använts i gatubeläggningarna. I övrigt utgjordes fyllningarna av raserings- och avfallsmaterial.

Fyllningarna innehöll avfall av samma karaktär som ovanliggande utfyllnadslager²⁰⁶ och verkar vara samtida med detta. Det betyder att stolpkonstruktionen revs när man lade igen hela gatuområdet i mitten av 1800-talet (se fas 6). Stolparna bör vara samtida med den gata de stått i.

Kontextnummer	Typ
2448/2466	Stolphål
2449/2453	Stolphål
2450/2470	Stolphål

Figur 158. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 27.

Figur 159. Plan över kontextgrupp 27. Skala 1:50.

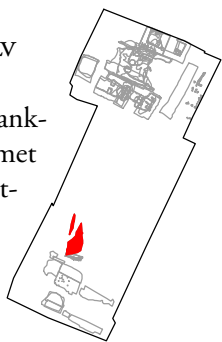
Figur 160. Tre kraftiga stolphål skar genom kullerstensbeläggningen och har tolkats som rester av den stora ramp som förband Gröna gången med den högre belägna Östra Slussgatan. Foto från öster.

Stolparna har sannolikt stöttat en bred och stor ramp som lett upp från Gröna gången – Fiskarehusgränden och upp till Östra Slussgatans bro. Detta förklarar också varför gatan saknade stenläggning i den

centrala östra delen då denna yta täcktes av rampen. Sannolikt har rampen stöttats av fler stolpar längre mot öster men dessa påträffades inte då de troligen låg under grundvattennivån.

KONTEXTGRUPP 28. PLANKGOLV

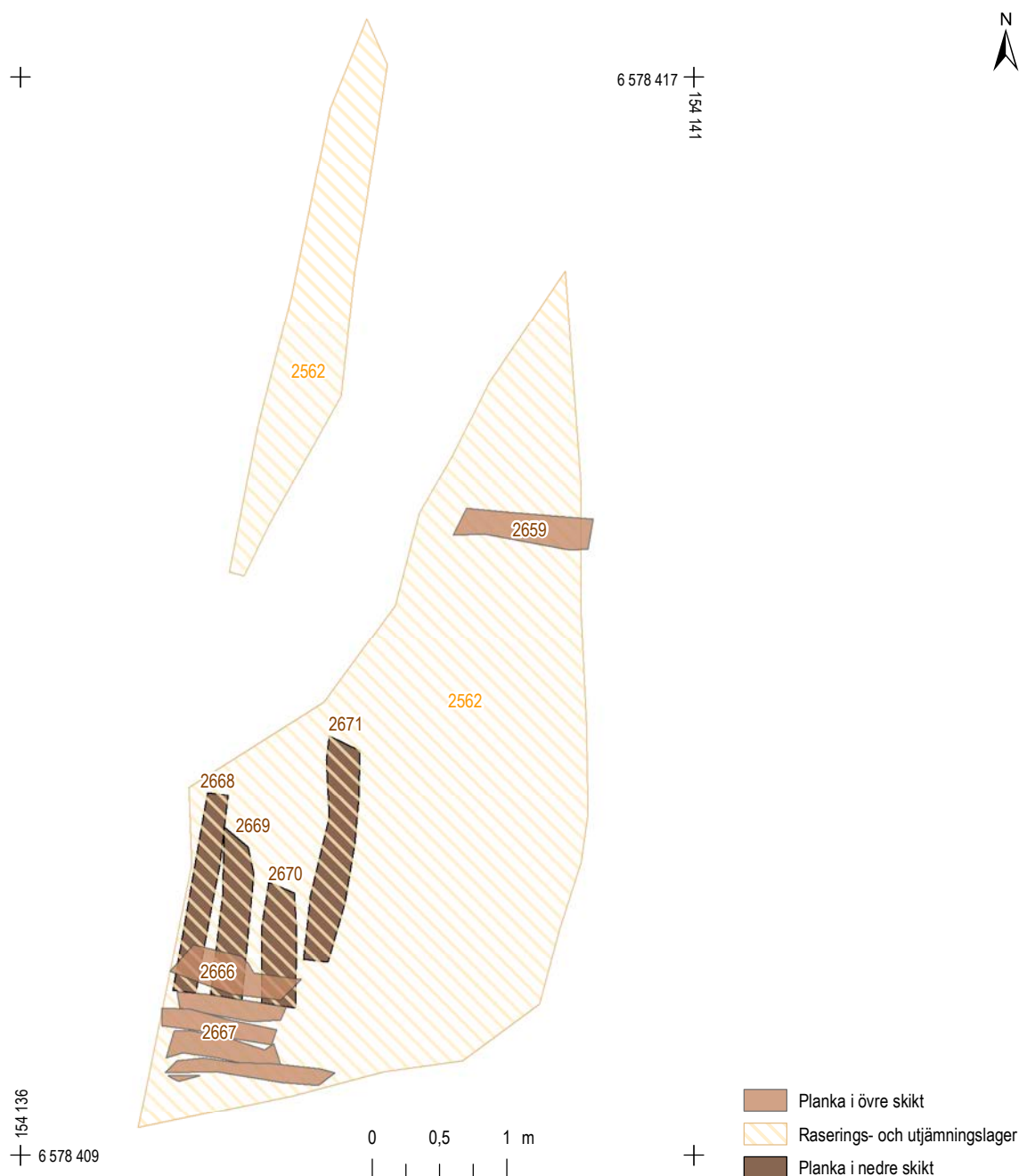
Konstruktionen har utgjort ett plankgolv i den västra delen av utrymmet under broarna vid Nedre och Östra Slussgatan. På grund av att ett äldre underliggande golv av kullersten²⁰⁷ satt sig och blivit ojämnt hade ett nytt golv av löst liggande plankor lagts över det gamla. Det utgjordes av flera plank lagda i två skikt.

Det nedre skiktet utgjordes av fyra 20–25 cm breda plank som låg i nordsydlig riktning. De övre planken låg i motsatt östvästlig riktning och var något smalare, mellan 13–18 cm.

Kontextnummer	Typ
2659, 2666, 2667	Övre plankor öst-väst
2668, 2669, 2670, 2671	Nedre plankor nord-syd
2562	Raserings- och utjämningslager

Figur 161. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 28.

Figur 162. Plan över kontextgrupp 28. Skala 1:50.

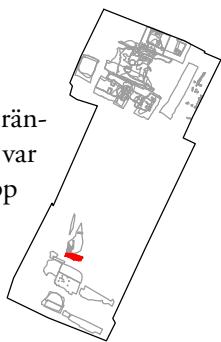
Figur 163. I hörnet mellan grundmurarna till de Nedre och Östra Slussgatornas broar hade det funnits ett utrymme där det låg rester av ett enkelt plankgol. Golvet var lagt i två skikt, det översta (tydligast i bild) i östvästlig riktning och det nedre i nordsydlig.

Mellan det äldre kullerstengolvet och plankorna fanns ett utjämnande lager som huvudsakligen utgjordes av raseringsmaterial med spår av brand vilket innehöll en stor mängd brända sädeskorn från vete,

skalkorn och råg samt djurben, bland annat från fisk. Den rikliga förekomsten av sädeskorn tyder på att man magasinerat säd i detta utrymme.²⁰⁸

KONTEXTGRUPP 29. RÄNNA

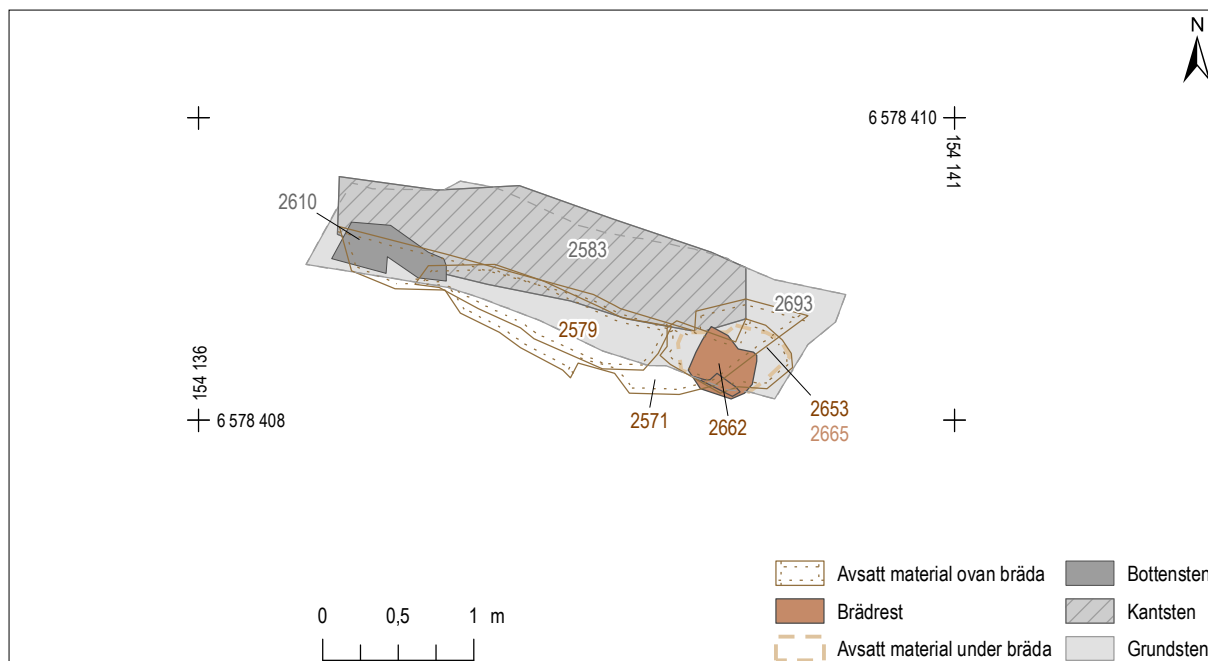
Konstruktionen utgjordes av en ränna som sluttade mot öster. Den var cirka 3,2 m lång, 1 m bred och upp till 1,25 m hög. Avklippt i öster. Rännan var uppbyggd i ett hörn upp mot två äldre murar²⁰⁹ och var uppbyggd av flera olika delar. Längst ner fanns en grund av främst kantiga, skärviga stenar i varierande storlek fogade med ett gult bruk. Flera av de övre stenarna var flata på ovansidan och utgjorde en del av själva rännan. Mot norr fanns en yttre mur av huggna, rektangulära sandstenar, cirka 0,3 x 0,5 m stora. Stenarna var återanvända från någon annan konstruktion och fem av stenarna hade stenhuggarmärken: på tre av stenarna ett inhugget V och två hade siffran 6. En sten hade dessutom ett inhugget X eller timglas. Två stenar var tuktade för att passa den underliggande grundmuren.

Området där rännan stod har varit överbyggd av två stora vägbroar som mötts på denna plats. Rännan tolkas ha byggts för att underlätta avrinningen från de båda övre konstruktionerna. Troligen har det funnits en öppning hela vägen upp till övre broplan, varifrån regnvatten och annat material runnit ner. Material som påträffades under rännan tyder på att skräp avsatts här i hörnet redan innan rännan uppfördes.²¹⁰ Även i själva rännan låg skräp och avsatta lager i flera skikt. En makrofossilanalys på ett av lagren visar att det innehöll nedbrutet organiskt material från främst lövträd som asp, björk och lönn, men även en del insekter. Föremålsdateringarna tyder på att den brukats från 1820-talet fram till åtminstone 1850-talet.

Kontextnummer	Typ
2571, 2579, 2653	Avsatt material ovan bräda
2662	Brädrest
2665	Avsatt material under bräda
2610	Bottensten
2583	Kantsten
2693	Grundstenar

Figur 164. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 29.

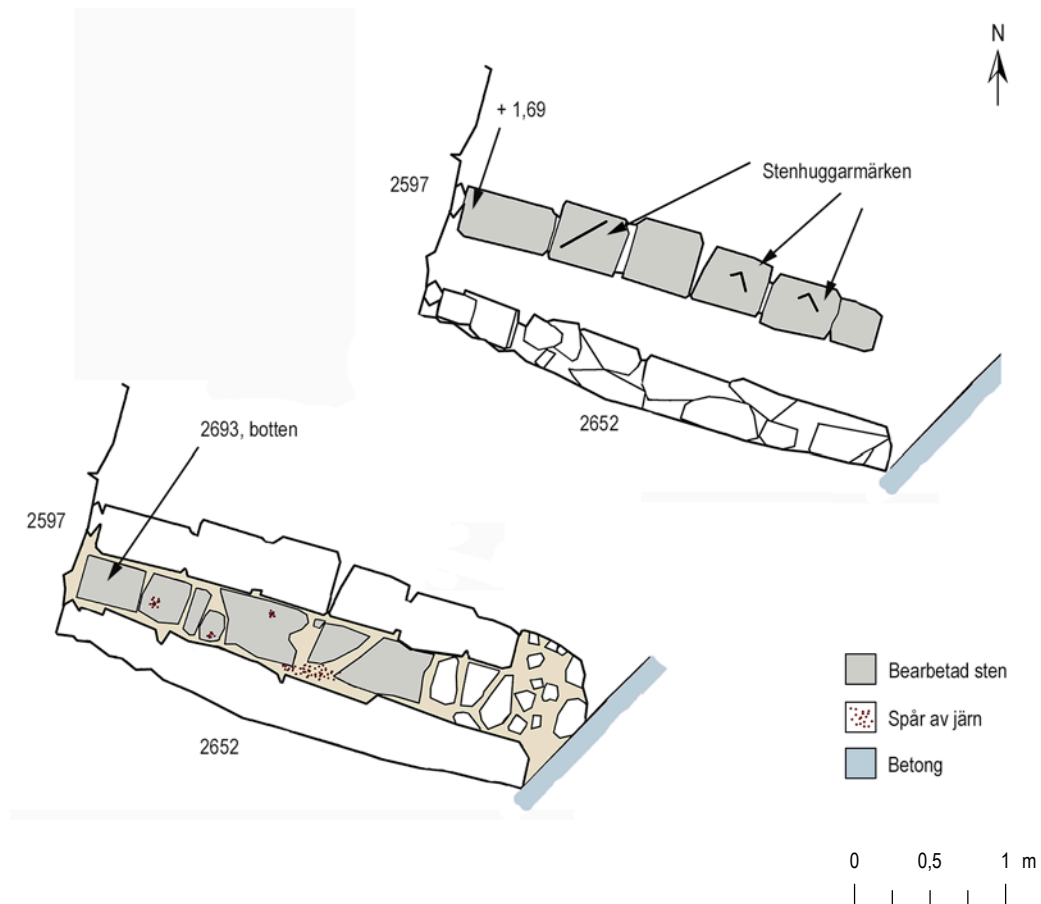

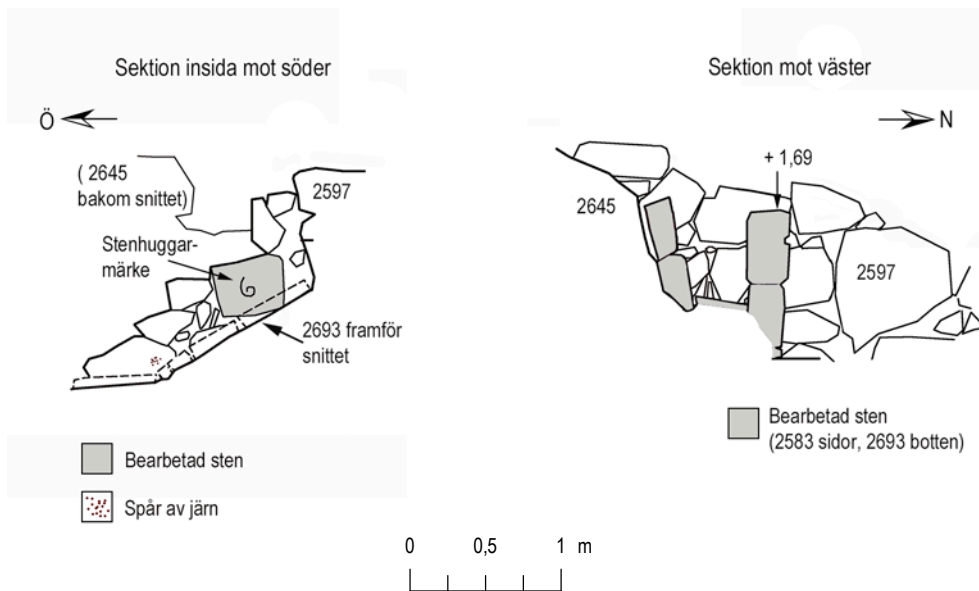
Figur 165. Plan över kontextgrupp 29. Skala 1:50

Figur 166. Rännan sluttade mot öster och var uppbyggd i hörnet mellan två äldre murar. Troligtvis har den använts för avrinning från ovanliggande vägbroar. Foto taget från öster.

Figur 167. Planritning av rännan. Ritning Anna Bergman. Skala 1:50.

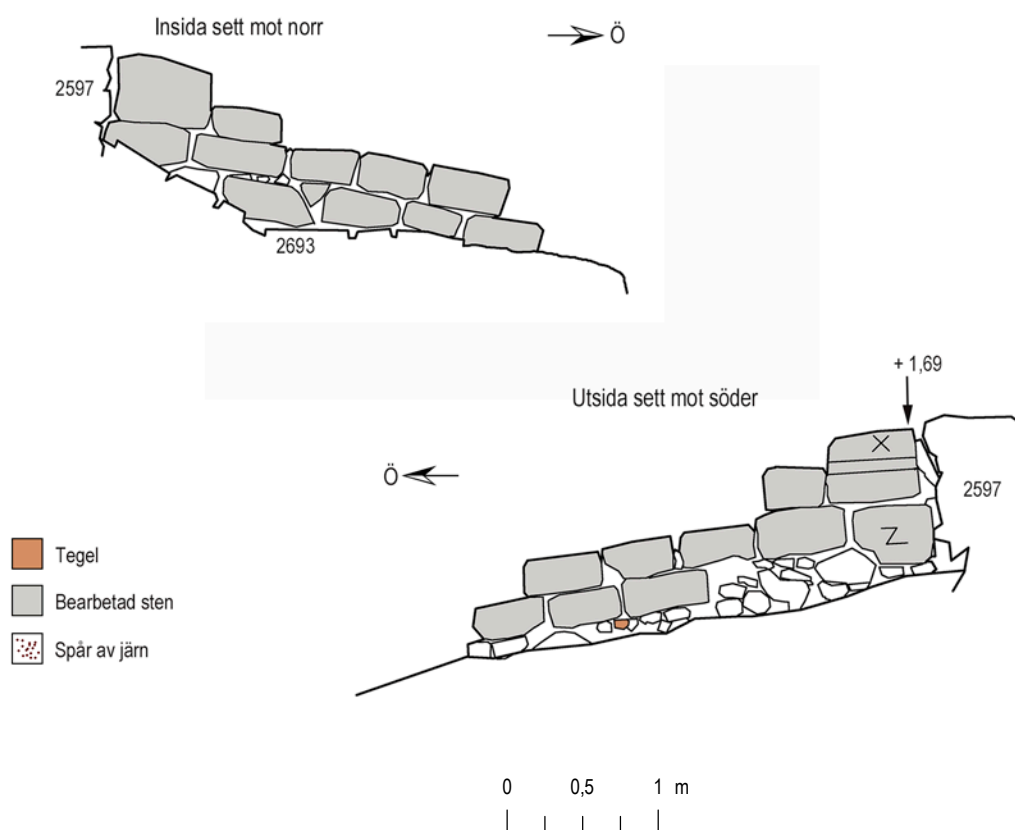

Figur 168. Sektion av rännan. Ritning Anna Bergman. Skala 1:50.

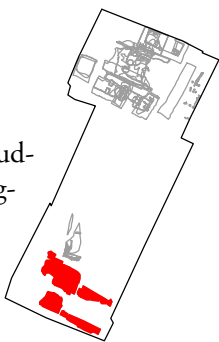
Figur 169. Flera av stenarna längs rännans kant var återanvända sandstenar med inristade märken. Här syns ett X- eller timglasliknande tecken som förtydligats med krita. Foto från norr.

Figur 170. Ritning av rännans utsida mot norr med bland annat det inhuggna X som syns på bilden till vänster. Ritning Anna Bergman. Skala 1:50.

KONTEXTGRUPP 30.
BROFUNDAMENT

Konstruktionen utgjordes huvudsakligen av en pålad²¹¹ grundläggning²¹² samt delar av en stående mur²¹³ till den valvbro som gått mellan Stadsgården och fram till Östra Slussgatan. I området framför muren, där en trappa som ledde ner från hörnet av Nedre/Östra Slussgatan

till Östra Järngraven varit placerad, fanns även en mindre grundläggning,²¹⁴ sannolikt för trappa eller gatubeläggning invid denna.

Kontextnummer	Typ
2701	Grundläggning
2705	Utfyllnad
2703	Mur
2622, 2648, 2652	Grundmur
2672, 2722	Pålar

Figur 171. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 30.

Figur 172. Plan över kontextgrupp 30. Skala 1:100.

Grundmuren var mycket massiv och upp till 1,1 m hög. Bevarade delar fanns över en cirka 9 x 13 m stor yta. Muren var byggd med ett blandat stenmaterial, både naturliga och kluvna, mestadels i storleken 0,3–0,4 m. Stenarna var sammanfogade med ett grovkornigt, mycket kompakt, vitt bruk. Längst västerut och närmast den stående muren²¹⁵ avslutades grundmuren med en rad fint huggna, rektangulära stenar vilka var anpassade till den stående muren. Under grundmuren syntes ett grundläggningsskikt av ljusgrå lera och naturliga stenar i vilket satt en stor mängd pålar. Grundmurens botten låg under grundvattennivå.

Invid grundmurens nordvästra sida fanns en stående murdel bevarad. Denna var sammanmurad med både valvbron²¹⁶ från 1700-talets mitt och den samtida grundmuren.²¹⁷ Stenarna i muren var i huvudsak huggna och lagda omlott med de rektangulära granitblock som utgjorde grundmurens västra sida. I öster var muren vällagd och fogad med murbruk, i väster var den kallmurad och innehöll även en del obearbetade stenar. Framför den stående murens bas låg en stenig grundutfyllnad²¹⁸ av stora kluvna stenar lagda med flatsidan upp, sammanfogade med bruk.

Figur 173. På bilden syns en mindre del av grunden till brofundamentet. Till vänster ligger en stenläggning från fas 6. Foto taget från öster.

Figur 174. Grundmuren i brofundamentet var i nordväst sammanbyggd med en stående mur av blandat stenmaterial. Foto från Söder.

Grundmuren och den stående murens del tolkas vara en del av den upphöjda valvbro som byggdes vid mitten av 1700-talet. De beskrivna delarna har tillkommit vid en renovering av bron under 1800-talets första hälft. I den nordvästra delen av konstruktionen fanns flera indikationer på att detta utgjort ett

avgränsat hörn. Denna yta sammanfaller med den plats på vilken det alltsedan valvbrons första konstruktion funnits en trappa. Den stående murens släta utformning i öster och mer slarviga konstruktion i väster kan troligtvis förklaras av att trappan dolt den västra delen, medan den östra varit synlig.

Noter

- 1 <http://historicalstatistics.org/Jamforelsepris.htm>.
- 2 Stockholms stadsarkiv, församlingsritningar. GS 155:21.
- 3 Ling, Sofia 2016:97.
- 4 Ahnlund, Nils 1984:192, Abrahamsson, Åke 2004:33ff.
- 5 Höjer, Torgny 1957: 14, Sjöberg, Ursula 1994:268f, 292ff.
- 6 Tegnér, Annika 2015:120ff.
- 7 Arnö-Berg, Inga. 1971:12ff.
- 8 F:2543:6843:3.
- 9 www.stockholmskällan.stockholm.se/post/18864.
- 10 Arnö-Berg, Inga. 1971:109.
- 11 Gustavsberg Royal Scenery 1850–1866 – Svenskt porslin.
- 12 <http://collection.nationalmuseum.se/eMP/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=2425&viewType=detailView>.
- 13 F:2591:8902:14.
- 14 Lutteman, Helena 1977:39.
- 15 Arnö-Berg, Inga. 1971:18f.
- 16 www.blueandwhite.com.
- 17 Carlsson, Michel 2020:85, figur 75.
- 18 F:2351:5877:1:8, F:2540:8895:1:1.
- 19 Anderbjörk, Jan Erik & Nisbeth, Åke 1968:72f.
- 20 F:2410:4479:1:1, F:2466:3735:1:1.
- 21 F:2382:2397:1:1.
- 22 Till exempel F:2351:53:1:3, F:2386:1673:1:3.
- 23 F:2381:2397:1:15.
- 24 Till exempel F:2386:1670:1:2.
- 25 F:2495:5081:1:11.
- 26 F:2495:4876:1:11.
- 27 F:2381:936:1:7.
- 28 F:2419:4479:1:8, F: 2494:5081:1:9.
- 29 F:2495:5081:1:10.
- 30 F:2689:12607:3.
- 31 F:2591:8901:1:41.
- 32 F:2543:6864:3, F:2591:8901:9-10, F:2591:10967:3, F:2591:12718:3.
- 33 Bengtsson, Bengt 1963:35.
- 34 Karlsson, William 1948:15, Bengtsson, Bengt 1963:34ff.
- 35 F:2543:8897:6.
- 36 F:2543:8897:5.
- 37 Karlsson, William 1948:15.
- 38 F:2591:10912:1.
- 39 F:2519:11948:1.
- 40 Karlsson, William 1948:112ff.
- 41 F:2571:201:1.
- 42 Källare kontextgrupp 10.
- 43 F:2386:1105:1.
- 44 F:2386:1614:1.
- 45 2386.
- 46 2383, 2564, 2551, 2554.
- 47 Bland andra 2383, 2564, 2551, 2554.
- 48 F:2514:6770:1, F:2526:6829:1.
- 49 Meissner, Katja 2010:178.
- 50 F:2514:6770:1.
- 51 Se Bergman, Anna, bilaga 4 och där anförda källor.
- 52 2359.
- 53 F:2495:5080:1.
- 54 Bilaga 2, Tonemar, Philip. Jämför Carlsson, Michel 2020:54ff.
- 55 F:2562:12232:1.
- 56 Se kontextgrupp 28.
- 57 Se konserveringsrapport, bilaga 9.
- 58 F:2386:1387:1.
- 59 Se till exempel <http://smycken.nordiskamuseet.se>.
- 60 2386 i kontextgrupp 10.
- 61 Helander, Otto 1991:4f.
- 62 F:2543:8897:4.
- 63 F:2402:1784:1.
- 64 2402 i kontextgrupp 22.
- 65 F:2383:7567:1.
- 66 Englund, Peter 2003:157ff.
- 67 F:2543:6865:1.
- 68 F:2543:7041:1.
- 69 Carlsson, Michel 2020:100, figur 87.
- 70 Åkerhagen, Arne 2012:35ff.
- 71 Åkerhagen, Arne 2012:50ff.
- 72 F:2591:12718:1.
- 73 e-post Arne Åkerhagen 2020-09-29.
- 74 F:2564:7494:2.
- 75 F:2408:2464:4.
- 76 F:2510:5634:1.
- 77 F: 2386:1333:1, F:2573:8068:1.
- 78 F:2549:6828:1.
- 79 F:2527:5756:1.
- 80 F:2373:865:1–2, F:2406:2414:1.
- 81 2453, 2487, 2495, 2519, 2529, 2541, 2544.
- 82 2351, 2381, 2410, 2487, 2495, 2509, 2514, 2585.
- 83 Munthe, Arne 1959:270ff, Sigurdsson, Irene 1981:18.
- 84 Runer, Johan 2019:11, 30.
- 85 Nyström, Bengt 2011:67ff.
- 86 F:2591:9072:1.

- 87 Nordisk familjebok, Ugglepplagan 13. 1910:1170f.
<http://runeberg.org/nfbm/0617.html>.
- 88 F:2541:6767:1.
- 89 De här frågorna har diskuterats av bland andra
Jones, Andrew G 1982:79ff.
- 90 Johnsson, Leif, E-post 2020-10-01.
- 91 Tengdahl, Knut A. 1897:81.
- 92 Berg, Gösta 1957:17ff.
- 93 <https://tidningar.kb.se>.
- 94 Kontextgrupp 21–22. Se Makrofossilanalys bilaga 3.
- 95 PM:2373:1682.
- 96 PM:2402:1782; 2402:1783.
- 97 PM:2406:3644.
- 98 PM:2386:1106.
- 99 PM:2407:2333, PM:2408:2394.
- 100 PM:2562:12229, PM:2665:11779.
- 101 Kontextgrupp 28.
- 102 Kontextgrupp 29, 2665:11779.
- 103 2417, fas 3.
- 104 2418.
- 105 Kontextgrupp 15.
- 106 Kontextgrupp 16.
- 107 Kontextgrupp 16.
- 108 Se bilaga 5.
- 109 2417.
- 110 Kontextgrupp 5, fas 3.
- 111 2578.
- 112 2578.
- 113 2549, 2558.
- 114 Carlsson, Michel & Sillén Peter, i manus.
- 115 Ahnlund, Henrik 1984.
- 116 Se kontextgrupp 26
- 117 2444.
- 118 2444.
- 119 2597 + 2703.
- 120 2612.
- 121 2646.
- 122 Se kontextgrupp 14.
- 123 2684.
- 124 2684
- 125 2677.
- 126 Se Bergman, Anna bilaga 4.
- 127 Abrahamsson, Åke 2004:22ff.
- 128 Se figur 5 i bilaga 4.
- 129 <https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/>.
Mantalsregister 1760.
- 130 <https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/>.
Mantalsregister 1760.
- 131 Se Bergman, Anna bilaga 4.
- 132 Fastighetsregister 1675–1875, Stockholms stadsarkiv.
<https://sok.stadsarkivet.stockholm.se>.
- 133 2618.
- 134 2619.
- 135 2630.
- 136 2606 + 2645
- 137 2563
- 138 Kontextgrupp 8.
- 139 Kontextgrupp 19.
- 140 Kontextgrupp 19.
- 141 Kontextgrupp 17.
- 142 2417.
- 143 Situationsplan över delar av Slussenområdet 1763 av
Stadsarkitekt Johan Eberhard Carlberg, Karta över
Gamla Stan 1771 av Jonas Brolin.
- 144 2417.
- 145 Hallerdt, Björn 2004:43ff.
- 146 Se Bergman, Anna, bilaga 4.
- 147 2725.
- 148 2726.
- 149 2468–2469.
- 150 2361.
- 151 2431.
- 152 2429.
- 153 2430.
- 154 2436.
- 155 2406.
- 156 2400.
- 157 2386.
- 158 2412.
- 159 2413.
- 160 2406.
- 161 2351.
- 162 2725, Dendro nr: 93432.
- 163 2726, Dendro nr: 93434–93435.
- 164 Se Dendrokronologisk analys, Lindersson, Hans
bilaga 8.
- 165 Kontextgrupp 22.
- 166 På en ritning från cirka 1820 uppges till exempel en
av bodarna ägas av viktualiehandlare (försäljare av
livsmedel) Isaac Wiksell. Se Bergman, Anna bilaga 4.
- 167 Se Carlberg SSA, RS 153:17.
- 168 Kontextgrupp 21.
- 169 Se Bergman, Anna bilaga 4.
- 170 2529.
- 171 2575.
- 172 2774.

- 173 Förda till 2774.
174 2538.
175 2375, 2404.
176 2573.
177 2420, 2426.
178 2417.
179 2419.
180 2421, 2425.
181 2402.
182 2373.
183 Se fas 6.
184 Se Lindersson, Hans bilaga 8.
185 Dendro nr: 93416–93417.
186 Dendro nr: 93413.
187 Se fas 1.
188 Se fas 3.
189 <https://artfakta.se/artbestamning/taxon/100121>,
<https://artfakta.se/artbestamning/taxon/rattus-norvegicus-206009>.
190 Se bilaga 4, figur 3.
191 2359.
192 2529.
193 2585.
194 2365.
195 2728.
196 666, 6120, 2455–2457, 2471–2478.
197 2454, 2474.
198 2474.
199 2454.
200 2728.
201 2496, 2509–2510, 2522.
202 2524.
203 Kontextgrupp 15.
204 2487, 2507, 2511, 2519, 2527.
205 Kontextgrupp 14.
206 2381.
207 Kontextgrupp 20.
208 Se bilaga 3.
209 Kontextgrupp 27 och 29.
210 2702.
211 2672, 2722.
212 2622, 2648, 2652.
213 2703.
214 2701.
215 2703.
216 2645.
217 2652.
218 2701.

Skede 4, 1846–1935 (fas 6)

Skede 4 inleds med nästa stora omstrukturering av slussområdet med anläggandet av en ny sluss i mitten av 1800-talet och avslutas med ombyggnationen av Slussen på 1930-talet.

Precis som med Kristinaslussen visade sig Polhems sluss vara i behov av reparationer efter några år. Redan 1811 anser stadsarkitekten Gjørwell att slussverket måste repareras. 1820 byttes bland annat slussportarna ut och ganska snart stod det klart att den nuvarande slussen måste ersättas. För att undersöka Polhemsslussens status gjordes en undersökning 1833 där svåra brister upptäcktes. De allvarligaste skadorna fanns på slussströsklarna som var i störst behov av reparation. Annars så konstaterades att man med partiella reparationer skulle kunna använda slussen i ytterligare 6–12 år. I väntan på ekonomiska medel för att bygga en ny sluss så påbörjades reparationer av den befintliga konstruktionen som pågick mellan 1836–1845. Reparationsarbetena leddes av en O. Modig som redan i början av uppdraget blivit så nedslagen att han tänkte fränsäga sig arbetet. Han konstaterade att det var med slussen som med ett gammalt hus *”ju noggrannare man undersöker, ju mera uselt finner man tillståndet vara”*. Slussportarna försågs med ny och bättre mekanik och skadorna som fanns i murverket reparerades med hydrauliskt murbruk (en blandning av kalk och alunskiffermjöl) som kan användas under vatten då det stelnar utan lufttillförsel.

År 1841, samtidigt som reparationsarbetena av Polhems sluss pågick, utlystes en tävling om förslag till en ny sluss. Trots att prissumman uppgick till närmare 135 000 kronor i dagens penningvärde¹ inkom inga förslag. Ett par år senare gjordes ett nytt försök och prissumman var då höjd till drygt 350 000 kronor men inte heller då fick man

in några förslag. Frågan löstes genom att Nils Ericson lämnade in en promemoria i början av 1845 som godtogs. Nils Ericson hade stor erfarenhet av kanalbyggande och hade deltagit vid anläggandet av bland annat Göta- och Trollhätte kanal. Hans förslag var att bygga en 45 meter lång och 9,5 meter bred slussränna med ett djup av 3,6 meter i Kvarnströmmen. Så i oktober 1846 påbörjades arbetet. För att det skulle vara möjligt att genomföra projektet inlöstes kvarteret Kornhamn och revs. Samma öde drabbade Södra Slaktarehuset, kvarnarna i strömmen samt basarlängan vid Röda Slussen. Därefter byggdes en provisorisk bro på grunderna av Södra Slakthuset och sedan kunde även Östra Slussgatan rivas. Den planerade byggtiden var satt till fem år men redan efter fyra år var den nya slussen färdig, dessutom till en lägre kostnad än budgeterat. Istället för 52,6 miljoner kronor (442 000 riksdaler² (335 000 riksdaler banco) slutade notan på knappt 40 miljoner² (335 000 riksdaler banco). Den 28 november 1850 invigdes slussen i närvaro av kung Oscar I och i juni året därpå öppnades slussen som döptes efter konstruktören till Nils Ericsons sluss för trafik. Under arbetets gång hade man även planerat för en fullständig omvandling av Slussplan. Det arbetet påbörjades i april 1851 och stod klart 1854. Det innebar att all äldre bebyggelse revs och att Slussplan ordnades som en öppen plats, Karl Johans torg, med en staty av Karl XIV Johan till häst på torget söder om Nils Ericsons sluss. Mot Saltsjön och Mälaren försågs stranden med 3,9 meter höga kajer av granit och ytan emellan dem fylldes upp till samma nivå.³ Fiskaretorget, eller Fiskarehamnen som då var det officiella namnet, utgjordes av en sex meter bred flytbrygga som hade en 20 meter lång front mot Saltsjön och 18 meter långa armar på vilken salustånden stod tätt.⁴ Fiskförsäljningen fortgick fram till 1917 då den upphörde efter 240 år.

Fiskarehuset och bodarna för försäljning av grönsaker hade rivits och försäljningen hade flyttats till Munkbron 1850. Över den gamla Polhemsslussens ränna byggdes ett nytt Fiskarehus⁵ som stod klart 1856 där slusskanalen användes till handlarnas fisksumpar. Fiskarehuset får stå kvar fram till 1916 då byggnaden rivs. Polhems slusskanal över vilken Fiskarehuset stod används som avbördningskanal vid höga vattenstånd fram till 1933 då den slutligen fylls igen.

Järnhanteringen flyttar från Järngraven till varvsområdet södra Djurgården 1865. Några år senare tas Stockholms och Sveriges två första spårvägslinjer i drift. Från den 10 juli 1877 var det möjligt att åka spårvagn dragen av hästar mellan Slussen och Roslagstorg och senare även sträckan Slussen – Djurgården. Mellan 1920–1921 breddades och förstärktes slussbroarna för att göra det möjligt att förbinda Stockholms Spårvägars norra och södra linjer. Inför ombyggnationen av Slussen 1931–1935 rivs kvarteret Trekanten från 1755 för att breda plats för en parkeringsplats.⁶

Den här arkeologiska rapporten avslutas med ombyggnationen av Slussen som skedde mellan 1931–1935 efter ritningar av arkitekten Tage William-Olsson. Ombyggnationen gjordes den här gången inte för att själva slussen för båttrafiken var problemet utan för att passagen över Slussen var underdimensionerad för den mängd fotgängare, cyklister, hästdragna kärror, spårvagnar och inte minst den ökande biltrafiken som passerade mellan Södermalm och Gamla stan varje dag. Nu skulle "Slusseneländet" som det kallades lösas genom William-Olssons modernistiska klöverbladskonstruktion som skulle få trafiken att flyta. Trafiklösningen blev mycket uppmärksammasad och 1934 fick William-Olsson ett brev från den världsberömda arkitekten Le Corbusier som skrev *"Det är ni, ni i Stockholm, som skapat den moderna tidens första stora verk: trafikknuten Slussen. Det tycks som om allt borde följa i samma skala. Misströsta inte. Gå vidare, lägg fram förslag, kämpa..."*⁷

Fynden i skede 4 (1846–1935)

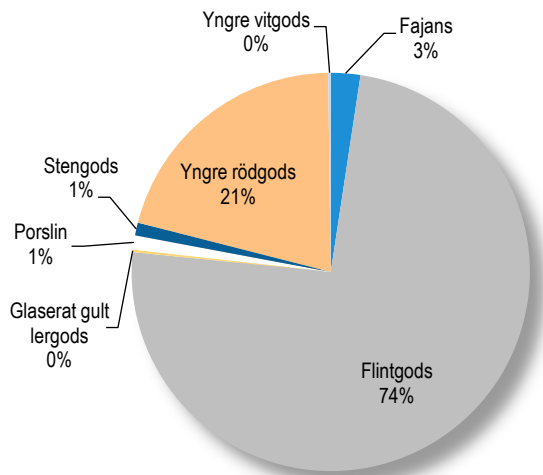
Fynden från skede 4 kommer från de yngsta lämningarna som undersöktes och daterar sig till andra hälften av 1800-talet fram till 1930-talet. Då lämningarna tillkommit så sent tillämpades en restriktiv fyndinsamlingsstrategi. Detta innebar att fynd i första hand tillvaratogs från lager som i fält bedömdes tillkomna under bebyggelseskedets äldsta tid, det vill säga 1840–1860-tal.⁸ Från övriga lager tillvaratogs daterande fynd och sådana som ansågs vara kulturhistoriskt intressanta.

HUSGERÅD

Keramik

Hushållskeramiken i bebyggelseskede 4 består av 970 skärvor med en vikt på knappt 8,5 kilo. Som en följd av fyndinsamlingsstrategin speglar materialet huvudsakligen konsumtionen av brukskeramik kring 1800-talets mitt. Fram till att Gustavsberg etablerades i slutet av 1820-talet var Rörstrand den enda fabriken i Sverige som producerade modern hushålls- och brukskeramik. På landsbygden tillgodosågs behovet huvudsakligen av lokala kruk- och kakelugnsmakare som tillverkade den traditionella blyglaserade rödgodskeramiken. Vid den här tiden var det fortfarande bara i förmögnare kretsar inom adeln och bland handelsmän som hela serviser av fajans och flintgods fanns och dessa utgjorde endast någon procent av landets befolkning. Från 1830-talet och framåt introducerades en hel del tekniska innovationer, bland annat koppartryckta dekorer efter engelska förebilder, som blev stora framgångar. Vid mitten av 1800-talet hade flintgodset slagit igenom stort och var nu tillgängligt även för lägre samhällsklasser.⁹

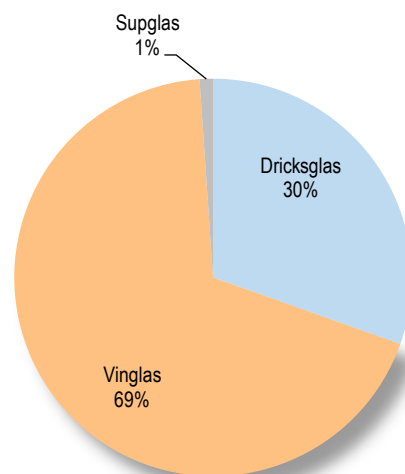
Den här utvecklingen illustreras tydligt i fyndmaterialet från Södra Slussplan där flintgodset vid 1800-talets mitt utgör närmare 75 % av keramik. Detta kan jämföras med perioden 1800–1846 (fas 5) då flintgodset uppgår till 55 % av all keramik och 1747–1800 (fas 4) då endast 9 % är flintgods. I samtliga fall där tillverkare har gått att identifiera är flintgodset tillverkat vid Gustavsberg eller Rörstrand vilka båda hade egna försäljningsställen i staden. Redan 1739 hade Rörstrand fått tillstånd att öppna en salubod vid Riddarhustorget och Gustavsberg öppnade 1828 en bod på Lilla Nygatan och från 1886 i Palmeska huset vid Kungsträdgårdsgatan.¹⁰

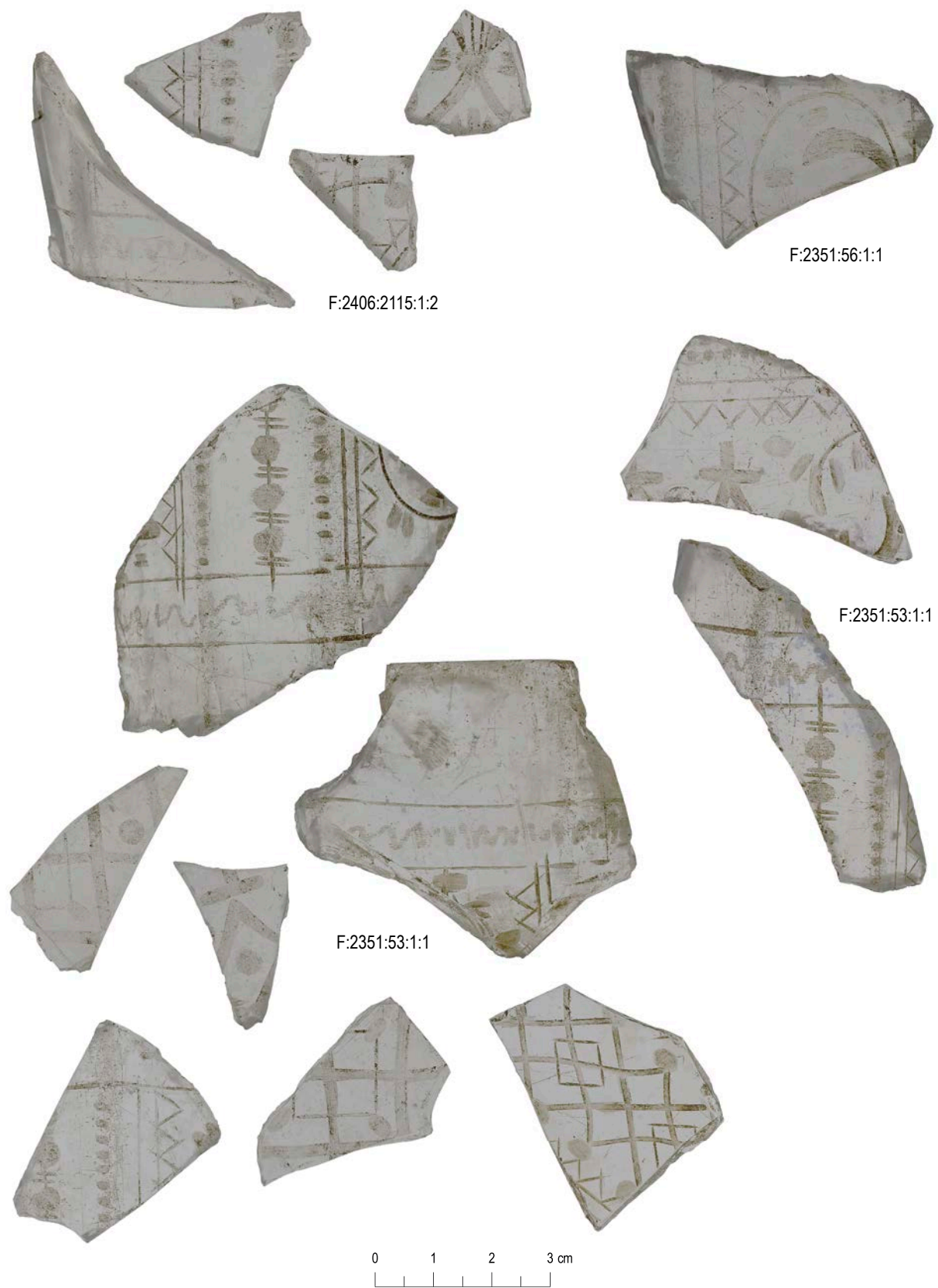
Figur 175. Diagram över fördelningen av godstyper under bebyggelseskede 4 (1847–1935) baserat på antalet skärvor. Diagrammet visar huvudsakligen fördelningen av godstyper cirka 1840–1860.

Glas

I likhet med övriga fynd i bebyggelseskede 4 så kommer glaset huvudsakligen från lager som kan dateras kring mitten av 1800-talet (se ovan). Glaset har i likhet med de tidigare bebyggelseskedena analyserats av Georg Haggrén.¹¹ Undantaget är flaskorna som endast har grundregistrerats förutom ett antal utvalda flaskor som specialregistrerats av Georg Haggrén. Sammanlagt tillvaratogs närmare 11,5 kilo glas från detta skede.

Figur 176. Diagram visande fördelningen av olika glastyper i bebyggelseskede 4 baserat på antal fragment. Diagrammet visar huvudsakligen fördelningen av glastyper cirka 1840–1860.

Figur 177. Fragment av schatullflaskor med graverad dekor som troligen importerats från Böhmen eller Tyskland. Skala 1:1.

Liksom i föregående bebyggelseskede så utgör dricksglasen en mycket stor andel av glasfynden och har till och med ökat en del, från 46 % till 54 %, vilket tyder på att det fanns gott om serveringar och krogar i området fram till 1800-talets mitt.

Ett fåtal facettslipade och graverade glas tillvaratogs vid undersökningen.¹² Ett stort antal utgjordes dock av formblåsta, relativt grova glas, med räffeldekor på glasets nederdel och en stjärna i botten vilka var populära mellan 1825–1890. Bland vinglasen återfinns spetsglas, starkvinsglas och ett par glas där kupan är insvängd på mitten, modellen kallades *balance* och började tillverkas under perioden 1825–1850 (se skede 3).

Bland flaskorna finns ett antal ölfaskor och någon enstaka vinflaska av grön eller brun glasmassa. Ett antal fragment kommer från en eller flera schatullflaskor med graverad dekor bestående av geometriska mönster kompletterat med enkla växtmotiv på buken.¹³ Den typen av dekor gjordes inte på svenska glasbruk men har paralleller i Böhmen och Tyskland.

Ölhanar/tappkranar

Från skede 4 finns det två ölhanar av kopparlegering. Den ena hittades i raseringsmassor från rivningen av salubodarna längs Gröna gången vid 1800-talets mitt.¹⁴ Den är 5,6 centimeter hög och har ett T-format vred.¹⁵ Det andra fyndet är 5,9 centimeter högt och har ett närmast korsformat vred.¹⁶ På vredet finns bokstäverna HZ instämplat. Vad HZ står för är okänt.

BYGGNADER OCH INTERIÖR

Interiör

I ett utfyllnadslager under Gröna gångens gatubeläggning hittades en 4 x 6,6 cm stor nyckelskylt i rokokostil.¹⁷ Nyckelskylten är gjuten i ett stycke i form av en växtslinga och har sannolikt suttit på en byrå. Den här typen av nyckelskyltar tillverkades i Sverige mellan 1740–1780.¹⁸ Ofta var de brännförgyllda men någon sådan kan inte ses på det upphittade föremålet.

Figur 178. Till vänster en ölhanare med T-format vred från mitten av 1800-talet. Till höger en ölhanare med korsliknande vred och bokstäverna HZ instämplat som förmodligen kan dateras till sent 1800-tal–tidigt 1900-tal. Skala 1:1.

Figur 179. Nyckelskylt i rokokostil (F:2381:2010:1). Tillverkad mellan 1740–1780. Skala 1:1.

KLÄDEDRÄKT OCH PERSONLIGA FÖREMÅL

Figurin

I det stora utfyllnadslagret 2350 som täckte en stor del av undersökningsytan påträffades en hel del föremål. Bland annat den nedre delen av bålen av en naken kvinnofigurin av porslin.¹⁹ Underbenen är avbrutna på den 3,4 centimeter höga figurinen och i höftpartiet finns ett hål på vardera sidan som visar att överkroppen varit ledad. Erotiska figuriner har funnits länge och utformningen av den figurin som hittades vid södra Slussplan pekar mot att den är orientalisk, troligen tillverkad i Kina under 1800-talet.

Figur 180. Del av en erotisk kvinnofigurin i porslin som påträffades vid undersökningen. Troligen tillverkad i Kina på 1800-talet (F:2350:8904:5). Skala 2:1.

Sigillstamp

Till de personliga föremålen får en oval 1,8 x 2,4 centimeter stor sigillstamp räknas.²⁰ Stampen är tillverkad i kopparlegering och graverad med initialerna *N. D.* omgiven av lövrankor.

Figur 181. Sigillstamp från 1800-talets mitt (F:2350:8712:1). Skala 2:1.

HANDEL

Mynt

Ett tjugotal mynt hittades i lager tillhörande skede 4, företrädesvis från stora yttäckande utfyllnadslager. Det äldsta myntet är 1/6 öre från 1666–1686²¹ och det yngsta är en 1/3 skilling banco från 1851 som hittades i sättsandslagret till en stenläggning som fanns i ett förrådsutrymme under valvbron.²² Flertalet mynt har dateringar till första hälften av 1800-talet.

Textilplomb

Den enda textilplomben från undersökningen var av bly och hade en diameter av 2,2 centimeter. På framsidan finns texten "BORÅS TULLSTAMP BEVAK...GS" och på fränsidan ett lejon stående på bakbenen.²³ Plomben kan troligen dateras till 1800-talets mitt.

Figur 182. Textilplomb från Borås som troligen kan dateras till mitten av 1800-talet (F:2350:277:1). Skala 2:1.

SPEL OCH DOBBEL

Från den yngsta fasen finns tre föremål med anknytning till spel vilka samtliga framkom i större utfyllnadslager. Det ena föremålet utgörs av en 1,1 x 1,1 centimeter stor intakt speltärning av ben eller horn.²⁴

De andra föremålen består av två spelbrickor varav den ena brickan hör till ett dominospel.²⁵ Spelbrickan är gjord av horn eller ben med talen tre och fyra åtskilda av en sågad linje på ovansidan och är 1,4 x 3,1 centimeter stor. Att den är handgjord framgår genom att brickan inte är helt rektangulär samt att punktcirklarna för talen är något asymmetriskt placerade. Dominospelet anses vara uppfunnet i Kina

och är känt sedan 1100-talet. Till Europa och Italien kom spelet vid 1700-talets mitt varifrån det spreds vidare. Under 1800-talet började dominobrickor att maskintillverkas.²⁶ Dominobrickans enkla handgjorda utförande talar för att den förmodligen är tillverkad förhållandevis tidigt och troligen kan dateras till åtminstone 1800-talets första hälft.

Exklusivare i utförandet är den andra spelbrickan som utgörs av en endast millimetertjock rund bricka av pärlmor med en diameter av 3,3 centimeter.²⁷ Båda sidorna på föremålet har en mycket fin ingravad växtornamentik. Dessa typer av spelbrickor anses vanligen vara tillverkade i Kina och förekommer från 1700-talets andra hälft fram i 1900-talet.

Figur 183. En tärning, en dominobricka samt en spelbricka av pärlmor hittades i lager daterade till 1800-talets mitt. Skala 2:1.

Fas 6. Åren 1846–1935, Nils Ericsonsslussens och Basarens tid.

”...där låg Slussen som ett sjåarsmil med Fiskarhamnens masttoppar,

Katarinahissens skelett och Stadsgårdens granitfond...”*

1847–1850	Nils Ericsons sluss byggs.
1851–1856	Hela Slussplan omdanas till Karl Johans torg.
1854–1856	Ett nytt Fiskarhus (senare Bazaren) byggs över Polhemsslussens kanal.
1865	Järnvägen flyttas från Järngraven till varvsområdet södra Djurgården.
1877	Stockholms två första spårvägslinjer tas i bruk. Slussen – Roslagstorg samt Slussen – Djurgården.
1916	Rännan i Polhemsslussen täcks över helt och Fiskarhuset (Bazaren) rivs.
1917	Fiskhandeln vid Fiskaretorget upphör efter 250 år.
1920–1921	Slussbroarna breddades och förstärktes så att Stockholms spårvägars södra och norra linjer kunde förbindas.
1926–1927	Ytterligare förstärkning av slussbroarna.
1928–1930	Kvarteret Trekanten (Trehörningen) rivs för att bereda plats för parkeringsplats.
1931–1935	Ombyggnation av Slussenområdet med ny trafikapparat och sluss – Karl Johans sluss.
1933	Polhems sluss från 1700-talet som använts som regleringsränna fylls igen.

Figur 184. Viktigare händelser vid Södra Slussplan 1846–1935 (fas 6) (Thunström 1932:158, Blom 1933:194ff, Höjer 1953:86,113,155, Eklund 1981:14ff, Soldéus 2013:19).

*Citaten är hämtat ur Henning Bergers roman Hägringen från 1909, Sörenson, Ulf 2004:135.

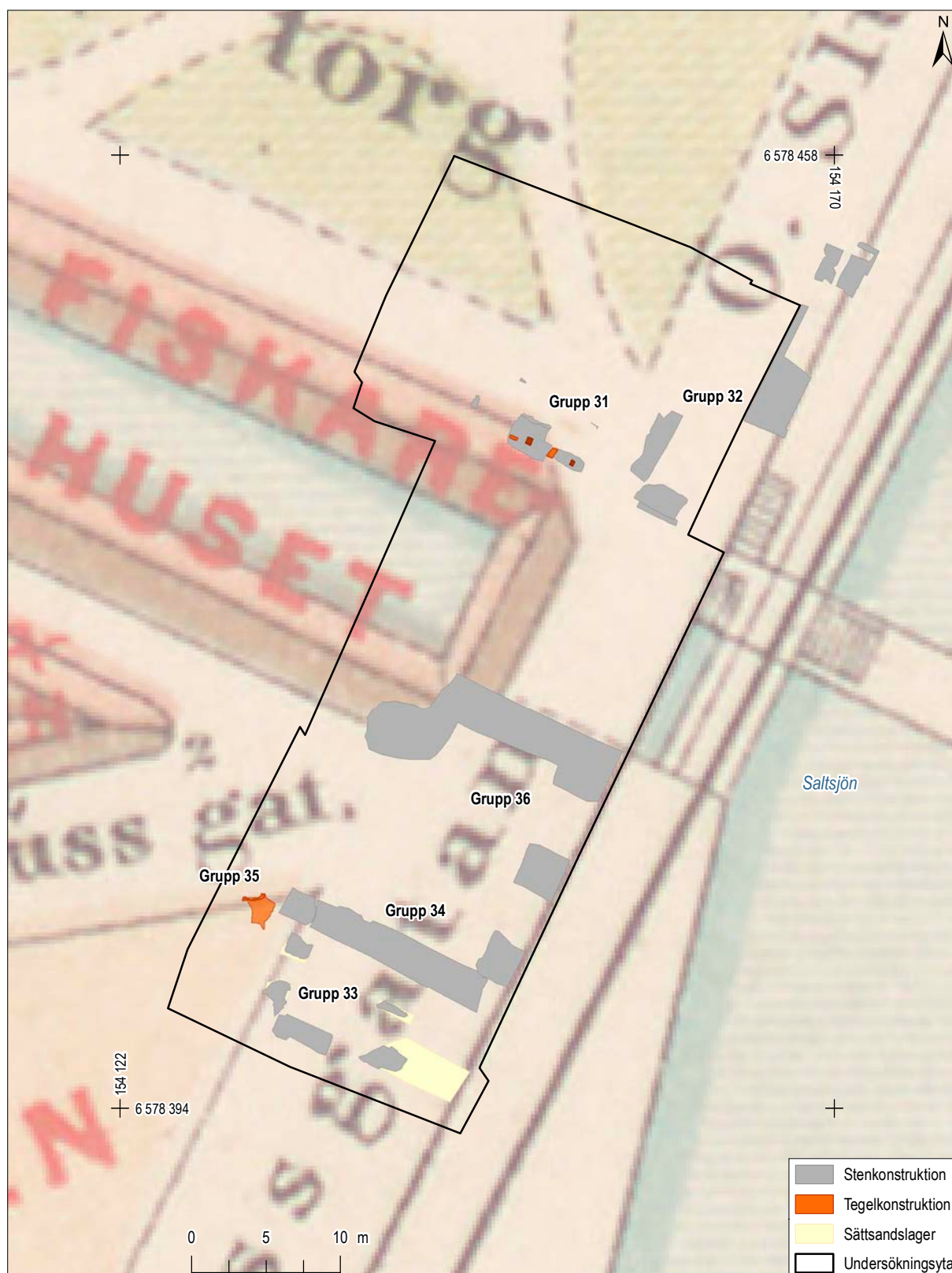
Undersökningens resultat för fas 6

Tolkning av bebyggelsens utveckling i fas 6

Rivningarna innebar att Gröna gången som döpts om till Fiskarehusgränd nu var ett minne blott. Hela gränden jämnades med marken ända ner till bodarnas källarplan, och raseringsmaterial och utfyllnadsmassor dumpades i gränden för att fylla ut och jämna till ytan inför torgbygget. Vissa delar av de befintliga konstruktionerna valde man dock att återanvända. Förutom slussmurarna, på vilka man byggde Basaren, behöll man delar av den södra bodlängan och den gamla kajmuren invid Östra Slussgatan. För den södra bodlängans del innebar det att man inkorporerade de fyra källarrummen i basarens nedre våning.

I utkanten av Östra Järngraven framkom ett flertal konstruktioner. De dokumenterade lämningarna hade uppförts efter 1850 och redovisas för att ge en bild av platsens utveckling över tid. De identifierade konstruktionerna omfattar murar, stenläggningar samt en trappa. Förutom de grupperade lämningarna nedan påträffades en del mindre tegelkonstruktioner²⁸ samt en kullerstensbeläggning.²⁹ Därutöver dokumenterades en sent tillkommen mur³⁰ och flera större utfyllnadslager.³¹ Samtliga har tillkommit i ett sent skede och redovisas därför endast på karta.

KONSTRUKTIONERNA I FAS 6

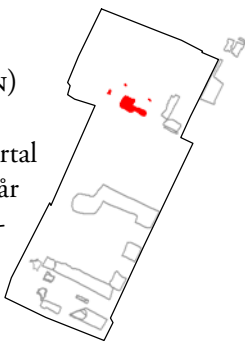

Figur 185. Plan över samtliga kontextgrupper i fas 6 mot 1885 års karta av A. R. Lundgren (Atlas öfver Stockholm 1885). Skala 1:400.

KONTEXTGRUPP 31. KARL JOHANS BASAR (FISKEBASAREN)

Kontextgruppen utgörs av ett flertal mindre byggnadsrester och spår av reparationer i södra bodlängan. Dessa är av flera slag men har bedömts tillhöra samma fas. Under perioden har man satt igen en glugg³² och byggt nya väggar³³ längs södra bodväggen, reparerat ett trasigt väggavsnitt i norra bodväggen³⁴ och gjort järnbeslag för olika konstruktioner (bland annat dörrfästen och balkar) både uppe på murarna och på södra mursidan.³⁵ I ett par rum fanns spår av cementliknande bruk³⁶ längs med kanterna på väggen och i golvnivå, vilket visar att här funnits golvbeläggning en gång.³⁷ I alla ingående kontexter i gruppen, utom en, har man använt ett grått, hårt, cementliknande bruk.

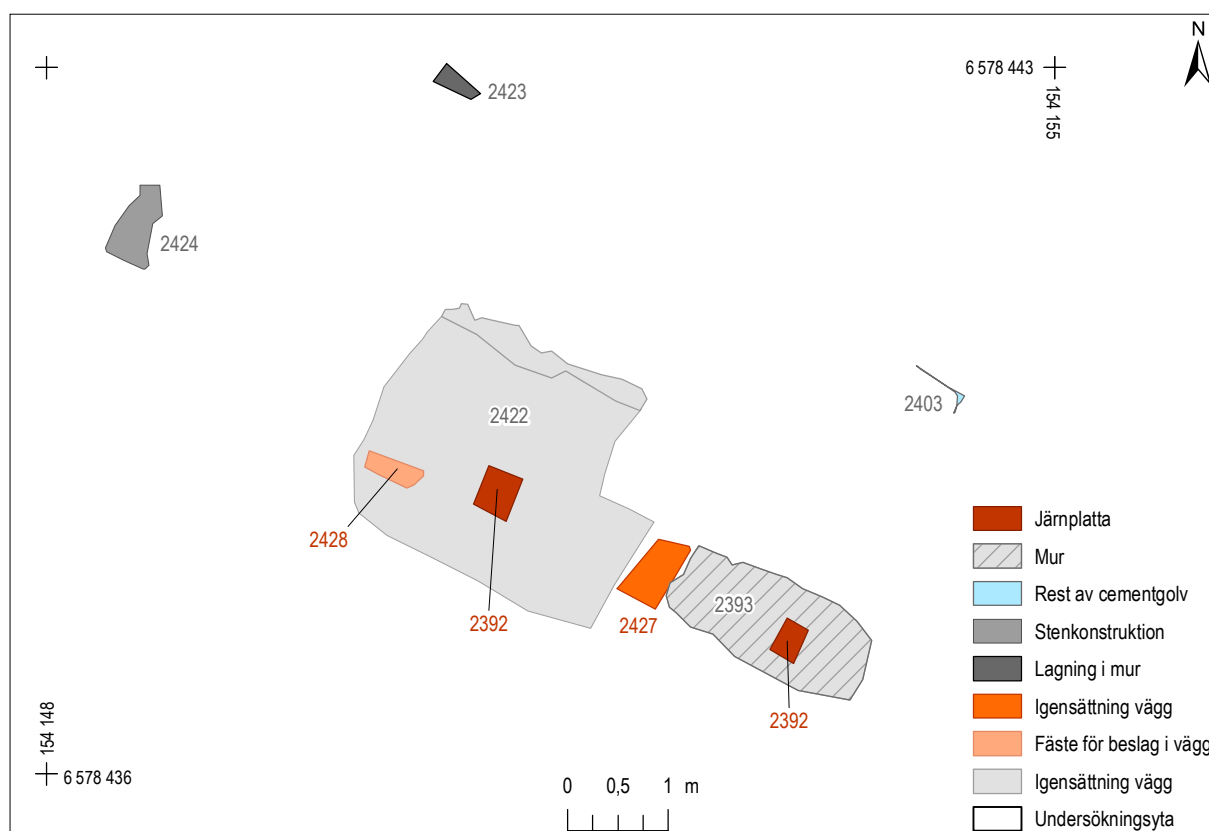
Byggnadsresterna hör till Karl Johans Basar, även kallad Fiskebasaren, som stod klar år 1856, och reparationer gjorda därefter. Detta baseras främst på förekomsten av ett cementliknande kalkbruk, vilket bör ha en ganska sen datering. I den södra bodläng-

an fanns ett flertal spår efter reparationer, igensättningar och påbyggnader som med största sannolikhet kan tillskrivas Fiskebasaren som byggdes över den gamla Polhemsslussen och stod klar år 1856. I samband med att Karl Johans torg anlades revs övervåningarna i bodlängan för att få en plan yta, men källarrummen blev inkorporerade i basarens källarplan. De gamla sluss- och källarmurarna har återanvänts som grund till basaren och byggts på utåt Saltsjön för att sammanlänkas med Östra Slussgatan (se kontextgrupp 17).

Kontextnummer	Typ
2392	Järnplattor, del av fundament
2393	Mur, tillbyggd
2403	Rest av golv
2422	Igensättning vägg
2423	Lagning av mur
2424	Stenkonstruktion
2427	Igensättning vägg
2428	Fäste för beslag i vägg

Figur 186. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 31.

Figur 187. Plan över kontextgrupp 31. Skala 1:75.

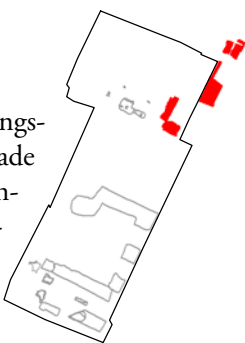
Figur 188. Fotografi av Fiskebasaren, eller Karl Johans basar som den även kallades, taget 1918. Då hade verksamheten med försäljning av fisk upphört sedan länge och lokalerna användes för annan kommersiell verksamhet (Foto: Larssons Ateljé SSMC000979, Digitala Stadsmuseet).

Figur 189. Basarbyggnaden var byggd över Polhems sluss och så länge basaren användes för försäljning av fisk så hade fiskförsäljarna sina sumpar i slussrännan. Bilden är tagen 1916 efter att sumparna avlägsnats (Foto: Larssons Ateljé SSMC000981, Digitala Stadsmuseet).

KONTEXTGRUPP 32. KAJ

På tre ställen inom undersökningsområdets östra del fanns bevarade konstruktioner kvar från en kajläggning byggd i bearbetad kraftig granit. I söder fanns en 2,95 m lång och 0,6 m tjock murrest som var bevarad till en höjd av 1 m.³⁸ De ingående stenarna var fint huggna, 0,6 x 1,15 m stora, och låg i två skift. Konstruktionen hade en slät utsida mot söder där det fanns flera järnbeslag för konstruktioner kopplade till slussrännan. Ursprungligen har murresten varit sammanlänkad med både den södra källarlängan och Östra Slussgatan och utgjort en fortsättning på den gamla slussrännan. Strax nordväst om denna mur fanns en liknande murrest,³⁹ lagd som en påbyggnad på en äldre mur.⁴⁰ Stenarna låg i ett skift uppe på den äldre murens östra sida. Stenarna var mycket fint huggna och cirka 0,5 x 0,8 m stora. Mellan den övre,

påbyggda delen och den undre, äldre muren satt ett par X-formade ankarjärn, cirka 0,5 m stora. Något längre ut mot öster, och utanför det egentliga undersökningsområdet, framkom en sträcka med stenbeläggning, vilken dokumenterades översiktligt.⁴¹ Denna var bevarad till 3 x 20 m och utgjordes av välhuggna, rektangulära stenar.

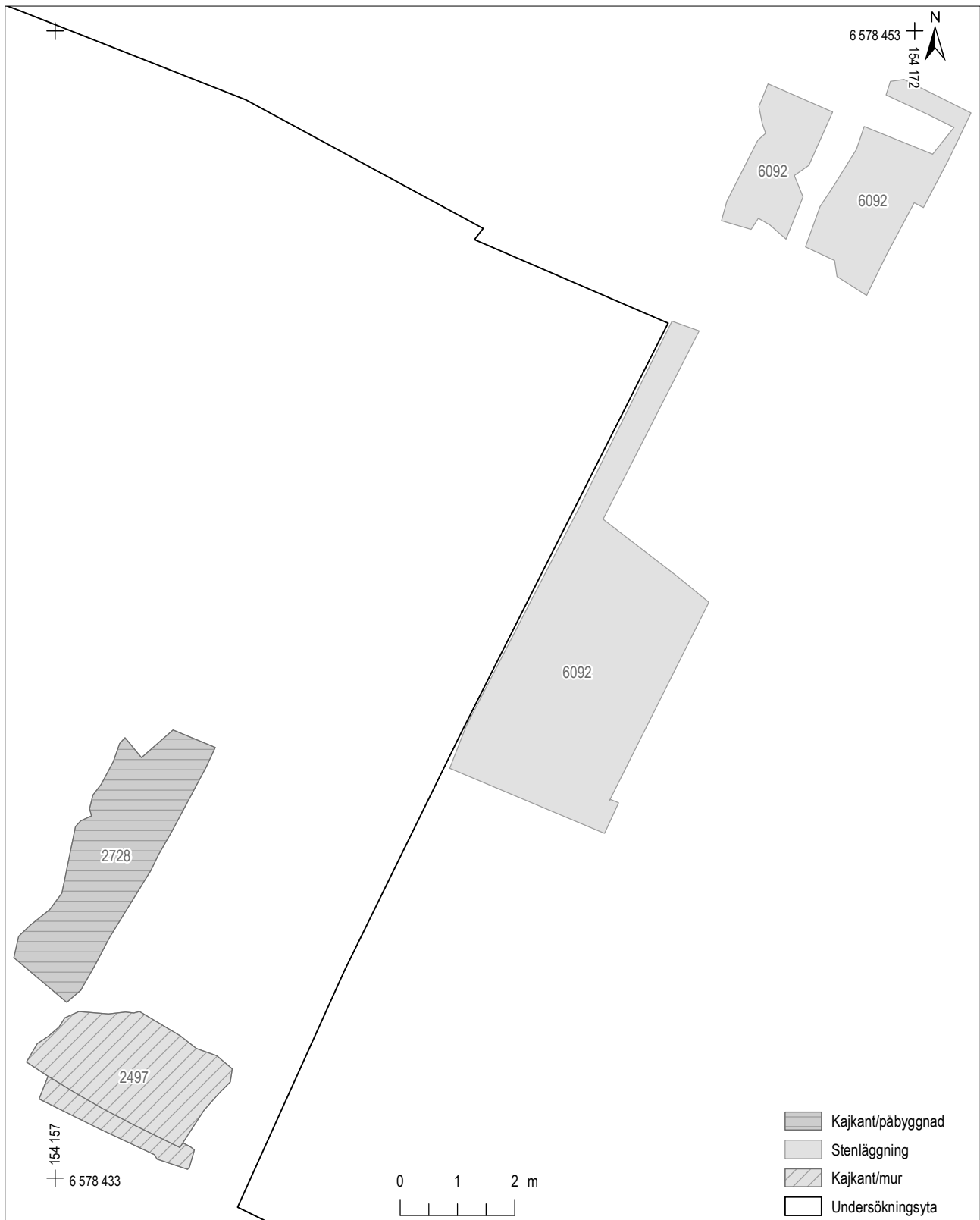
Utifrån skriftliga källor och äldre kartor är konstruktionerna rester efter den kajläggning i granit som byggdes i samband med uppförandet av Nils Ericsons sluss och Karl Johans torg åren 1846–1856.⁴²

Kontextnummer	Typ
2728	Kajkant/påbyggnad på äldre mur (2433)
2497	Kajkant/mur
6092	Stenläggning, kaj

Figur 190. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 32.

Figur 191. Under 1930-talets slusskonstruktion fanns fortfarande betydande delar av Karl Johans torg från 1800-talets mitt bevarat.

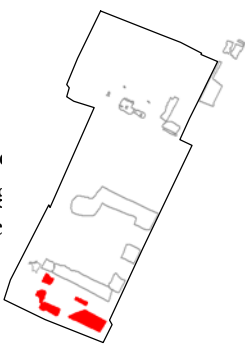

Figur 192. Plan över kontextgrupp 32. Skala 1:100.

KONTEXTGRUPP 33.
STENSATT GOLV

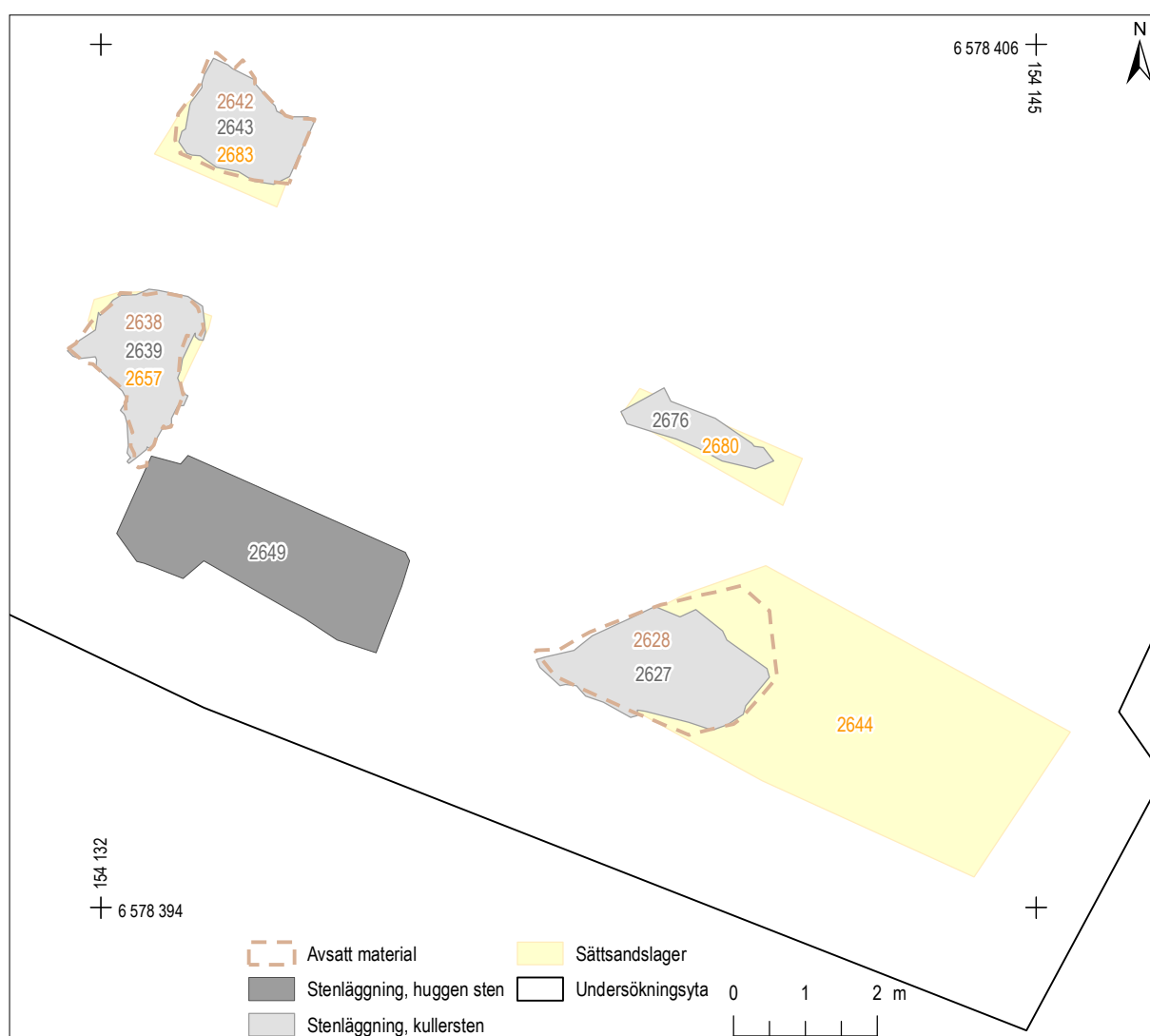
Golvytan utgjordes av fyra min-
rester efter en kullerstensbeläg-
ning och en yta med lite större
stenläggning i huggen sten.
Dessa påträffades inom ett
område som låg i anslutning
till grundmuren⁴³ till valvbron.
Kullerstenarna var rundade och cirka 0,1 m stora.
De var satta i ett något sandigt raseringslager. De
flata, rektangulära stenarna var i stället lagda ovanpå
grundmuren.

Stenläggningarna tolkas vara samtida och har utgjort
en golvyta i det förrådsutrymme som funnits under
valvbron på denna plats. I ett av sättlagren hittades
en 1/3 skilling banco från 1851⁴⁴ vilket indikerar att
golvet tillkommit tidigast då.

Kontextnummer	Typ
2628, 2638, 2642	Avsatt material
2649	Stenläggning, huggen sten
2627, 2639, 2643, 2676	Stenläggning, kullersten
2644, 2657, 2680, 2683	Sättmaterial

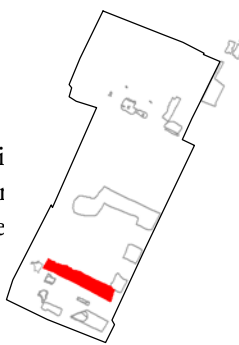
Figur 193. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 33.

Figur 194. Plan över kontextgrupp 33. Skala 1:100.

KONTEXTGRUPP 34. MUR

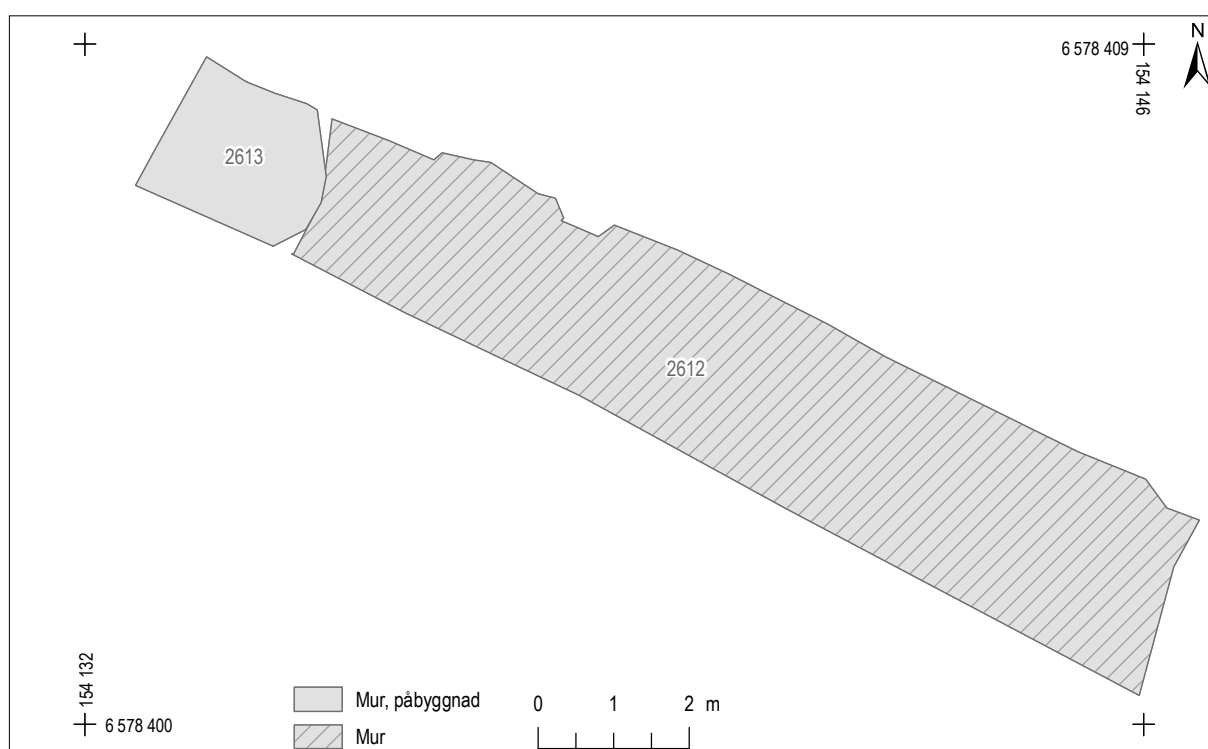
Konstruktionen utgjordes av en mur orienterad i öst-västlig riktning, cirka 12,5 m lång, 2,6 m bred och 3,1 m hög. Muren hade vid uppförandet byggts ihop med kärnmuren till valvbron från 1700-talet.⁴⁵ Den yttre och synliga delen av muren mot söder var omsorgsfullt uppbyggd av stora huggna granitblock. Ytan bakom muren var fylld med sprängsten vilka låg upp mot 1700-talsmuren. Längst i väster hade man vid ett senare tillfälle byggt till muren.⁴⁶

Muren har utgjort den norra väggen i ett utrymme under valvbron och kan dateras till andra halvan av 1800-talet.

Kontextnummer	Typ
2613	Mur, påbyggnad
2612	Mur

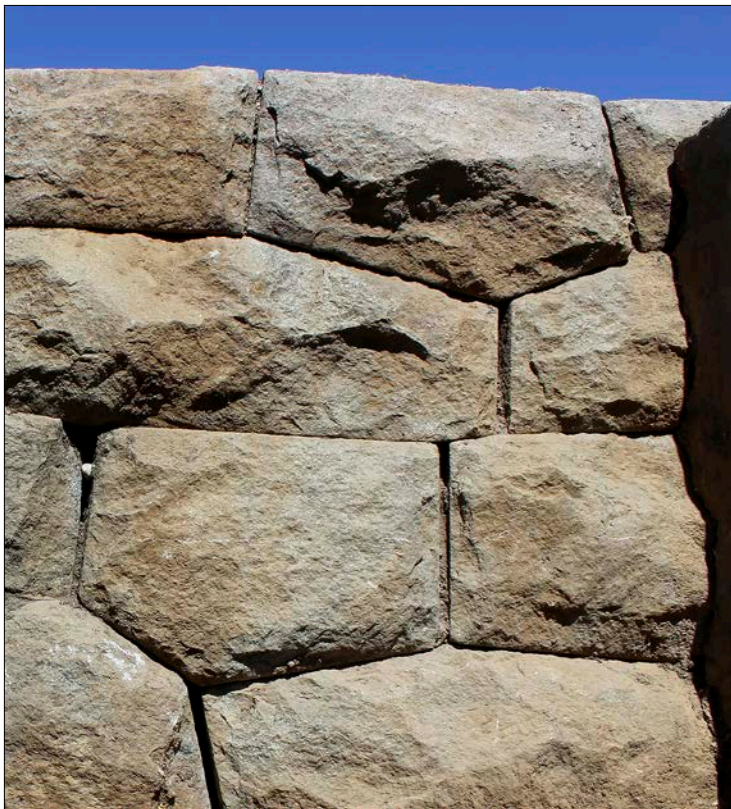
Figur 195. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 34.

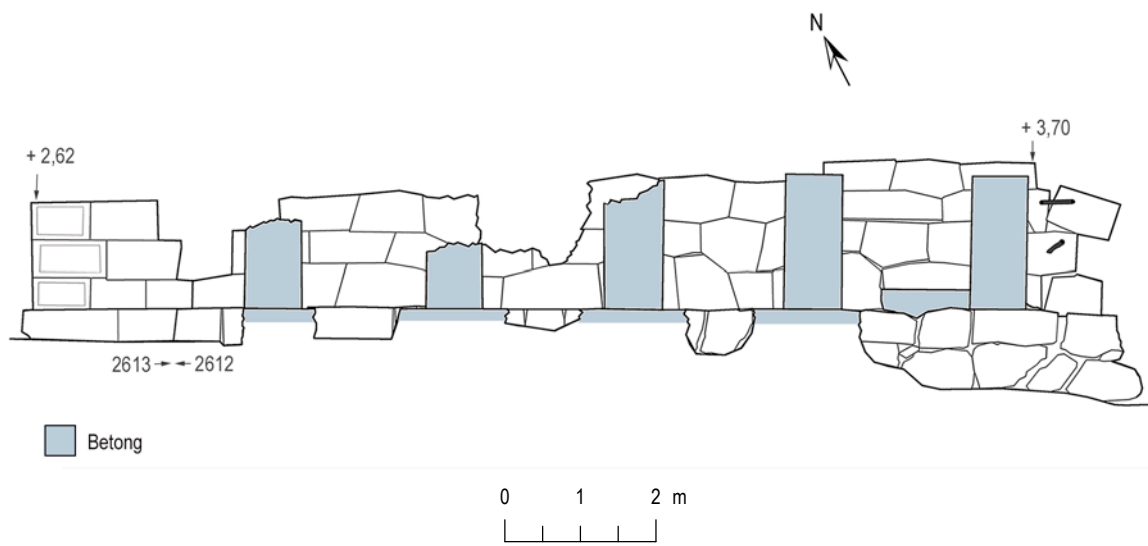
Figur 196. Plan över kontextgrupp 34. Skala 1:100.

Figur 197. Muren sedd från sydväst. Längst till vänster syns den senare tillbyggda murdelen (2613) med något avvikande form på stenarna. Framför muren står betongfundament från 1930-talets trafikapparat och till höger syns grundmuren från fas 5 samt stenläggningen kontextgrupp 33.

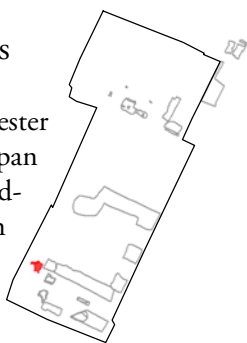
Figur 198. Detaljbild av muren som var byggd av stora granitblock där stor omsorg hade lagts vid inpassningen. Foto från söder.

Figur 199. Ritning av muren kontextgrupp 34. De färgade partierna är betongelement från 1930-talets trafikapparat. Ritning Anna Bergman. Skala 1:100.

KONTEXTGRUPP 35. TRAPPHUS

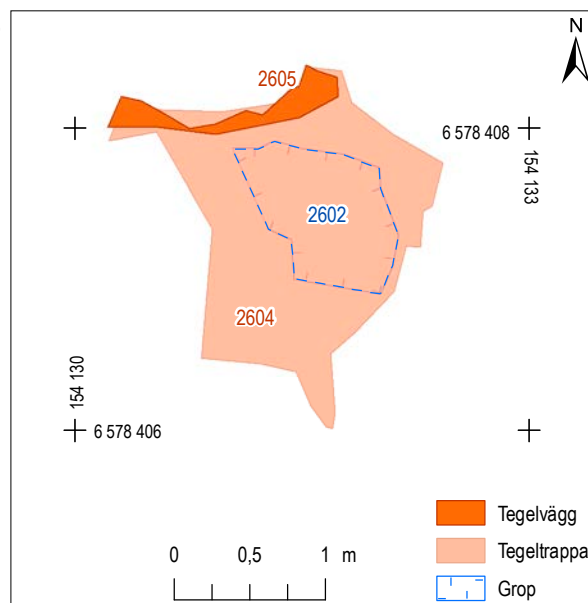
Konstruktionen utgjordes av rester efter en spiraltrappa i tegel. Trappan hade uppförts direkt ovan en nedgrävning fylld med sopor⁴⁷ och vilade även delvis på resterna efter Gustav Vasas vallkonstruktion (se fas 1). Trappans inre radie var cirka 0,8 m. Tegelväggen mot söder hade rundade hörn och var delvis putsad.

Med hjälp av kartmaterial har konstruktionen identifierats som en trapp som var placerad i hörnet mellan Nedre och Östra Slussgatorna och utgjorde en förbindelse från den högre belägna vägbrodelen ned till Östra Järngraven. Trappen har uppförts under senare delen av 1800-talet.

Kontextnummer	Typ
2604	Trappa
2605	Tegelvägg
2602	Grop

Figur 200. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 35.

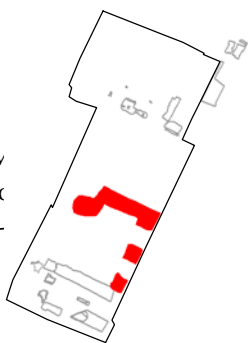
Figur 201. Plan över kontextgrupp 35. Skala 1:50.

Figur 202. På bilden syns det välvda trapphuset till trappen som utgjorde en förbindelselänk mellan Östra Slussgatan och Östra Järngraven.

KONTEXTGRUPP 36. MUR

Konstruktionen utgjordes av en och välbevarad rest av en mur. Muren har haft jämna, synliga sidor mot norr och öster. Fasaden bestod av rektangulära block i 4–5 skikt och var fogade med alunskifferbruk. Baksidan av muren var uppbyggd av kantiga stenar i 4–6 skikt. Stenstorleken var huvudsakligen mellan 0,75–1,1 m. Den östra delen var delvis rundad.

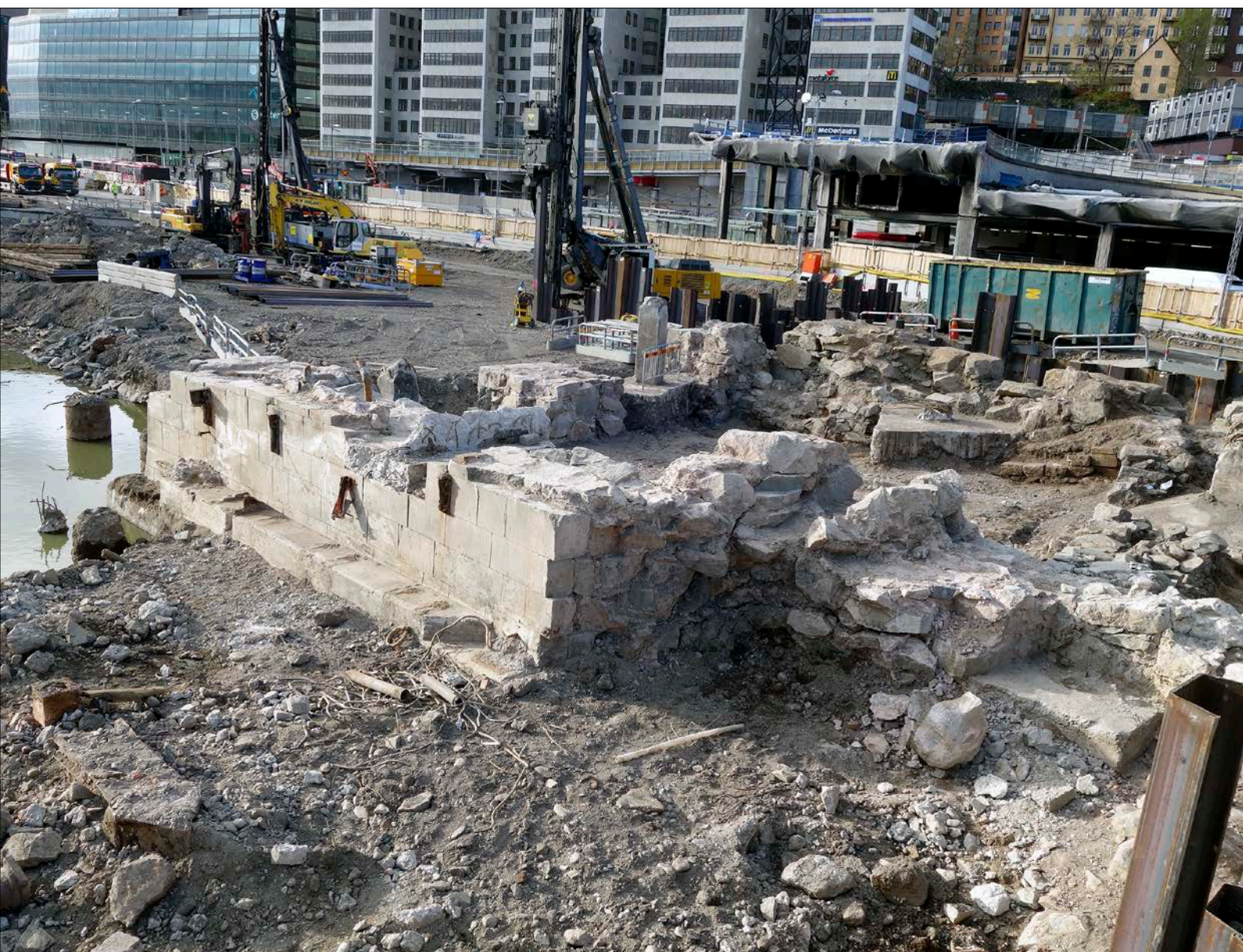

Muren har byggts som en förlängning av Polhems slusskanal åt öster och som kajkant mot Saltsjön. Liknande murdelar påträffades även norr om Polhemsslussen och bör vara samtida från 1850-talet.

Kontextnummer	Typ
2444	Mur

Figur 203. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 36.

Figur 204. Muren i kontextgrupp 36 utgjorde en påbyggnad av Polhems slusskanal mot Saltsjön som hade tillkommit på 1850-talet. Foto taget från nordväst.

Figur 205. Plan över kontextgrupp 36. Skala 1:100.

Figur 206. På bilden ses en del av kajfronten mot öster genombruten av 1930-talets betongkonstruktioner. Foto taget från sydöst.

Noter

- 1 Prissumman var 200 dukater.
- 2 <http://historicalstatistics.org/Jamforelsepris.htm>.
- 3 Höjer, Torgny 1953:104ff, Hallerdt, Björn 2004:43ff.
- 4 Lilienberg, V. E. 1897:310.
- 5 Senare även Karl Johans basar eller Bazaren.
- 6 Thunström, Olof 1932:158, Blom, Holger 1933:194ff, Höjer, Torgny 1953:86,113,155, Eklund, Hans 1981:14ff, Soldéus, Lars G. 2013:19.
- 7 Bergman, Bosse 2004:87ff.
- 8 En majoritet av fynden kommer från 2381, utfyllnadslager i Gröna Gången, 2531 ett sop- och raseringslager invid södra bodlängan (kontextgrupp 22) och 2540 ett utfyllnadslager i den sydligaste delen av undersökningsområdet. Samtliga med dateringar kring 1840–1860.
- 9 Nyström, Bengt 2015:133ff.
- 10 Nyström, Bengt 2015:139.
- 11 Se bilaga 1.
- 12 F:2351:53:1:1, F:2351:1050:1:3–4.
- 13 F:2351:53:1:1, F:2351:56:1:1, F:2351:2118:1:1, F:2406:2115:1:2.
- 14 2358.
- 15 F:2358:2400:1.
- 16 F:2350:7927:1.
- 17 F:2381:2010:1.
- 18 Sylvén, Torsten & Fredlund, Jane 1992:94, figur 11.
- 19 F:2350:8904:5.
- 20 F:2350:8712:1.
- 21 F:2351:885:1.
- 22 F:2683:12089:1, kontextgrupp 33.
- 23 F:2350:277:1.
- 24 F:2381:2008:1.
- 25 F:2350:548:1.
- 26 <http://www.dominospel.nu/dominons-historia>.
- 27 F:2350:1793:1.
- 28 2615.
- 29 2641.
- 30 2603.
- 31 2350, 2447, 2540, 2624.
- 32 2427.
- 33 2393, 2422.
- 34 2423.
- 35 2392, 2428.
- 36 2403.
- 37 2403.
- 38 2497.
- 39 2728.
- 40 2433, kontextgrupp 24.
- 41 6092.
- 42 Se till exempel Hallerdt, Bengt 2004:43ff.
- 43 Kontextgrupp 30.
- 44 F:2683:1289:1.
- 45 Kontextgrupp 27.
- 46 2613.
- 47 2602.

MÅLUPPFYLLELSE, DISKUSSION OCH TOLKNING

Inför den arkeologiska undersökningen på Södra Slussplan formulerades ett antal frågeställningar. Ingen förundersökning hade varit möjlig att utföra innan undersökningen vilket medförde att frågeställningarna till stor del baserades på kunskapsläget utifrån historiska källor i skrift, kartor och målningar. En del mindre arkeologiska undersökningar hade tidigare gjorts i närområdet men inga inom den aktuella ytan. Det fanns emellertid ett antal provgropar för markmiljöprover som grävts inom exploateringsområdet samt en schaktövervakning av den spontdragning som begränsade undersökningsområdet åt väster vilkas resultat vägdes in vid upprättandet av frågeställningarna.

Frågeställningarna inför undersökningen var följande:

- ☞ *Hur har områdets bebyggelse utvecklats över tid från 1500-talet och framåt?*
- ☞ *Utifrån historiska källor vet vi att det funnits försäljning av fisk och grönsaker samt sliperier inom undersökningsområdet. I det omedelbara närområdet fanns även vattendrivna kvarnar och slakteri. Har det funnits andra verksamheter i området?*
- ☞ *Delar av Polhems sluss från 1750-talet förväntas blottläggas vid undersökningen. Finns det även bevarade lämningar av dess föregångare Kristinaslussen från 1630-talet?*
- ☞ *I området uppfördes två försvarsanläggningar under 1400- och 1500-talen. Finns delar av dessa anläggningar bevarade inom området?*
- ☞ *Finns det rester av träkonstruktioner inom området? Går det i sådana fall att tolka vad de använts till? Här finns möjlighet att identifiera och datera anläggningar som kajer, bryggor, broar med mera.*
- ☞ *Finns här avfallsmaterial från de hantverk som bedrivits i området? Detta kan i så fall bidra till att belysa produktionens inriktning och förändring över tid.*
- ☞ *Finns här avfallsmaterial i form av ben från de verksamheter (fiskhandel, slakteri, krogar) som funnits i området? Detta kan i så fall bidra till att tydliggöra stadens kosthållning under 1600-talet och 1700-talet och infogas till den kunskap om kosthållningen som håller på att byggas upp med utgångspunkt från undersökningarna kring Södermalmstorg med anor tillbaka till sent 1200-tal.*
- ☞ *Undersökningen kommer sannolikt generera rikligt med keramik och glas. Vilken inblick ger detta material angående stockholmarnas bordskultur under 1600-talet och 1700-talet?*

Bebyggelsens karaktär och utveckling

Söderström som kommunikationslänk mellan Mälaren och Saltsjön har varit viktig sedan stadens tillblivelse vid mitten av 1200-talet. Att även passagen via landvägen var viktig redan då speglas i att en bro över Söderström finns omnämnd i skriftliga källor 1289.¹ Söderström var även strategiskt viktig plats ur försvarssynpunkt och under medeltiden byggdes två försvarstorn, inre- och yttre Söderport för stadens försvar.² I samband med byggnationen av försvarstornen kan man tänka sig att de första mer planerade och omfattande utfyllningarna i Söderström gjordes. Utifrån resultaten från de arkeologiska undersökningarna på Södra Slussplan har denna rapport sin början i Gustav Vasas stora befästningsprojekt som påbörjas med anläggandet av en vallgrav år 1544. Till vallgraven fogades en vallbro och innanför vallgraven själva försvarsverket – den så kallade rondellen.³ När vallgraven byggdes genererades en stor mängd grus och sten som användes till att omforma topografin kring försvarsanläggningen. Mellan vallgraven och Söderström byggdes en platå upp som kom att kallas vallen. De äldsta lämningarna som vi påträffade vid undersökningen utgjorde den sydöstligaste delen av denna vall som avgränsats med en stenmur mot Saltsjön. I början av 1600-talet hade försvarsanläggningarna spelat ut sin roll då stadens försvarslinje flyttats längre ut. Till den tidigare vallgraven flyttades hanteringen av stångjärn och döptes om till Järngraven och Slussområdet öppnades upp för handelsverksamheter. Kristinaslussen byggdes på 1640-talet och i den norra strömfåran uppfördes nya kvarnar och ett slakthus. Under 1700-talet tillkom slipverk, Södra Fiskarehuset och Fiskarehamnen för försäljning av fisk samt Gröna gången för försäljning av grönsaker. I takt med att nya verksamheterna tillkom krävdes ständigt nya utfyllnader och sakta men säkert utökades markytan mot Saltsjön. Många byggnader stod helt eller delvis på pålar i strömmen där vårflooder och annan erosion gjorde att de ofta måste repareras eller helt enkelt rivats och byggas om från grunden.

Vid undersökningen framkom och dokumenterades huvudsakligen lämningar efter byggnader som stått längs Gröna gången i form av salubodar och det större Södra Fiskarehuset. Härtill kommer även lämningar

av en byggnad som varit placerad i den östligaste delen ovanför Järngraven. Dessa kan dateras till 1700-tal och 1800-talets första hälft och har identifierats på äldre kartor. I flera av byggnaderna kunde flera om- och tillbyggnader dokumenteras. Byggnadernas funktion som salubodar för grönsaker, fisk och charkuterier hade svårligen kunnat tolkas utan tillgång till historiskt källmaterial i form av kartor och skriftligt arkivmaterial. Den omfattande krogverksamheten som funnits i området avspeglades dock i den ovanligt rikliga mängden flaskor och glas och har genererat nya kunskaper om offentlig kontra privat konsumtion. Inga tidigare okända byggnader påträffades vid undersökningen. Något produktionsavfall som skulle kunna påvisa andra typer av verksamheter än de redan kända framkom inte.

Vid undersökningen påträffades en stor mängd pålar och rustbäddar av vilka en del kunde identifieras som delar av byggnader, bryggor, broar och kajer. Men här konkretiserades även svårigheterna att tolka träkonstruktioner som byggts i ett vattenområde med lång bebyggelsekontinuitet där vissa pålar slagits ned när ytan varit vattentäckt och andra pålar som tillkommit efter att området fyllts ut. Rustbäddarna till en del av byggnaderna visade sig även vara anlagda på rustbäddar till äldre byggnader.

Av de tjugofem dendroprov som lämnades för analys så blev det äldsta provet daterat till vintern 1318–1319 och de tre yngsta till vintern 1915–1916 vilket även illustrerar svårigheterna med att välja ut lämpligt analysmaterial i ett område där successiva utfyllnader skett under en lång tidsperiod. Av de analyserade proverna kunde nitton stycken proveniensbestämmas vilket skapar ett intressant underlag till varifrån Stockholm handlade sitt timmer under olika tidsperioder.⁴

Under 1600- och 1700-talen kan vi se att drygt 60 % av allt timmer kommer från Dalarna. Med ett undantag (Prov 93431) kan man också konstatera att timret inte är taget från de närmast liggande landskapen i Mälardalen. Underlaget från den här undersökningen är inte tillräckligt stort för att man ska kunna dra några generella slutsatser. Dendroprover tas emellertid kontinuerligt under Slussenprojektet och det sammanlagda analysmaterialet kommer kunna bidra med kunskap om Stockholms handel med timmer från 1300-talet och framåt.

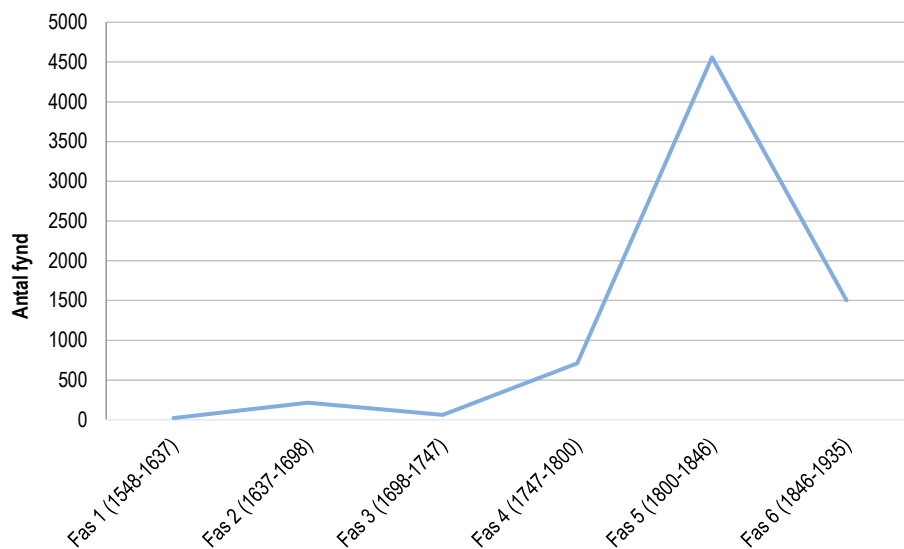
Datering	Proveniensen	Fas	Dendro nr.
1586–1591	Dalarna	1 (1548–1637)	93413
1636–1661	Dalarna	1–2 (1537–1698)	93422
1636–1662	Uppland	1–2 (1537–1698)	93431
1698–1699	Östergötland	3 (1698–1747)	93434
1703–1733	Dalarna	3 (1698–1747)	93430
1707–1737	Medelpad	3 (1698–1747)	93432
1732–1734	Dalarna	3 (1698–1747)	93415
1732–1762	Medelpad	3–4 (1698–1800)	93427
1734–1764	Dalarna	3–4 (1698–1800)	93420
1748–1770	Småland	4 (1747–1800)	93435
1773–1803	Dalarna	4–5 (1747–1846)	93410
1786–1816	Dalarna	4–5 (1747–1846)	93410
1789–1819	Dalarna	4–5 (1747–1846)	93414
1799–1800	Dalarna	4 (1747–1800)	93423
1802	Uppland	5 (1800–1846)	93424
1847–1848	Uppland	6 (1846–1935)	93418
1915–1916	Småland	6 (1846–1935)	93416
1915–1916	Småland	6 (1846–1935)	93417
1915–1916	Småland	6 (1846–1935)	93419

Figur 207. Tabell över provenienserna på de dendroprov som analyserades från Södra Slussplan (se bilaga 8).

Kost och konsumtion

En ambition för de arkeologiska undersökningar som sker i samband med ombyggnationen av Slussen är att genom riktade analyser spegla stockholmarnas konsumtion från medeltiden och fram i 1800-talet. Här fyller de osteologiska och arkeobotaniska analyserna en viktig roll för tolkningen av kosthållningen. Vad gäller varukonsumtionen så avspeglas den främst i konsumtionen av keramik och glas vilka är de kvantitativt största föremålsgrupperna. Dessa föremål ger även en inblick i stockholmarnas bordskultur och hur den förändrades över tid såväl inom privata som offentliga miljöer.

Exploateringen av Södra Slussplan tog egentligen inte fart förrän efter byggnationen av Polhems sluss i mitten av 1700-talet vilket tydligt illustreras av diagrammet nedan. Det är först då handeln i salubodarna etableras i större omfattning samtidigt som flera utskänkingsställen öppnar. Från mitten av 1800-talet (fas 6) sjunker antalet fynd vilket beror på att salubodarna rivs och Södra Slussplan läggs om till Karl Johans torg.

Figur 208. Fyndens fördelning fas 1–6.

Fyndmaterialet av glas och keramik från Södra Slussplan speglar i första hand inte bordskulturen från stockholmarnas hem utan kan till största delen föras till krogar och andra utskänkingsställen som funnits i området. Att så är fallet syns tydligt i den ovanligt stora mängden glas som påträffades. Under 1700-talet vimlade det av krogar i Stockholm. En beräkning gör gällande att det på 1760-talet fanns inte mindre än 700 krogar i staden, vilket innebär att det gick en krog på var hundra invånare.⁵ Att det fanns åtskilliga utskänkingsställen vid Södra Slussplan vid 1800-talets början framgår av en skildring av Gustaf Thomée som skriver; ”*Härtill kommo talrika bättre och sämre wärdshus, utskänkingsställen o. d. till stor del frekventerade af sjöfolk m. fl., hvilka litet imellan uppförde scener, som påkallade inblandning af ordningsmaktens tjenare...*”⁶ Det finns inte någon sammanställning om var krogarna i Slussenområdet låg eller hur många de var och inte heller vad de hade för namn. Till de bättre wärdshusen räknades säkerligen Kvarnhuskällaren som var en vinkällare som låg vid kvarnhuset i norra delen av Slussplan under senare delen av 1600-talet och 1700-talet.⁷

På den södra sidan av Slussplan fanns det åtminstone tre på rad liggande krogar utmed den östra delen av Järngraven. Rester av en av dessa framkom vid undersökningen.⁸ Vid en genomgång av brandförsäkringsprotokoll och mantalsregister kan man läsa sig till att den undersökta boden förmodligen varit någon form av utskänkingsställe under större delen av perioden 1750–1860-tal. Flertalet ägare till boden hade yrken som bryggare, källarmästare och traktörer och hade på det sättet någon form av koppling till utskänkning av alkohol. Även ägare som notfiskarna Johan G. Poignant (1757) och Hindric Österman (1760–1790) bedrev enligt mantalsregistret krogverksamhet vid sidan av sina yrken.⁹ Var dessa krogar låg framgår inte med säkerhet men åtminstone Östermans krog var sannolikt densamma som framkom vid undersökningen. Att driva krog var ett sätt att kunna försörja sig för en del änkor eller en-

samma gifta kvinnor som var åtskilda från sina män på grund av krigstjänst eller andra orsaker. För gifta par kunde krogverksamhet vara ett sätt att dryga ut inkomsten. En gemensam nämnare för de gifta parerna är att dessa par ofta hade yrken där de försörjde sig på en näring som hade koppling till krog- eller bryggeriverksamhet. En tredje grupp som kunde få tillstånd att driva krog var de som på grund av ålderdom och sjukdom inte kunde försörja sig på annat sätt.¹⁰ Ett exempel är hökaren Anders Dahl som i mantalslängden för Katarina södra år 1760 betecknas som rörd av slag och ofärdig. Men försörjer sig genom att driva krogen No. 615 för som det står, egen räkning.¹¹

Som redan nämnts ovan så kommer resultaten från undersökningarna vid Södra Slussplan att infogas till den kunskap om kosthållning och konsumtion i Stockholm som håller på att byggas upp med utgångspunkt från undersökningarna på Södermalms-torg 2013–2015¹² som hade lämningar från sent 1200-tal till tidigt 1600-tal. Undersökningarna från Södra Slussplan genererade i huvudsak kulturlager och konstruktioner som kan dateras från mitten av 1600-talet fram till 1800-talets mitt. Den hittills enda avrapporterade undersökningen från Slussenprojektet med lämningar från denna tidsperiod är från undersökningarna i kvarteret Ormen och Glasbruket Större som utfördes 2016.¹³ Från att ha varit bebodda av huvudsakligen välbeställda handelsmän och hantverkare vid uppförandet i mitten av 1600-talet och upp i 1700-talet förföll kvarteren efterhand och ansågs de sista decennierna av 1800-talet fram till rivningarna på 1910-talet vara ren slum. Från mitten av 1600-talet fram till 1700-talets mitt kunde man emellertid se en socioekonomisk skillnad mellan de båda kvarteren, där kvarteret Ormen framstod som förmögnare än grannkvarteret Glasbruket Större som i stor utsträckning beboddes av hantverkare. Tydligast syntes skillnaderna mellan kvarteren i keramikmaterialets sammansättning men även i kosthållet som det framstår av den osteologiska analysen.

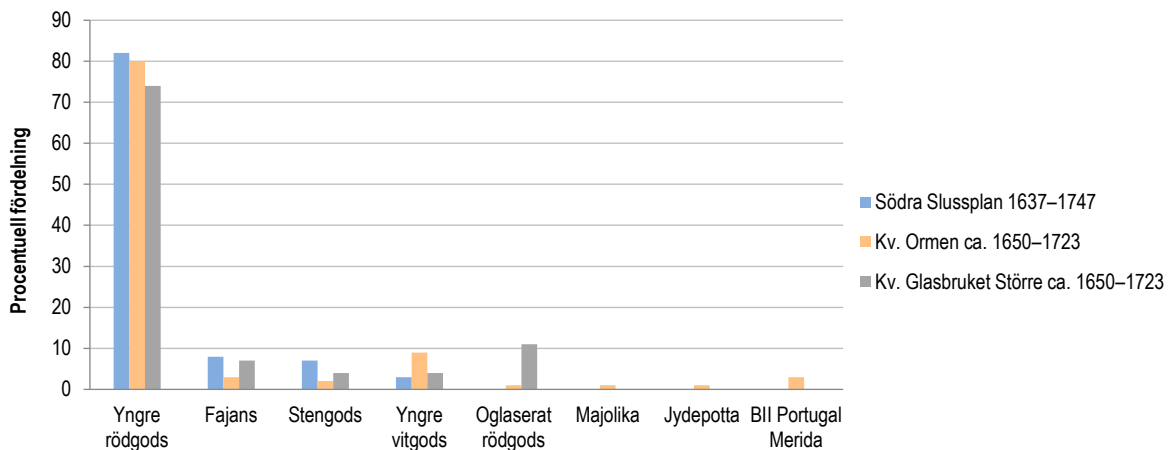
Södra Slussplan 1637–1747 (fas 2–3, skede 2)

Skede 2 på Södra Slussplan som omfattar tiden 1637–1747 (fas 2–3) motsvaras i kvarteret Ormen och Glasbruket Större närmast av fas 1 som täcker perioden cirka 1650–1723.

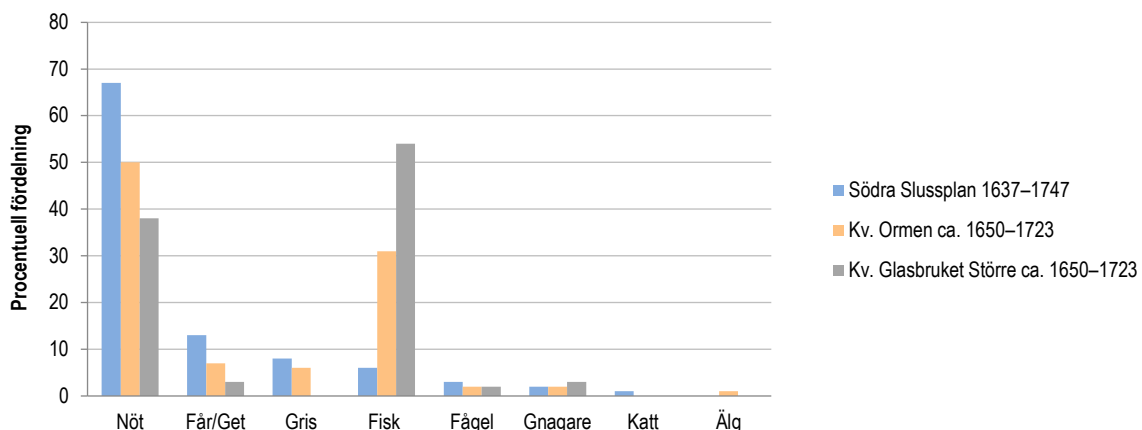
Med förbehåll för att underlaget består av ett begränsat keramikmaterial från båda undersökningsplatserna så framgår likheterna i sammansättningen som mycket likartade mellan Södra Slussplan och kvarteret Glasbruket Större. Där kvarteret Ormen visar upp en stor spridning på olika typer av keramik, varav flera är importgods, så är antalet kera-

miktyper betydligt mer begränsat på Södra Slussplan och Glasbruket Större som även uppvisar en likartad procentuell fördelning av keramiktyper. Noterbart är att rödgods är den keramik som dominerar kraftigt fram till mitten av 1700-talet.

Liksom keramiken så baseras även det osteologiska resultatet från såväl Södra Slussplan som kvarteren Ormen och Glasbruket Större på ett tämligen begränsat material. Den mest slående skillnaden mellan platserna är den låga förekomsten av fisk i Södra Slussplan som där utgjorde endast 6 % av det osteologiska materialet mot 31 % i kvarteret Ormen och hela 55 % i Glasbruket Större.

Figur 209. Diagrammet visar fördelningen av keramiktyper vid Södra Slussplan 1637–1747 (fas 2–3) i jämförelse med kvarteren Ormen och Glasbruket Större cirka 1650–1723. Baserat på antal fragment.

Figur 210. Diagrammet visar den procentuella fördelningen av ben vid Södra Slussplan 1637–1747 i jämförelse med kvarteren Ormen och Glasbruket Större cirka 1650–1723. Baserat på antal fragment.

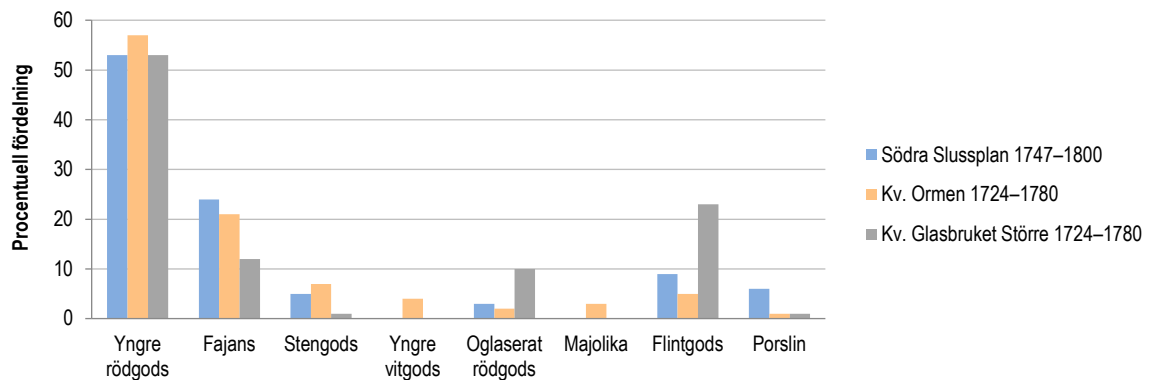
Södra Slussplan 1747–1800 (fas 4, skede 3)

Tidsperioden 1747–1800 som i Södra Slussplan omfattas av fas 4 motsvaras i kvarteren Ormen och Glasbruket Större närmast av fas 2, 1724–1780.

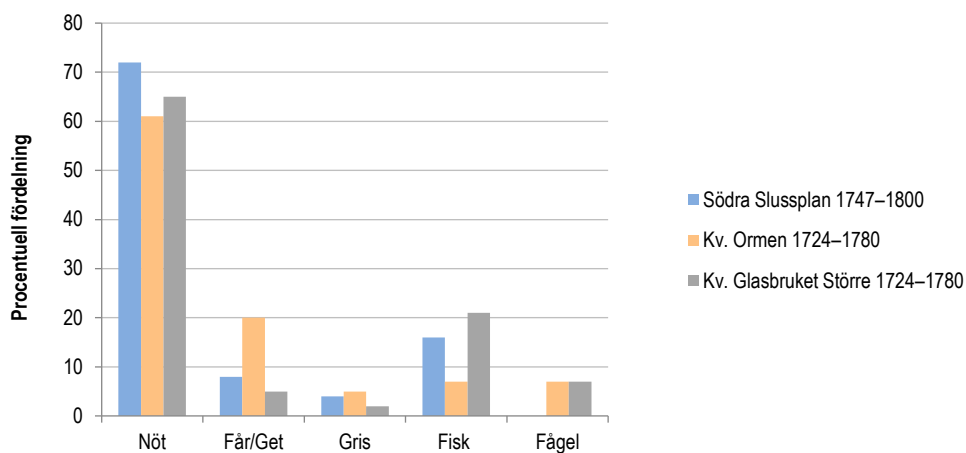
Tendenserna ser relativt likartad ut mellan de tre jämförelseområdena under 1700-talets senare del. Rödgodskeramikens dominerar fortfarande men har nu sjunkit från att ha utgjort 75–80 % mellan 1600-talets andra hälft – första hälften av 1700-talet

till drygt 50 %. Fajansen ökar ett tiotal procentenheter men nu kommer även flintgods och porslin in som nya keramiktyper. Flintgodset uppfanns i England vid mitten av 1700-talet och en inhemsk tillverkning startade på 1770-talet.

I kosthållet är det fortfarande nöt som dominerar under senare delen av 1700-talet följt av får/get (sannolikt huvudsakligen får). Fläsk och fågel är precis som tidigare tämligen ovanligt. Även om det finns variationer mellan jämförelseområdena är det inga större skillnader dem emellan utan tendensen är likartad.

Figur 211. Diagrammet visar den procentuella fördelningen av keramiktyper vid Södra Slussplan 1747–1800 (fas 4) i jämförelse med kvarteren Ormen och Glasbruket Större 1724–1780. Baserat på antal fragment.

Figur 212. Diagrammet visar den procentuella fördelningen av ben från konsumerade djur vid Södra Slussplan 1747–1800 i jämförelse med kvarteren Ormen och Glasbruket Större mellan 1724–1780. Baserat på antal fragment.

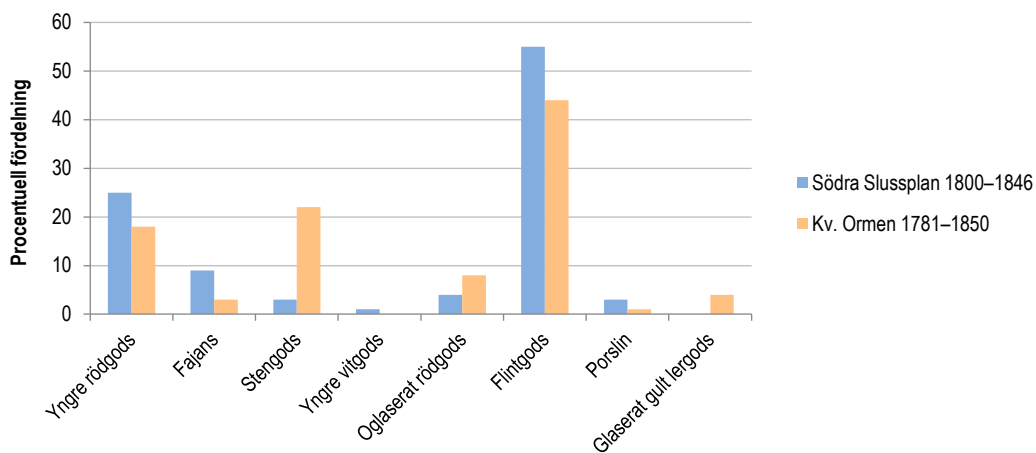
Södra Slussplan 1800–1850 (fas 5, skede 3)

Perioden 1800–1850 (fas 5) motsvaras i kvarteren Ormen och Glasbruket Större av fas 3 som sträcker sig mellan 1781–1850. Från kvarteret Glasbruket Större var underlaget av keramik allt för magert för att använda som underlag för några beräkningar så jämförelsen här görs mellan Södra Slussplan och kvarteret Ormen.

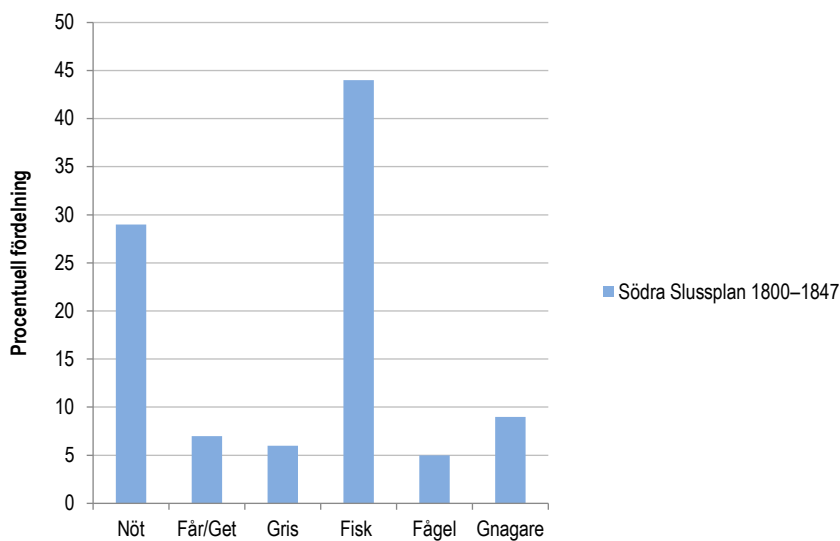
Under 1800-talets första hälft ersätts en stor del av rödgodset och fajanserna av flintgods som dominerar helt. Porslin är fortfarande exklusivt och förekommer

endast i mindre grad. Den förhållandevis rikliga förekomsten av stengodsfragment från kvarteret Ormen utgörs till största delen av skärvor från mineral- och geneverflaskor som påträffades i relativt stort antal.

Det osteologiska underlaget från kvarteren Ormen och Glasbruket Större perioden 1781–1850 har bedömts vara för litet för en likvärdig jämförelse med Södra Slussplan. Tendensen från Södra Slussplan är att andelen fisk har ökat från 15 % till 44 % samtidigt som nöt har minskat från 71 % till 29 % av benmaterialet. Dessa förändringar beror huvudsakligen på att en större mängd kulturlager vattensällades i fas 5 än i tidigare faser vilket genererade en större mängd

Figur 213. Diagrammet visar den procentuella fördelningen av keramiktyper vid Södra Slussplan 1800–1846 (fas 5) i jämförelse med kvarteret Ormen 1724–1780. Baserat på antal fragment.

Figur 214. Diagrammet visar den procentuella fördelningen av samtliga ben vid Södra Slussplan 1800–1846 (fas 5). Baserat på antal fragment.

fiskben än tidigare. Att fler lager vattensållades från fas 5 beror i sin tur på en medveten strategi där lager som bedömdes avsatta på plats prioriterades framför utfyllnadslager med osäker härkomst. Avsatta lager förekom i betydligt mindre grad i fas 1–4.

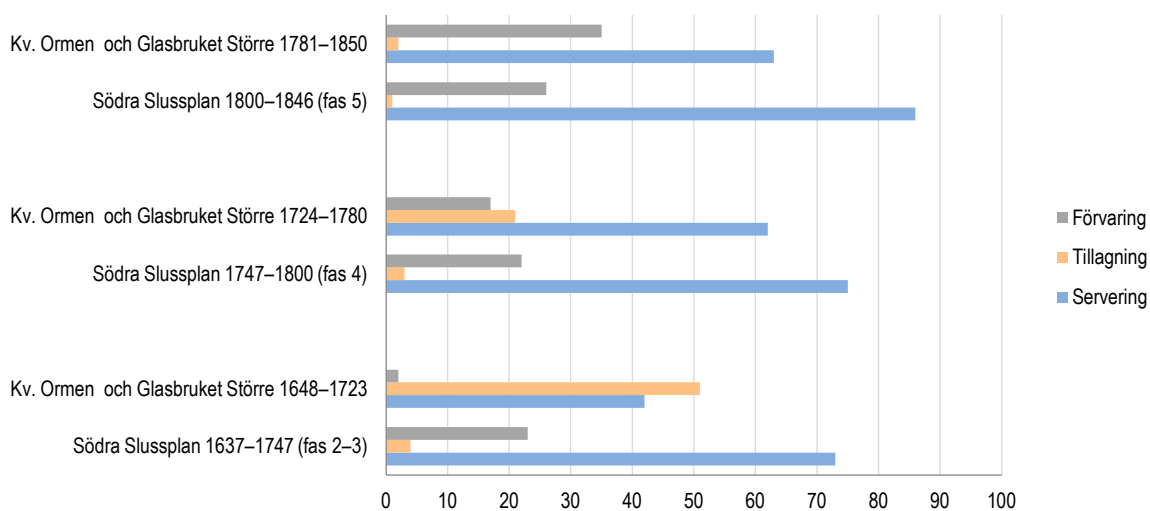
Andelen gnagare (förmodligen brunråttor, då samtliga ben som kunnat artbestämmas är från sådana) uppgår till inte mindre än 9 % vilket under denna period är större än antalet ben från fågel 5 %, gris 6 % och får/get 7 %. En rimlig slutsats är att råttplågan bör ha varit påtaglig under 1800-talets första hälft.

Tolkning kost och konsumtion

Ser vi till keramiktyper mellan de tre jämförelseområdena så framstår huvuddragen som någorlunda homogena. I det äldsta skedet, från mitten av 1600-talet fram till 1700-talets första hälft, är andelen importerad keramik större och mer varierad i kvarteret Ormen än på Södra Slussplan och kvarteret Glasbruket Större. Detta återspeglar den välbärgade klass av handelsmän som bebodde kvarteret Ormen under denna tid. Annars så följer fördelning av de olika keramiktyperna i stort sett varandra över tidsperioderna och vi kan till exempel se hur det yngre rödgodsets betydelse minskar över tid för att i stor utsträckning ersättas av flintgodis efter sekelskiftet 1800.

Att en stor del av fyndmaterialet från Södra Slussplan kommer från de krogar och serveringar som funnits där framgår tydligt om vi ser till glasfynden där en ovanligt stor andel utgörs av dricksglas. Som en jämförelse så var förhållandet mellan dricksglas och flaskor 20–80 (i procent) i kvarteren Ormen och Glasbruket Större mellan 1781–1850, motsvarande siffror för Södra Slussplan under perioden 1800–1846 var 40–60.

Frågan är då om krog- och serveringslokalerna gjort några läsbara avtryck i keramikammansättningen på samma sätt som glaset. Vi har redan kunnat konstatera att när det gäller godstyper så fanns det inga stora påtagliga skillnader mellan Södra Slussplan och kvarteren Ormen och Glasbruket Större utan sammansättningen var i stora drag likartad. Ett antagande är att andelen keramikvärl för förvaring (exempelvis krukor) och matlagning (huvudsakligen trebensgrytor och pannor) borde vara lägre i förhållande till serveringskärl (exempelvis tallrikar, fat och skålar) i en miljö med krogar och serveringar i jämförelse med hushållen i bostadskvarter som kvarteren Ormen och Glasbruket Större. Vid en jämförelse med kvarteren Ormen och Glasbruket Större står det klart att andelen serveringskärl, som på Södra Slussplan utgör 73–86 % av keramiken, är påtagligt högre än i kvarteren Ormen och Glasbruket Större där serveringskärlen utgör mellan 51–63 %.

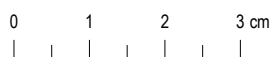
Figur 215. Diagrammet visar förhållandet i procent mellan serverings-, tillagnings- och förvaringskärl av keramik på Södra Slussplan i jämförelse med kvarteret Ormen och Glasbruket Större.

En djupare analys av keramik och glaset från Södra Slussplan skulle kunna visa vilken typ av serveringskärl som användes på krogar och serveringsställen under 1700-talet och det tidiga 1800-talet. Det största materialet från denna tid utgörs av flintgodskeramik som under 1700-talet kallades "terre blanch" eller "stenporlin". Flintgodset blev mycket populärt då industrialiseringen genom bland annat effektivare tillverkningsmetoder gjorde att även mindre bemedlade hade råd att köpa serviser, eller åtminstone delar av serviser. Till skillnad från det engelska flintgodset som var försett med målad eller tryckt dekor var det tidiga inhemska flintgodset från Rörstrand helt vitt eller gulaktigt och endast försett med reliefdekor. De vanligaste reliefdekorerna var *gåshuds-* eller *smultrondekor* som Rörstrand även kallade *kornmönster* samt *feather edge* vilka var kopierade från engelska förlagor.¹⁴

Under 1800-talet var de två stora porslinstillverkarna i Sverige Rörstrand och Gustavsberg (från 1827) som då även tillverkade flintgodsserviser med såväl handmålade som tryckta motiv. De senare började produceras i Sverige på 1820-talet och hade ofta historiserande landskapsmotiv hämtade från England.¹⁵ På krogarna runt Södra Slussplan har man dock föredragit det billigaste flintgodset som var helt vitt och vars enda dekor kunde utgöras av pressade mönster i godset som beskrivits ovan.¹⁶ Det helt vita flintgodset utgör så mycket som 86 % av allt flintgods på Södra Slussplan. Om vi återigen jämför med förhållandet i kvarteren Ormen och Glasbruket Större kan vi se en helt annan bild. Där uppgår det helt vita flintgodset till endast 47 % och inte mindre än 53 % består av flintgods med målad eller tryckt dekor. Även i glasmaterialet kan man se en tydlig tendens till att man på krogarna runt Södra Slussplan i första hand valt billigt formblåst glas.

Figur 216. Reliefdekoren *feather edge* med ursprung i England var en av de vanligaste dekorerna på flintgods under sent 1700-tal och 1800-talets första hälft (F:2579:11780:13). Skala 1:1.

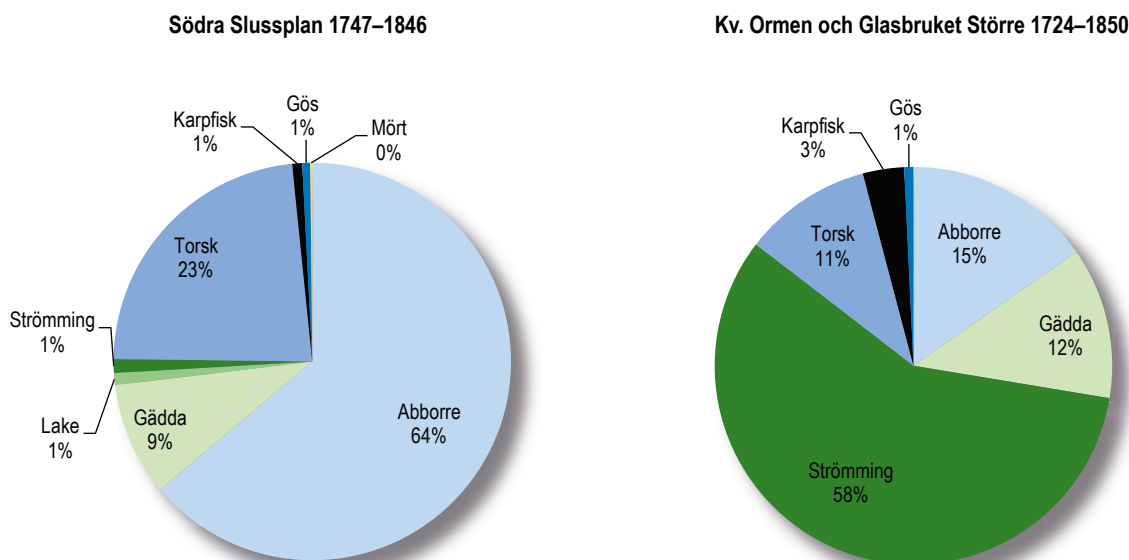
Figur 217. På krogarna vid Södra Slussplan blev gästerna huvudsakligen serverade på vitt enkelt flintgods under senare hälften av 1700-talet och 1800-talets första hälft. Här illustrerad av en tallrik från Rörstrand i den så kallade Silvermodellen (F:2591:8902:22). Skala 1:1.

Ser man till kosthållet så som det avspeglas i det osteologiska materialet så framträder inte några dramatiska förändringar över tid på Södra Slussplan. Nötkött tycks vara det som föredras och därefter fisk. Som redan påpekats ovan så får vi ett omvänt förhållande mellan nöt och fisk mot tidigare faser i fas 5 (1800–1847) då fisk förekommer i större grad än nöt i denna fas. Detta beror på att ett större material vattensållats i fas 5 vilket medfört att även de mindre benen som kan vara mycket svåra att se i normala fall kunnat tillvaratas. Det är även tydligt att fågel, fläsk och får har ätits i mindre utsträckning under alla tidsperioder.

Om vi återigen gör en jämförelse med kvarteren Ormen och Glasbruket Större så är tendenserna likartade över tid. Man har ätit i stort sett samma animaliska föda på de tre ställena om man ser till vilka djur som finns representerade i det osteologiska materialet. Tydligt är att dock att fisk har ätits i större utsträckning i jämförelsekvarteren än i Södra Slussplan vilket kanske är något förvånande med tanke på närheten till Södra Fiskarehuset och Fiskarehamnen vid Södra Slussplan. Fördelningen mellan de olika djurarterna ger inte utslag på samma sätt som glaset och keramiken återspeglar vad man serverade mat

och dryck på i krogmiljöerna runt Södra Slussplan under senare hälften av 1700-talet och 1800-talets första hälft. En närmare studie av vilka anatomiska delar från djuren som påträffats skulle kanske kunna påvisa kvalitativa skillnader i vad som äts på de olika platserna. Om vi gör en jämförelse mellan vilka fiskarter som påträffades på Södra Slussplan mellan 1747–1846 (fas 4–5, skede 3) och kvarteren Ormen och Glasbruket Större perioden 1724–1850 ser vi påfallande stora skillnader.

På Södra Slussplan är abborre den klart dominerande fiskarten där den utgör 64 % av all artbestämd fisk. Därefter följer torsk som står för närmare en fjärdedel följt av gädda med 9 %. Andra fiskarter som strömming, gös och lake fanns enbart i mycket små kvantiteter. I kvarteren Ormen och Glasbruket Större är det strömming som är den vanligast förekommande fisken där den utgör 58 %. Efter strömmingen kommer abborre, torsk och gädda som där uppgår till mellan 11–15 %. Detta kan naturligtvis vara tillfälligheter men skulle också kunna visa på skillnader mellan vad som i första hand äts i hemmen som vardagsfisk (strömming) och vad som serverades på krogen (abborre och torsk).

Figur 218. Diagrammen visar på skillnaden mellan påträffade fiskarter i Södra Slussplan och kvarteren Ormen och Glasbruket Större under 1700-talets senare hälft fram till mitten av 1800-talet.

Slutord

De arkeologiska undersökningarna på Södra Slussplan var ovanliga så till vida att de berörde ett område som helt dominerats av färskvaruhandel och verksamheter för livsmedelsförsörjning vilket aldrig tidigare skett i Stockholm. Därtill kommer fynden, huvudsakligen glas och keramik från 1700-talet och 1800-talets första hälft, som tillsammans med det osteologiska materialet belyser de krogar och serveringar som funnits i området. Detta är ett viktigt käll- och jämförelsematerial i framtida studier av privat och offentlig konsumtion i Stockholm under tidigmodern och modern tid.

Genom undersökningar har det varit möjligt att åskådliggöra de successiva utfyllningar från 1600-talet och framåt som slutligen skapade det område som kom att utgöra Södra Slussplan. Vi har genom undersökningarna kunnat följa hur området har fyllts ut och tagits i anspråk, bebyggt, byggts om, rivits och ersatts med nya byggnader och till slut ödelagts helt och hållet. Detta skedde vid mitten av 1800-talet i samband med byggandet av Nils Ericsons sluss och området söder om denna gjordes om till torg.

Noter

- 1 Bolin, Gunnar 1930:273, 339.
- 2 Hansson, Hans 1956:172ff.
- 3 Hansson, Hans 1956:204ff.
- 4 Se Dendrokronologisk analys, bilaga 8.
- 5 Schück, Henrik 1981:389.
- 6 Thomée, Gustaf 1863:337.
- 7 Bolin, Gunnar 1940:135f.
- 8 Kontextgrupp 18.
- 9 <https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/>. Mantalsregister 1760.
- 10 Ling, Sofia 2016:169ff. Jämför ägarlängden till boden, kontextgrupp 18 i kapitel 6.
- 11 <https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/>. Mantalsregister 1760.
- 12 Carlsson, Michel & Svensson, Kenneth 2019.
- 13 Carlsson, Michel 2020. Under 2021 kommer även rapporter från de arkeologiska undersökningarna vi genomfört vid Karl Johans torg och Stadsgården som även de kommer beröra perioden 1650–1850.
- 14 Tegnér, Annika 2015:124f.
- 15 Nyström, Bengt 2015:134ff.
- 16 I priskuranter från Gustavsberg och Rörstrand från 1840-talet framgår att serviser med tryckt dekor var dubbelt så dyra som vita serviser. För målad dekor fick man betala cirka 50 % mer. Se Arnö-Berg, Inga 1971:13, 20 samt Ankarberg, Carl-Henrik & Nyström, Bengt 2007:134.

REFERENSER

Tryckta källor

- ABRAHAMSSON, ÅKE. 2004. *Kristinaslussen*. Slussen vid Söderström. Sankt Eriks årsbok 2004. Samfundet S:t Erik. Uppsala.
- AHNLUND, HANS. 1984. *Johan Eberhard Carlberg. Stockholms stads arkitekt 1727–1773*. Stockholmsmonografier 49. Borås.
- ANDERBJÖRK, JAN ERIK & NISBETH, ÅKE. 1968. *Gammalt glas*. ICA-Förlaget. Uppsala.
- ANDERSSON, LARS. 2013. *En bro för själen. Resandet under 1000-talet*. S:t Eriks årsbok 2013.
- ANKARBERG, CARL-HENRIK & NYSTRÖM, BENGT. 2007. *Rörstrand i Stockholm*. Tegelbruk, fajansmanufaktur och keramisk storindustri 1270–1926. Stockholmia Förlag.
- ARNÖ-BERG, INGA. 1971. *Serviser från Gustavsberg*. ICA-Förlaget. Västerås.
- BELLMAN, CARL MICHAEL & BELLMANSÄLLSKAPET. 1774:20. N:o 12. *Kongl. slottet den 8 maji 1794*. Carl Michael Bellmans skrifter. Standardupplaga XII. Dikter till enskilda V. 1794 jämte tillägg. Dikter till Konungahuset. Stockholm.
- BENGTSSON, BENGT. 1963. *Matsilver förr och nu*. ICA-Förlaget. Motala
- BERG, GÖSTA. 1957. *Om ostron*. Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok 1957. Stockholm.
- BERGMAN, ANNA & SÖDERLUND, KERSTIN 2012. *Svartbrödraklostret. Stående byggnader och arkeologiska lämningar. Gamla stan, Stockholm*. Arkeologiska och byggnadshistoriska undersökningar 1931–2010. SR 34, 35, 49, 50, 51, 235, 237, 278, 832, 964, 968, 1159, 1160, 1198. Stockholms stadsmuseum rapporter 2. Stockholm.
- BERGMAN, BOSSE. 2004. *Klöverbladet*. Slussen vid Söderström. Sankt Eriks årsbok 2004. Samfundet S:t Erik. Uppsala.
- BLOM, HOLGER. 1933. *Slussområdets bebyggelse i äldre tider*. Samfundet Sankt Eriks årsbok 1933. Stockholm.
- BOLIN, GUNNAR. 1930. *Stockholms uppkomst*. Studier och undersökningar rörande Stockholms förhistoria.
- BOLIN, GUNNAR. 1940. *Vinkällare, krogar och gårkök i Stockholm år 1671*. Samfundet Sankt Eriks årsbok 1940. Stockholm
- CARLSSON, MICHEL. 2016. *Arkeologisk undersökning i form av schaktövervakning inom fornlämning RAÄ Stockholm 103:1 inom fastigheterna Södermalm 4:1, 4:39, 7:85, 7:87, 10:35 Gamla stan 1:30 m. fl., Stockholms stad*. Rapporter från Arkeologikonsult 2016:2957. Stockholm.
- CARLSSON, MICHEL. 2020. ... *aldrig har storstadens elände trätt mig mer påtagligt och ohöjlt till mötes, än just här*. – *Arkeologi och människor i Kvarteren Ormen och Glasbruket Större på Södermalm. Lämningar från tidigt 1600-tal till 1910-talet*. Stockholm 103:1, L2015:7789, Stockholms stad och kommun, Stockholms län. Slussenprojektet 2. Rapporter från Arkeologikonsult 2020:3039.

- CARLSSON, MICHEL & SVENSSON, KENNETH 2019. *In fundo dicto Sutremalm iam de nouo constructum... – Arkeologisk dokumentation av bebyggelsen I den nya medeltida stadsdelen på Södermalm. Lämningar från vikingatid till 1600-talets mitt*. Stockholm 103:1, L2015:7789, Stockholms stad och kommun, Stockholms län. Slussenprojektet 1. Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2746.
- CARLSSON, MICHEL & SILLÉN, PETER. *Karl Johans torg* (i manus, preliminär titel). Slussenprojektet, Arkeologikonsult.
- EKLUND, HANS. 1981. *Se på Slussen*. Från Söderbro till Karusellen – Historik, projekt, framtidsperspektiv. Stadsmuseet Kulturhuset.
- ENGLUND, PETER. 2003. *Om tandborstens historia*. Tystnadsens historia och andra essäer. Atlantis.
- FORSBERG, LINNEA. 2001. *Stormaktstidens Stockholm tar gestalt. Gaturegleringen i Stockholm 1625–1650*. Monografier utgivna av Stockholms stad nr. 157. Borås.
- HALLERDT, BENGT. 2004. *Söderström och Slussen som farled*. Slussen vid Söderström. Sankt Eriks årsbok 2004. Samfundet S:t Erik. Uppsala.
- HANSSON, HANS. 1956. *Stockholms stadsmurar*. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning 18. Västerås.
- HEDLUND, JOHN. 2012. *Polhemsslussen. Slussen, Stockholms stad, RAÄ 103*. Arkeologisk schaktövervakning, delrapport SR 1173. Stockholms stadsmuseum rapporterar 26. Stockholm.
- HELANDER, OTTO. 1991. *De ostämplade civila metallknapparna från sydvästra Uppland 1500–1800*. Utgåva II. Tillkommer knappar och söljor från sydvästra, södra och östra Uppland, samt svenska och ryska försvarets knappar.
- HÖJER, TORGNÝ. 1953. *Stockholms stads drätselkommission 1814–1864 och Börs- bro och hamnbyggnadskommittéer 1815–1846*. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning. Stockholm.
- JONES, ANDREW K G. 1982. *Bulk-sieving and the recovery of fish remains from urban archaeological sites*. (Red. Hall, A R & Kenward, H K) Environmental archaeology in the urban context. CBA Research Report. No. 43.
- KARLSSON, WILLIAM. 1948. *Bordsgaffeln*. Kulturen 1947. Lund.
- KÄLLSTRÖM, MAGNUS. 2016. *Runor och runstenar i Stockholm. I: Stockholm före Stockholm. Från äldsta tid fram till 1300* (Red. Théeden, Susanne & Zachrisson, Torun). Monografier utgivna av Stockholms stad nr. 247. Stockholmia Förlag.
- LILJENBERG, V. E. 1897. *Stockholms hamnar, kajer och broar*. Stockholm Sveriges huvudstad skildrad med anledning af Allmänna Konst- och Industriutställningen 1897. Andra delen. Stockholm.
- LING, SOFIA. 2016. *Konsten att försörja sig. Kvinnors arbete i Stockholm 1650–1750*. Monografier utgivna av Stockholms stad. Stockholmia Förlag.
- LUTTEMAN, HELENA. 1977. *Flintgods. 1700-talets mitt – 1820-talet*. Nationalmuseum.
- MEISSNER, KATJA. 2010. *Stämplade tegel i Kalmar län*. Kalmar läns museum.
- MUNTHE, L W:SON. 1920. *Stockholms befästningsfråga under nyare tiden*. Sankt Eriks årsbok 1920. Stockholm.
- MUNTHE, ARNE. 1959. *Västra Södermalm intill mitten av 1800-talet. En stadsdel och dess kyrkliga liv*. Stockholm.
- NEVÉUS, TORGNÝ. 1985. *Förord*. Historia kring Stockholm. Stockholm från förhistorisk tid till sekelskiftet. Stockholm.
- NILSSON, NILS. 1976. *Fiske. I: Arbete och redskap* (Red. Bringéus, Nils-Arvid). Materiell folkkultur på svensk landsbygd före industrialismen. Liber Läromedel, Lund.
- NYSTRÖM, BENGT. 2011. *Ulfunda Fabrique. En bortglämd keramisk verkstad i Stockholms utkant 1791–1823*. Carlssons Bokförlag.
- NYSTRÖM, BENGT. 2015. *Folkliv och pittoreska landskap. Fabrikstillverkningen ökar. Nya dekorer och modeller, ny teknik. Bruks gods och prydnadskeramik. Rörstrand, Gustavsberg, Helsingborg, Höganäs, Tillinge m. fl.* (Red. Nyström, Bengt) Keramik & Porslin i Sverige genom 7000 år. Carlssons.

- LINDORM, PER-ERIK. 1988. *Stockholm genom sju sekler*. Stockholms historia 1252–1950. Läs förlaget AB, Borås.
- O:SON NORDBERG, TORD. 1932. *Fynden vid Slussplan och den senmedeltida stadsmuren*. Samfundet Sankt Eriks årsbok 1932. Stockholm.
- O:SON NORDBERG, TORD. 1935. *Söderport och Slussen*. En skildring av slussområdets historia i anledning av slussombyggnadens invigning den 15 oktober 1935. Stockholms Stadsmuseum.
- RUNER, JOHAN. 2019. *Kvarteret Rosendal mindre*. Arkeologisk kontroll och förundersökning. Södermanland, Stockholms län, Stockholms kommun, Kvarteret Rosendal mindre, Fastigheten Södermalm 4:1, Fornlämning L2015:7789. Uppdrag Arkeologi Rapport 2019/21.
- SCHÜCK, HENRIK. 1951. *Stockholm vid 1400-talets slut*. Hugo Gebers förlag, Stockholm.
- SCHÜCK, HENRIK. 1981. *Stockholm på Bellmans tid*. (Red. Nevéus, Torgny). Historia kring Stockholm. Stockholm från förhistorisk tid till sekelskiftet. Wahlström & Widstrand.
- SELLING, GÖSTA. 1985. *Wasa och Stockholm*. Historia kring Stockholm. Stockholm från förhistorisk tid till sekelskiftet. Stockholm.
- SIGURDSSON, IRENE. 1981. *Manufakturerna i Stockholm år 1740*. Stadsvandringar 5. Stockholms stadsmuseum.
- SOLDÉUS, LARS G. 2013. *Fiskköpare, sumpskeppare och deras seglande sumpar*. Handeln med levande fisk i Stockholm och i skärgårdarna.
- SJÖBERG, URSULA. 1994. *Carl Christoffer Gjörwell 1766–1837. Byggnader och inredningar i Sverige och Finland*. Monografier utgivna av Stockholms stad 98. Stockholmia Förlag.
- STAHRE, NILS-GUSTAF, M FL. 2005. *Stockholms gatunamn*. Värnamo.
- SYLVÉN, TORSTEN & FREDLUND, JANE. 1992. *Är möbelen äkta?* ICA bokförlag. Västerås.
- SÖDERLUND, KERSTIN & HJULHAMMAR, MARCUS. 2007. *Slussen*. Stockholms stad, Slussen med angränsande vattenområden, RAÄ 103. Arkeologisk utredning 2007. Arkeologisk rapport 207:3. Stockholms stadsmuseum, Kulturmiljöenheten. Statens Maritima museer.
- SÖRENSON, ULF. 2004. *När slussvaktens pipor visslade – Slussen i litteraturen*. Slussen vid Söderström. Sankt Eriks Årsbok 2004. Uppsala.
- TEGNÉR, ANNIKA. 2015. *Blommande fajans och stramt flintgods. De första manufakturerna. Bruksgods och prydnadskeramik 1726–1820. Rörstrand, Strålsund, Marieberg, Hertonäs, Pålsjö, Växjö, Sölvesborg, Gustafsberg i Vänge, Bredsjö, Ulfsunda, Löfnäs, m. fl.* (Red. Nyström, Bengt) Keramik & Porslin i Sverige genom 7000 år. Carlssons.
- TENGDAHL, KNUT A. 1897. *Material till bedömande af hamnarbetarnes i Stockholm lefnadsförhållanden*. Skrifter utgifna af Lorenska stiftelsen. N:o 13. Stockholm.
- THOMÉE, GUSTAF. 1867. *Stockholmska promenader. Hufvudstadens historiska minnen, offentliga inrättningar, förnämsta byggnader och andra föremål, som förtjena att ses, jemte ströftåg genom Stockholms omgifningar. En handbok såväl för resande som för Stockholmsbor*.
- THUNSTRÖM, OLOF. 1932. *Slussområdets reglering*. Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1932. Stockholm.
- VON VOGEL, SIGISMUND. 1911. *Stockholms stadz härkomst och beskrivelse* (Skriven 1648 med tillägg 1650). Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1911. Stockholm.
- WÄNDESJÖ, JOHN. 2016. *Ledningsomläggning vid Slussen*. Skeppsbron, Slussplan, Kornhamnstorg, Sjöbergsplan, Södermalmstorg, Götgatan och Katarinavägen. RAÄ 103 Stockholm. Arkeologisk undersökning 2013–2015. SR 1197, 1202, 1203, 1204. Stadsmuseet rapporterar 93. Stadsmuseet.
- ÅKERHAGEN, ARNE. 2012. *Den svenska kritpipan – pipor, tillverkare och fynd*. Tobaks- & Tändsticksmuseum.

Otryckta källor

1945. *Slussplan*. Gamla stan, arkeologisk ritning, RAÄ Stockholm 103, SR 257. Stadsmuseet i Stockholm. <http://digitalastadmuseet.stockholm.se/>

PM 4. 2017. *Arkeologisk bedömning av schaktövervakning samt provgropar i Norra Järngraven samt Södra Slussplan. Kulturlager och konstruktioner från 1600- och 1700-talet*. Slussenprojektet. Schaktövervakning. PM 4. Arkeologikonsult. <http://www.slussenportalen.se/>

PM 10. 2017. *Schaktövervakning vid Karl Johans torg, Slussen, Stockholms stad. Byggnadslämningar från Södra Slaktarehuset från 1700-talets andra hälft samt Nils Ericsons slussanläggning från mitten av 1800-talet*. Slussenprojektet, Schaktövervakning. PM 10. Arkeologikonsult. <http://www.slussenportalen.se/>

PM 11. 2017. Övervakning i samband med provborrning för miljöprov på Karl Johans torg, Södra Slussplan och Sjöbergsplan. Slussenprojektet, Schaktövervakning. PM 11. Arkeologikonsult. <http://www.slussenportalen.se/>

PM 13. 2017. *Arkeologisk schaktövervakning i samband med förschaktning och markutjämning inför spontslagning på Södra Slussplan. Konstruktioner och kulturlager från 1500-talet till 1800-talet*. Schaktövervakning. PM 13. Arkeologikonsult. <http://www.slussenportalen.se/>

GRÖNWALL, ERNST. 1927. *Slussplan*. Gamla stan, arkeologiska ritningar, RAÄ Stockholm 103, SR 255. Stadsmuseet i Stockholm. <http://digitalastadmuseet.stockholm.se/>

JONSSON, LEIF. 2020. E-post 2020-10-01.

REISSEN, KERSTIN. 1973. *Kvarteret Achilles*, Gamla stan, arkeologisk rapport RAÄ Stockholm 103, SR 45. Stadsmuseet i Stockholm. Otryckt rapport. <http://digitalastadmuseet.stockholm.se/>

SALVÉN, ERIC. 1923. *Fastigheten Achilles 1*. Gamla stan, arkeologisk rapport RAÄ Stockholm 103, SR 205. Stadsmuseet i Stockholm. Otryckt rapport. <http://digitalastadmuseet.stockholm.se/>

Digitala källor

ALVIN – PLATTFORM FÖR DIGITALA SAMLINGAR OCH DIGITALISERAT KULTURARV <http://www.alvin-portal.org>

DIGITALA STADSMUSEET <http://digitalastadmuseet.stockholm.se>

DOMINO <http://www.dominospel.nu/dominons-historia>

KUNGLIGA BIBLIOTEKET, SVENSKA DAGSTIDNINGAR <https://tidningar.kb.se>

LOVERS OF BLUE AND WHITE <https://www.blueandwhite.com>

NATIONALMUSEUM <http://collection.nationalmuseum.se/eMP/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=2425&viewType=detailView>

NORDISKA MUSEET <http://smycken.nordiskamuseet.se>

PRISOMRÄKNARE FRÅN MEDELTIDEN TILL 2100 <http://historicalstatistics.org/Jamforelsepris.htm> (Edvinsson, Rodney, och Söderberg, Johan, 2011, A Consumer Price Index for Sweden 1290–2008, Review of Income and Wealth, vol. 57 (2), sid. 270–292.).

SLUSSENPORTALEN <http://www.slussenportalen.se>

STADSARKEOLOGISKT REGISTER <https://stadsarkeologisktregister.stockholm.se>

STADSARKIVET STOCKHOLMS BYGGNADSRITNINGAR <https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/stockholms-aldre-byggnadsritningar/Sok>

FASTIGHETSREGISTER 1675–1875 <https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Bildvisning/Default.aspx?app=fastighetsregister-1675-1875>

SVENSKT PORSLIN <https://svensktporcelain.se/gustavsberg-dekorer/gustavsberg-royal-scenery-1850-1866>

SVERIGES LANTBRUKSUNIVERSITET,
ARTFAKTA, SLU ARTDATABANKEN
<https://artfakta.se/artbestamning/taxon/100121>

<https://artfakta.se/artbestamning/taxon/rattus-norvegicus-206009>

SVERIGES SLÄKTFORSKARFÖRBUND. WIKI-RÖTTER
<https://wiki.rotter.se/index.php?title=M%C3%B6drahem>

Kartor

KARTA ÖVER STOCKHOLMS STAD 1670
Stockholms stad, Stockholms län
Lantmäteristyreliens arkiv, akt A99-1:12

HOLMS TOMTBOK, SÖDRA FÖRSTADEN ÖSTRA 1674
Kvarteret Stadsgården
Stockholms stadsarkiv (SSA)
<https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/bildarkiv/Egenproducerat/atlas/holm/Holms-tomtbook-1674public.pdf>

SLUSSEN, ÖVERSIKTSPLAN OCH SITUATIONSPLAN ÖVER
JÄRNVÄGSPLATSEN 1728
Nr 1 General Plan af Stora Jern Wägs Plätzen. Afmäten
Åhr 1728
Upphov: Stadsarkitekt Johan Eberhard Carlberg
Stockholmskällan
Stockholms stad, stadsingenjörskontoret
Stockholms stadsarkiv SE/SSA/0085/GS 138:32a

KARTA ÖVER STOCKHOLM 1733
General Charta öfver Stockholm med Malmarne
Åhr 1733.
Upphov: Petrus Tilleus
Stockholmskällan
Stockholms stadsarkivs kartsamling NS 442, SE/
SSA/0234/J 2 A:16 Generalcharta över Stockholm
med malmarne, Tillaeus 1733 i 12 blad (koppar-
tryck)

SITUATIONSPLAN ÖVER DELAR AV SLUSSENOMRÅDET 1763
Upphov: Stadsarkitekt Johan Eberhard Carlberg
Stockholmskällan
Stockholms stad, stadsingenjörskontoret
Stockholms stadsarkiv
SE/SSA/0085/Gamla samlingen/GS 155:21

KARTA ÖVER GAMLA STAN 1771
Grundritning över Stockholms stad nr. 1 tillika
med en del av förstäderna Norr- och Södermalm.
Upphov: Jonas Brolin
Stockholmskällan
Stockholms stadsarkiv
SE/SSA/Stockholmskartor/Brolin 1771 Karta år
över Gamla Stan

HYDROGRAFISK KARTA ÖVER SÖDRA STRÖMMEN I
STOCKHOLM 1773
Upphov: Jonas Brolin
Stockholms stadsarkiv
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Slussen_Brolin_1773.jpg#/media/File:Slussen_Brolin_1773.jpg (Public Domain)

KARTA ÖVER SLUSSENOMRÅDET 1849
Utsnitt ur "Karta öfver Catharina församling"
Upphov: Carl Jakob Küsel
Stockholms stadsarkiv
Stockholms stadsarkivs kartsamling NS 442, SE/
SSA/0234/J 2 A:51 Karta öfver Catharina församling,
Küsel 1849 (utsnitt)

ATLAS ÖFVER STOCKHOLM 1885
Kartblad 5
Upphov: A. R. Lundgren, Herman Markman
Stockholms stadsarkiv
Stockholms stadsarkivs kartsamling NS 442, SE/
SSA/0234/J 4 A:12 Atlas öfver Stockholm upprättad
och utgifven af A. R. Lundgren år 1885, (Karta i 13
blad) Kartblad 5

Bilder från Stockholmskällan

UTSIKT ÖVER STOCKHOLM FRÅN ÖSTER, GJORD TILL
DROTTNING KRISTINAS KRÖNING 1650

Konstnär: Wolfgang Hartmann

Skapad: 1650

Objekt ID: Stockholms stadsmuseum, inventarie-
nummer SSM 503124

RÖDA SLUSSEN

Konstnär: Anders Holm

Skapad: 1780

Objekt ID: Stockholms stadsmuseum,
inventarienummer SSM 4526

Bilder från Digitala Stadsmuseet

KAKEL FRÅN FJÄLLGATAN 8

Fotograf: Thomas Wester

Skapad: -

Objekt ID: Stockholms stadsmuseum,
inventarienummer SSM_93_0_10434208

BLADKAKEL FRÅN KOLONNKAKELUGN

Fotograf: Okänd

Skapad: -

Objekt ID: Stockholms stadsmuseum,
inventarienummer SSM_46831_0_10439137

RÄTTJAKT PÅ EN BAKGÅRD PÅ NORRMALM

Fotograf: Okänd

Skapad: 1900–1909

Objekt ID: Stockholms stadsmuseum,
SSMF044688

KARL JOHANS BASAR VID KARL JOHANS TORG

Fotograf: Larsson Ateljé

Skapad: 1916

Objekt ID: Stockholms stadsmuseum,
SSMC000979

KARL JOHANS BASAR VID KARL JOHANS TORG.

SÖDERSTRÖM FRÅN ÖSTER

Fotograf: Larsson Ateljé

Skapad: 1916

Objekt ID: Stockholms stadsmuseum,
SSMC000981

Översiktsbild med lämningar från norra passagebron i förgrunden. Foto från söder.

Inom undersökningsytan fanns rester av många sentida konstruktioner. Här exemplifierat av ett fundament till en betongpelare som ingått i 1930-talets trafikapparat.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Arkeologikonsults projektnummer:	2017:3068
Länsstyrelsens diarienummer:	43111-14486-2017
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2017-05-03
Uppdragsgivare:	Länsstyrelsen i Stockholms län
Företagare:	Exploateringskontoret, Stockholms stad
Län:	Stockholm
Landskap:	Uppland
Kommun:	Stockholms kommun
Socken:	Stockholms stad
Fastighetsbeteckning:	–
Lämningsnummer:	L2015:7789 Stadslager
RAÄ-nummer:	Stockholm 103:1
Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning
Undersökningsområdets storlek:	Cirka 1 300 m ²
Utförandetid:	8 mars 2017 – 15 juni 2017
Koordinatsystem:	SWEREF99 1800
Höjdsystem:	RH 00
Projektledare:	Michel Carlsson
Biträdande projektledare:	Cecilia Lindblom
Fältarbetsledare:	Josefine Låås, Fredrik Lundström och Mikael Bertheau
Fältarkeologer:	Mikael Bertheau, Tove Björk, Cecilia Lindblom, Linda Lindvall, Fredrik Lundström, Josefine Låås, Peter Sillén och Lena Sundin.
Projektanställda fältarkeologer:	Björn Carlson, Elin Engström, Sverker Holmqvist, Johan Karlsson, Jonna Lundahl, Philip Tonemar och Petra Öjhage.
Rapportansvariga:	Michel Carlsson, Cecilia Lindblom och Josefine Låås

Planer och layout:	Medea Nyström Huuva
Fyndfoto:	Kenneth Svensson
Byggnadsdokumentation:	Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm
Keramikanalys:	Mikael Johansson, Stadsmuseet i Stockholm
Kakelanalys:	Philip Tonemar, Arkeologikonsult
Glasanalys:	Georg Haggrén, Helsingfors universitet, Finland
Kritpipsanalys:	Arne Åkerhagen
Osteologisk analys:	Tove Björk och Agneta Flood, Arkeologikonsult
Arkeobotanisk analys:	Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult
Dendrokronologisk analys:	Hans Linderson, Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, Lunds univeritet
Föremålskonservering:	Studio Västsvensk Konservering, Västra Götalandsregionen, Västarvet, Göteborg
Fynd:	Fynden tillförs Stadsmuseet i Stockholm. Ett antal föremål har kasserats efter registrering. Vilka framgår av fyndlistan, bilaga 11–13.

BILAGOR

- Bilaga 1. Glasanalys – Georg Haggrén, Helsingfors universitet, Finland
- Bilaga 2. Kakelanalys – Philip Tonemar, Arkeologikonsult
- Bilaga 3. Arkeobotanisk analys – Stefan Gustavsson, Arkeologikonsult
- Bilaga 4. Arkivuppgifter, sammanställning – Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm
- Bilaga 5. Byggnadsarkeologisk dokumentation – Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm
- Bilaga 6. Kontexttabell

DIGITALA BILAGOR

- Bilaga 7. Kritpipsanalys – Arne Åkerhagen
- Bilaga 8. Dendrokronologisk analys – Hans Linderson, Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, Lunds univeritet
- Bilaga 9. Konserveringsrapport – Studio Västsvensk Konservering, Västra Götalandsregionen, Västarvet, Göteborg
- Bilaga 10. Gruppmatriser
- Bilaga 11. Osteologisk sammanställning – Tove Björk och Agneta Flood, Arkeologikonsult
- Bilaga 12. Fyndlista för glas – Georg Haggrén, Helsingfors universitet, Finland
- Bilaga 13. Fyndlista för keramik – Mikael Johansson, Stadsmuseet i Stockholm
- Bilaga 14. Fyndlista för övriga fynd

BILAGA 1

GLASANALYS

GEORG HAGGRÉN
HELSINGFORS UNIVERSITET, FINLAND

Glasanalys

Introduktion

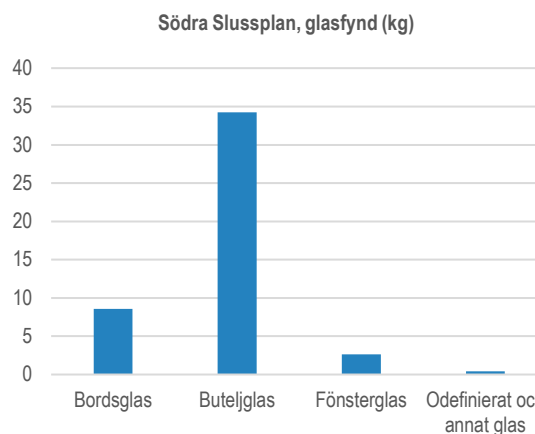
De arkeologiska undersökningarna vid Södra Slussplan 2017 resulterade i ett mycket stort antal glasfynd som blev analyserade år 2019. Analysen, som först och främst är typologisk, utgör en del i den systematiska glasanalys som ingår i arkeologikon-sults Slussenprojekt vilket påbörjades 2013 med undersökningarna på Södermalmstorg (2013-2015). Glasfynden har identifierats och daterats innan någon fasdatering har använts. Först i efterhand har glasanalysen jämförts med den upprättade fasindelningen för undersökningen och därefter har i enstaka fall typologiska dateringar omarbetats.

Glas hör till de vanligaste fyndkategorierna på stadsutgrävningar men har före 2010-talet endast undantagsvis analyserats i detalj. Det gäller även Stockholm där man tidigare har tillvaratagits omfattande fyndmaterial från bland annat undersökningarna på Helgendsholmen och kvarteret Svalan på Norrmalm. En översikt över glasfynd från staden har tidigare publicerats av Lars G. Henricson¹ och för några år sedan gjordes en mindre analys av glasfynden från undersökningarna i kvarteret Mercurius i Gamla Stan.²

Från undersökningarna på Södra Slussplan tillvaratogs sammanlagt 46 kg glas. Knappt 9 kg av materialet har analyserats i detalj medan resten eller dryga 37 kg endast har basregistrerats. Tre fjärdedelar av hela materialet bestod av buteljglas (74,7 %). Bordsglasets andel var en knapp femtedel (18,8 %) medan fönsterglasets andel endast uppgick till 5,7 %. Specialanalysen har fokuserats till bordsglas och en del buteljglas. Fönsterglas, majoriteten av buteljglas och en del modernt bordsglas har lämnats utanför närmare analyser.

	Fyndposter	Bordsglas	Buteljglas	Fönsterglas	Odefinierat och annat glas	Totalt
Basregistrerade	389 st (53 %)	0,71 (8 %)	33,37 (97 %)	2,62 (100 %)	0,41 (95 %)	37,11 (81 %)
Specialregistrerade	346 st (47 %)	7,88 (92 %)	1,01 (3 %)	0,01 (0 %)	0,01 (5 %)	8,9 (19 %)
	735	8,59	34,38	2,63	0,42	46,01

Figur 2. Basregistrerade och specialregistrerade glasfynd från Södra Slussplan.

Figur 1. Fördelningen av olika glaskategorier från Södra Slussplan baserat på vikt.

De specialregistrerade fynden består av 8,9 kg glas vilket är 19 % av glasfyndens totalvikt. Det är frågan om 346 av totalt 735 fyndposter. De specialregistrerade glasposterna har ett fyndnummer, där det tredje numret ”1” (GlasId) visar att det är frågan om glasfynd (t.ex. 2562:12471:1:3). I specialregistreringen ingick 7,88 kg bordsglas och 1,01 kg buteljglas samt ett par fragment av både fönsterglas och hushållsglas.

Majoriteten av glasfynden är från slutet av 1700-talet och 1800-talet. Utöver dessa finns ett antal fynd från första hälften av 1700-talet och enstaka fynd som kan dateras till 1600-talet.

Fynd från 1600-talet och början av 1700-talet

Fragment av en bägare, en kurbitskaraff och en flaska från senare delen 1600-talet utgör de äldsta glasfynden från Södra Slussplan. De är alla från en kontext daterad till perioden 1637–1698. Ett mynningsfragment är från en blå bägare där bukens övre del har varit täckt med en smal kringlöpande glastråd.³ Dessutom har bägarens mynningskant varit prydd med en smal opakvit tråd. Bägaren är tysk eller mest sannolikt nederländsk import från första hälften eller mitten av 1600-talet.⁴ I samma lager hittades en bukskärva från en brun kurbitskaraff⁵ och en ljusturkos flaska⁶ med en veckad eller peparkaksformig genomskäring. Alla tre är typiska glaskärl för denna period. Flaskan har paralleller från bland annat Södermalmstorg och Smedsudden i Stockholm.⁷

En handfull andra fragment hör till tidiga vinglas från 1600-talet eller början av 1700-talet. Två av dem är från korta men kraftigt profilerade ben av förmodligen böhmiska vinglas från 1600-talet.⁸ De är båda av färglöst men lite grönaktigt glas. Fragment av liknande vinglas med ihåligt balusterformigt ben har hittats i bland annat Kalmar och Köpenhamn.⁹ Ett tredje tidigt benfragment är däremot massivt och mindre kraftigt profilerat.¹⁰ Ett fragment från en vid fot med en omvikt kant och en diameter av cirka 110 mm är från ett fint vinglas i venetiansk stil från 1600-talet – eller från en rund fönsterglasruta av hög kvalitet.¹¹

Bland de äldre fynden finns även ett bottenfragment från en bägare av närmast färglöst men lite grönaktigt glas.¹² Kring bottenkanten löper ett veckat glasband vilket är typiskt för enkla bägare från 1600-talets senare del eller början av 1700-talet.¹³

Färgade dricksglas och vinglas från 1700-talets första hälft

En spännande grupp bland fynden från Södra Slussplan består av fragment av ett dussin vinglas som är tillverkade av ljust färgat glas i stället för den mer eller mindre färglösa glasmassa som är karakteristisk för 1700-tals bordsglas. Tre av fragmenten är grönaktiga,¹⁴ två ljusgulgröna,¹⁵ en ljus brunvio-

lett¹⁶ och de återstående gulaktiga.¹⁷ Majoriteten av dessa fragment är inte nämnvärt påverkad av irisering. Samtliga benfragment är ihåliga och fotkanten har alltid varit omvikt nedåt. På det här sättet har man fått fram en luftspalt som är utmärkande för 1700-talets vinglas. Fotens diameter har varierat mellan 50 och 60 mm. Benet har haft en bred knapp i dess övre ända medan buken alltid synes ha varit konisk. Några av dessa vinglas har hittats i kontexter daterade till första delen av 1700-talet, medan de flesta är från kontexter från senare delen av århundradet. Formen på dessa vinglas har närmaste paralleller från första hälften av 1700-talet. I dagens läge är ursprunget för dessa glas oklart emedan det verkar fattas identiska paralleller i tillgänglig litteratur.

Fragment av ett dussin ljust färgade dricksglas utgör en direkt parallell till de färgade vinglasen. Sju av dricksglasfragmenten är gulaktiga,¹⁸ två är violettaktiga,¹⁹ en grönaktig,²⁰ och en gulbrunaktig.²¹ Bottendiametern på dessa dricksglas varierar mellan 45 och 80 mm.

Bordsglas från senare hälften av 1700-talet och 1800-talet

Majoriteten av vinglasen från Södra Slussplan är från tiden cirka 1830–1870 där en fot med tjocka raka kanter är utmärkande för dessa vinglas. Endast åtta fragment av färglösa fotkanter har en nedåt omvikt kant med en luftspalt som är typisk för 1700-talet. Antalet vinglasfragment med raka fotkanter av 1800-tals typ är 66 stycken. Diametern på de äldre vinglasen varierar mellan 60–95 mm, medan diametern på vinglasen med raka kanter är avsevärt mindre, 48–71 mm. I sju fall från mitten av 1800-talet har den annars raka fotkanten ett steg eller en trappa närmast kanten.²²

Det mest populära vinglas under senare delen av 1700-talet och i början av 1800-talet var spetsglas. Ett typiskt spetsglas hade en konisk kupa på ett uppåt tjocknande ben som var antingen massivt eller ihåligt. Spetsglas med ihåligt ben var populära framförallt under 1700-talet. Ätminstone i Norge kallades denna variant med namnet *nøgne jumfru*, naken jungfru. På Södra Slussplan hittades fragment av över 40 spetsglas. Endast sex av dem är fragment

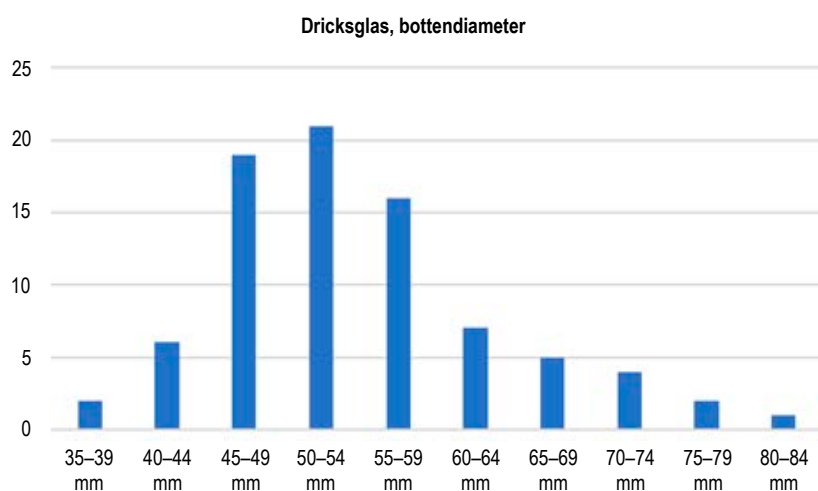
av ihåliga ben medan antalet fragment av massiva ben är 28 eller nästan fem gånger större. De äldre spetsglasen har en fot med nedåtvikt kant med en luftspalt medan senare varianter från 1800-talet har en rak fotkant. I fyndmaterialet finns ett par mycket stora fragment av den yngre modellen²³ medan 1700-tals-spetsglasen är mera fragmentariska. I princip var spetsglas ett vinglas men i praktiken använde man dem ofta redan under 1700-talet även när man drack brännvin. De mindre varianterna av spetsglas från 1800-talet var framförallt brännvinsglas, som ofta kallades för pinnar.²⁴ I slutet av 1700-talet blev en ny ursprungligen engelsk vinglasmodell med ett rakt ben och äggformig kupa populär. Några korta benfragment som har identifierats som fragment av spetsglas kan eventuellt vara delar av denna senare typ av vinglas.²⁵

Under 1800-talets andra fjärdedel (1825-1850) började man tillverka vinglas med på mitten insvängd kupa. Modellen kallades med *balance*. Glasets smala ben var prytt med en knapp.²⁶ Från Södra Slussplan finns stora fragment av två balanceglas.²⁷

Små starkvinglas med en knapp mitt på ett rakt ben blev populära på 1830-talet och höll sin position ända in på 1880-talet. Framförallt från 1840-talet till 1870-talet tillverkades de i stort antal vid flera svenska glasbruk. Vad gäller formgivning var buken konisk och dess nedre del oftast dekorerad med formblåsta vertikala räfflor.²⁸ Från Södra Slussplan hittades fragment av minst 24 starkvinglas.

Antalet dricksglasfragment är nästan 120 varav 84 är bottenfragment av olika glas. Majoriteten av dessa glas har varit lätt koniska. Deras bottendiameter varierar mellan 35-80 mm, medan mynningsdiametern har varit mellan 50-115 mm. Det höga antalet bottenfragment erbjuder en möjlighet att jämföra deras storlek. Cirka 70 % av glasen har haft en bottendiameter emellan 45-60 mm. (figur 3). De ljusstfärgade glasen oräknade är nästan samtliga dricksglas från perioden 1750-1850. Majoriteten av dessa dricksglas är tillverkade vid inhemska glasbruk. Det är framförallt frågan om vattenglas och vad gäller de större volymerna också ölglas. Att dricka mineralvatten blev populärt under 1700-talet, vilket medförde en växande förfrågan efter dricksglas.²⁹ Som arkeologiska fynd är äldre släta dricksglas vanliga men i museisamlingar är de mycket sällsynta. Där finns nästan bara finare exempel med olika slags dekorer. De enklaste glasen har man inte bevarat utan de har vanligen slängts bort.

Under 1700-talet och början av 1800-talet var majoriteten av dricksglasen släta, men under perioden 1825-1875 blev glas med nedre delen dekorerade med en vertikal räffeldekorerad mycket populära. I botten av dessa räfflade dricksglas fanns nästan alltid en stor formbläst stjärna.³⁰ Från Södra Slussplan hittades fragment av 27 dricksglas av den här typen. Med ett par tolvuddiga undantag är stjärnan i dessa glas alltid åttauddig.

Figur 3. Bottendiametern på dricksglas från 1700-talets andra hälft och 1800-talet.

Öl drack man också från stop av glas. Bland fynden förekommer handtag från två stop. Det ena är från en 1700-tals kontext,³¹ det andra är daterat till 1800-talet.³²

På 1700-talet och första hälften av 1800-talet dracks brännvin framförallt från små snapsglas, så kallade supkoppar. Bland fynden från Södra Slussplan finns endast tre bottenfragment av supkoppar, två av dem med en massiv fot typisk för tiden cirka 1740–1830.³³ Små punschglas av 1700-tals typ fattas helt bland fynden. Däremot finns där två enkla mynningsfragment av färglösa glasskålar,³⁴ vilka har främst använts som serveringskärl.

Under 1700-talet och 1800-talet var det finaste bordsglasets ofta ”ritat” eller graverat som man nu förtiden kallar denna dekoreringsmetod. I museisamlingar finns det rikligt med graverat äldre glas men bland arkeologiska fyndmaterial är det inte alldeles vanligt. Från Södra Slussplan hittades ett tiotal dricksglas- och vinglasfragment med graverad eller slipad dekor. Två av dem är från vinglas med en relativt grov växtornamentik, vilken är typisk för böhmiskt och schlesiskt 1700-tals glas.³⁵ En del bordsglas var dekorerat med målad dekor, men bland fyndmaterialet från Södra Slussplan finns endast ett fragment av ett vinglas som har varit prytt med blå, gul och vit emalj.³⁶

Under gustaviansk tid och empiretiden var bladbård, girlander, rankor och dekorband typiska dekorelement som graverades på olika glaskärl.³⁷ I slutet av 1700-talet var dessa band ofta kompletterade med små graverade stjärnor som på ett av dricksglasfragmenten från Södra Slussplan.³⁸

Karaffen blev ett vanligt serveringskärl bland bordsglasets på 1600- och 1700-talet. Bägare, dricksglas och vinglas hade man ofta flera av men före 1800-talet hade man sällan fler än en karaff i hushållet. Detta avspeglas till exempel i fyndmaterialet från kvarteret Gesällen i Kalmar.³⁹ På Södra Slussplan framkom fragment av cirka tio karaffer. Det äldsta av dem var från en brun kurbitskaraff från 1600-talet⁴⁰ medan resten hittades i 1800-tals kontexter. Ett fragment kommer från en ljusblå kurbitskaraff⁴¹ medan resten kommer från färglösa karaffer, ofta dekorerade med graving eller slipning. Karaffer var typiska serveringskärl och därför ofta dekorerade. På 1800-talet

var kärlets nedre del ofta facett- eller olivslipad.⁴² I slutet av 1700-talet och i början 1800-talet var dessa karaffer ofta dekorerade med en horisontal bård och ett antal små stjärnor.⁴³ Bland fynden finns också ett antal glaspesthärjade fragment från en 1800-tals karaff med olivslipad dekor.⁴⁴ Kring mitten av 1800-talet blev karaffer med en formblåst dekor bestående av räfflor på kärlets nedre del och en stjärna i botten vanliga.⁴⁵ Dessa karaffer hör till samma servis med dricks- och starkvinglas med motsvarande dekor. Bland karaff-fynden finns även en propp tillverkad av pressglas från mitten eller senare delen av 1800-talet.⁴⁶

Buteljglas

Majoriteten av buteljglaset har inte undergått en närmare analys utan har endast basregistrerats. Också det basregistrerade materialet har dock översiktligt granskats i samband med glasanalysen. Vissa typer av flaskor har utvalts till specialregistrering. Detta gäller 1600-tals flaskor, medicin- och parfymflaskor, sigillflaskor och färglösa schatullflaskor samt en fickplunta från tidigt 1800-tal. En del av medicin- och schatullflaskorna har endast basregistrerats.

Majoriteten av buteljglaset bestod av fragment av öl- och vinflaskor från slutet av 1700-talet och framförallt från 1800-talet. Ett något äldre undantag är en flaskhals med en hög mynningsring från förra delen av 1700-talet.⁴⁷ En annan flaskhals med en smal mynning och en ovanligt tjock regalin är troligen från en flaska i vilken man har importerat någon främmande dryck.⁴⁸ Regalinen på en av ölflaskorna⁴⁹ från sekelskiftet 1800 pekar på en tillverkningsort i Norge.⁵⁰

Platta fickpluntor som man lätt kunde bära med sig var inte ovanliga under senare delen av 1700-talet och 1800-talet. De tillverkades i stora antal vid inhemska bruk. Från Södra Slussplan tillvaratogs två bottenfragment från gröna fickpluntor. Det ena är från en vanlig plunta prydd med räfflor,⁵¹ men det andra är från en ovanligare flaska vars buk har varit helt täckt med stora runda pärlor (diam. 6 mm).⁵²

På 1700-talet blev små medicinflaskor och -glasburkar vardagliga ting och på 1800-talet var de ännu vanligare. Bland fynden finns nästan 40 fragment av

mestadels gröna burkar och flaskor. Förmodligen är de flesta producerade vid olika svenska glasbruk. Ett enstaka mynningsfragment från en liten parfymflaska hör ihop med dessa medicinkärl.⁵³ Ett mindre antal parfymflaskor påträffas ofta på stadsutgrävningar i 1800-tals miljöer men i samband med undersökningarna vid Slussen hittades en ovanligt stor grupp av dem i kvarteret Ormen på Södermalm.⁵⁴

Schatullflaskor

Under en trehundraårig period med början i sent 1500-tal var schatullflaskorna bland de vanligaste buteljerna. Kantiga schatullflaskor var behändiga inte minst när man reste och flaskorna var skyddade i sitt schatull. Längre var schatullflaskorna nästan alltid av mer eller mindre grönt glas men på 1700-talet blev färglösa kantiga flaskor allt mera populära. Ofärgade kantiga flaskor användes inte bara som förvaringsförpackningar utan också som serveringskärl. Ofta dekorerades de med emaljfärger, gravering eller slipning.

På Södra Slussplan hittades fragment av nästan tjugo schatullflaskor. Majoriteten av dem är från slutet av 1700-talet eller från 1800-talet, vilket förklarar varför bara fyra av flaskorna har varit av grönt glas. Ett större antal fragment är från en eller flera flaskor dekorerade med gravering. Flaskornas buk har dekorerats med geometriska mönster som kompletterats med enkla växtmotiv.⁵⁵ Dekoren är främmande för svenska bruk men har paralleller i Böhmen och Tyskland.

Sigillflaskor

Under 1700-talet och tidigt 1800-tal producerades tusentals sigillflaskor vid glasbruken i Sverige. Bland fynden från Södra Slussplan finns tio svenska flasksigill från 1700-talet eller början av 1800-talet. De är alla från flaskor tillverkade i grönt eller brunt glas. I Sverige var det vanligast att glasbrukets namn eller en förkortning av det stod på sigillen. Fem sigillfynd är från flaskor tillverkade vid Björknäs glasbruk på Värmdön strax utanför Stockholm. Bruket grundades år 1736 men lades ned inte minst för brännvedsbristens skull år 1787. Björknäs var känd för sin omfattande produktion av flaskor och buteljer av vilka en stor del var stämplade. Redan i brukets privilegiebrev från januari 1736 nämndes stämplade produkter. Enligt brevet erhöll Björknäs produkter frihet för erläggandet av lilla tull eller landtull *”såframt de med Fabriquens stämpel och pass äro försedde”*.⁵⁶

På ett av sigillen från Södra Slussplan står texten ”1/3 KANS BIÖRK-NÄS” vilket betyder att det är från en flaska som rymde en tredjedels kanna vilket motsvarar cirka 0,87 liter.⁵⁷ Två slarvigt stämplade Björknäs-sigill är troligen från liknande buteljer.⁵⁸ Alla tre sigill är stämplade med en stamp som har haft en diameter av 25 mm. På två andra sigill står det ”2/3 Stop. BIÖRK-NÄS”.⁵⁹ Texterna på dessa två sigill är identiska, men små detaljer visar att de är tryckta med två olika sigillstamper. De båda har haft en diameter av 30 mm. Dessa två senare flaskor har rymt två tredjedels stop, vilket även det motsvarar cirka 0,87 liter. I praktiken har alla fem flaskor varit lika stora. I början av 1740-talet tillverkade man vid Björknäs årligen cirka 100 000 buteljer och flaskor av vilka 80 % var av just denna storlek.⁶⁰

Sigillflaskor tillverkade vid Björknäs har varit mycket talrika i Stockholm vilket syns i det arkeologiska fyndmaterialet. Under tunnelbaneutgrävningarna på 1950-talet tillvaratog man inte mindre än 23 flaskor eller sigill med texten BIÖRKNÄS.⁶¹ I kvarteret Ormen vid Slussen hittades tre Björknäs-sigill.⁶²

Sigillflaskor är kända inte bara från Björknäs utan också från flera andra svenska 1700-tals glasbruk. Inte minst flaskor som bär de norrländska brukens sigill har varit vanliga i Stockholm. Också bland fynden från Södra Slussplan är hälften av glassigill från flaskor tillverkade i det skogsrika Norrland. På ett av dem står under en krona och inom en smal pärlkrans: ”SAND. Ö”. Sigillet har suttit på skuldran av en cylindrisk flaska tillverkad vid Sandö glasbruk i Ångermanland. Ett stort bottenfragment från förmodligen samma flaska hittades tillsammans med sigillet.⁶³ På flaskbotten syns spår av fyra små piggar som varit i formens botten. Cylindriska flaskor tillverkades med hjälp av den här typen av formar i slutet av 1700-talet och under tidigt 1800-tal. Sandö bruk grundades år 1751 och dess verksamhet fortsatte ända till 1920-talet. Produktionen av sigillflaskor upphörde dock redan i början av 1800-talet.⁶⁴

Ett annat sigill är från en flaska tillverkad vid Strömbäckens bruk utanför Umeå.⁶⁵ På sigillet står: ”1.3 KANS SBGB”. Bruket grundades år 1773 på samma plats där Ströms glasbruk något tidigare varit i drift. Bruket hade en egen försäljningsbod vid Skeppsbron i Gamla Stan inte långt ifrån Södra Slussplan.⁶⁶ På

två andra sigill från 1/3 kans flaskor finns bokstäverna ”S:B”⁶⁷ och på ett tredje ”1/3 S:G:B: KANA”.⁶⁸ Det finns flera alternativa bruk av vilka framförallt Sandö och Strömbäck är kända för en omfattande produktion av sigillflaskor. Två enkla SB-stämplarna är stilistiskt så nära det ovanbeskrivna SBGB-sigillet att SB måste stå för en förkortning av Strömbäck. SGB-sigillet är däremot något annorlunda och dess tillverkningsort förblir ännu oklar. Både Sandö- och SB-sigill har hittats också från kvarteret Ormen på Slussen.⁶⁹

Annat glas

Under senare delen av 1700-talet tillverkade de svenska glasbruken mer och mer hushållsglas. Glas var ett material som var lätt att diska rent vilket medförde att det passade väl för förvar av olika slags livsmedel, inte minst mjölkprodukter. Burkar och fat blev allt mer vanliga men bland fynden från Södra Slussplan syns detta inte. Därifrån tillvaratogs fragment av ett enda filfat⁷⁰ och en stor burk i grönt glas.⁷¹ Annars lyser fragment av stora burkar med sin frånvaro.

Av annat glas finns bara enstaka fragment i fyndmaterialet. Kanske det mest spännande av dem är ett helt urglas från ett fickur från 1700-talet.⁷² I det basregistrerade materialet finns ett tiotal fragment av ljusmanschetter från mitten eller senare delen av 1800-talet. De är uddkantiga, dekorerade med ett pressat mönster och har en planslipad botten. Dessa ting är av pressglas vilket är en metod som under 1800-talets andra fjärdedel introducerades i Sverige. I praktiken kom pressglasproduktionen i gång först på 1840-talet. År 1844 presenterade Kosta och Reijmyre bruk sitt nya pressglas på industriutställningen i Stockholm.⁷³ Ljusmanschetter från kontexter daterade till tiden 1800–1846 kan vara bland de äldsta svenska pressglasprodukterna.⁷⁴

Diskussion och sammanfattning

Glasfynd från Södra Slussplan består av tre grupper som kronologiskt följer varandra: 1600-, 1700- och 1800-tals fynd.

Ett litet antal fynd är från 1600-talet. Årminstone en blå bägare dekorerad med tunna glastrådar är från mitten av århundradet.

Den följande gruppen består av ett begränsat antal fynd från förra hälften eller mitten av 1700-talet. Där finns vid sidan av vanligt bordsglas och buteljfragment en intressant grupp av ljust färgade dricks- och vinglas. Det är frågan om gulaktiga, grönaktiga och violett färgade kärl av förhållandevis hög kvalitet. Vid sidan av dem finns det andra typiska 1700-talsglas såsom spetsglas och ett par supglas. Dessutom finns där en del buteljglas från 1700-talet. Bland dem finns tio stycken sigill från flaskor tillverkade i Björknäs, Sandö och Strömbäcks glasbruk.

Den stora majoriteten av glasfynden är från 1800-talet och framförallt från dess första hälft och årtionden kring mitten av seklet. Det stora antalet dricksglas och vinglas är anmärkningsvärt. En del av dem representerar släta variationer medan en stor grupp består av dricksglas och starkvinglas med en markant räffeldecor i kärlets nedre del. Vad gäller dricksglasen har dekorationen kompletterats med en stor stjärna mitt i botten. Det är förmodligen frågan om glasserviser där det även har ingått karaffer dekorerade på samma sätt.

Den stora majoriteten av buteljglasen består av fragment av öl- och vinflaskor från 1800-talet och är samtida med den stora mängden bordsglas som påträffades vid undersökningen. Under senare delen av 1700-talet och på 1800-talet var dagens Södra Slussplan känd som ett livligt gatustråk med Gröna gången. Längs Gröna Gången fanns handlarnas bodar och kojor men troligen också krogar och andra utskänkningsställen. En stor mängd av både bords- och buteljglas har hamnat i marken och är ett fyndmaterial som vittnar om dessa aktiviteter. Det samma gör fragmenten av ljusmanschetter i pressglas från mitten av 1800-talet.

Noter

- 1 Henricson 2002.
- 2 Carlsson & Svensson 2015.
- 3 F:2589:14002:1:1
- 4 Haggrén et al 2020, 198–199; Henkes 1994, 155.
- 5 F:2589:14002:1:2
- 6 F:2589:14002:1:3
- 7 Haggrén 2019, 7; Henricson 2002, 231.
- 8 2383:7718:1:1; F:2576:7931:1:2
- 9 Haggrén 2015, 249–250.
- 10 F:2576:7931:1:2
- 11 F:2355:162:1:4
- 12 F:2576:7931:1:1
- 13 Jfr. Haggrén 2015, 245, 252.
- 14 F:2355:162:1:1-2; F:2406:2115:1:1
- 15 F:2355:162:1:3; F:2360:353:1:1
- 16 F:2519:5729:1:2
- 17 F:2360:353:1:2; F:2542:6650:1:1; F:2564:7924:1:1;
F:2683:12092:1:1; F:2541:6769:1-2;
F:10000:8282:1:1
- 18 F:2355:162:1:5-6; F:2360:353:1:3-4;
F:2527:5749:1:1; F:2541:6769:1:3;
F:2564:7924:1:2-3
- 19 2483:7719:1:2; F:10000:8282:1:2
- 20 F:2355:162:1:7
- 21 F:2365:475:1:1
- 22 T.ex. F:2591:8901:1:2
- 23 T.ex. F:2381:936:1:1; F:2591:8901:1-2
- 24 Hermelin & Welander 1986, 200–205; Polak 1969,
102.
- 25 Anderbjörk & Nisbeth 1968, 58.
- 26 Steenberg 1953, 32.
- 27 F:2531:5877:1:8; F:2540:8895:1:7
- 28 Jfr. t. ex. Steenberg 1953, 33.
- 29 Haggrén 2014, 42–44; idem 2015, 253–254.
- 30 T.ex. F:2540:8895:1:12
- 31 F:2543:6864:1:29
- 32 F:2564:7924:1:6
- 33 F:2540:8895:1:22; F:2562:12471:1:1;
F:2591:8901:1:24. Jfr. Haggrén 2015, 252–253.
- 34 F:2591:11884:1:2; F:2591:12156:1:2
- 35 F:2410:4479:1:1; F:2466:3735:1:1
- 36 F:2381:2397:1:1
- 37 T.ex. F:2381:2775:1:6; F:2495:5081:1:2;
F:2543:6864:1:11; F:2579:11781:1:3
- 38 F:2351:1050:1:3. Se t.ex. Seitz 1936, 179–180.
- 39 Haggrén 2015, 257.
- 40 F:2589:14002:1:2
- 41 F:2515:5730:1:3
- 42 T.ex. F:2386:1670:1:2
- 43 T.ex. F:2351:53:1:3; F:2386:1673:1:3
- 44 F:2386:1673:1:4
- 45 F:2381:2397:1:15
- 46 F:2543:6864:6
- 47 F:10000:8282:6
- 48 F:2571:199:3
- 49 F:2529:5845:18
- 50 Jfr. Haggrén 2016, 38–39.
- 51 F:2689:12107:3
- 52 F:2591:8901:1:41
- 53 F:2410:4479:1:7
- 54 Haggrén 2020, 129–137.
- 55 F:2351:53:1:1; F:2351:56:1:1; F:2351:2118:1:1;
F:2406:2115:1:2
- 56 Nisbeth 1972, 28.
- 57 F:2495:5081:1:11
- 58 F:2408:2464:1:4; F:2410:4479:1:8
- 59 F:2383:7719:1:1; F:2560:159:1:1
- 60 F:2408:2466:1:4; F:2487:5145:1:1
- 61 Hansson 1960, 186.
- 62 Haggrén 2020.
- 63 F:2495:4876:1:11
- 64 Fågelberg 1968.
- 65 F:2381:936:1:7
- 66 Nisbeth 1971, 140–142
- 67 F:2410:4479:1:8; F:2495:5081:1:9
- 68 F:2495:5081:1:10
- 69 Haggrén 2020, 131–137.
- 70 F:2408:2464:1:1
- 71 F:2591:11006:1:21
- 72 F:2562:12471:1:3
- 73 Anderbjörk & Nisbeth 1968, 75–80; Hermelin &
Welander 1986, 146.
- 74 F:2591:8901:9–10; F:2591:10967:3;
F:2591:12718:3

Källor

Litteratur

- ANDERBJÖRK, JAN-ERIK & ÅKE NISBETH. 1968. *Gammalt glas*. ICA-förlaget. Västerås.
- CARLSSON, MICHEL & KENNETH SVENSSON. 2015. *Livet längs en bakgata i Stockholm 1250–1759. Om utgrävningarna i kvarteret Mercurius*. Rapporter från Arkeologikonsult 2015:2557. Stockholm.
- FÄGELBERG, TORBJÖRN. 1968. *Sandö glasbruk 1751–1928*. Sundsvall.
- HAGGRÉN, GEORG. 2014. *Espoon terveyslähde – Esbo hälsobrunn*. Espoon kaupunginmuseo – Esbo stads-museum. Espoo.
- HAGGRÉN, GEORG. 2015. Glasfynden från kv Gesällen. Göran Tagesson (red.). *Kvarteret Gesällen 4 och 25 samt del av Kvarnholmen 2:2*. Arkeologisk undersökning. UV Rapport 2014:93. Stockholm, s. 242–266.
- HAGGRÉN, GEORG. 2016. Glass Finds Report. Appendix 8 (55 pages). In Stuart Whatley, Camilla Haarby Hansen & Rachel Morgan: *Gammel Strand. Metro Cityring Project. KBM 3828, Strand Kvarter, Københavns Sogn, Sokkelund Herred, Københavns Amt, Slots- og Kulturstyrelsen* j.nr.: 2010-7.24.02/ KBM-0013. Museum of Copenhagen. Copenhagen.
- HAGGRÉN, GEORG. 2019. Glasanalys. Bilaga 1 i Michel Carlsson & Kenneth Svensson: *In fundo dicto suthræmalm iam de nouo constructum...* Arkeologisk dokumentation av bebyggelsen i den nya medeltida stadsdelen på Södermalm. Slussenprojektet 1. Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2746. Arkeologikonsult, Upplands Väsby.
- HAGGRÉN, GEORG. 2020. Glasanalys. Bilaga 1 i Michel Carlsson: *Kvarteret Ormen. ...aldrig har storstadens elände trätt mig mer påtagligt och ohöjlt till mötes, än just här* – Arkeologi och människor i kvarteren Ormen och Glasbruket Större på Södermalm. Lämnningar från tidigt 1600-tal till 1910-talet. Stockholm 103:1, L2015:7789, Stockholms stad och kommun, Stockholms län. Slussenprojektet 2. Rapporter från Arkeologikonsult 2020:3039.
- HAGGRÉN, GEORG, STUART WHATLEY & HANNA DAHLSTRÖM. Medieval and Early Modern Utility Glass in Denmark. *Journal of Glass Studies* 62 (2020). The Corning Museum of Glass. Corning (in print).
- HANSSON, HANS. 1960. *Med tunnelbanan till medeltiden*. Bonnier, Stockholm.
- HENKES, HAROLD E. 1994. *Glas zonder glans – Glass without Gloss*. Rotterdam Papers 9. Rotterdam.
- HENRICSON, LARS G. 2002. “Drycke glass”. *Stockholms jord från 1200-tal till 1900-tal. Upptaget*. Samfundet Sankt Eriks årsbok 2002. Uppsala, s. 225–236.
- HERMELIN, CARL F. & WELANDER ELSEBETH. 1986. *Glasboken*. Borås.
- NISBETH, ÅKE. 1971. Slipat, ritat och ordinärt glas. *Gammalt glas. Västerbotten 3/71*. Västerbottens museum. Umeå, s. 140–156.
- NISBETH, ÅKE. 1972. *Björknäs glasbruk*. Nackaboken 1972. Stockholm, s. 17–35.
- SEITZ, HERIBERT. 1936. *Äldre svenskt glas med grave-rad dekor*. Stockholm.
- STEENBERG, ELISA. 1953. *Svenskt adertonhundredtals glas*. Stockholm.

BILAGA 2

KAKELANALYS

PHILIP TONEMAR
ARKEOLOGIKONSULT

Kakel från södra Slussplan

Vid undersökningarna på Södra Slussplan tillvaratogs sammanlagt 40 fyndposter med kakel från 25 olika kontexter innehållande totalt 344 fragment. I föreliggande analys ingår 34 av dessa fyndposter med totalt 287 fragment, vilket motsvarar cirka 83,5 % av det totala materialet. Registreringen var sedan tidigare utförd av Mikael Johansson, Stockholms stadsmuseum (bilaga 11).

Syftet med analysen har varit att datera och bestämma typen av kakel, dess ursprungliga utseende och om möjligt även dess proveniens.

Dateringen avser kaklets tillverkningsstid och grundas på den karakteristiska materialet uppvisar, till exempel avseende godstyp, form, glasyr, färg, storlek, dekor och tillverkningsmetod. Samma parametrar ligger till grund för bestämningen av kakeltypen.

Två poster innehöll väggkakel. Övriga poster innehöll ugnskakel. Ugnskaklet kan delas in i olika typer baserat på dekor och färgställning och består på Södra Slussplan av typerna: *Plant grönglaserat kakel*, *reliefkakel*, *målat kakel* (blå/vitt, flerfärgat, stänkornerat/marmorerat), *oglaserat kakel* och *helvitt kakel*.

De äldsta kaklen i det analyserade materialet är så kallade *reliefkakel*, dessa förekommer i sex fyndposter, samtliga i relativt små fragment samt skadade och slitna i glasyren vilket tyder på att materialet återdeponerats vid flera tillfällen och sannolikt ej avsats direkt på plats.

Reliefkakel är benämningen på en typ av bladkakel som påträffas relativt frekvent i stadsarkeologiska sammanhang, framför allt i 1600-talsmaterial, även om det också förekommer tidigare. Generellt är det dock under 1600-talet som det svarta reliefkaklet blir vanligast. Från början med en högre relief, då ofta med bibliska och arkitektoniska motiv, för att under 1600-talets andra hälft få en något grundare relief i uteslutande växtmotiv i form av rankor och stiliserade växtslingor. Exempel från undersökningen på Södra Slussplan finnes i ett konkavt hörnkakel med växtdekor i relief, typiskt för avsatsugnar

i barockstil. Det finns mycket få bevarade ugnar av denna typ, men på Skokloster finns en mindre samling mycket välkända barockugnar. En av dessa, med samma typ av hörnkakel, levererades 1669 av Kakelugnsmakaren i Uppsala, Michel Ericsson (figur 1). Året därpå levererades tre ”vita kakelugnar” till slottet av åldermannen vid krukmakarämbetet i Stockholm, Hindrich Thim (Andrén 1948:82f). Ugnarna har en vit bottenglasyr och en blå och grön dekor med stiliserade nejlikor, granatäpplen och bladornament. Ett liknande kakel påträffades också i materialet från Södra Slussplan (F:2526:5844:1), dock med blå botten. Typen har påträffats vid flera tillfällen i Stockholm, bland annat vid muddringsarbeten vid Skeppsbron (Århem 2004:79). Dekoren är i regel likartad oavsett färgställning men den blå/vita var betydligt dyrare och krävde mer avancerade brännugnar (Århem 2015:62). Färgställningen har tidigare påträffats vid undersökningar på Södermalmstorg i lager från 1630-talet (Carlsson & Svensson 2019:324) och finns även på kakel ifrån Läckö slott där de kopplas till tiden före de omfattande renoveringsarbetena under 1670-talet (Carlsson 2008:38).

Den övervägande delen av det analyserade materialet (172 fragment, cirka 60% av totalen) bestod av plant grönglaserat kakel av en typ som tillverkades och användes under en relativt lång tid, primärt från cirka 1700–1800. Kaklen är tillverkade med en godstyp av rödbrännande lera och glaserade utvändigt med en grön blyglasyr över en engobe med vitlera. Materialet kan dock delas in i tre typer. Ett kakel som tillhör en rak ugn av barocktyp med smala lister, stora konvexa fot/krönsims, ofta spiralvridna kolonnetter i hörnen och något mindre blad (cirka 18 x 20 cm), vilka generellt dateras till 1700-talets första hälft. Till 1700-talets andra hälft hör istället ugnstyper med större flata blad, cirka 24 x 32 cm, vilket blir en typ av standardmått efter 1745. Under 1740-talets slut introduceras även den runda/rundade kakelugnen med cirka 23 x 29 cm stora blad. I sammanhanget skall dock nämnas att den raka grönglaserade ugnen tillverkas under hela seklet, så utan dessa specifika karakteristika blir dateringen relativt bred.

Av det analyserade materialet förekommer kakeltypen i 18 kontexter. Ifrån kontext 2529 tillvaratogs fragment från minst två ugnar (F:2529:5846:20). Den stora mängden plant grönglaserat kakel ifrån kontexten, varav flertalet större fragment hade passning, gör det sannolikt att materialet från minst en av ugnarna bör ha stått på platsen eller i dess direkta närhet.

Figur 1. Avsatsugn med svartglaserat reliefkakel i Grå rummet, Skoklosters slott, levererad 1669 av kakelugnsmakaren Michel Eriksson i Uppsala. De konkava hörkaklen är av samma typ som påträffades på Södra Slussplan. Foto: Bengt Backlund, Upplandsmuseets samlingar. Identifikationsnummer CO0031_06.

Den näst största gruppen (99 fragment, cirka 34% av totalen) utgörs av målat kakel på plana blad, tillverkade med en godstyp av rödbrännande lera och glaserade med en vit tennglasyr över en engobe med vitlera. Bladen är målade för hand i främst kobolt, vilket ger den klassiska *blå/vita färgställningen*, besläktat med holländskt fajansmåleri. Ganska snart efter sekelskiftet 1700 tycks den nya typen av kakel i Delftstil ha börjat importeras i mindre skala vilket sedermera ledde till en egen tillverkning av liknande kakel, främst i Stockholm där flertalet kakelugnsmakarier drevs av hantverkare från Nordtyskland och Holland (Tunander & Tunander 1982:73, se även Raphael 1914:132). Från tiden finns ett par kakel målade av fajansmålaren Philip Jacob Thelott d.y. från 1727, vilka attribuerats Rörstrand (se till exempel Ambrosiani 1913:53ff och Andrén 1950:89f).

Vid 1700-talets mitt, när rokokon på allvar slagit igenom, sker också en stor del förändringar av kakelugnens utseende. Som nämnts ovan får kaklen en mer standardiserad storlek i samband med att skänkkakelugnen slagit igenom och de runda ugnarna introducerats. En stor mängd av de typiska rokokomönstren och dekorativa elementen från europeiska fajanser avmålas på kakelugnarna och efterhand introduceras även fler färger i dekoren.

1758 behärskar Rörstrand hela färgregistret med de så kallade starkeldsfärgerna; grönt, gult, blått och brunviolett (Tunander & Tunander 1982:84). Det *flerfärgade kaklet* får snabbt spridning bland mer exklusiv tillverkning och 1763 är det äldsta skriftliga belägget för en polykrom färgställning, då i Stockholms slotts räkenskaper (Scherman 2007:53). Under 1700-talets mitt introduceras även ”tortoiseshell-mönster” via England och *stänkornerade/marmorerade* ugnar blir populära.

Kakelugnen följer under 1700-talets sista decennier möbel- och inredningsarkitekturens stilutveckling överlag och den gustavianska tidens antikiserande och klassiskt återhållsamma stramhet tar sig uttryck i bland annat kolonn- och altarkakelugnar med en dekor med kransar, kannelyrer, meanderbårder, stiliserade akantusrankor och fabeldjur.

Målat kakel förekommer i 13 fyndposter av det analyserade materialet. Majoriteten består av blå/vitt kakel av rokokotyp målade med blommor men även med den för tiden så typiska ”Nordstjärnan” (F:2509:5731:9). Materialet innehåller också ett fåtal stänkornerade/marmorerade ugnblad med grön (turkos) bemålning mot en vit botten. Särskilt intressanta är de fragment av flerfärgat kakel (F:2495:5080:1), varav en typ målade med samtliga starkeldsfärger. Dekoren med en liten rosbukett med blåklockor bunden med rosett är typisk för perioden (figur 2).

Målat kakel av gustaviansk typ finns representerade i två fyndposter, från två olika kontexter (F:2495:5080:1 och F:2529:5846:19), vilka sannolikt härrör från samma ugn. Kaklet, med stiliserade akantusblad i fallande storlek med prickar emellan och inom kannelyrer, är målade med gult och sepiabrunt – en färg som tycks ha introducerats först under höggustaviansk tid (Tunander & Tunander

Figur 2. Ett bladkakel med samma dekor som F: 2495:5080:1, dock enbart i två färger, från en flat kakelugn som tidigare stått på Fjällgatan 8 på Södermalm. Fyndet från Södra Slussplan är målad med samtliga starkeldsfärger, vilket är relativt ovanligt i arkeologiska sammanhang. Foto: Thomas Wester. Stadsmuseet i Stockholm. Unikt ID och löpnummer: SSM_93_0_10434208

Figur 3. Ett bladkakel från en kolonnkakelugn med samma typ av dekor som F:2495:5080:1 och 2529:5846:19. Foto: okänd. Stadsmuseet i Stockholm. Unikt ID och löpnummer: SSM_46831_0_10439137

1982:91). Fyndet har flera tidstypiska paralleller till ugnar med samma dekor och färgställning (figur 3).

Under 1700-talets sista skälvande år, återkommer den *oglaserade kakelugnen*. Ibland med en enkel engobering i piplera. Oglaserade kakel är relativt vanligt förekommande i 1500–1600-talskontexter men tycks sedan försvinna helt i materialet fram till slutet av 1700-talet. Det äldsta skriftliga belägget rör en oglaserad ugn som sätts upp i Stockholms slott 1793 (Scherman 2007:65). Även om den oglaserade kakelugnen är populär under en relativt kort tid så förekommer oglaserade och enbart engoberade ugnar i enklare hem en bra bit in på 1800-talet. Ett fragment av ett krönsims i oglaserat kakel med franska liljor i fin relief framkom vid undersökningen (F:2354:69:1).

Vid 1800-talets första decennium blir dock den *helvita kakelugnen* allena rådande i tillverkningen. Ofta med ett krön i stiliserad relief. På 1840-talet började AJ Westman i Stockholm tillverka kakel av den karakteristiskt gula uppsalaleran och redan vid 1800-talets mitt använder den stora majoriteten av kakelugnsfabriker den gula Uppsalaleran vid sin tillverkning (se till exempel Cramér 1991:72). Fabrikstillverkningen av kakelugnar kom att följa industrialiseringen i samhället i stort. 1857 tillverkar Rörstrand de första maskinpressade kaklen vilket på sikt skulle komma att slå ut flertalet mindre tillverkare (Tunander & Tunander 1982:109f). Från perioden finns primärt ett kakel som representerar fabrikstillverkningen i städerna (F:2354:1393:1).

Kakel från skede 3 fas 4 (1747–1800)

Fyndnr. 2391:1419:7

Fyndposten innehåller ett mindre fragment från en ugn. Ett bladkakel i blå växtdekor mot vit botten. Tillverkad cirka 1740–1790

Fyndnr. 2542:6651:1

Fyndposten innehåller fragment från minst en ugn. Blandat kakel: Fragment från högst tre blad med plant grönglaserat kakel. Tillverkad cirka 1700–1800

Fyndnr. 2542:6651:2

Fyndposten innehåller ett mindre fragment från en ugn. Ett bladkakel i lägre relief med växtdekor, blomma, svart glasyr. Tillverkad cirka 1625–1700

Fyndnr. 2544:6773:8

Fyndposten innehåller fragment från en ugn. Fragment från ett blad med plant grönglaserat kakel. Tillverkad cirka 1700–1800

Fyndnr. 2646:10443:1

Fyndposten innehåller fragment från minst en ugn.

Blandat kakel:

Fragment från ett blad med plant grönglaserat kakel samt ett listfragment. Tillverkad cirka 1700–1800

Kakel från skede 3 fas 5 (1800–1846)

Fyndnr. 2355:163:1

Fyndposten innehåller ett fragment från en ugn. Ett bladkakel i relief med växtdekor, en ranka och nejlika, svart glasyr. Tillverkad cirka 1600–1700

Fyndnr. 2355:163:2

Fyndposten innehåller fragment från minst en ugn.

Blandat kakel:

Fragment från högst fyra blad med plant grönglaserat kakel från rund/rundad och/eller rak ugn. Tillverkad cirka 1700–1800

Fyndnr. 2363:426:1

Fyndposten innehåller ett mindre fragment från en ugn. Ett bladkakel i blå växtdekor mot vit botten. Tillverkad cirka 1725–1790

Fyndnr. 2397:2006:3

Fyndposten innehåller ett fragment från en ugn. Ett bladkakel i blå växtdekor mot vit botten. Passning till ett av de blandade fragmenten i F:2495:5080:1. Tillverkad cirka 1740–1790

Fyndnr. 2397:2006:4

Fyndposten innehåller ett fragment från en ugn. Ett med plant grönglaserat kakel. Tillverkad cirka 1700–1800

Fyndnr. 2402:1786:6

Fyndposten innehåller två fragment från minst en ugn. Ett mindre fragment rump med glasyr och ett hörnkakel i relief med växtdekor. Typiskt för avsatsugnar i barockstil, till exempel på Skokloster. Tillverkad cirka 1600–1700

Fyndnr. 2437:3243:8

Fyndposten innehåller ett fragment från minst en ugn. Ett konkavt bladkakel med blå dekor i form av en bård mot vit botten samt två fragment från rundade bladkakel. Tillverkad cirka 1740–1800

Fyndnr. 2437:3243:9

Fyndposten innehåller ett fragment från minst en ugn. Två fragment av lister, plana och grönglaserade. Tillverkad cirka 1700–1800

Fyndnr. 2495:5080:1

Fyndposten innehåller fragment från minst sju ugnar samt enstaka fragment blå/vitt bladkakel som är svårbedömt – dessa kan utgöra fragment från ytterligare sju ugnar. Reliefkaklet (ugn 6) är sannolikt återdeponerat under till exempel markarbeten vid lagrets (2495) tillkomst. I övrigt en sammanhållen datering, primärt sen rokokko – höggustaviansk tid (ca 1760–1790).

Ugn 1:

Fragment från minst två blad föreställande fåglar i brutet träd med stenar i förgrunden. Målad med starkeldsfärgerna (grönt, gult och brunviolett) mot vit botten. Rund/rundad ugn.

Exempel på samma motiv i liknande utförande och färgställning finns bland annat i *Tunander & Tunander 1982:82* samt i en våning på Köpmangatan 5 (Cepheus 26) i Gamla stan.

Motivet är typiskt för rokokon kring 1700-talets mitt. På grund av färgställningen bör den vara tillkommen efter 1758. Tillverkad cirka 1760–1780.

Ugn 2:

Fragment från minst ett blad föreställande en bukett med en ros och blåklockor bundna med rosettband. Målade med starkeldsfärgerna (grönt, gult, blått och brunviolett) mot vit botten. Röd skärv. Motivet är typiskt för Rokokon kring 1700-talets mitt men hela färgregistret behärskades inte förrän 1758 av Rörstrand. Marieberg tog snabbt upp konkurrensen om att skapa de mest exklusiva ugnarna. Även om diverse mästare i städerna lärde sig använda samma metod, så är användandet av samtliga fyra starkeldsfärger mycket ovanligt! Den röda skärven talar dock starkt emot en Mariebergstillverkning då fabriken använde sin fajanslera till godset även i kakelugnar. Tillverkad cirka 1760–1780.

Ugn 3:

Fragment från minst ett blad föreställande en växt. Färgerna är mycket slitna. Troligen två färger (grön/blå, brunviolett?) mot vit botten. Rund/rundad ugn. Tillverkad cirka 1750–1790.

Ugn 4:

Fragment från minst ett blad med marmorering/stänkornering i grön (turkos) mot vit botten. Plan rak ugn. Tillverkad cirka 1750–1800.

Ugn 5:

Fragment från minst ett blad med gula små akantusblad på linje med prick emellan, troligen inom kannelyrer målade med sepiabrunt mot vit botten. Rundad/rund ugn, möjligen kolonnugn. Tillverkad cirka 1780–1790.

Ugn 6:

Fragment från ett blad samt en list med kakel i relief. Blåglaserade växter i låg relief mot vit botten. Mycket skadat. Troligen från samma ugn som F:2527:5750:6. Tillverkad cirka 1650–1700

Ugn 7:

Ett mindre fragment från ett blad. Plant och grönglaserat. Tillverkad cirka 1700–1800

Blandat kakel:

Fragment från minst sju ugnar varav sju blad, samtliga plana och förmodligen från raka ugnar, samt en list och en gesims. Blåmålad dekor mot vit botten. Tillverkade cirka 1740–1790

Väggkakel:

Ett fragment av väggkakel, troligen holländskt, 0,9 cm tjockt. Stort motiv av ett hustak, blad från ett träd i överkant och växtlighet. Blåmålad dekor mot vit botten. Möjligen har kaklet tillhört ett större landskapsmotiv. Tillverkad cirka 1700–1800-tal

Fyndnr. 2509:5731:9

Fyndposten innehåller fragment från högst tre ugnar.

Ugn 1:

Fragment från ett blad med plant grönglaserat kakel. Tillverkad cirka 1700–1800

Blandat kakel:

Två fragment från minst en ugn. Blå dekor mot vit botten. Ett fragment av Gesims (fot/krön), möjligen skänk eller nischkant dekorerad med blå bård mot kaklets sida. Ett fragment av ett bladkakel med en femuddig ”Nordstjärna”. 1748 instiftades ”Nordstjärneorden”. Tillverkad cirka 1748–1800.

Fyndnr. 2510:5587:1

Fyndposten innehåller fragment från en ugn med plant grönglaserat kakel i form av ett konvext simskakel. Tillverkad cirka 1700–1750

Fyndnr. 2510:5587:14

Fyndposten innehåller fragment från två ugnar.

Ugn 1:

Ett fragment från ett blad samt ett simsfragment med marmorering/stänkornering i grön (turkos) mot vit botten. Tillverkad cirka 1750–1800.

Ugn 2:

Ett fragment från ett blad med växtdekor i grön, gul och brunviolett mot vit botten. Mycket lik i dekor och färgsättning samt utförande med F:2495:5080:1 (ugn 2). Tillverkad cirka 1760–1780.

Fyndnr. 2526:5844:1

Fyndposten innehåller fragment från minst tre ugnar. Sammantaget med mycket spridda dateringar.

Ugn 1:

Fragment från minst ett blad med plant grönglaserat kakel samt hörnkakel med spiralvridna kolonner. Rak ugn. Ugnstypen med den barocka dekoren tyder på en datering till 1700-talets första hälft. Tillverkad cirka 1700–1740

Ugn 2:

Fragment av reliefkakel. Vit- och turkosglaserade växter i relief mot blå botten. Mycket skadat. Färgställningen tycks vanligast under 1600-talets andra hälft, äldre exempel förekommer dock. Tillverkad cirka 1625–1700.

Blandat kakel:

Fragment från högst två blad med marmorering/stänkornering i grön (turkos) mot vit botten. Plan rak ugn. Tillverkad cirka 1750–1800.

Fyndnr. 2527:5750:6

Fragment från en list med kakel i relief. Blåglaserade växter i låg relief mot vit botten. Troligen från samma ugn som F:2495:5080:1 (ugn 6). Tillverkad cirka 1650–1700

Fyndnr. 2529:5846:19

Fyndposten innehåller fragment från minst tre ugnar.

Ugn 1:

Fragment från ett blad med blomdekor. Blåmålad dekor mot vit botten. Typisk rokokodekor. Troligen del av blomsterarrangemang eller bukett. Tillverkad cirka 1740–1790

Ugn 2:

Fragment från ett blad. Sannolikt härrör fragmentet från samma ugn som F:2495:5080:1 (ugn 5). Samma typ av dekor, gods, tjocklek och missfärgning i ytan. Lodräta streck, troligen kannelyrer, målade med sepiabrunt mot vit botten. Rundad/rund ugn, möjligen kolonnugn. Tillverkad cirka 1780–1790.

Blandat kakel:

Fragment från minst en ugn varav två blad, samtliga plana och förmodligen från raka ugnar. Ett blad med vit glasyr och ett med blåmålad dekor mot vit botten. Tillverkade cirka 1725–1800.

Fyndnr. 2529:5846:20

Fyndposten innehåller fragment från minst fyra ugnar. Den stora mängden plant grönglaserat kakel, flertalet större fragment med passning, gör det sannolikt att materialet från *minst en av ugnarna bör ha stått på platsen/i närheten*. Det finns flertalet mindre fragment av lister och krönsims som rimligen hör till de två grönglaserade ugnarna (1 & 2). Krönsimsen har en profil som är typisk för de gröna ugnarna under 1700-talets andra hälft och kan möjligen föras till ugn 1. Denna typ av skänkugnar saknade ofta de smala lister som istället var vanliga på äldre ugnar. Listerna kan möjligen föras till ugn 2. Den äldre typen av ugn fortsatte användas under hela seklet och lagret har troligen tillkommit efter 1800-talets första decennier.

Ugn 1:

Flertalet fragment från minst sex blad med plant grönglaserat kakel. Rundad ugn. Tillverkad cirka 1740–1800.

Ugn 2:

Flertalet fragment från minst fem blad med plant grönglaserat kakel. Rak ugn. Bladstorleken på 190 mm tyder på en datering till 1700-talets första hälft. Tillverkad cirka 1700–1750.

Ugn 3:

Fragment från ett blad med plant oglaserat kakel (vit engobe). Rak ugn. Tillverkad cirka 1790–1850.

Ugn 4:

Fragment från ett blad med plant glaserat kakel i turkos färg. Rundad/rund ugn. Tillverkad cirka 1740–1800.

Fyndnr. 2560:160:5

Fyndposten innehåller fragment från högst två ugnar.

Blandat kakel:

Fragment från högst tre blad med plant grönglaserat kakel, möjligen rak ugn. Tillverkad cirka 1700–1800.

Fyndnr. 2560:160:6

Fyndposten innehåller ett fragment bladkakel med vit tennglasyr på röd skärv. Gråaktig ton med engobering. Tillverkad cirka 1750–1850.

Fyndnr. 2562:12230:1

Fyndposten innehåller fragment från högst tre ugnar.

Ugn 1:

Ett större fragment från ett kakel med blå växtdekor mot vit botten. Mycket skadad glasyr på engobe av vit piplera. Röd skärv. Balusterformad halvcylinder. Möjligen kolonn eller dekorationskakel på rokokougn alternativt en inkaklad fot. Troligen tillkommen innan skänkugnen slagit igenom under 1700-talets mitt. Eventuellt under decennierna under första halvan av 1700-talet då man experimenterade med rokokoformer. Tillverkad cirka 1720–1750.

Blandat kakel:

Fyra fragment från minst två ugnar med plant grönglaserat kakel. Både raka och rundade blad. Tillverkad cirka 1700–1800.

Fyndnr. 2585:8335:1

Fyndposten innehåller fragment från minst en ugn.

Ugn 1:

Fragment från högst fyra blad samt ett listfragment med plant grönglaserat kakel. Tillverkad cirka 1700–1800

Fyndnr. 2591:8902:94

Fyndposten innehåller fragment från minst sex ugnar.

Blandat kakel:

Fragment från minst tre blad med plant blå/vitt kakel, samt en sims (krön/fot) med turkos marmorering/växtslingor. Tillverkad cirka 1740–1800

Ugn 1:

Fragment från ett blad med plant grönglaserat kakel. Tillverkad cirka 1700–1800

Ugn 2:

Fragment från ett kakel med skarp turkos glasyr utan tecken på engobe. Tjock, gulrosa skärv vilket tyder på ett maskinpressat kakel gjort med uppsalalera vilket sker först vid 1800-talets mitt. Färgställningen antyder i så fall en datering till decennierna efter 1850. Troligast efter 1870 och då särskilt decennierna kring sekelskiftet 1900. Tillverkad cirka 1850–1910.

Kakel från skede 4 fas 6 (1846–1935)

Fyndnr. 2351:54:1

Fyndposten innehåller fragment från minst en ugn.

Ugn 1:

Fragment från minst fem blad samt ett listfragment med plant grönglaserat kakel. Tillverkad cirka 1700–1800.

Fyndnr. 2351:54:19

Fyndposten innehåller fragment från två ugnar.

Ugn 1:

Fragment från ett blad med plant kakel. Dekor med växter/marmorering i blått mot vit botten. Rundad/rund ugn. Tillverkad cirka 1740–1800.

Ugn 2:

Ett större fragment rundat bladkakel med vit tennglasyr på röd skärv. Gråaktig ton med engobering. Tillverkad cirka 1770–1850.

Fyndnr. 2381:2398:21

Fyndposten innehåller fragment från tre ugnar.

Blandat kakel:

Fragment från tre blad med plant blå/vitt kakel, samt ett fragment med turkos marmorering/växtslingor. Tillverkad cirka 1740–1800.

Fyndnr. 2628:10238:1

Fyndposten innehåller ett mindre fragment från en ugn. Ett bladkakel i blå stänkornering mot vit botten. Tillverkad cirka 1740–1800.

Kakel från lager som inte fasdaterats

Fyndnr. 2354:69:1

Fyndposten innehåller fragment från minst två ugnar. Dateringsmässigt skiljer de sig något åt. De plana gröna ugnarna var de absolut mest tillverkade ugnarna och användes under en lång tid. Lagret bör dock inte ha tillkommit tidigare än under 1800-talets första decennier.

Ugn 1:

Krönsims i oglaserat kakel (vit engobe) från en rund ugn. Troligen mindre ugn, möjligen kolonn. Ornerad i relief med ett vågrätt band av heraldiska liljor. Oglaserade kakel är relativt vanligt förekommande i 1500–1600-talskontexter men tycks sedan försvinna helt i materialet fram till slutet av 1700-talet. Vid 1800-talets första sekel blir den helvita kakelugnen allena rådande i tillverkningen. Oglaserade och enbart engoberade ugnar förekommer dock i enklare hem en bra bit in på 1800-talet. Den profilerade reliefen i fransk stil talar för en möjlig tillverkning under decennierna kring sekelskiftet 1800. Tillverkad cirka 1790–1820.

Ugn 2:

Ett fragment från ett blad och två större fragment från konvexa simskakel samt ett fragment från en list. Plant och grönglaserat. Den grönglaserade ugnen med plana blad tillverkas igenom hela seklet 1700. De konvexa simskaklen (fot/krön) är dock typiska för barockugnarna vilka i princip fasats ut ur tillverkningen och ersatts med den moderna skänkkakelugnen vid 1700-talets mitt. Tillverkad cirka 1700–1750.

Fyndnr. 2354:1393:1

Fyndposten innehåller ett fragment från en ugn. Ett större rundat bladkakel med vit tennglasyr på gul skärv. Tillverkad cirka 1840–1900.

Fyndnr. 2515:5731:1

Fyndposten innehåller fragment från minst en ugn. Fragment från två blad samt ett rumpfragment med plant grönglaserat kakel. Tillverkad cirka 1700–1800.

Fyndnr. 10000:8283:9

Väggkakel:

Del av ett hustak med flagga mot himmel i blått mot vit botten. Typisk dekor för holländskt väggkakel under 1700–1800-tal. Tjockleken på cirka 0,6 cm är dock något tunn. Tillverkad cirka 1700–1800.

Referenser

AMBROSIANI, S. 1913. Rörstrandskakel från 1727. Ingår i: *Fataburen 1913, Häfte 1*. Nordiska museet.

ANDRÉN, E. 1948. *Skokloster, ett slottsbygge under stormaktstiden*. Stockholm.

–1950. Några kakelugnar från 1700-talet. Ingår i: *Stockholmsminnen i Stadsmuseet*. Byström, O & O:son Nordberg, T. (Red.) Nordisk Rotogravyr. Stockholm.

CARLSSON, K. 2008. *Keramik och kakel på Läckö slott. Om funktion och proveniens*. Västergötlands museum, rapport 2008:25. Skara.

CARLSSON, M. & SVENSSON, K. 2019. *In fundo dicto suthremalm iam de nouo constructum... – Arkeologisk dokumentation av bebyggelsen i den nya medeltida stadsdelen på Södermalm. Lämningar från vikingatid till 1600-talets mitt*. Slussenprojektet 1. Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2746. Stockholm.

CRAMÉR, M. 1991. *Den verkliga kakelugnen. Fabrikstillverkade kakelugnar i Stockholm 1846–1926*. Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 88. Kommittén för stockholmsforskning.

SCHERMAN, S. 2007. *Den svenska kakelugnen. 1700-talets tillverkning från Marieberg till Rörstrand*. Wahlström & Widstrand.

TUNANDER, B. & TUNANDER, I. 1982. *Kakelugnar, spisar och kaminer*. ICA bokförlag. Västerås.

RAPHAEL, E. 1914. Kakelugnsmakare och krukmakare i Sverige från ca 1700 till 1846. Ingår i: *Personhistorisk tidskrift 1914, årgång XVI, häfte 3*. Personhistoriska samfundet.

ÅRHEM, B. 2004. Kakel från underjorden: arkeologiska fynd från Stockholms innerstad. Ingår i: *Blick: Stockholm då och nu*. Stockholms stads museiförvaltning.

–2015. Kakelugnen – en nyhet i hemmen. Ingår i: *Keramik & porslin i Sverige genom 7000 år. Från trattbägare till fri keramik*. Nyström, B (Red.). Carlssons.

BILAGA 3

ARKEOBOTANISK ANALYS

STEFAN GUSTAVSSON
ARKEOLOGIKONSULT

Arkeobotanisk analys

Syftet med den arkeobotaniska analysen var att analysera eventuella växtmakroskopiska lämningar, markutnyttjande och funktion. Det arkeobotaniska materialet avslöjar inte bara hur ytor kan ha nyttjats utan ger också en inblick i aktiviteter och nyttjande av såväl utomhus- som inomhusytor.

Under fältarbetet samlades prover i första hand in från avsatta lager. Ett antal prover valdes ut för djupanalys vilken utfördes efter avslutad fältundersökning. Analysen har utförts av Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult.

Resultat av analysen från Södra Slussplan

Prover togs huvudsakligen i avsatta lager, såsom i rännalar och golvnivåer inne i byggnader. Syftet var att se om det fanns spår efter växtlighet och/eller aktiviteter i området. I en del fall har analyserna använts för att klargöra lagrens funktion och tolkning, till exempel hur lagret tillkommit och i vilken typ av miljö.

Gröna Gången

Provnummer 2373:1682. Golvlager källare 1.

Provet innehåller oidentifierbart starkt nedbrutet organiskt material och träfibrer som inte går att artbestämma.

Provnummer 2386:1106. Golvlager källare 5.

Provet innehåller oidentifierbart starkt nedbrutet organiskt material samt gott om granbarr. Troligen har källaren vid något tillfälle haft granris ovanpå golvet.

Provnummer 2402:1782. Golvlager källare 3.

Provet innehåller oidentifierbart starkt nedbrutet organiskt material samt finsand.

Provnummer 2402:1783. Golvlager källare 4.

Provet innehåller oidentifierbart starkt nedbrutet organiskt material samt finsand

Provnummer 2406:3644. Golvlager källare 6.

Provet innehåller oidentifierbart starkt nedbrutet organiskt material samt en mindre mängd träkolsfragment från tall och björk. Provet innehöll även en del finsand.

Provnummer 2407:2333 och 2408:2394.

Avfallslager i rännalar.

Båda proverna innehöll mycket fiskfjäll och fiskben. I provet fanns även kol från björk, tall och gran.

Provnummer 2544:6765.

Uttömningslager till gata 2530.

Provet innehöll en rad olika material. Dels består provet homogeniserad matjord utan identifierbara växtrester, grus av olika fraktioner samt sand. Små fragment av bruk, tegel, glas och magnetiska bitar påträffades i provet. Mindre trärester och träfibrer hittades också men dessa kunde inte bestämmas till trädslag. Bedömningen blir att provet består av en rad olika material som inte behöver komma från ett och samma ställe. I en stad flyttas och omdeponeras massor hela tiden och inte sällan får de nya funktioner. Här har förmodligen jord från en gammal odlingsyta blandats med andra material för att fungera som en del av en vägkonstruktion.

Provnummer 2589:97751. Avfallslager.

Provet innehöll en förkolnad kärna av råg, ett skalfragment av hasselnöt samt mycket fiskfjäll och fiskben. Träkol från asp, ek, gran och tall påträffades också i provet. Materialet tolkas som hushållsavfall från i första hand fiskrensning. Den förkolnade växtmakrofossilen och träkolet kan komma från utrak från spis.

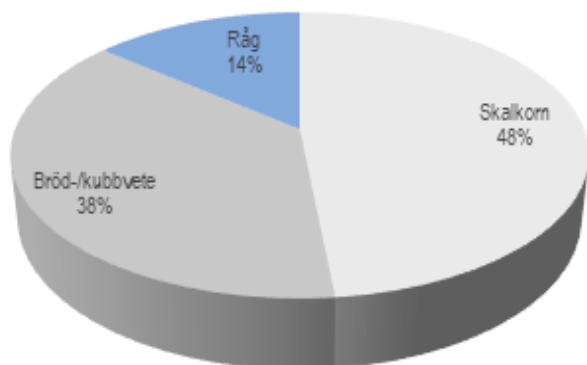
I provet fanns även tegelkross och brukrester.

Östra Järngraven

Provnummer 2562:12229.

Eldpåverkat lager på stenläggning 2563.

Provet innehöll cirka 600 förkolnade sädeskorn från vete, skalkorn och råg. Sädeskornen var i mycket gott skick och fördelade sig enligt figur 1.

Figur 1. Fördelning mellan olika sädeslag i 2562.

Har någon byggnad i närheten brunnit så har det bland annat fungerat som sädesmagasin.

Provnummer 2628:10241. B

rukninglager på stenläggning 2627.

Det fanns inga identifierbara växtrester i provet.

Provnummer 2632:12939. Sandlager i murfundament.

Provet innehåller "sjösand"/finsand som finns naturligt i området, till exempel utmed svallade stränder.

Provnummer 2665:11779. Avsatt lager i ränna.

Provet innehöll nedbrutet organiskt material. En stor del verkar bestå av löv från asp, björk och lönn men flera arter kan finnas. Det är bara de grövre delarna av lövens nerver som fanns kvar. I övrigt var det organiska materialet nästan omvandlat till jord. En del fragment från insekter fanns också i provet.

Provnummer 2689:13223. Vattensvallat material.

Materialet var svallat fingrus och sand med inslag av obestämbart organiskt material och små skalfragment från mollusker.

Provnummer 2706:12695. Trampad yta.

Materialet var kompakt och innehöll mycket organiskt men obestämt material. Materialet innehöll ingen växtmakrofossil vilket skulle kunna tyda på att den trampade ytan fanns i en växtfri utomhusyta eller att ytan låg inne i en byggnad.

Provnummer 2709:12800.

Utjämningslager invid Vasavallen.

Provet består dels av fingrus och sand utsvallat från "vasagruset" och sjösand. I provet fanns även mindre bitar av vass, ris och kvistar. Provet innehöll en del frö från starr, säv, fingerört, brunört, smörblomma, blodrot och tiggarranunkel. Dessa kan ha växt utmed strandzonen och sköljts upp i lagret. Samtliga arter trivs i människans närhet och förekom utmed städernas stränder och fuktiga områden.

Provnummer 2713:12937. Lager med järnutfällningar.

Provet innehöll träkol från gran, tall och sälg. Någon växtmakrofossil hittades inte i provet som till stora delar bestod av grusklumpar med järnutfällningar.

BILAGA 4

ARKIVUPPGIFTER, SAMMANSTÄLLNING

ANNA BERGMAN
STADSMUSEET I STOCKHOLM

Arkivrapport Södra Slussplan

Inledning

De arkiv som har besökts är Stockholms Brandkontors arkiv (BrK), Stockholms stadsarkiv(SSA) samt Stockholms stadsmuseums arkiv (SSM). Området som omfattas är Slussholmen kring Fiskarehuset samt området mellan slussrännan och Järngravens nordöstra del.

För att ta reda på fastighetsbeteckningarna och för att få en generell bild av området har även en del litteratur i Stadsmuseets bibliotek använts.

Sammanfattning

De rum som kallades 1–4 vid utgrävningen motsvarar sannolikt kvarteret Gröna gången som försäkrades hos brandkontoret 1818. De var då förmodligen nyuppförda, och hade ersatt en långa av korsvirkesbodnar från 1700-talet. Bodarna hade använts som försäljningsplats för trädgårdsmästarprodukter, och är möjligen också samma som de syltbodar som omnämndes på 1800-talet. Möjligen låg de fyra rummen kvar under den basarbyggnad som uppfördes på 1850-talet, men de kan också ha fyllts igen i samband med nybyggnaden. Under 1830-talet hade slussens sidomurar reparerats, och en av de sista åtgärderna var att mura med så kallat »hydrauliskt murbruk», det vill säga kalk och alunskiffermjöl. Möjligen härrör de partier med rött murbruk som påträffades från denna reparation.

De rum som kallades 5 och 6 vid utgrävningen bör vara bjälkkällare till en bodbyggnad som finns avbildad på ritningar från och med 1760-talet. Den har sannolikt uppförts under 1700-talets förra hälft. Huset revs i samband med att basaren uppfördes och Karl Johans torg anlades.

Längs Järngravens övre kant låg det en bodlänga av sten åtminstone från mitten av 1700-talet.

Här har det varit svårt att hitta fastighetsbeteckningar inom ramen för denna arkivgenomgång, men det mest sannolika är att boden med fastighetsbeteckningen Järnvågen Nedre 2 låg längst i öster. Bodan revs vid mitten av 1800-talet då gatan intill skulle vidgas.

1600-talet

Innan de medeltida försvarsanläggningarna vid Söderström togs ur bruk under tidigt 1600-tal fanns det bebyggelse i anslutning till broarna över Söderström, se till exempel Keyserns panorama över Stockholm år 1637, figur 1. Arbetet med Kristinaslussen hade då påbörjats och 1642 invigdes slussen. Ett stadens privilegiebrev från 1636 slog fast att ingen byggnad fick uppföras vid Söderström på »*Dammen eller broarna*», och på Hartmanns kopparstick från 1650 saknas bebyggelse mellan kvarnen i den norra änden och slussen. Trots förbudet var byggnader snart på plats igen. Dessa var av provisorisk karak-

Figur 1. Träsnitt av Henrik Keyser 1637: Panorama över Stockholm sett från Mosebacke. SSM F 59870.

tär och ändrade ofta utseende. Anläggningarna var uppförda på pålar och timmerkistor och behövde ständiga reparationer eller nybyggnader. I mitten av 1600-talet skedde flera översvämningar av Mälaren och byggnader i strömmarna måste rivs. Till exempel var vårfloden 1661 mycket kraftig (Blom 1933, s 162ff).

Inom arkivgenomgången har inga 1600-talsritningar påträffats av bebyggelse längs den nordöstra kanten av Järngraven. I Holms tomtbok från 1674 till exempel, avbildas bodar endast längs Järngravens södra kant.

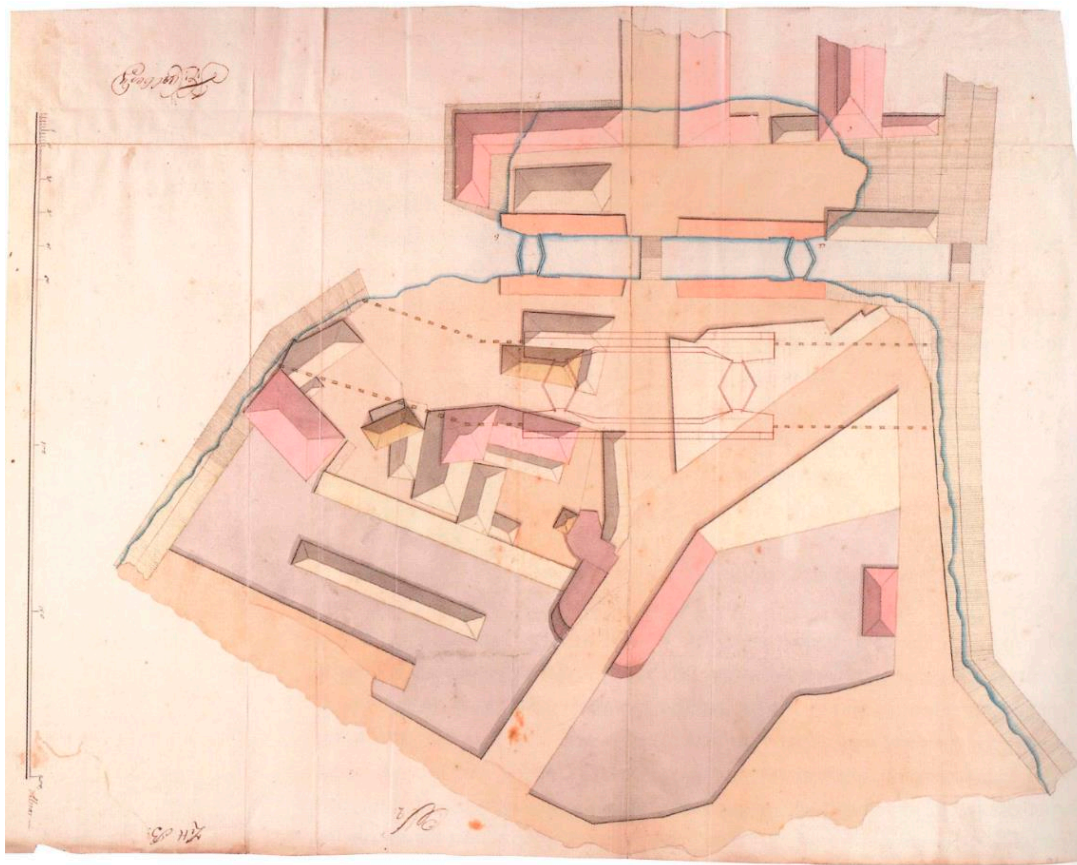
1700-talet

På Werner von Rosenfelts karta över Stockholm 1702 fanns det två rektangulära kvarter mellan slussrännan och Gamla stan. Området norr om Järngraven där Gustav Vasas vallanläggning låg var markerat som "Slussholmen" (E). Även Tillaeus Stockholmskarta från 1733, se figur 2, kallade området för Slussholmen (z). Där avbildas två rektangulära kvarter benämnda Södra Fiskarhuset (n) och Södra Kvarn- och Slaktarhuset (v), men också en ej namngiven byggnadslänga söder om Fiskarhuset och parallell med slusskanalen. Söder om slussrännan finns en avgränsad yta där försvarsvallen tidigare legat, men utan markering. Längs den nordöstra kanten av Järngraven tycks en länga ha uppförts, se vidare nedan.

Den äldsta detaljritningen över området kring Fiskarhuset som har påträffats i arkivgenomgången är Johan Eberhard Carlbergs förslag på ombyggnad av Slussen från 1720-talets andra hälft, se figur 3. Här syns byggnader både norr och söder om gränsen mellan Fiskarhuset och slusskanalen, men utan några textangivelser.

Figur 2. Tillaeus karta från 1733. (Stockholmskällan, original i SSA).

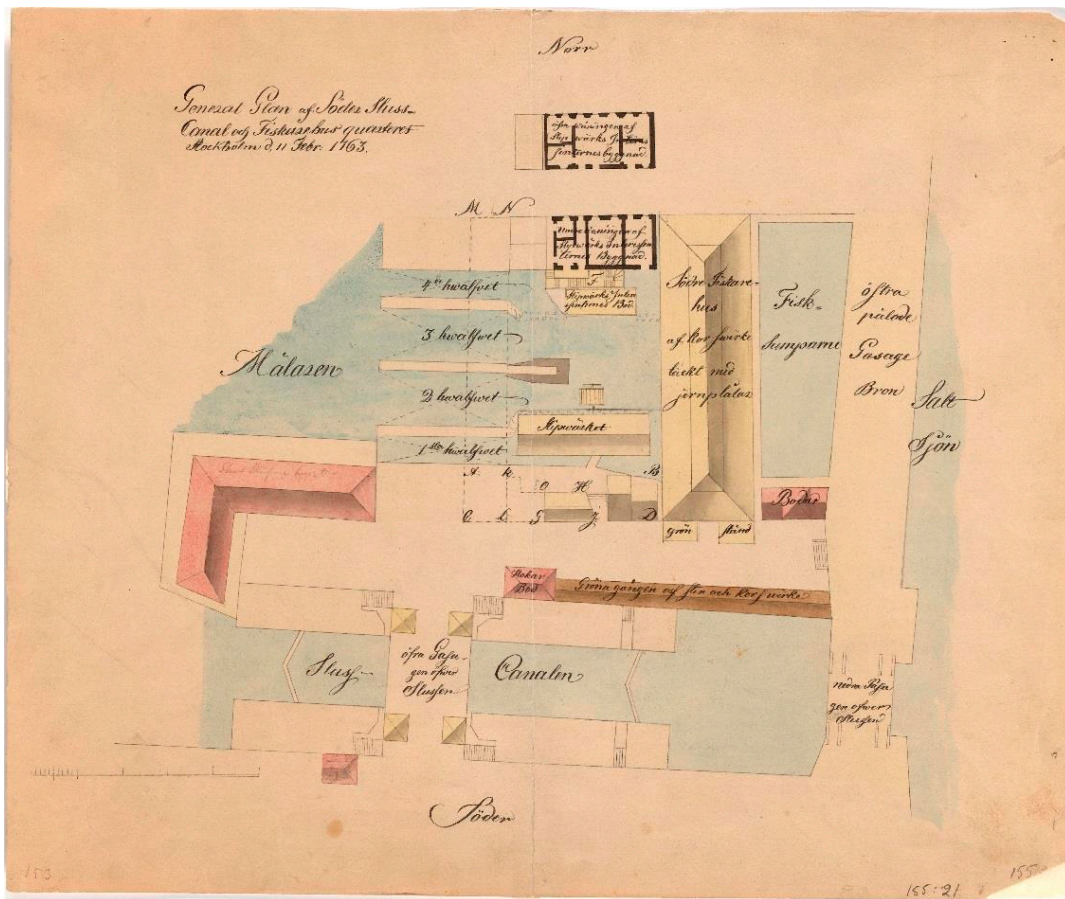
Figur 3. Carlberg 1726–1730, förslag till nytt läge för slussen (streckat), något söder om Kristinaslussen. SSA, RS 153:17.

Den nya slussen uppfördes inte enligt Carlbergs förslag, utan i samma läge som Kristinaslussen enligt ritningar av Christoffer Polhem. Den nya slussen stod färdig 1755. Den stora Mariabranden utbröt 1759 och spred sig österut ända fram till Ryssgården och Järngraven. Kring Järngraven fanns bodlängor, vilka till stora delar förstördes.

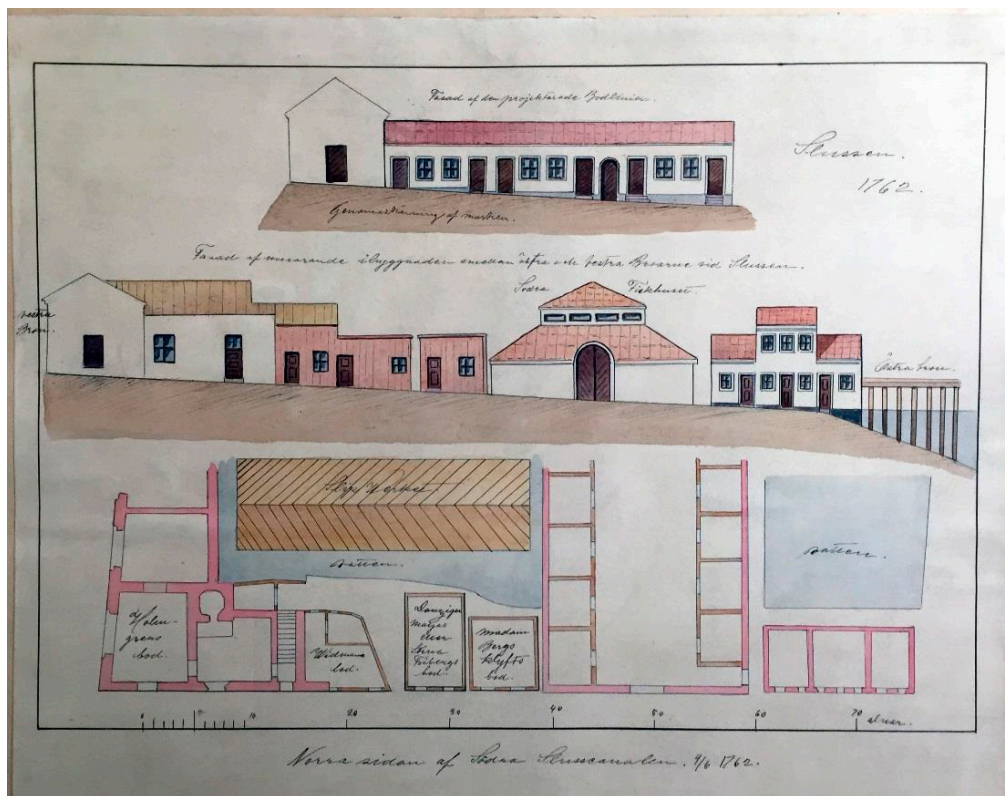
På ritningen figur 4 syns att en långa med bodar längs Järngravens nordöstra kant delvis hade berörts av branden. Bodlängan finns närmare avbildad på en odaterad och osignerad ritning i SSA, sannolikt från 1700-talets mitt, se figur 5.

Om ritningen på figur 5 har upprättats före eller efter branden 1759 är inte känt. Längst i söder låg Lärftskrämare Cölers tomt och bod, sedan följde Robert Didriks glasbod, Rankensbod, Repslagare Anders Nymans två bodar, Lärftskrämare Ihdes bod och bakbod, en bokbindarbod, Paulis krogbod, samt ytterligare en krog och en krogbod i nordost.

Från 1700-talets mitt finns det flera ritningar som visar bebyggelsen kring Fiskarehuset, i både plan och sektion, se figur 6 och 7. Huset öster om Fiskarehuset kallas "Bodar" medan längan söder om Fiskarehuset bestod av en hökarebod längst i väster och en smalare bodlänga österut som benämndes "Gröna gången af Sten och Korswirke" (figur 6). Gröna gångar kallades de gränder som kantades av grönsaksbodar. Grönsaker skulle huvudsakligen säljas på torgen på onsdagar och lördagar, men trädgårdsmästarna fick sälja sina varor även icke torgdagar, i de så kallade gröna gångarna (Bladh 1991, s 47). Bodarna öster om Fiskarehuset hade tre dörr- och fyra fönsteröppningar i bottenvåningen, i den övre våningen fanns det tre fönsteröppningar. Öster om huset anslöt den östra passagebron av trä på pålar (figur 7). Denna var enligt Carlberg "pålad efter gamla sättet" (Ahnlund 1984, s 182).

Figur 6. Carlberg 1763. SSA, församlingsritningar. GS 155:21.

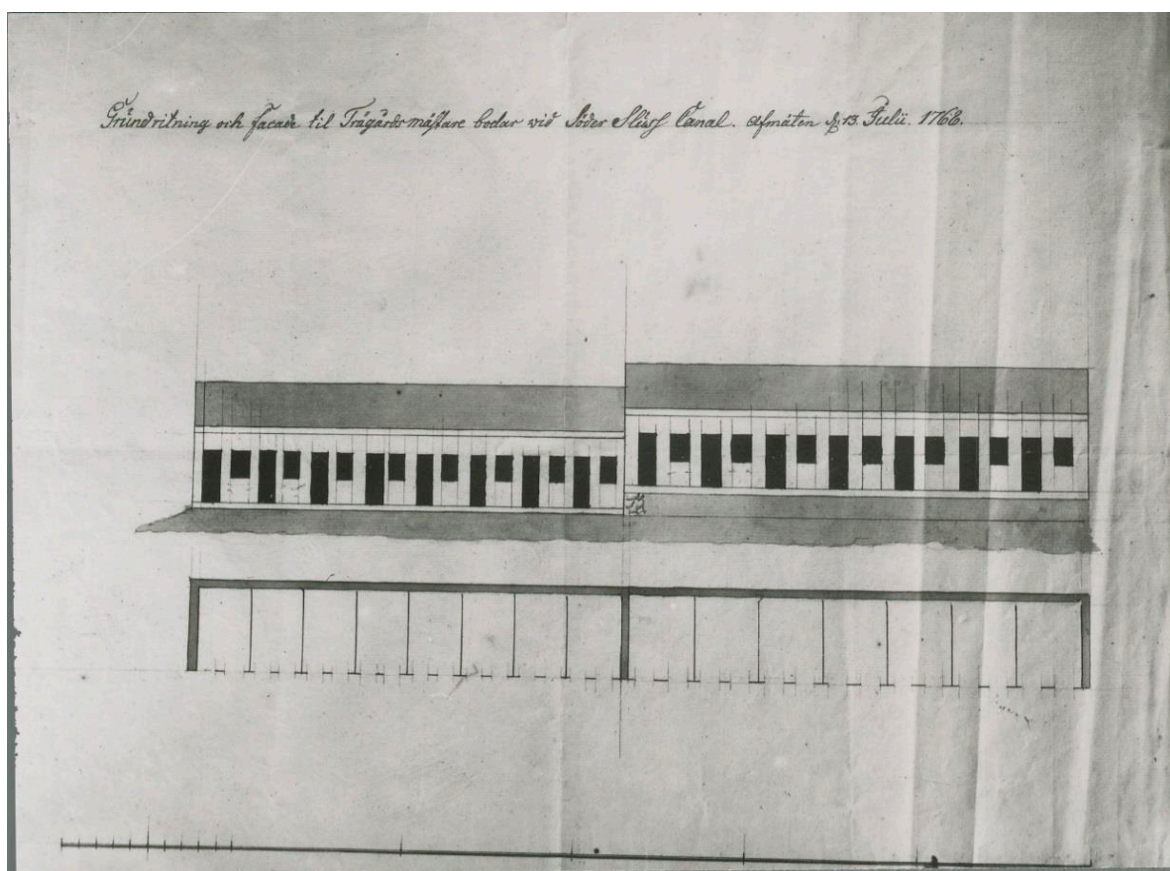

Figur 7. Ritning från 1762, förslag på nya byggnader väster om Fiskarehuset, men ritningen visar även byggnaden i öster. SSA, GS 155:29.

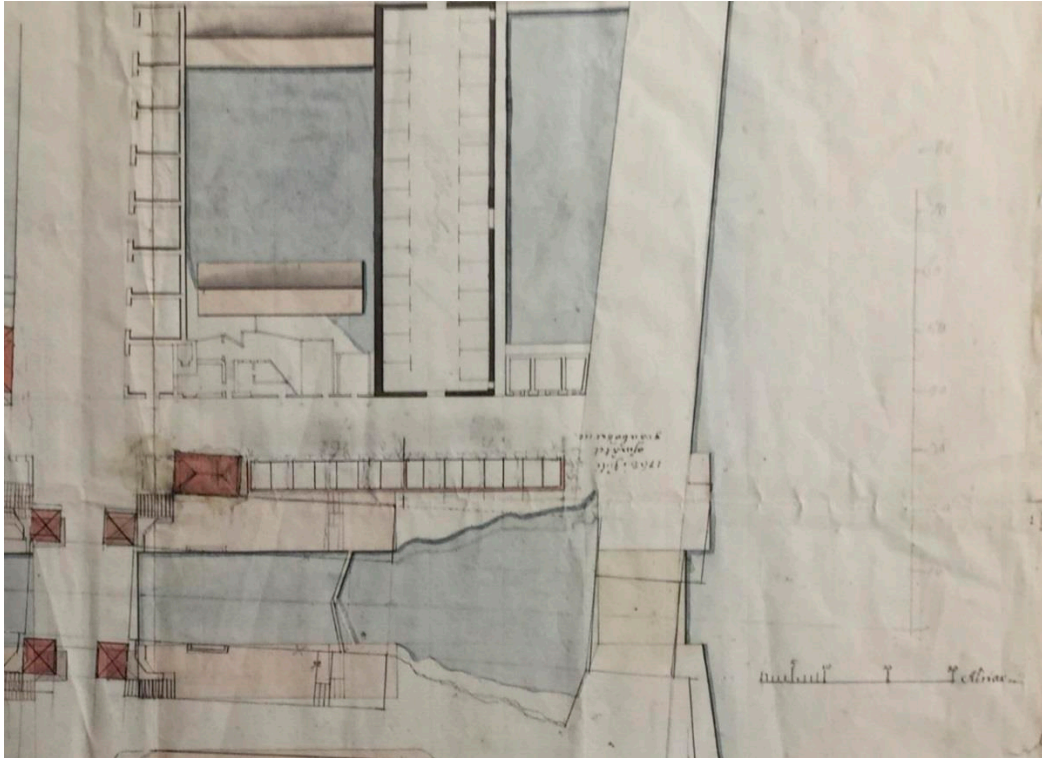
Bodlängan söder om Fiskarehuset, på andra sidan gränden, är också avbildad på två ritningar från 1760-talet. En plan- och fasadritning visar längan som där kallas "Trädgårdsmästarebodas vid söder slusskanal". Längan var avmätt den 13 juli 1768, se figur 8. Den andra ritningen visar samma länga i plan och i texten (som är upp och ner i högra kanten) står det "1768 i juli avmätt grönbodarna", se figur 9.

När en brandförsäkring tecknades för Södra Fiskarehuset 1759 ingick även nio välvda stenbodas i samma försäkring. De angavs ligga "bredvid, varav på den västra sidan två medvälvda källare under" (BrK 1759:435, se bilaga 1 till denna bilaga). Om boden på den östra sidan räknades in bland de nio framgår inte, men är mycket möjligt. För trädgårdsmästarebodarna av korsvirke har ingen försäkring från 1700-talet påträffats inom arkivgenomgången.

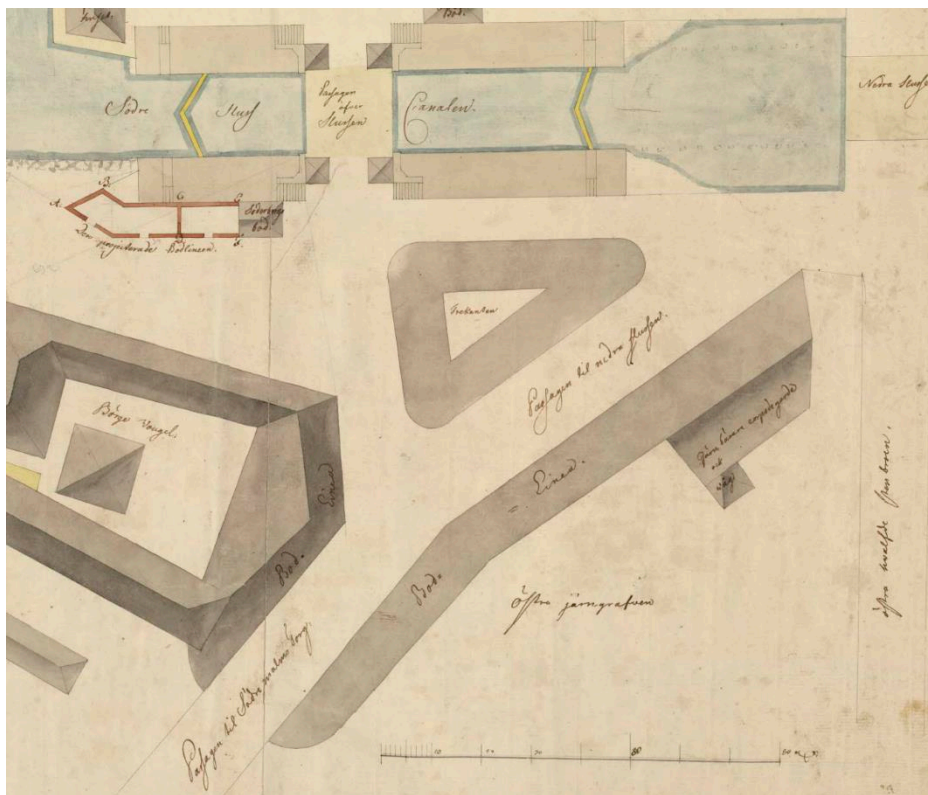
Vissa av de bodar som låg vid Järngravens nordöstra kant har också brandförsäkrats under 1700-talet. De tillhörde kvarteret Järngraven nedre, och vissa kan identifieras utifrån namnen på ritningen figur 5. Det gäller Cöhlers stenhus nr 8 (19.20), Anders Nymans tomt nr 6 (17) och lärftskämarna Henrik Ihde och Daniel Hedenströms tomt Nr 5 (16). Ytterligare två tomter togs upp inom samma kvarter, nr 18 (9–11) som år 1750 försäkrades av Johan Wilhelm Jac Bleumortier och en tomt utan fastighetsnummer som försäkrades av lärftskrämare Sven Planck. En anmärkning i registret anger att den senare gällde en salubod "på norra sidan från nedre slussen, och från den nya Slussen den andra i ordningen" (BrK register över försäkringar 1746–1793, se bilaga 3 till denna bilaga). I Stadsarkivet finns även ett "Fastighetsregister i Stockholm 1675–1875" där Järngraven Nedre 4 (15) år 1773 såldes av avlidne linkrämare Wilhelm Paulis arvingar. Nr 3 (14) tillhörde

Figur 8. Ritning över Trädgårdsmästarebodas 1768. Varje bod hade en dörr- och en fönsteröppning mot gränden i norr. SSM E 17783. Original i SSA.

Figur 9. Odaterad ritning SSA, GS 155. Texten till höger om bodlängan anger att "grönbodarna" hade uppmätts 1768.

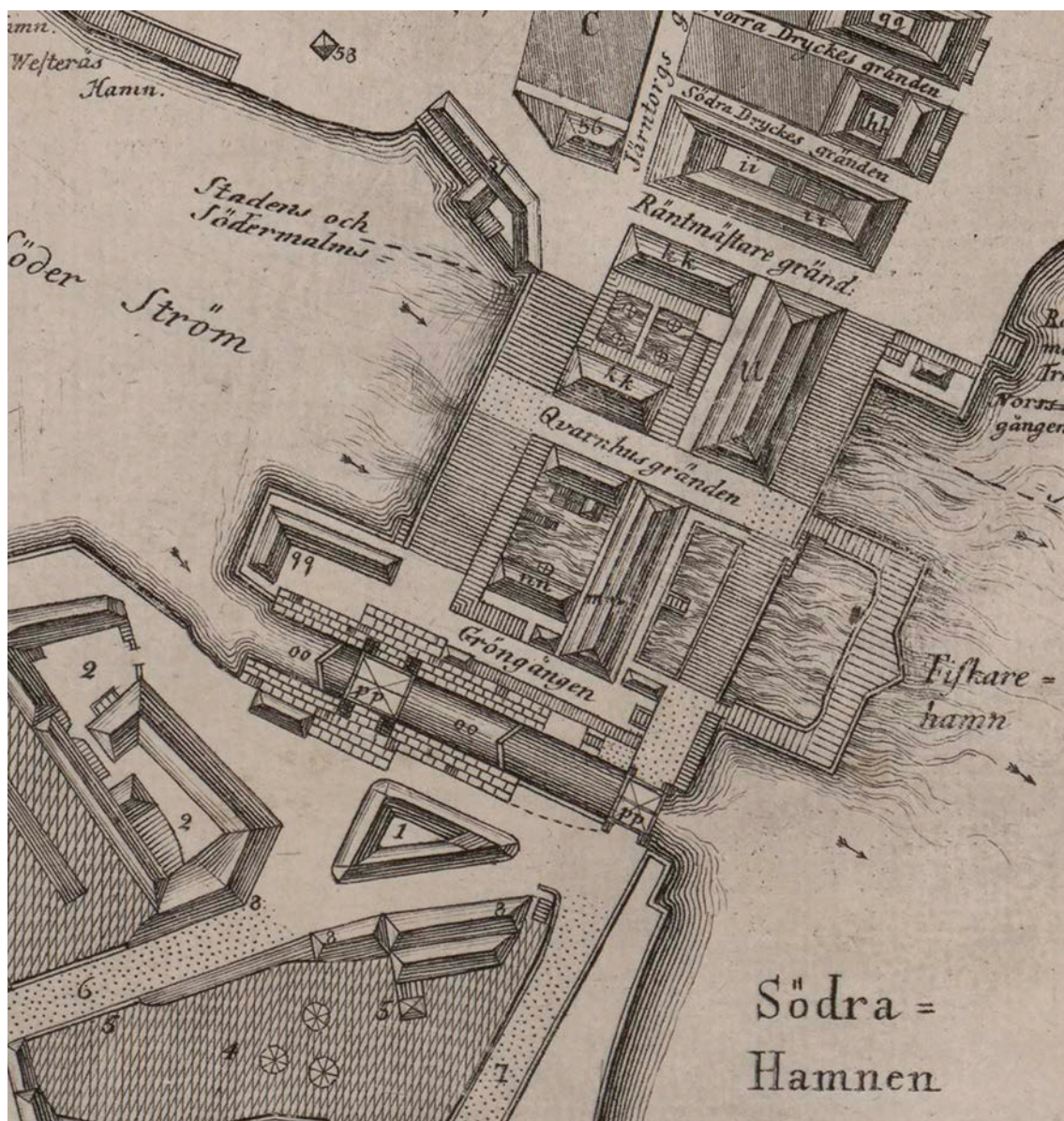
Figur 10. Till höger i bild ligger en vinklad bodlänga, skymtar en byggnad nere i Järngraven, med texten "Jernbärare corps de gard och väg" (här beskuren). Carlberg, SSA, GS 155.

1780 linkrämare Nils Ålin och nr 2 (13) tillhörde 1757 notfiskare Johan G Poignant, som köpt den av skeppsavmätaren Isaac Pihlman samma år. Nr 1 utgjordes av stadens Järnväg (stadsarkivet.stockholm.se).

Bodlängan vid Järngraven avbildades även på en ritning av Carlberg från 1760-talet men utan separata tomtnummer, se figur 10. Nere i Järngraven och söder om bodlängan syns ett hus med snett hörn mot öster och en liten fyrkantig byggnad intill. De var Järnbärarnas Corps De Garde och en våg.

På Brolins karta från 1771 är boden öster om Fiskarehuset tydligt utritad, liksom bodlängan söder om gränden "Gröngången", se figur 11. Vid Järngravens kant syns den långa bodlängan, här markerad som handelsbodar (8).

Det finns många avbildningar i konsten av området kring Södra Fiskarehuset. Här har endast ett exempel som visar bodarna kring Fiskarehuset tagits upp, Elias Martins målning från omkring 1790, se figur 12.

Figur 11. Brolins karta från 1771. SSA.

Figur 12. Elias Martin ca 1790. SSM F 47842.

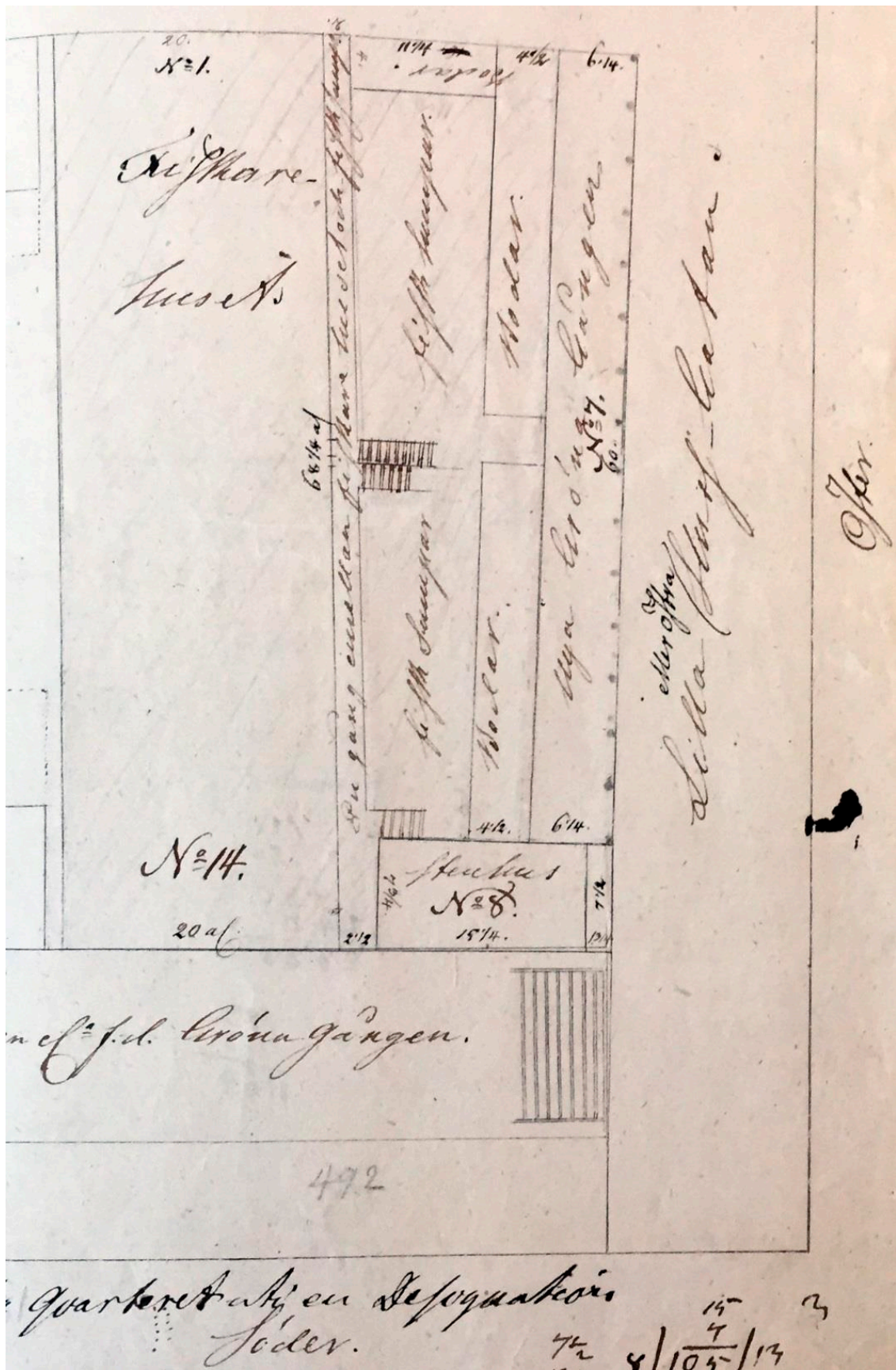
1800-talet

Under 1800-talets början blir det lättare att hitta detaljerade uppgifter om byggnaderna i området. I Stadsingenjörskontorets arkiv finns det tomtuppmätningar där en ritning från ca 1820 visar boden öster om Fiskarehuset, och dess dåvarande fastighetsbeteckning Södra Fiskarehuset 8. Ritningen visar också att en nord-sydlig bodlänga hade uppförts omedelbart norr om nr 8, med en träbro framför som kallades nya Gröna gången, se figur 13. Gränden mellan Fiskarehuset och slussrännan kallas på ritningen f d Grönagången.

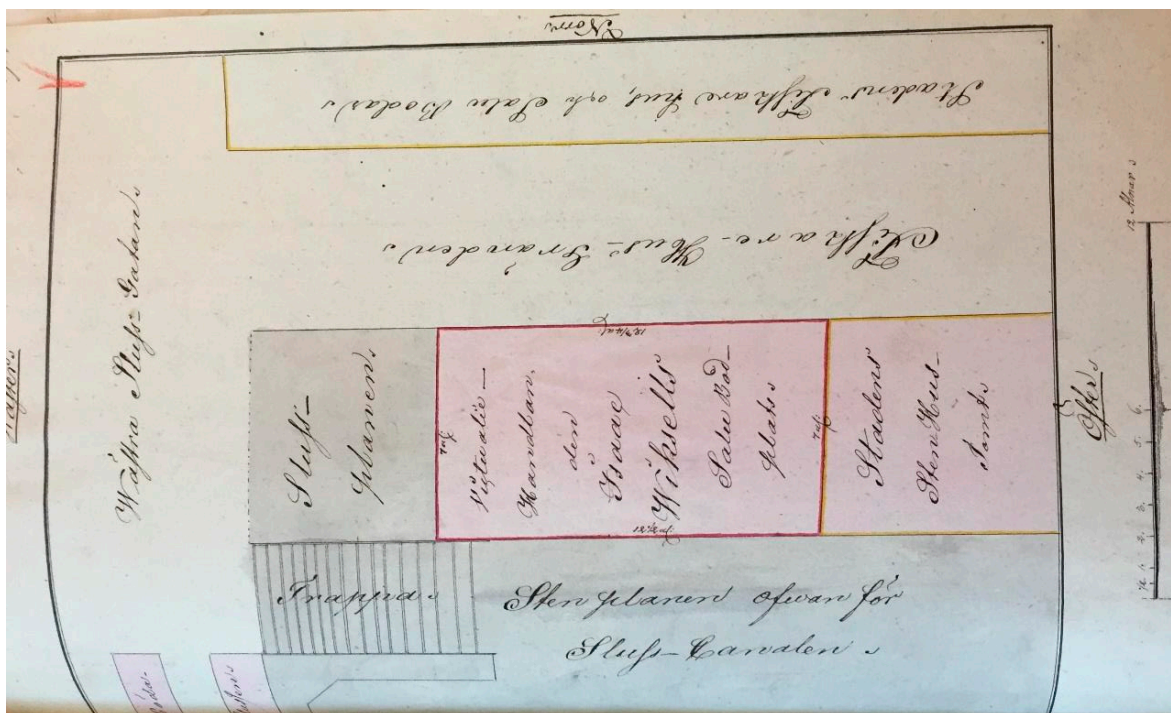
Bodlängan söder om gränden anas i ritningens nedre kant, men utan måttangivelser eller fastighetsbeteckning. En samtida tomtuppmätning över den västra delen av denna bodlänga, den del som kallas Hökarebod på figur 6, visar att öster om denna låg ”Stadens stenhustomt”, se figur 14.

Ägare till stora delar av bebyggelsen kring slussholmen var vid 1800-talets förra hälft Stadens drättselkommission. Enligt en redovisning av kommissionens arbete år 1819 hade de, för att befria gator och torg från de av estetiska och trafiktekniska skäl illa sedda salustånden, låtit uppföra ”nya byggnader av anständigt och prydligt utseende”. Till exempel omnämndes nya Gröna gången vid Östra slussbron och nya så kallade syltbodar vid Fiskarehusgränden, samt bodbyggnader vid Västra Slussgatan och vid ingången till Järnvågen. Husen i Slussområdet var vid denna tid i dåligt skick. Södra fiskarhuset reparerades fullständigt 1828, Södra slaktarhuset reparerades 1831–1832 och Kvarnhuset 1833. Dessutom började man anse att Polhemsslussen var för liten (Ur Höjer 1953, s 80 ff).

De äldsta brandförsäkringarna som med säkerhet kan knytas till bodarna öster och söder om Fiskarehuset är från tidigt 1800-tal. Bodbyggnaden Södra

Figur 13. Designationsritning ca 1820. SSA, Stadsingenjörensarkiv.

Figur 14. Designationsritning från ca 1820. Wiksells tomt (inom röd ram), kallades tidigare Hökarebod. En del av bodlängans fortsättning österut syns också, kallad Stadens stenhustomter. Gränden norr om bodarna kallas här Fiskarehusgränden. SSA, Stadsingenjörens arkiv.

Fiskarehuset 8, som låg "Vid hörnet av Lilla Slussgatan och gränden före detta Gröna gången kallad" försäkrades 1818.

Bottenvåningen innehöll tre rum varav två med kakelugnar och ett kök med spis. Trätrappor på den östra gaveln ledde till den övre våningen och två bodar. Under huset fanns en bjälkkällare (BrK 1818:1451, se bilaga 1 till denna bilaga).

Bodlängan söder om gränden, norr om slusskanalen, hade vid 1800-talets början fastighetsbeteckningen Gröna gången. I registret över försäkringar står det att försäkringen gällde "Stadens sex (15) bodar", där 15 är överstruket. Bodarna var av sten och med "mindrestadiga murar". I försäkringsbeskrivningen angavs bodarna ligga "mellan gränden, fordom kallad Gröna Gången, och en plan ovanför kanalen". Längan utgjordes av ett stenhus, 61 1/4 aln långt, 7 1/4 aln brett och två våningar högt, varunder en bjälkkällare i 6 avdelningar.

Bottenvåningen innehöll en packbod med bjälktak, två salubodar, och 3 krogrum med panelade tak. Bjälkkällarna var tillgängliga via luckor i golven. Den övre våningen nåddes via fyra trätrappor och innehöll 6 rum med kakelugnar och gipsade tak samt två magasinsvindar med bjälktak. På husets östra gavel och vid Lilla Stadsgatan fanns en byggnad av brädor, 7 1/2 x 2 alnar, med uppgång till rummen på östra gaveln och två bodar. En anteckning från 1824 beskriver att byggnaderna var i dåligt skick, både vad gäller väggar och tak. Ägaren, det vill säga Drätselkommissionen, ålades att åtgärda bristerna. När försäkringen förnyades 1830 angavs bodlängan vara 69 alnar lång, vilket beror på att nu ingick även stenbyggnaden som tidigare kallats hökareboden i försäkringen (BrK, 1830:1139, se bilaga 2 till denna bilaga).

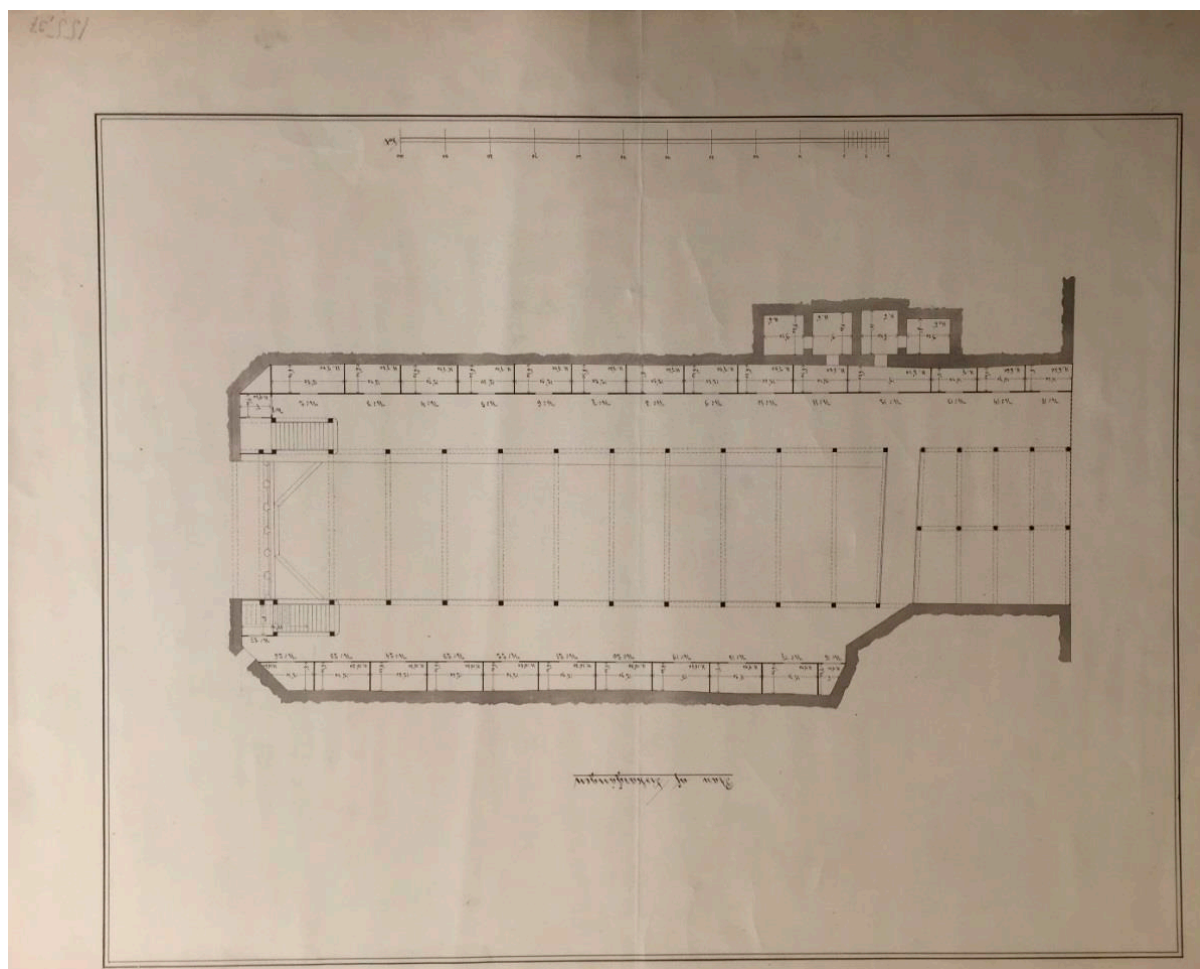
Den bod i kvarteret Järngraven nedre som låg längst i nordost är mest intressant i denna arkivgenomgång. Det mest sannolika är att det är boden med fastighetsbeteckning 2 (13).

En brandförsäkring från 1809 anger att den utgjordes av ett stenhus som upptog hela tomten. I den nedre våningen fanns det ett kök med gipstak och järndörr, och ovanför en salubod och en kammare med kakelugn, båda med panelade tak. Överst fanns det två rum med kakelugnar och ett kontor, alla med gipstak och målade med oljefärg. Till denna våning ledde en trätrappa, som höll på att bytas till sten. Intill huset hade det med ämbets- och byggnadskollegiets tillåtelse uppförts en bod av sten år 1808, vid stora Järnvågstrappan (BrK 1809:652, se bilaga 3 till denna bilaga). Att en trappa ledde ner till Järnvågen från bodlängans nordöstra hörn syns på flera ritningar, och trappan omnämns även i brandförsäkringarna som tecknats för själva Järnvågen, kvartersnummer 1.

Under 1830-talet reparerades Polhems sluss. Reparationen avslutades 1840, och en av de sista åtgärderna var att mura med så kallat "hydrauliskt murbruk", det vill säga kalk och alunskiffermjöl, till förbättran-

de av sidomurarna. Det fanns emellertid behov av en ny och större sluss, och 1851 antogs Nils Ericsons förslag för en ny sluss i gamla kvarnströmmen, det vill säga närmare Gamla stan. Med hänvisning till estetiska och hygieniska skäl skulle området bli i stort sett obebyggt i stället för de oräkneliga bodar som fanns där före ombyggnaden. Slussholmen skulle utfyllas, jämnas till och förses med stenkajer. Den enda livsmedelshandel som skulle få vara kvar var fiskhandeln. Då den nya slussen hade invigts 1854 hade sidorna av Slussplanen åt Saltsjön och Mälaren försetts med 13 fot höga kajer av granit, och det mellanliggande planet fyllts i jämnhöjd med dem. (Höjer 1933, s 107ff).

När Karl Johans torg lades ut skedde det på bekostnad av bland annat själva Fiskarehuset och boden Fiskarehuset 8 i öster. Bodarna i kvarteret Gröna gången hamnade under basarbyggnaden, som uppfördes efter ritningar av Carl Christopher Gjörwell. Det finns flera varianter av ritningarna i Stadsarkivet,

Figur 15. Ritningsförslag på en ny basarbyggnad. Här har norr lagts uppåt i bild. SSA.

men på en av dessa syns fyra bodar utanför basarbyggnadens norra begränsning, se figur 15. Läget för de fyra rummen motsvarar bodlängan Gröna gångens östra del, och utgör sannolikt en rest av denna.

Utifrån ritningarna är det svårt att avgöra om de äldre bodrummen kom att användas i den nya basarbyggnaden, eller om de fylldes igen då den uppfördes. När basarbyggnaden brandförsäkrades 1858 beskrevs den nedre våningen som den vilade på de gamla slussmurarna, med den öppna slussrännan i mitten. Kring slussrännan hade 26 förvaringsbodar anlagts. I våningen ovanför fanns det ytterligare bodar, med ingång från omgivande gator. I beskrivningen omnämns inte de fyra äldre rummen, men det kan inte uteslutas att de var tillgängliga från några av bodarna intill (BrK 1858: 1344, se bilaga 1 till denna bilaga).

Under 1850-talet köpte drätselkommissionen in ett antal fastigheten utmed Västra Slussgatan, både i kvarteret Järngraven Nedre och i Järngraven Övre. Gatan var för smal och skulle breddas med ca 7 alnar (4,2 m). I kvarteret Järngraven nedre revs först nr 8 år 1859 och sedan under hösten 1862 nr 2–7. Tomterna utlades sedan till trottoar (Höjer 1953, s. 158).

Käll- och litteraturlista

Arkiv

Stockholms Brandkontorsarkiv (BrK)
Verifikationer och Besiktningsskott

Stockholms stadsarkiv (SSA)
Gamla Ritningsamlingen GS
Stadsingenjörskontorets arkiv

Stockholms stadsmuseums arkiv (SSM).

Litteratur

AHNLUND, HENRIK, 1984. Johan Eberhard Carlberg: Stockholms stads arkitekt 1727–1773. *Monografier utgivna av Stockholms stad*, 49.

BLADH, CHRISTINE, 1991. Månglerskor: att sälja från korg och bod i Stockholm 1819–1846. *Monografier utgivna av Stockholms stad*, 109.

BLOM, HOLGER, 1933. Slussenområdets bebyggelse i äldre tider. *Sankt Eriks årsbok 1933*.

HÖJER, TORGNY, 1953. Stockholms stads Drätselkommission 1814–1864 och Börs-, bro-, och hamnbyggnadskommittéer. *Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning*, 14.

Bilaga 1. Brandförsäkringar kvarteret Fiskarehuset

Verifikation 1759:435, Fiskarehuset

I anledning av ädla magistratens fastställande den 19 uti denna månad angives till försäkring denna stadens tillhöriga fasta egendomen på 12 års tid för nedan nämnda värde.

Södrastadenshus

Är byggt av korsvirke och brädor på pålar, längd 56 alnar och bredd 20 alnar, innefattar 25 etager. Taket täckt med järnplåtar. 8 000

9 stycken välvda stenbodnar varvid på västra sidan med 2:ne därunder välvda källare. Taket täckt en del med brädor, men större delen med järnplåtar. 10 000

Värderas med tomt och grund till D Kmt 18 000.

Besiktninglista 1825 efter verifikation 1818:7.

Fiskarhuset nr 8 (3327)

Stadensdrätselkommission.

Vid hörnet av Lilla Slussgatan och gränden, före detta gröna gången kallad. (1818 års verifikation fol 1477).

1. Vid hörnet av förut nämnda gata och gränd, ett stenhus inom $\frac{3}{4}$ alns murar och 2:ne våningar högt, 15 $\frac{1}{4}$ aln långt och dels 7 $\frac{1}{2}$ dels 7 $\frac{3}{4}$ aln brett, varunder med nedgång genomlucka, en bjälkkällare. Nedre våningen med $\frac{3}{4}$ alns murar och 3 $\frac{3}{4}$ alns höjd, består av 2:ne rum med kakelugnar och ett kök med spis och panelade tak. Den övre våningen vartill 2:ne uppgångar på trätrappor, den ena från köket i nedre våningen och den andra från lilla Slussgatan, innehåller med 3 $\frac{7}{8}$ alns höjd ett stort rum med kakelugn och en avstängning, taket panelat, överst vind, taket täckt med järnplåtar. 18 000

2. På östra gaveln av nyss beskrivna hus en byggnad av brädor, 7 $\frac{1}{2}$ aln lång och 1 $\frac{3}{4}$ aln bred, består av en trappgång till övre våningen i huset och 2:ne bodar. Däröver en liten vind, taket täckt med järnplåtar. (utom tomtlinjen) (ingen vidare åbyggnad)

Tomten innehåller enligt designation av den 19 mars 1818 arealitet 129 $\frac{3}{8}$ kvadratalnar.

Summa D 18 000.

Bilaga 2. Brandförsäkringar kvarteret Gröna gången

Register över försäkringar 2, ca 1700–1800:

Gröna gången 1, ordningsnummer 3335. Tidigare nr 5A, ordningsnummer 3445

”flyttad från O.n. 3379 fol 33 ifrån 1 maj 1759 försäkrat: Sten 6000, Stenk. 4000=10000.

Gröna gången 1, 2, 3, 4, 5, 6. Ordningsnummer 3336. Stadens 6 (15) bodar, tidigare ordningsnr 3336. Stadens drätselkommission från 1 maj 1818 försäkrad sten med mindre stadiga murar. 52 000

~~Fräd 2000~~: Dr 54 000

1830 tillökt stenk 26 000.

Den 28 oktober 1854 är helavärdet avskrivet.

Besiktninglista 1825:19, enligt verifikation 1818:1451

3335, 3336 1, 2, 3, 4, 5, 6=5A

StadensDrätselkommission.

Vid gränden, fordom kallad Gröna gången (1818 års verifikation fol1451).

1.

Emellan gränden, fordom kallad Gröna Gången, och en plan ovanför kanalen, ett stenhusinom $\frac{3}{4}$ alns murar, 61 $\frac{1}{4}$ aln långt 7 $\frac{1}{4}$ aln brett och 2:e våningar högt, varunder en bjälkkällare i 6 avdelningar. Nedre våningen med dels 3 $\frac{1}{4}$, dels 4 alnars höjd, består av en packbod med bjälktak, 2:ne salubodar och 3 krogrum med panelade tak, och under bodarna och rummen nedgång genom lucka till bjälkkällarna. Uppgång på fyra trätrappor till den häröver varande våningen, som med 3 $\frac{1}{4}$ alns höjd innehåller 6 rum, varav 2:e med avdelningar, alla med kakelugnar och gipsade tak och 2 magasinsvindar med bjälktak. På hanbjälkarna låg vind, enkelt taklag täckt med järnplåtar.

52 000

2.

På östra gaveln av nyss beskrivna hus och vid Lilla Stadsgatan, en byggnad av bräder, 7 ¼ alnar lång och 2 alnar bred, består av en uppgång till rummen på östra gaveln och 2:e bodar, varöver en liten vind. Taket täckt med järnplåtar.
2000 (ingen vidare åbyggnad)

Grunden är fri. Egendomen innefattar enligt år 1818 ingiven designation av den 28 oktober arealiten 444 1/16 kvadratalnar.

3 000

Summa D 54 000

Vid allmänna besiktningen den 13 maj 1824:

Anmäler denna egendom förrättad år 1818 till 3000 D, utvändigt åtskilliga bristfälligheter såväl till tak som väggar och att av herrar Deputerade icke ansågs dess vidrätthållande vara av den belägenhet att för (xx?) av avseende summan borde ifråga komma, hemställde likväl herrar deputerade att stadens drätselkommission måtte om byggnadens iståndsättande vara erinrad(?).

Den 28 maj f. år blev detta av direktionen bifallet varför drätselkommissionen genom protokolls utdrag undfått del av anmärkningen (Exp d. 21 okt).

Vid efterbesiktningen den 19 oktober 1826 befanns egendomen ej hava undergått huvudsaklig förbättring varvid direktionen under den 28 oktober beslöt att genom protokollutdrag meddela drätselkommissionen förnyad erinran om nödig reparation (Exped).

Besiktninglista 1837, enligt verifikation 1830:1139

3335, 3336, 1, 2, 3, 4, 5, 6

Stadens Drätselkommission (stadens 6 Bodar).

Emellan Stora och Lilla Stadsgatorne (Se 1830 års ver. Fol. 1139)

N 1.

Emellan Gränden, fordom Gröna Gången kallad och en plan ovanföre kanalen, ett stenhus med ¾ alns yttermurar, 69 ¼ aln. Långt 7 ¼ brett och 2 våningar högt, varunder en bjälkkällare i 6 avdelningar.

Nedre våningen med dels 3 ¼, dels 4 alnars höjd består av en packbod med bjälktak, 2 salubodar och 3 krogrum med eldstäder och panelade tak. Från bodarna och rummen nedgång genom lucka till bjälkkällaren. Uppgång på 4 trätrappor till övre våningen, som med 3 ¼ alnars höjd innehåller 6 rum, varav 2 med avdelningar, alla med kakelugnar och gipsade tak och 2 magasins vindar med bjälktak. På hanbjälkarna låg vind. Ett helt taklag täckt med järnplåtar.
72 000.

N 2.

På östra gaveln av ovan beskrivna hus och vid Lilla Stadsgatan, en byggnad av bräder, 7 ¼ alnar lång och 2 alnar bred, består av en uppgång till rummen på övre gaveln och 2 bodar, varöver en liten vind. Taket täckt med järnplåtar.

N 3.

Emot västra gaveln av N 1. vid Stora Stadsgatan, en stenbyggnad 7 ¼ alnar lång, 6 alnar bred på hög sandstensfot åt planen ovanom stadsgraven inom vilken stenfot är en bjälkkällare med 1 ½ alns murar och träddörr. Häröver i stenhuset inom ½ alns yttermurar och 4 alnars höjd: en salubod med bjälktak. Överst vind och enkelt taklag täckt med järnplåtar.
16 000

Tomten, fri, innehåller enligt designation av den 28 oktober 1817 arealen 444 1/16 kvadratalnar, obräknat tomten till boden No 3 vilken särskilt innehåller 42 sådana alnar.

Summa D 90 000

Bilaga 3. Brandförsäkringar kvarteret Järn graven nedre

BrK besiktningslista 1825, enligt verifikation 1809:652

Kvarteret nedre Järngraven 2 (13), 3362.
Järnkramhandlaren B. Risholm
Vid Nedre Slussgatan
(1809 verifikation fol 652 jmf 1813 års allmänna
besiktningslista fol 48).

N 1. Ett stenhus som intager hela tomten och innehåller nederst, inom 1 alns murar, 1 kök med gipstak och järndörr. Däröver med $\frac{3}{4}$ alns murar 1 salubod och 1 avplankad kammare med kakelugn, båda under panelade tak, samt överst inom $\frac{1}{2}$ alns murar två rum med kakelugnar och 1 contor, Alla under gipstak. Till ett av dessa rum är ett par dörrar a deux battang. Rummen äro målade med oljefärg å pastur (?) fäst på muren, samt dubbla fönster. Till denna våning är trärappa, som dock ska till sten förändras. Över huset är järnplåttak. 27 000

N 2. Invid detta hus är med ämbets- och byggnadskollegiet tillåtelse den 3 november 1808 vid stora Järnvågstrappan uppförd, en bod av sten med plåttak, av $3\frac{1}{2}$ alns längd och 3 alns bredd. 1800

Grunden är ofri, designation av den 6 mars 1807, 109 $\frac{1}{2}$ kvadratalnar.

Bryggare Åberg

Besiktningslista 1861

enligt verifikation 1852:2119

Nr 2, 3362, adress nr 1. Traktören A. Granström
Vid Stora Slussgatorna (se 1852 års verifikation fol
2119)

Vid Stora Slussgatan ett stenhus $1\frac{1}{2}$ åt nämnda gata 12 $\frac{1}{2}$ aln långt, men åt södra tomtlinien endast 6 alnar, åt östra sidan 13 $\frac{1}{4}$ aln men vis vestra tomtlinjen blott 12 alnar Brett, åt Jernvågen 3 men i övrigt 2 våningars höjd.

Nedersta våningen tillgänglig från Järnvågen genom järndörr, innehåller inom 1 alns yttermur och $3\frac{3}{4}$ alns höjd ett kök med spis, järnhäll, gipstak, bärbjälke och skafferi, ett contor. Från nyss nämnda kök leder trärappa till andra våningen, som åt Slussgatan är den första och vilken våning inom $\frac{3}{4}$ alns yttermurar och $4\frac{3}{8}$ alns höjd utgöres av ett från gatan tillgängligt rum med kakelugn, oljemålade tapeter, socklar och mittelband, ett kallrum av lika beskaffenhet. Taken panelade. Från Slussgatan leder trärappa till tredje våningen, eller åt gatan den andra, vilken våning med $3\frac{3}{4}$ alns höjd och inom helstens yttermurar innefattar 2 rum med en kakelugn, fönster och bröstpaneler, franska tapeter och gipsade tak, samt en garderob även med dylikt tak. Häröver låg otillgänglig vind. Yttertaget enkelt lagt med plåt. 6000.

Tomten ofri innehåller enligt designation av den 18 juni 1846 arealiteter 109 $\frac{1}{2}$ kvadratalnar. Enligt direkt beslut d 28 december 1867 är försäkringen upphävd.

BILAGA 5

BYGGNADSARKEOLOGISK DOKUMENTATION

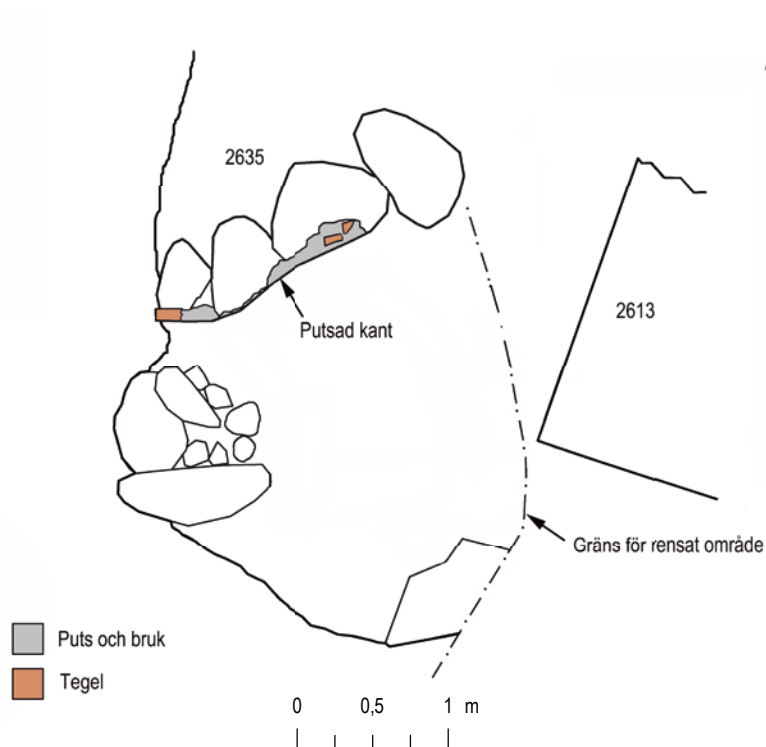
ANNA BERGMAN
STADSMUSEET I STOCKHOLM

Kontextgrupp 1

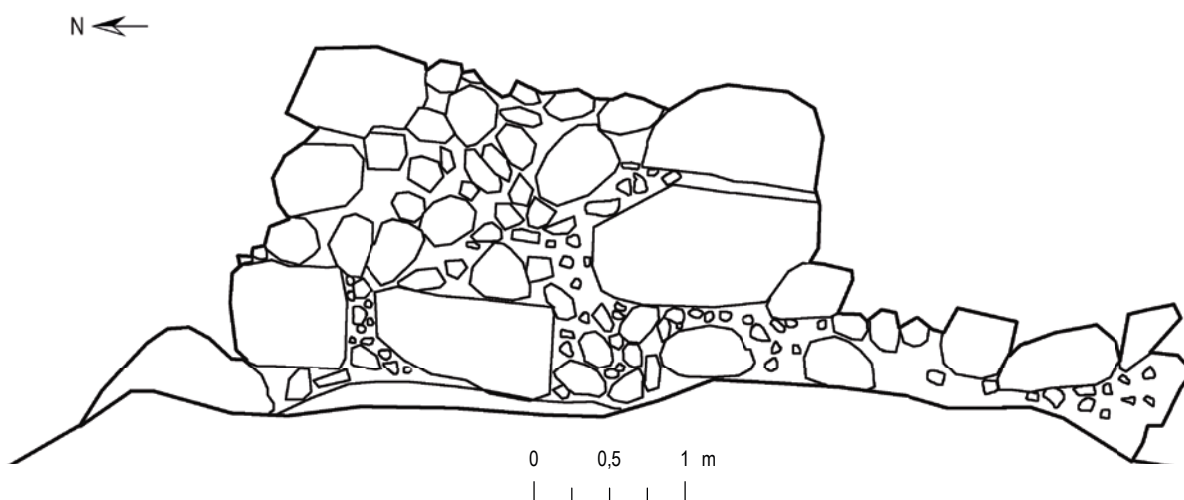
2635, stenpackning / fundament

Fundamentet eller stenpackningen 2635 ritades i sektion sett från väster. Förmodligen visade detta ett snitt mitt genom packningen. Det bestod av stora block och mindre stenar, alla markstenar utan bruk. I söder fanns två större stenblock murade med bruk

och med en putsad yta och enstaka tegel. Här hade i en senare fas ett rundat trapphus uppförts. Under fundamentet 2635 anades mycket stora, rundade stenblock eller möjligen berg. Fundamentet hade ingen bevarad sida mot norr öster eller väster.

Figur 219. Del av fundamentet 2635. Skala 1:50.

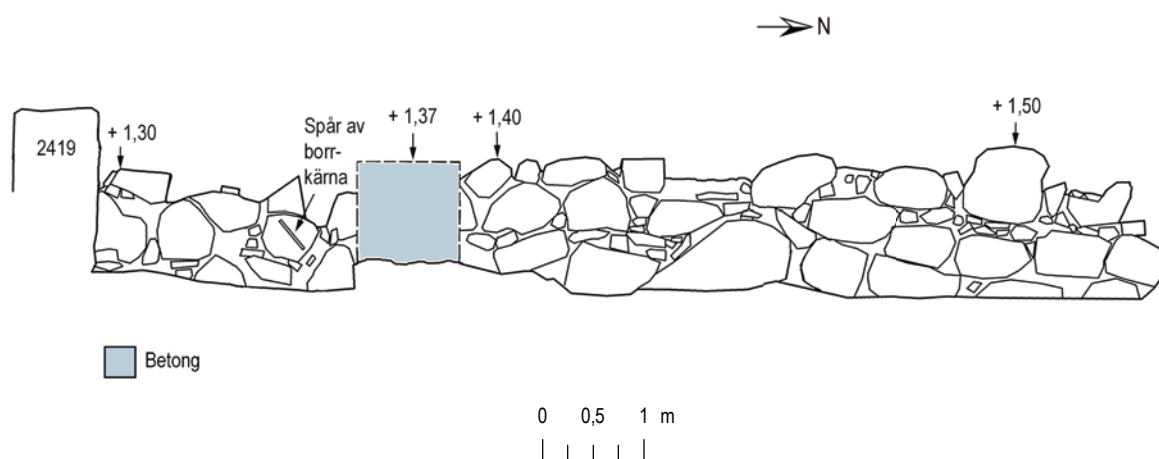
Figur 220. 2635 sett mot öster. Skala 1:50.

Kontextgrupp 5

2417, naturstensmur

Muren sträckte sig i nord-sydlig riktning och en del av den hade använts som västvägg i södra bodlängan (grupp 11) när den uppfördes. Muren var ca 1,4 m bred med en ojämn sida mot väster och en snyggare men inte särskilt jämn sida mot öster. Den förra bör inte ha varit avsedd att ses ovan mark, däremot kan den östra sidan möjligen ha legat ovan mark trots att den var ganska ojämn. Muren var uppförd av ca 0,6 x 0,4 m stora stenblock och ett gulaktigt bruk. Enstaka tegel hade använts som skolning i den del som vette mot rum 1 och här fanns även en sten

med spår av en borrkärna. Muren var synlig till ca 1,5 m höjd eller nivån + 1,3 m ö h. I söder hade den delvis byggts över av murarna 2418 och 2419. I det parti som ingick i källarum 1 fanns det bruk mellan stenarna men i fortsättningen norrut syntes endast mindre bruksfläckar på murens ovasida. Muren fortsatte norrut utan att det fanns några tecken på att ha varit förbandsmurad med källarlängans norra yttermur, men den senare hade rivits närmast 2417 och hörnet där murarna hade mötts var därför inte möjligt att undersöka närmare.

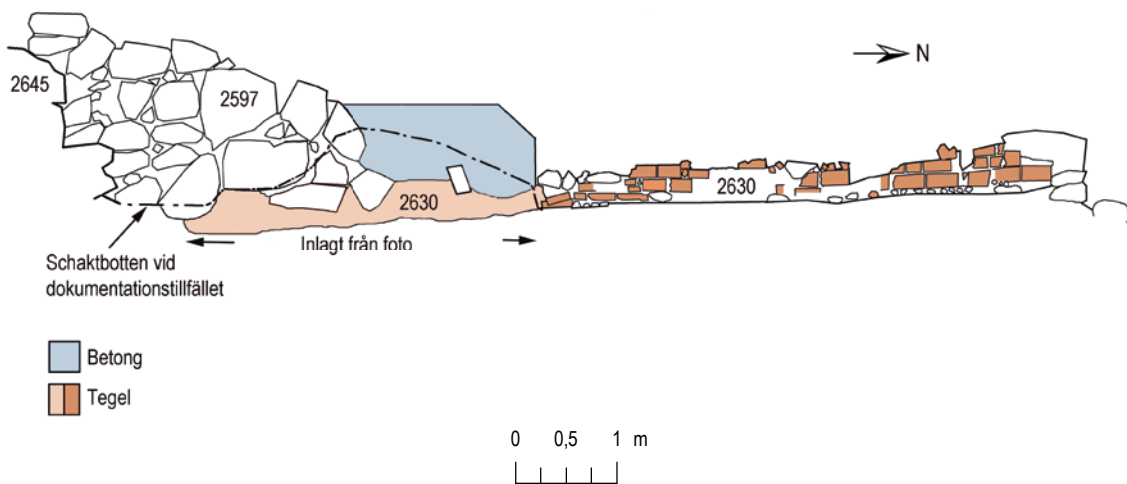
Figur 221. Mur 2417 från den östra sidan. Skala 1:75.

Kontextgrupp 8

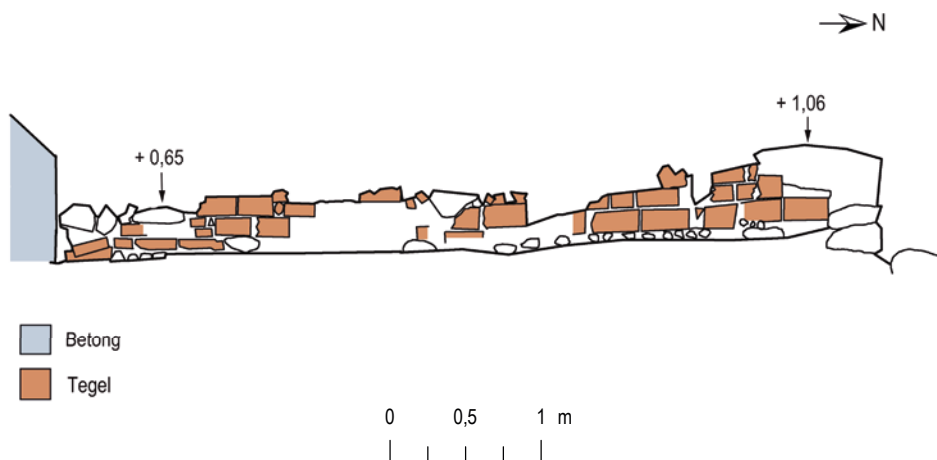
2630, skalmur

Muren låg i nord-sydlig riktning och dokumenterades i en ca 5 m lång sträcka. Den fortsatte söderut men fotograferades endast i detta parti. Muren hade en kärna av naturstenar och mot öster ett skal av tegel, 7,5 x 14,5 x 27 cm stora och murade med ett brunaktigt bruk med stora vita kalkklumpar. De

flesta tegel låg med den breda flatsidan utåt. Mindre naturstenar var blandade med teglen. I murens norra parti låg det stenar i schakt botten som kunde tyda på att det legat ett hörn här och att muren fortsatt österut. Som mest var teglet bevarat till nivån + 0,96 m ö h.

Figur 222. Mur 2630 och del av mur 2597 sett mot väster. Skala 1:75.

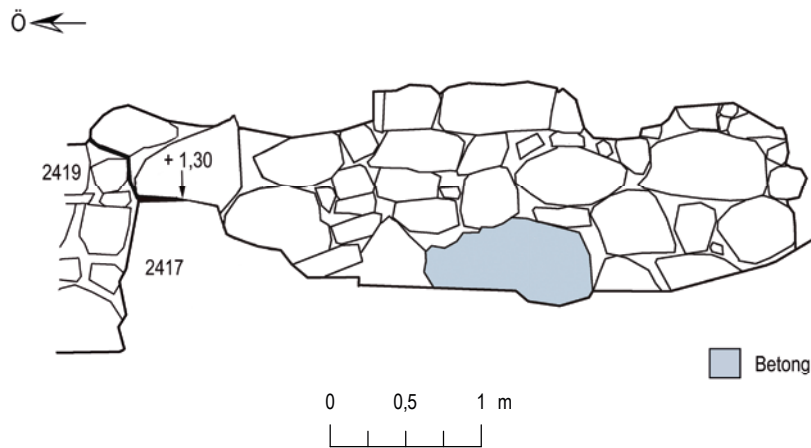
Figur 223. Mur 2630 sett mot väster. Skala 1:50.

Kontextgrupp 9

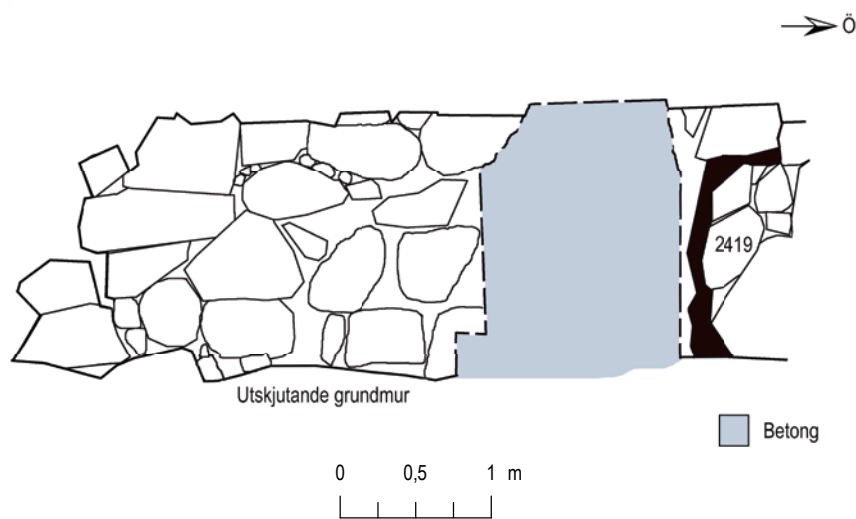
2418, naturstenmur

Naturstensmuren 2418 var ca 0,8 m bred och löpte i öst–västlig riktning. Muren var uppförd mot den äldre, nord–sydliga naturstensmuren 2417 (grupp 5) och sträckte sig sedan vidare mot väster. Muren var välmurad mot söder medan dess norra sida var ojämn och knappast tänkt att synas ovan mark. Den var uppförd av upp till 1 m långa och 0,8 m breda stenblock och skolad med mindre stenar. Inget tegel ingick, och stenarna var murade med ett hårt, rödaktigt bruk. I en av stenarna var ett borrhål synligt med diametern 2 cm. Som mest var muren bevarad

till ca 1,6 m höjd över marknivån i söder, eller till dryga + 2 m ö h. På sydsidan schaktades en grundläggning av stora stenar fram, vilka sköt ut ca 0,4 m framför murlivet. Det är möjligt att 2418 hade uppförts samtidigt som 2419 längre österut, även om de skildes åt av den äldre, nord–sydliga muren 2417. Framför partiet där 2418 mötte 2417 stod en betongplint och dolde sydfasaden, men ovanpå murrarna och i murens norra sida var skiljelinjen synlig.

Figur 224. Mur 2418 sett mot söder. Skala 1:50.

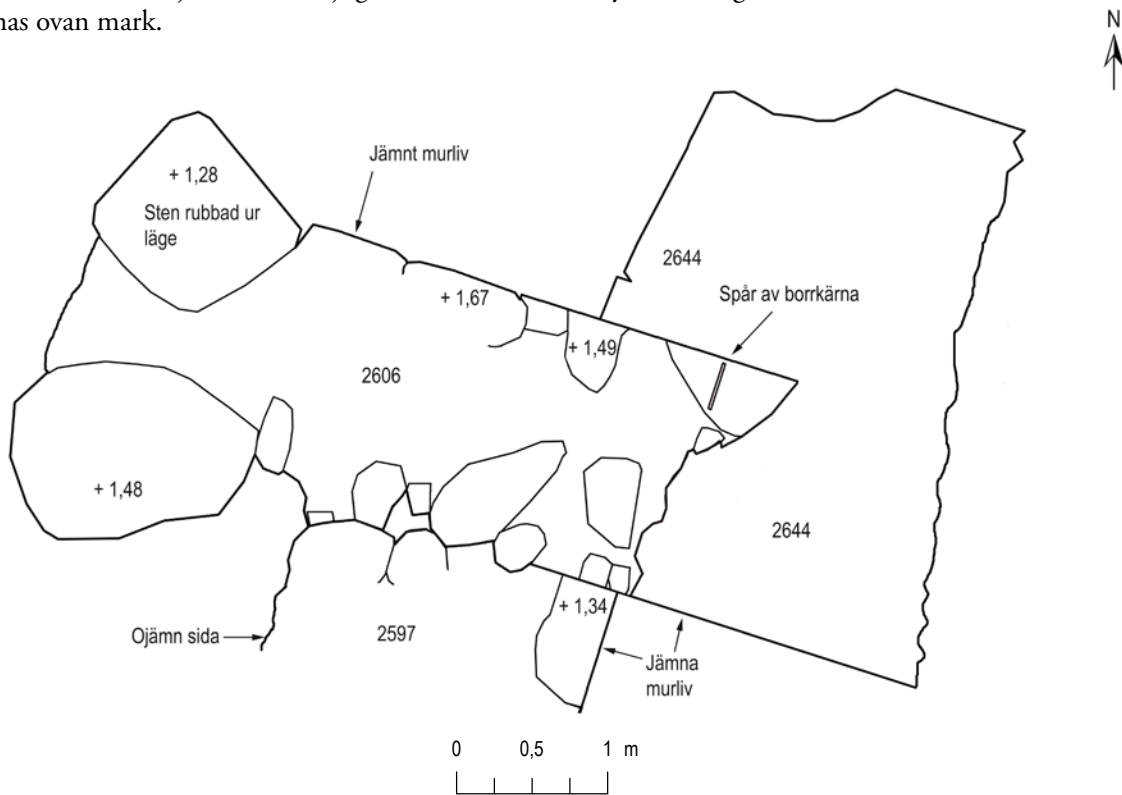
Figur 225. Mur 2418 sett mot norr. Skala 1:50.

Kontextgrupp 15

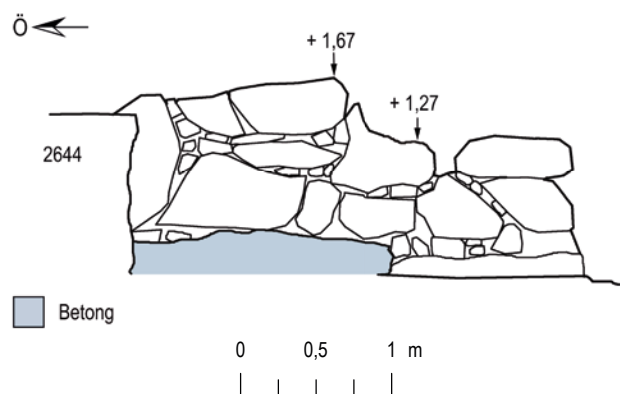
2606, naturstensmur

Muren var uppförd i öst–västlig riktning av naturstenar, upp till 0,8 x 0,5 m stora samt mindre skolstenar. Två till tre skift var bevarade, under det sköt stenar ut ca 0,4–0,5 m mot norr, sannolikt en grundläggning. Bruket var ljust med synliga sandkorn. Muren hade en välmurad yta mot norr medan den södra sidan var ojämn och möjligen inte tänkt att synas ovan mark.

Norr om muren låg en yta av betong. I öster och delvis i norr hade en bredare och yngre mur (2444) uppförts ovanpå och intill 2606. I väster tycktes delar av muren 2597 ligga stumt an mot 2626, men gränsen var bitvis svår att urskilja. På muren fanns kraftiga kalkavlagringar som tyder på att miljön varit mycket fuktig.

Figur 226. Mur 2606 i plan. Skala 1:50.

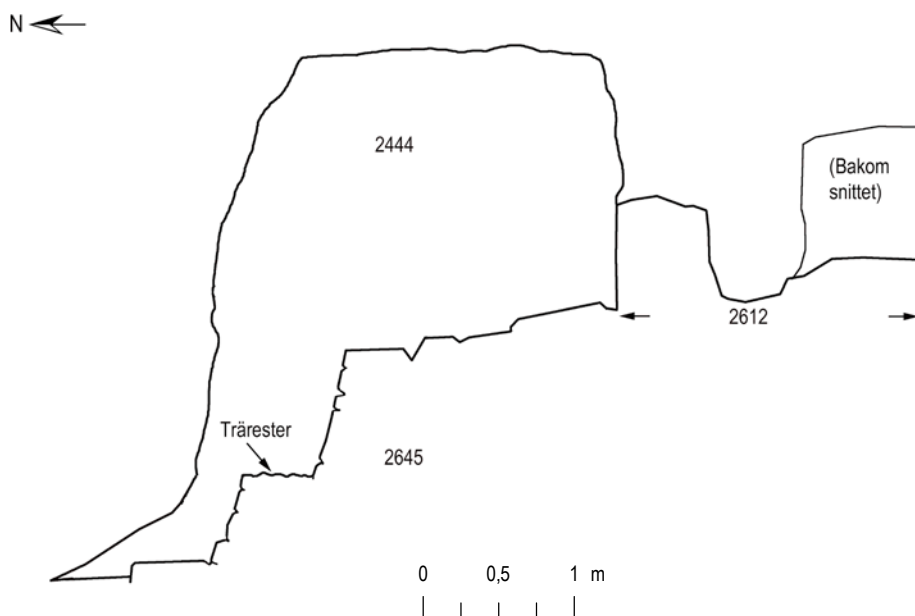
Figur 227. Mur 2606 sett mot söder. Skala 1:50.

Kontextgrupp 16

2645, naturstensmur

Muren var uppförd i öst–västlig riktning av naturstenar och ett hårt, vitt bruk. Den var genombruten till två delar av ett betongfundament. Mot söder fanns ingen slät muryta, endast murkärna, och muren uppfattades först som en del av kärnan till muren 2612. Vid rivningen visade de sig vara två parallella murar där den södra sidan av 2645 möj-

ligen revs av då 2612 uppfördes. En spricka visade läget för den västra begränsningen av muren 2645. Mot norr var murens utsida uppförd i flera steg eller etage, av mindre naturstenar i bruk. På ett av dessa etage fanns trärester. Längst i öster hade muren rivits då muren 2444 uppfördes.

Figur 228. Sektion vid mur 2444, mur 2645 och mur 2612. Skala 1:50.

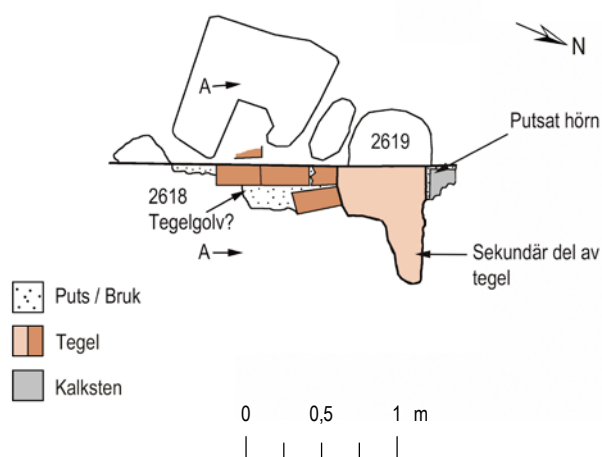
Kontextgrupp 18

2618. Tegelgolv

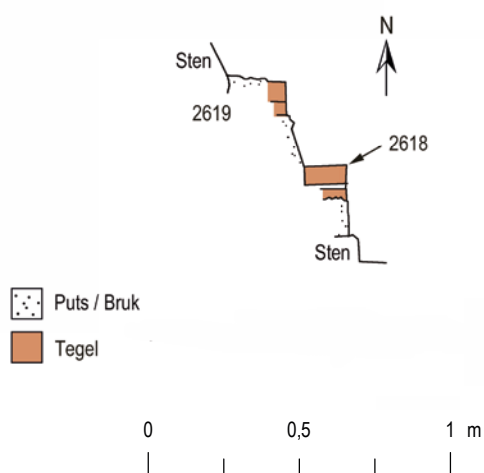
Tegel lagda horisontellt och tolkade som rest av tegelgolv lagt i bruk. Teglet låg längs en nord-sydlig mur av tegel och natursten (2619). Teglen var 7,5 x 14,5 x 29 – 30 cm stora. Bruket beig-t-brunt med stora gula kalkklumpar.

2619. Mur

Mur av tegel och natursten, delvis bevarad. Murens norra del hade putsade väggpartier. Mot golvet 2618 var ytan putsad, möjligen en väggyta. Tegel och bruk likt 2618.

Figur 229. Golv 2618 och mur 2619 i plan. Skala 1:50.

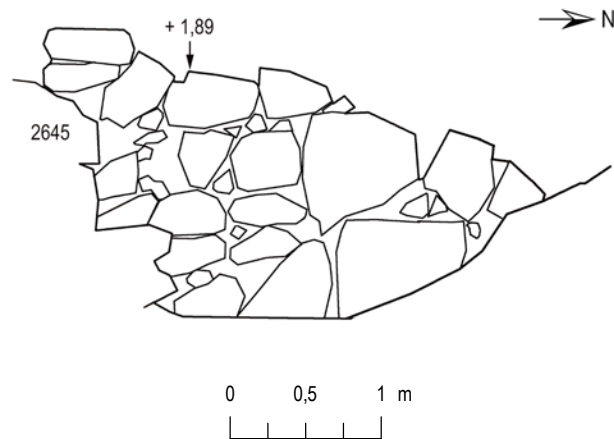
Figur 230. Sektion A – A mot norr. Skala 1:25.

Kontextgrupp 19

2597, naturstensmur

Naturstensmur uppförd i nord-sydlig riktning som en påbyggnad av en äldre mur (2630). I norr stod 2597 stumt an mot muren 2606, men gränsen var delvis svår att urskilja. Inga spår av bruk kunde ses

i muren, som var något så när jämn mot öster men mycket ojämn mot väster, där den sannolikt har legat under mark.

Figur 231. Mur 2597 sett mot väster. Skala 1:50.

Kontextgrupp 21

2361, naturstensmur (yttermurar)

Byggnaden var ca 8,5 x 4,5 m stor. De bevarade murarna har tillhört en källarvåning som delvis låg ovan mark, delvis under mark. De fyra yttermurarna var uppförda samtidigt och i förband. Murtjockleken var ca 0,8 m i de övre delarna men tjockare i botten. I de nedre partierna av insidan samt grundmuren hade större, kluvna block använts, högre upp var murarna uppförda av mindre stenar, ca ca 0,1 x 0,2 m stora (sannolikt sandstenar). Bruket var ljust och homogent magrat med stora sandkorn, ibland grusbitar. Fogarna var inte strukna och sannolikt var byggnaden avsedd att putsas. Det fanns spår av putsrester eller möjligen slamning av muren, men ingen bevarad putsyta. Det sydvästra hörnet var uppfört av välhuggna naturstenar, och möjligen var dessa avsedda att vara synliga. Det fanns ingen motsvarande hörnkedja i det sydöstra hörnet. I den södra yttermuren hade en arkitekturdetalj återanvänts som byggnadsmaterial.

I sydfasaden fanns två ankarjärn. Ett i väster var rakt, ca 0,5 m högt och inlagt i muren, sannolikt avsett att putsas över. I öster satt ett ca 0,8 m högt, X-format järn utanpå muren, ej möjligt att putsa över. Ett motsvarande järn satt även runt hörnet i den östra kortsidans fasad. Möjligen utgör de två senare en sekundär förstärkning. Grundmuren som inte varit avsedd att ses ovan mark var delvis framschaktad och sköt ut något från fasadlivet.

2431, upplag för bjälkar

I den södra yttermuren i rum 6 fanns fyra urtag i muren, sannolikt upplag för nord-sydliga bjälkar. Urtagen var ca 0,55 m djupa och 0,2 m breda, höjden kunde inte avgöras. I ett av urtagen var spår av trä synliga. Inga motsvarande urtag var synliga i den motstående nordväggen, men denna var sämre bevarad. Höjden från grundläggningens skärvstenspackning som bör ha burit en golvnivå upp till bjälklagets underkant var endast 1,6 m. Det fanns inga spår av en trappa eller nedgång till källarna.

2429, överbyggnad (?) av tegel

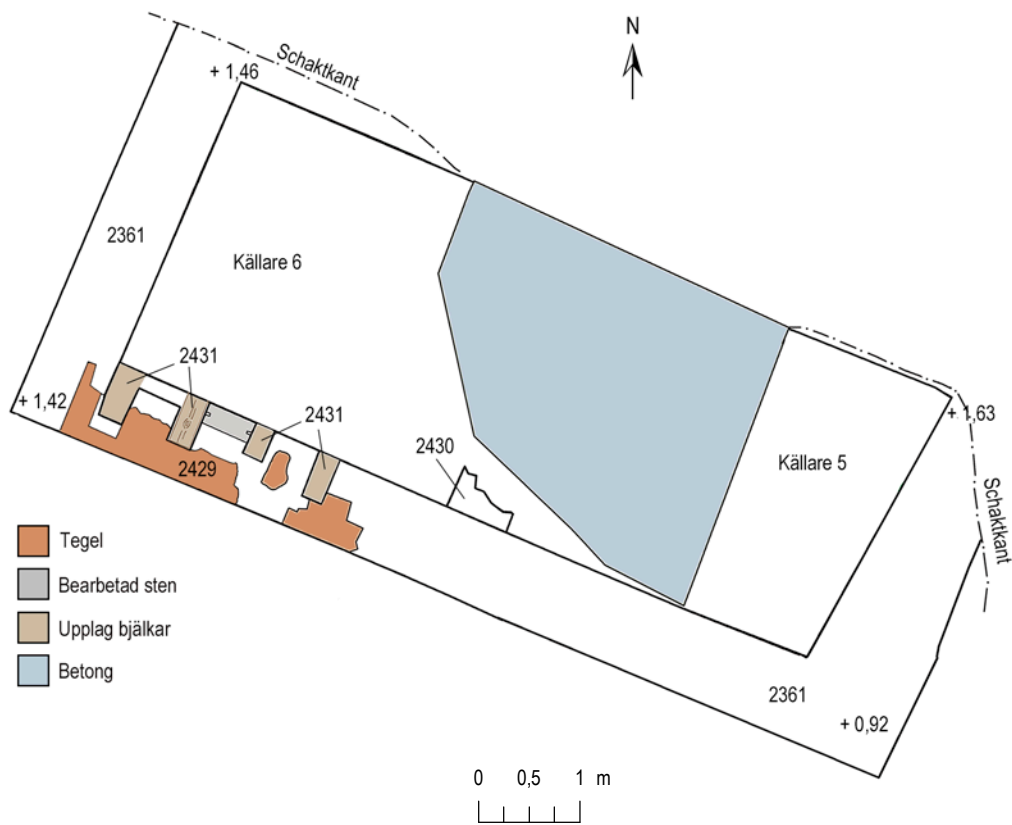
Kring urtagen för bjälkar (2431) var yttermuren av tegel, bevarad till som mest ett skift ovanför naturstensmuren och bara i ett mindre parti. Teglen var ca 7,5 cm tjocka och bruket bedömdes vara samma som i naturstenspartierna. Förbandet var svårt att urskilja men både kopp och löp förekom. Det är möjligt att byggnaden hade en källarvåning med naturstensmurar och ovanför en våning med murar av tegel.

2430, sekundärt uppförd naturstensmur mellan källarum 5 och 6

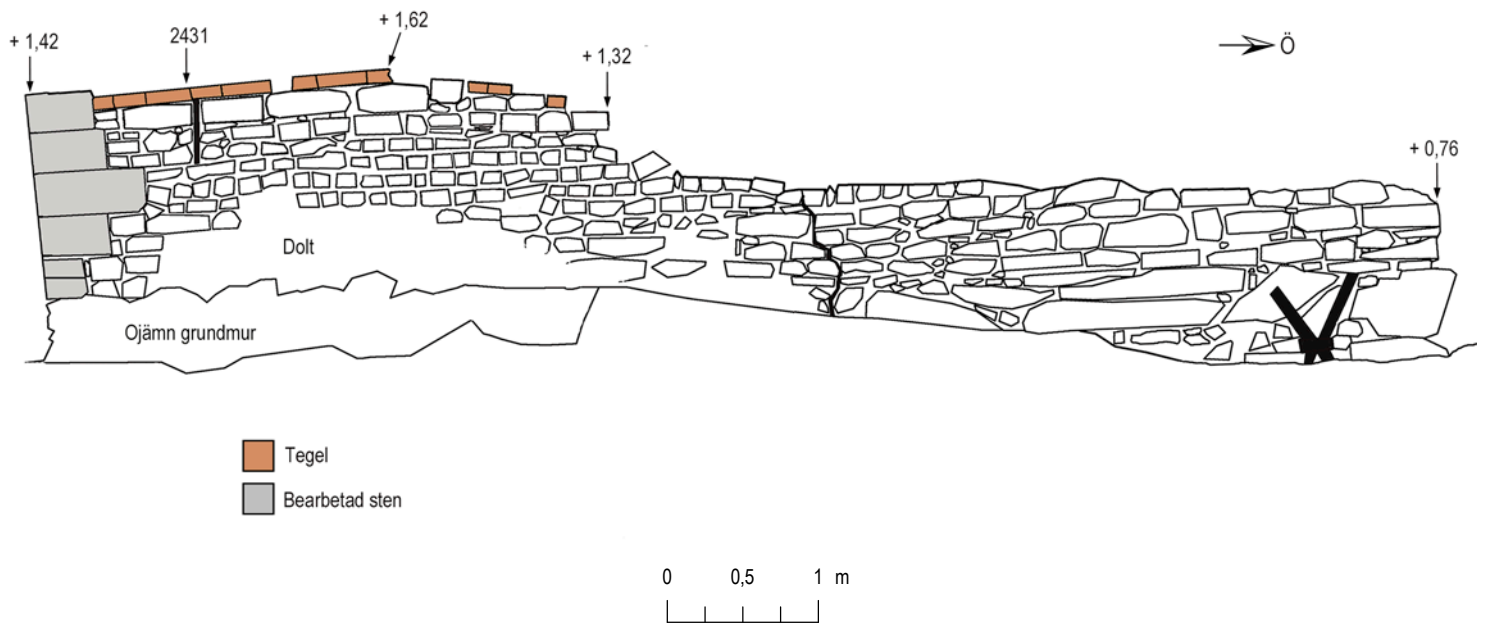
Muren var endast bevarad i ett mindre parti i söder, till som mest 0,7 m längd, och till samma höjd som yttermuren. Den var uppförd av naturstenar likt yttermurarna men var inte samtida med dessa, utan stod stumt an mot den södra yttermuren. Byggnadens källarvåning hade sekundärt delats upp i två rum eller utrymmen. Murtjockleken var ca 0,65 m. Bruket var ljust, homogent och sandigt.

2468–2469

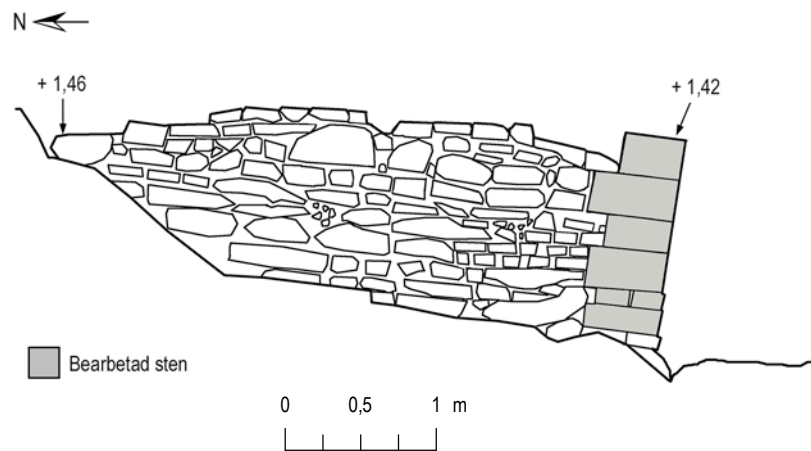
Grundläggning av skärvigade naturstenar, där vissa hade spår av borrhärnor.

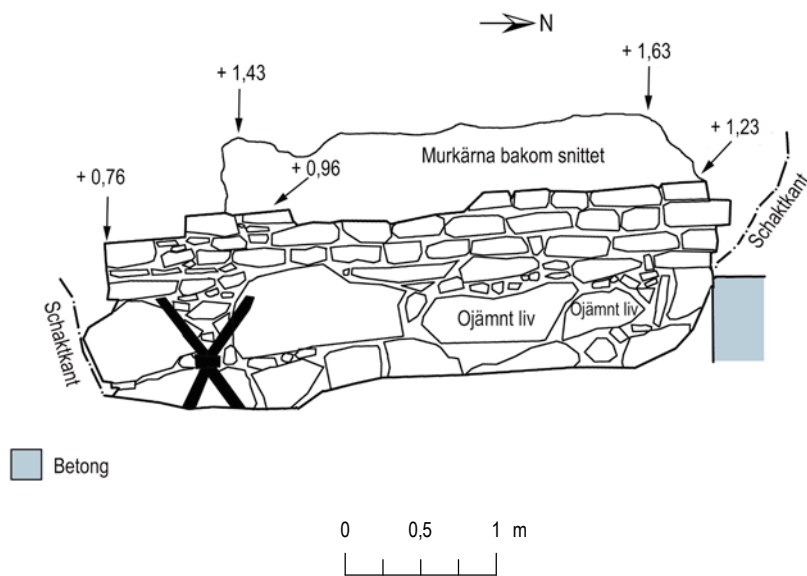
Figur 232. Planritning över källarum 5 och 6. Skala 1:75.

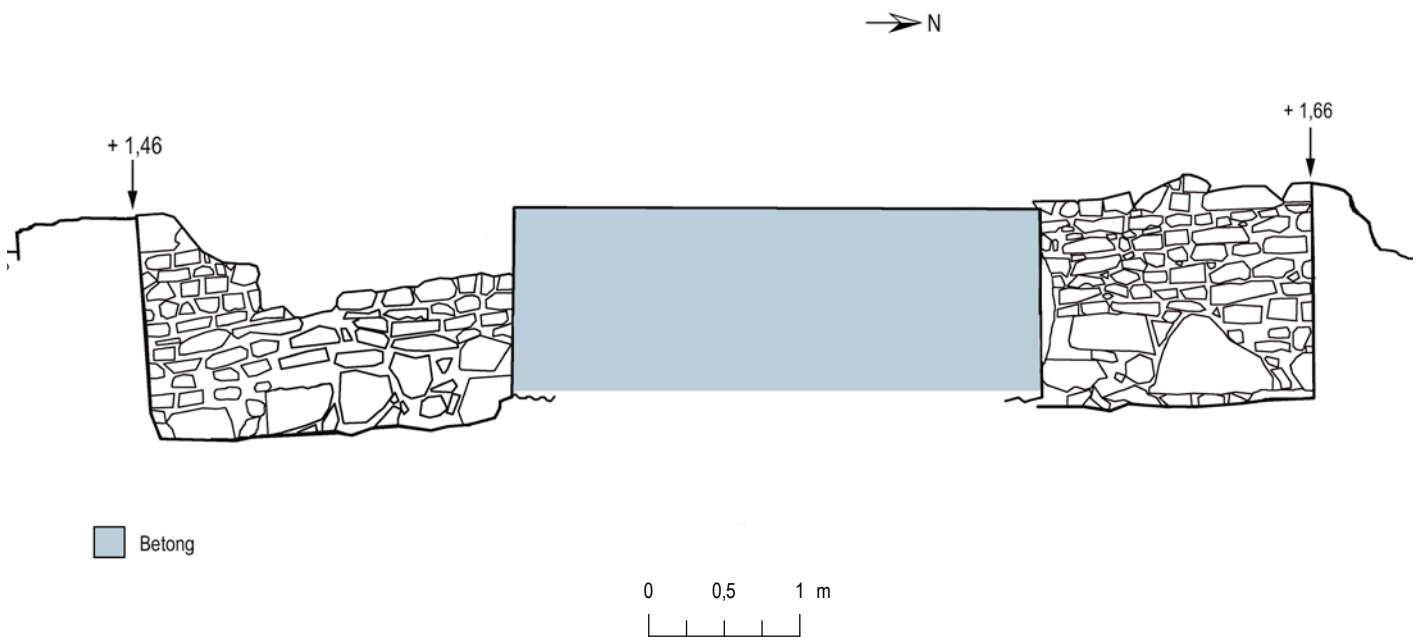
Figur 233. Källarens södra fasad. Skala 1:50.

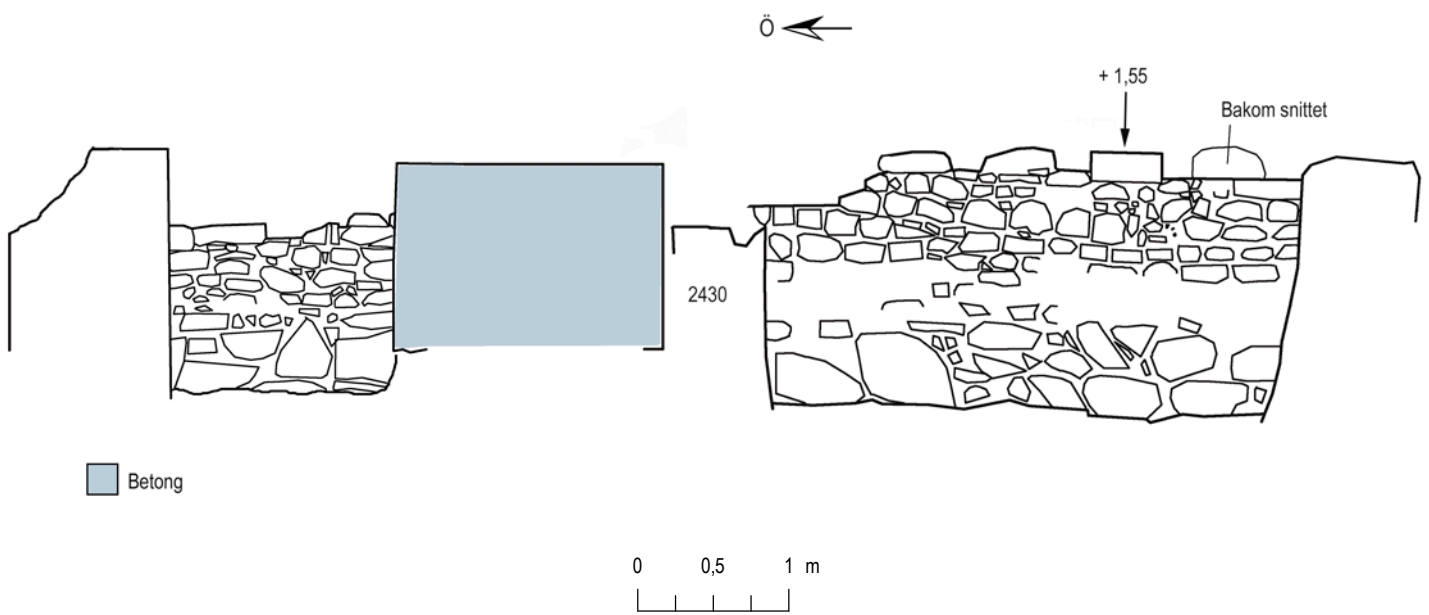
Figur 234. Källarens västra fasad. Skala 1:50.

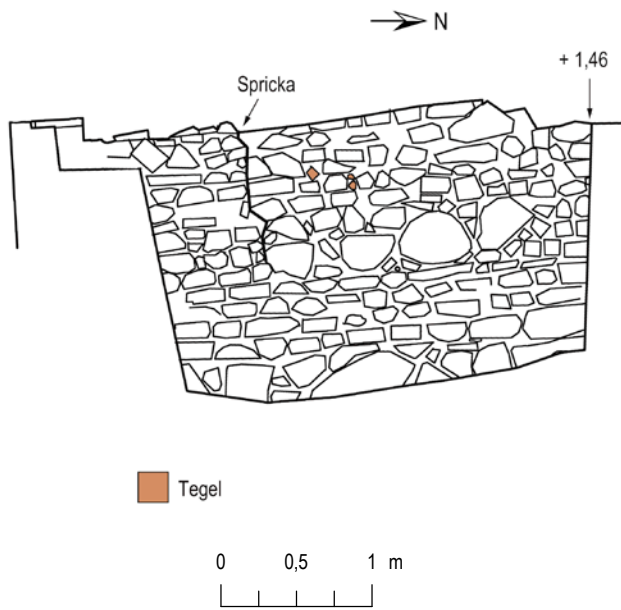
Figur 235. Källarens östra fasad. Skala 1:50.

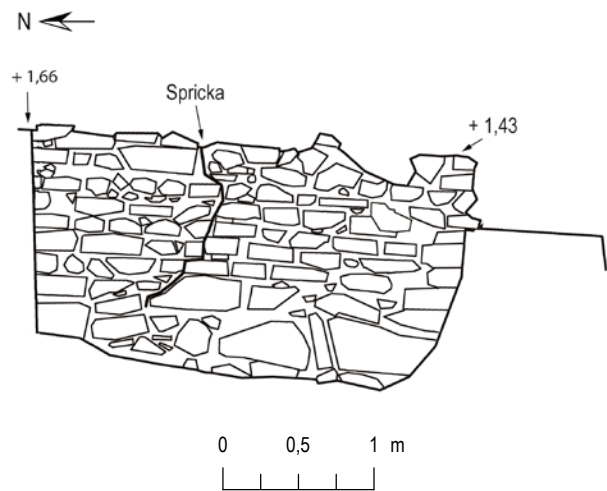
Figur 236. 2361 insida mot norr. Skala 1:50.

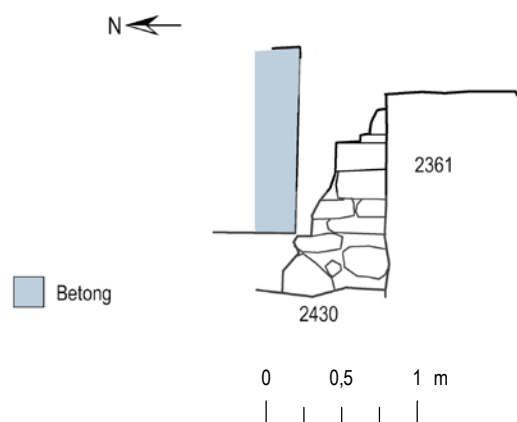
Figur 237. 2361 insida mot söder. Skala 1:50.

Figur 238. 2361 insida mot väster. Skala 1:50.

Figur 239. 2361 insida mot öster. Skala 1:50.

Figur 240. 2430 mot öster. Skala 1:50.

Kontextgrupp 22

2364, tegelvalv över källare 2–4

Valven i källarrum 2, 3 och 4 var delvis bevarade. Förmodligen har ett likadant valv funnits även över rum 1, där murarna inte fanns kvar till samma nivå. Teglen var ca 6,5–7,5 x 14,5 x 29 cm stora. Bruket var rödaktigt och relativt hårt. Det fanns en tydlig skillnad i brukets färg mellan källarnas väggar av natursten och tegelvalven, vilket tyder på att de inte var samtida. I rasmassorna som fyllt igen källarna påträffades ett tegel märkt Lina. Teglet hade rester av rödaktigt bruk på kanterna.

2375, grundstenar (se även 2404)

Hela längan var uppförd på en grundläggning som bestod av en packning av skärviga stenar, ca 0,2–0,5 m stora. Vissa av stenarna i packningen hade spår av borrhärnor.

2393, sekundär på- och tillbyggnad (se även 2422)

I rum 4 var de övre delarna av sydväggen och en mindre del av östväggen sekundärt uppförda. Från utsidan av byggnaden sågs spår av att påbyggnaden hade fortsatt mot öster, vissa av stenarna fortsatte öster om längans kortsida. Bruket var hårt och tycktes bitvis vara ett cementbruk. Murens utsida mot söder tycktes delvis slammad med samma hårda bruk. De stenar som ingick i till- /påbyggnaden var från 0,3 x 0,55 m till 0,6 x 1,2 m stora med en välslipad yta. Från ovansidan av muren kunde ingen gräns urskiljas mellan 2393 i rum 4 och muren 2422 som utgjorde sydmur i rum 3. Gränsen var inte heller synlig utifrån i byggnadens sydfasad där vissa partier av mindre sandstenar (?) tillhörde den ursprungliga muren 2420 och de finare huggna stenblocken 2393 respektive 2422. I sydfasaden fanns två stora järnbalkar fästa, möjligen samtida med 2393.

2404, grundstenar (se även 2375)

Hela längan var uppförd på en grundläggning som bestod av en packning av skärviga stenar, ca 0,2–0,5 m stora. Vissa av stenarna i packningen hade spår av borrhärnor.

2419, naturstensmur (se även 2418)

Muren var av samma bredd och uppförd av liknande stenar och bruk som 2418 i väster. De skiljdes åt av den äldre, nord-sydliga muren 2417, vilket var tydligast synligt i murarnas ovansida. I den norra fasaden var skiljet 2419 utgjorde den södra yttermuren i källarrum 1 och större delen av den södra yttermuren i rum 2. I rum 2 var det tydligt att muren 2419 var yngre än källarlängans ursprungliga sydmur 2420. I 2419 ingick en dörröppning mot söder från rum 2. Öppningen var 0,85 m bred med ett anslag mot söder, och bevarad till som mest 1,2 m över tröskelnivån (eller till nivån + 1,9 m ö h). Smygsidan var murad av huggna stenar. Både i smygsidan och angränsande in- och utsida finns spår av gångjärnsfästen. I rum 1 var muren ojämnt slammad i en ljus nyans.

2420, naturstensmur (se även 2426)

2420 bestod av källarlängans yttermurar, förutom den västra kortsidan som utgjordes av den äldre muren 2417 (det fanns inget bevarat av mötet mellan de två murarna). I 2420 ingick även en ursprunglig mellanvägg mitt i längan. Murarna var uppförda av större kluvna block av natursten i de nedre delarna och mindre stenar (sandstenar?) högre upp. Bruket var ljust och gulaktigt. I en sten var spår av en borrhärna synligt.

I rum 4 fick muren 2426 eftersom de två murpartierna var åtskilda fysiskt (av betongfundament) men det fanns inget i material och teknik som talade för att de inte var två delar av samma mur. I den norra yttermuren fanns en 0,4 x 0,6 m stor lagning i källarrum 2, se 2423. I den ursprungliga mellanväggen mellan källarrum 2 och 3 fanns ett ca 0,2 m stort, kvadriskt hål som möjligen var en skada, möjligen ett hål för ventilation mellan rummen. I den del av väggen som vette mot rum 2 var spår av en plank synliga i samma nivå som tröskeln i dörröppningen mot söder, möjligen rester av en golvnivå. Muren var ojämn mot både norr, öst och syd till en högre nivå än plankan i den östra delen av rum 2. Kan golvnivån ursprungligen ha legat 0,3 m högre här?

2421, skiljemur mellan källarrum 1 och 2

Muren var ca 0,6 m tjock i de nedre partierna men endast 0,45 m i de övre delarna. Den var uppförd stumt an mot yttermurarna 2420 i norr och 2419 i söder och alltså yngre än båda dessa. I mitten av muren fanns en 0,85 m bred dörröppning med smygsidor av välhuggna stenar. Bruket var rödaktigt och likt de i muren 2419 i söder, även om de två murarna inte var samtida. Väggen var delvis slammad med ljus färg, som i rum 1 avslutades 0,15 m över rummets grundläggning av skärvsten. Möjligen visar det var golvnivån hade legat

2422, sekundär sydmur i källarrum 3

Muren var hela 1,6 m tjock och uppförd av stora block av natursten och ett hårt, grått bruk. Den stod stumt an den ursprungliga mellanväggen 2420 i väster och mot den sekundärt uppförda mellanväggen 2425 i öster, och var alltså yngre än båda dessa. Muren var också yngre än tegelvalvets anfang som den delvis stod för. Att det rörde sig om en homogen, 1,6 m tjock mur bekräftades vid rivningen.

2423, lagning i muren 2420

En ca 0,4 m bred och 0,6 m hög lagning i 2420, nordmuren i rum 2. Bruket var svart-grått och mycket hårt, naturstenarna av samma typ som i muren 2420 (sandsten?).

2424, sekundärt murparti i rum 2

I rummets sydvästra hörn hade ett 0,6 m högt, kallmurat murparti uppförts av naturstenar. Murpartiet var fyra skift högt och uppfört stumt an mot murarna 2419 i söder och 2421 i väster.

2425, skiljevägg mellan rum 3 och 4

En naturstensmur med en dörröppning i. På muren vilade rester av två tegelvalv (2364) som sträckte sig mot rum 3 i väster och rum 4 i öster. Muren stod stumt an mot sydmuren 2426 och var alltså yngre än denna. Mot norr fanns ingen yttermur bevarad i detta parti. Bruket i mellanväggen var rödaktigt, liksom det i tegelvalven.

2426, yttermur mot norr, öster och söder i rum 4 (se även 2420)

2426 och 2420 fick varsitt kontext-nr eftersom de var skilda åt fysiskt, men det fanns ingen skillnad i material och teknik. De tre väggarna var uppförda i förband med varandra, medan rummets västvägg (2425) var yngre. Delar av sydmuren en del av östväggen hade byggts om- och på sekundärt (2393). I sydmuren hade en ursprunglig liten nisch eller glugg funnits, 0,2 x 0,3 m stor med sidor huvudsakligen av tegel. Öppningen var igenmurad, se 2427. Det fanns inga spår i ytterfasaden efter gluggen /nischen. På nederdelen av väggarna i rum 4 syntes spår av en tunn, gjuten skorpa, endast några millimeter tjock. Det tolkades som rester av en golvnivå. I fasaden mot norr och öster utanför rum 4 satt två stora, X-formade ankarjärn. I muren hade en fint huggen sten och en bit av en rännsten återanvänts som byggmaterial.

2427, igensättning av glugg eller nisch i rum 4

Igensättningen av en 0,2 x 0,3 m stor nisch eller glugg. Teglen var murade med ett vitt bruk.

2428, tegelparti i sydfasaden utanför källare 3

Ett sekundärt tegelparti, 0,6 x 0,4 m stort, har murats in i fasadmuren kring ett gångjärn för ett dörrblad. Dryga metern högre och 2,5 m österut syns ett järn i muren, sannolikt hållaren till ett räcke. Spåren tyder på att en trappa har lett upp längs yttermuren (möjligen en fristående trätrappa som lett till en övre våning?).

2573, grundmur

Grundmuren schaktades fram under längans nordfasad. Den var uppförd av stora, ojämnt lagda stenblock som inte bör ha avsetts att synas ovan mark. I ett parti fanns det rester av murbruk utanpå grundmuren. Möjligen har någonting skjutit ut här? Även i den södra fasaden var sannolikt delar av grundmuren framschaktad. Från nivå ca + 0,4 m ö h kragade muren ut ca 0,25 m.

Ca 0,8 m under packningens topp blottades en rustbädd av horisontella plankor när murarna revs.

Tankar kring källarlängan rum 1–4

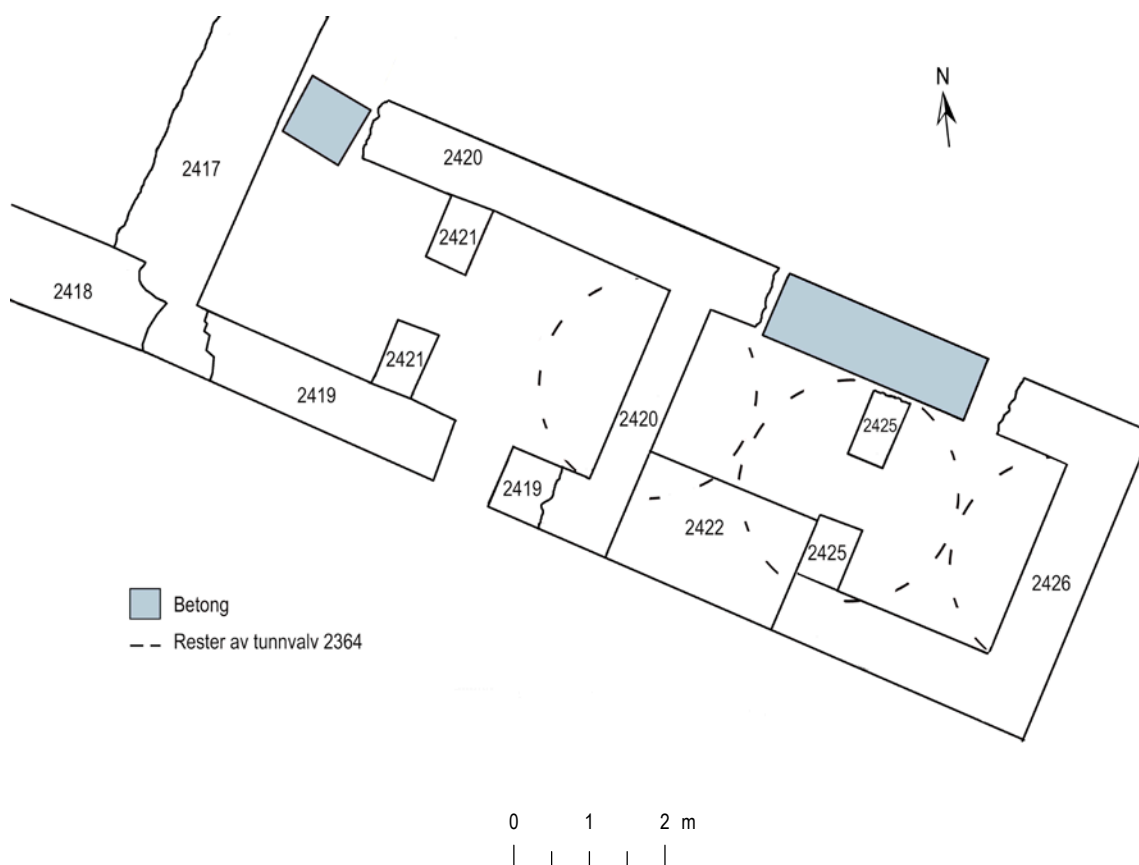
Källarlängan har uppförts som en helhet i en byggnadsetapp men utnyttjat en äldre mur som sin västra kortsida (2417). Längan var från början uppdelad i två lika stora rum. Hur taket såg ut är inte känt, inte heller var eventuella ursprungliga dörröppningar kan ha legat. Fasaderna hade spår av slamning men inte någon bevarad putsyta.

Flera förändringar har utförts med ett rödaktigt bruk, men under minst två byggnadsperioder.

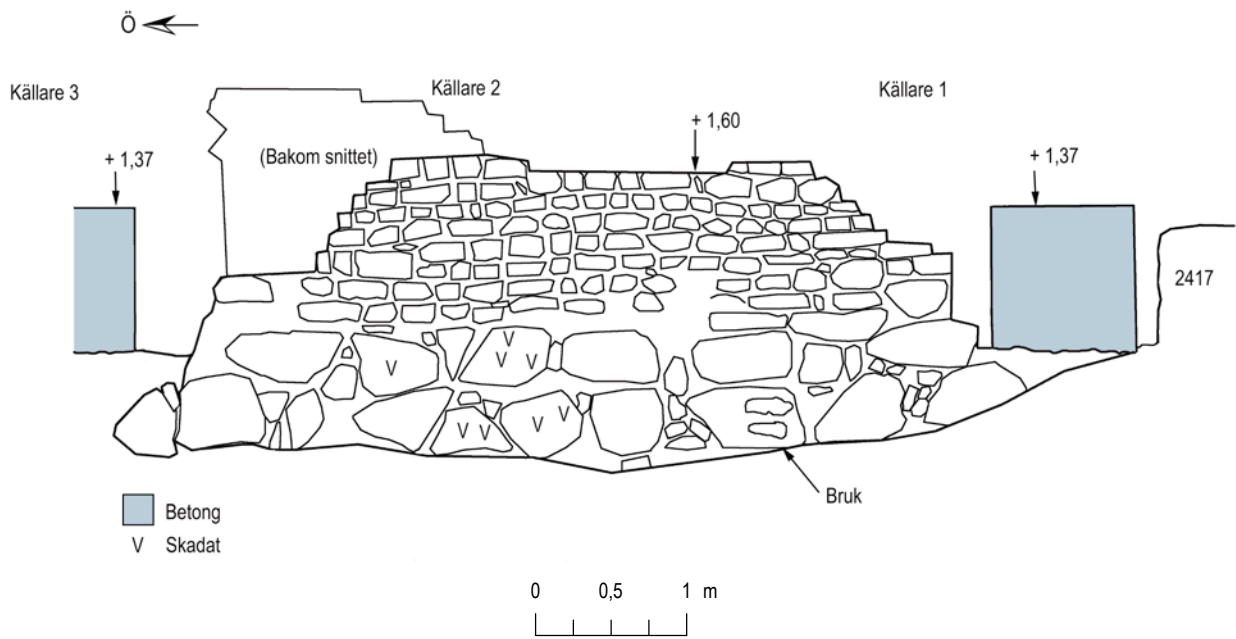
Möjligen kan det röra sig om en inblandning av alunskiffer. Tunnvalv av tegel har uppförts samtidigt som två nya mellanväggar delade upp längan i fyra rum istället för som tidigare två.

En ny yttervägg mot söder har uppförts vid rum 1 och 2, med en dörröppning mot söder. Ytterväggen är inte uppförd i förband med mellanväggen mellan rummen, och bör därför inte vara samtida.

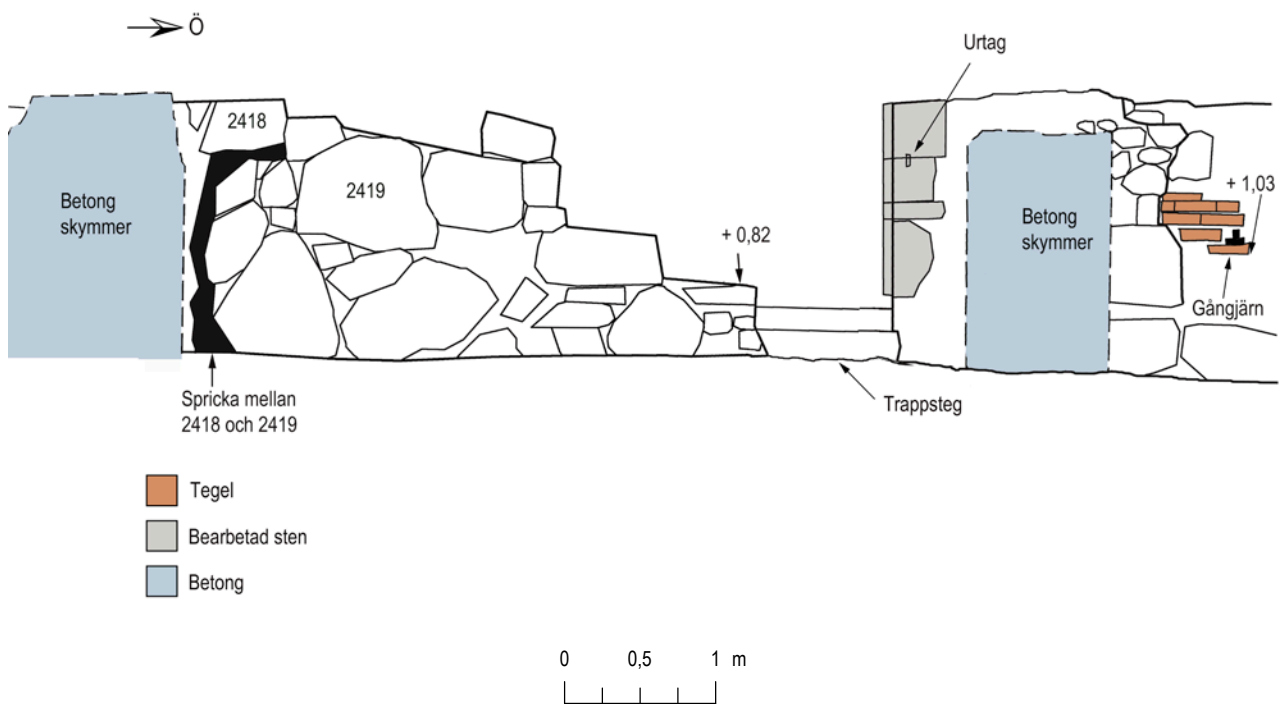
Ytterligare förändringar har inneburit att yttermuren mot söder i rum 3 har rivits och en ny, mycket kraftigare mur uppförts i dess ställe. Muren var inte uppförd med det rödaktiga bruket som använts i mellanväggarna utan med ett ljusare, mycket hårt bruk. På utsidan av muren tycks en trappa ha lett upp längs fasaden till nästa våning. Möjligen har längan byggts till mot öster vid samma tillfälle. Stora stenar sticker ut vid längans sydöstra hörn. Även detta parti var murat med ett hårt, grått bruk. Möjligen har de kraftiga järnfästningar och järnbalkar i sydfasadens östra delar tillkommit samtidigt, om inte ännu senare.

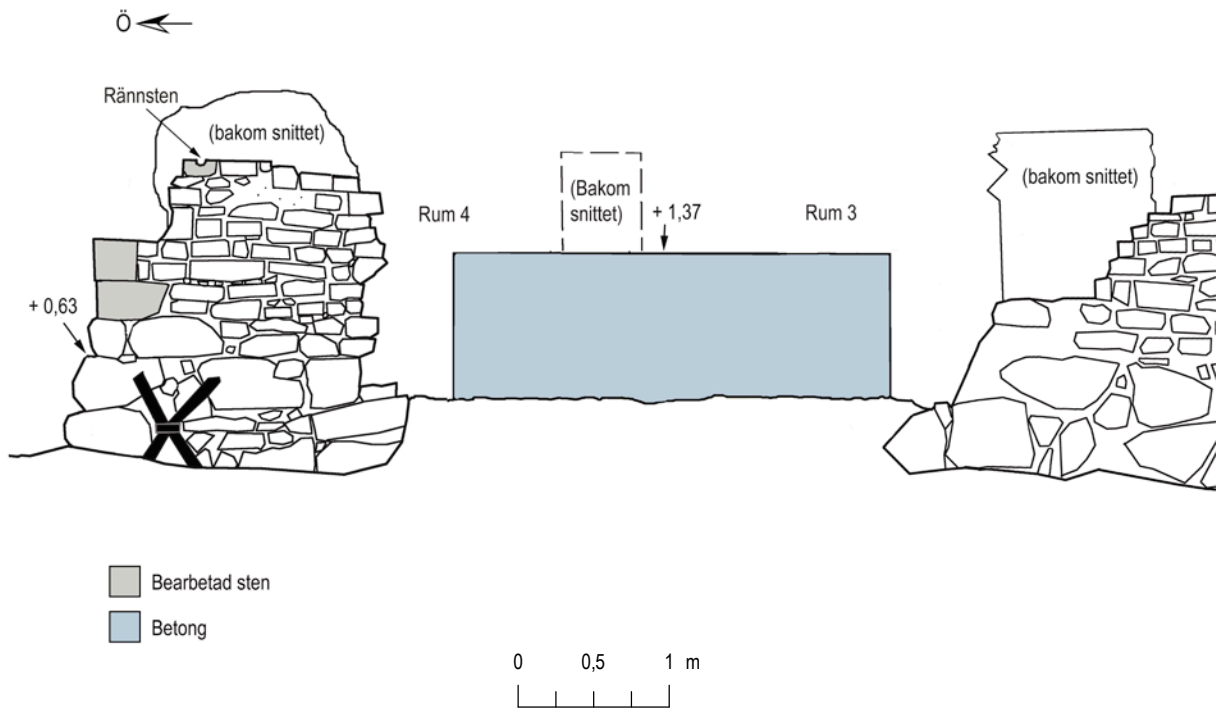
Figur 241. Källare 1–4 i plan. Skala 1:100.

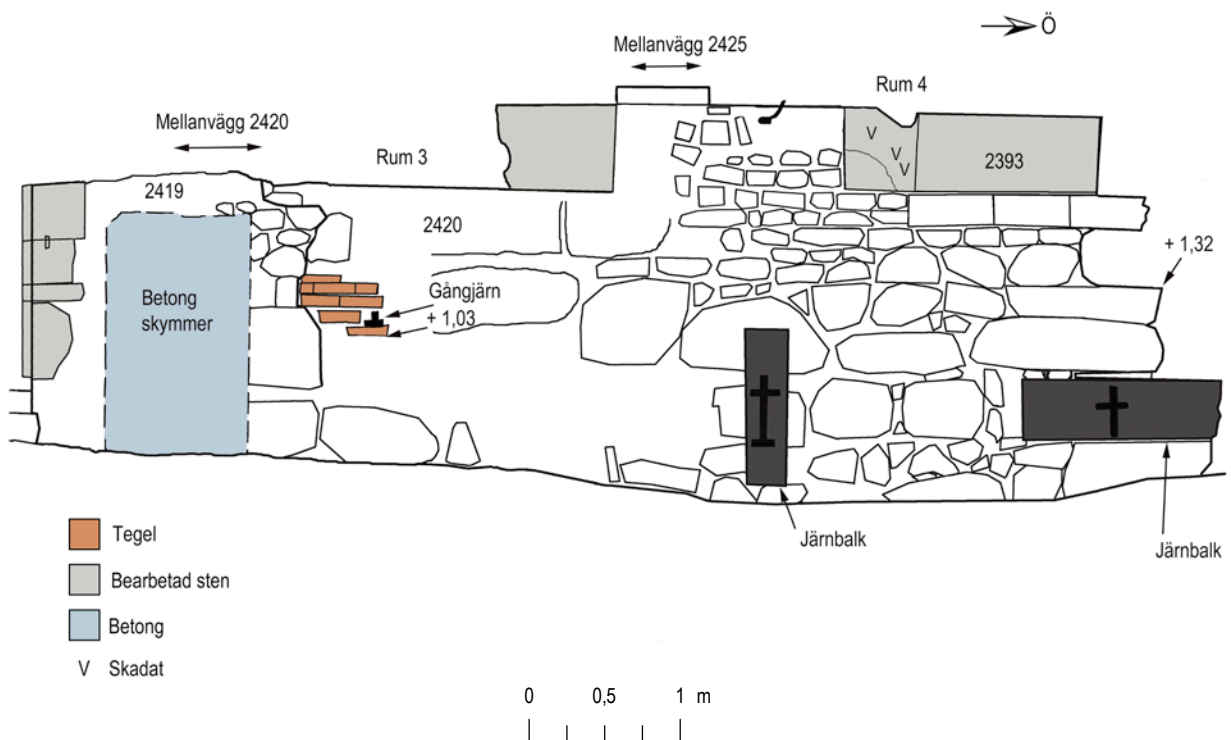
Figur 242. Nordfasaden för källare 1 och 2. Skala 1:50.

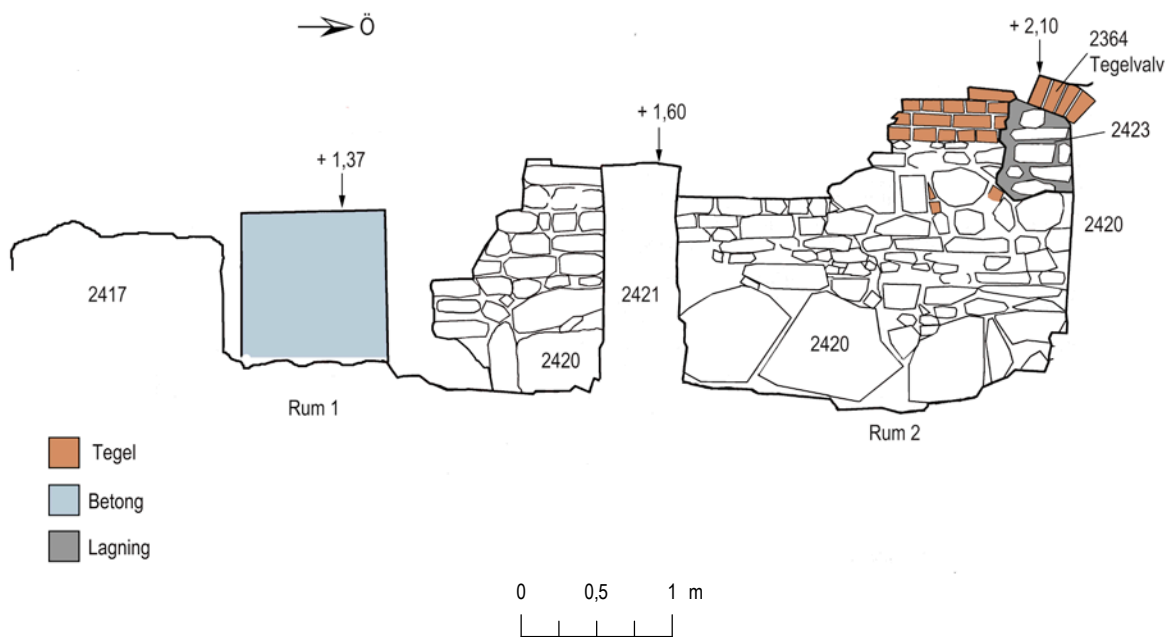
Figur 243. Sydfasaden för källare 1 och 2. Skala 1:50.

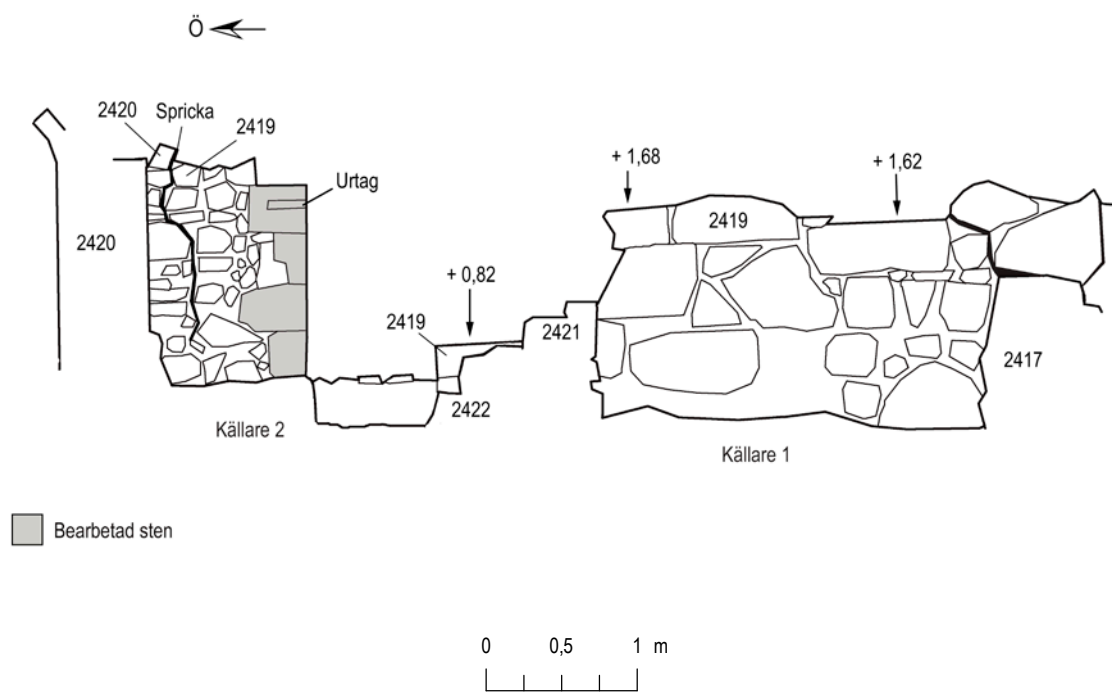
Figur 244. Nordfasaden för källare 3 och 4. Skala 1:50.

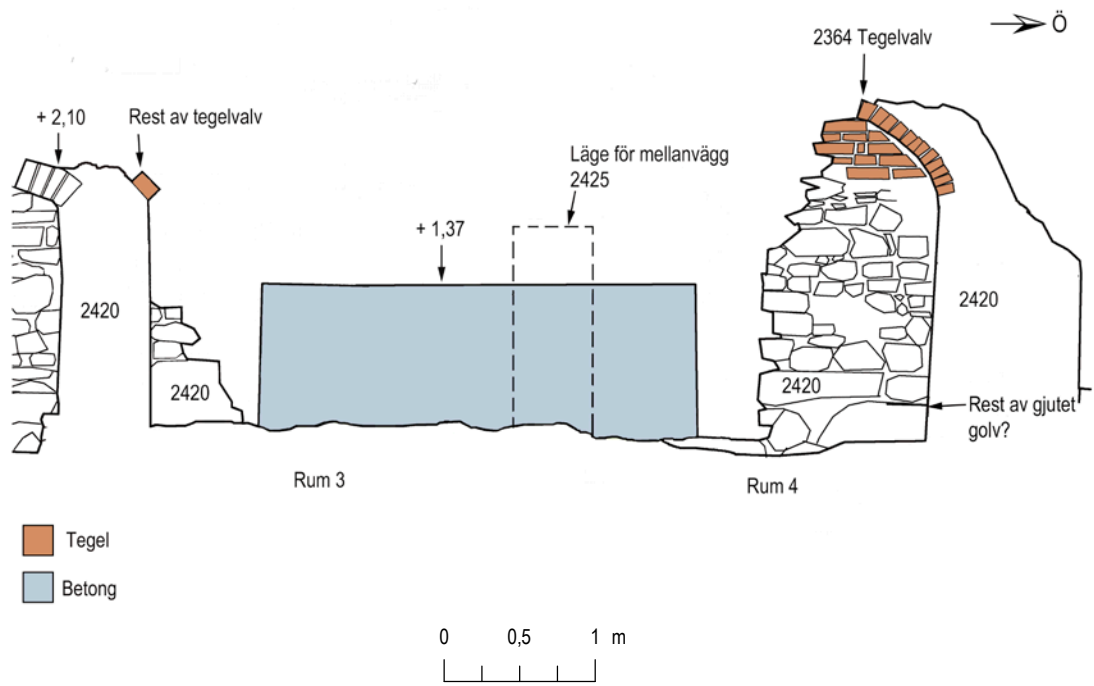
Figur 245. Sydfasaden för källare 3 och 4. Skala 1:50.

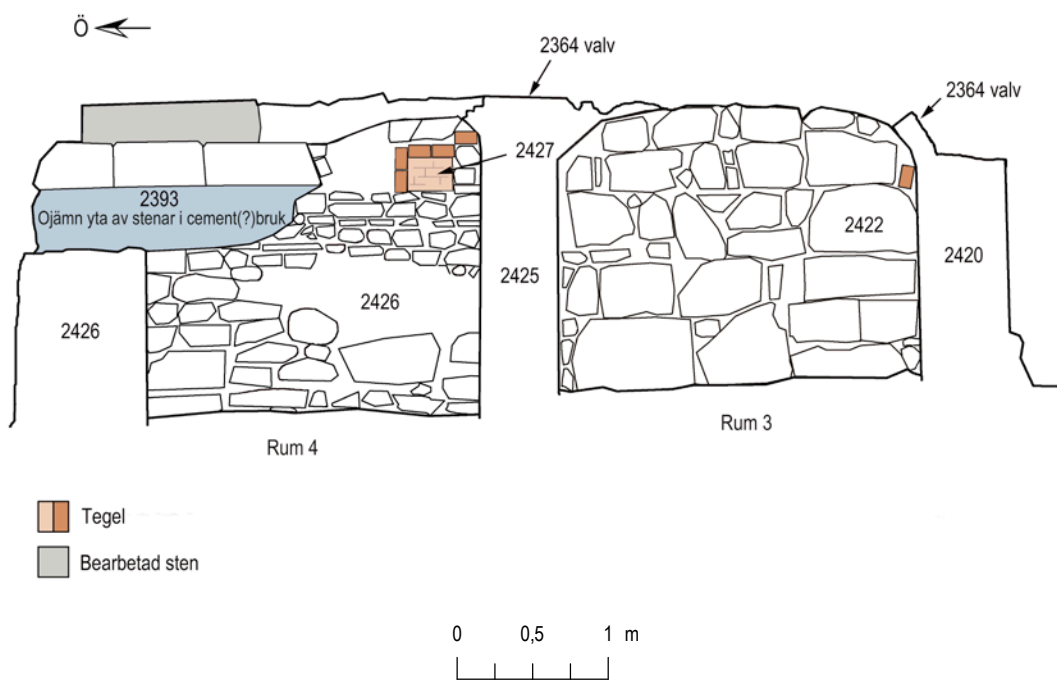
Figur 246. Insida källarrum 1 och 2 mot norr. Skala 1:50.

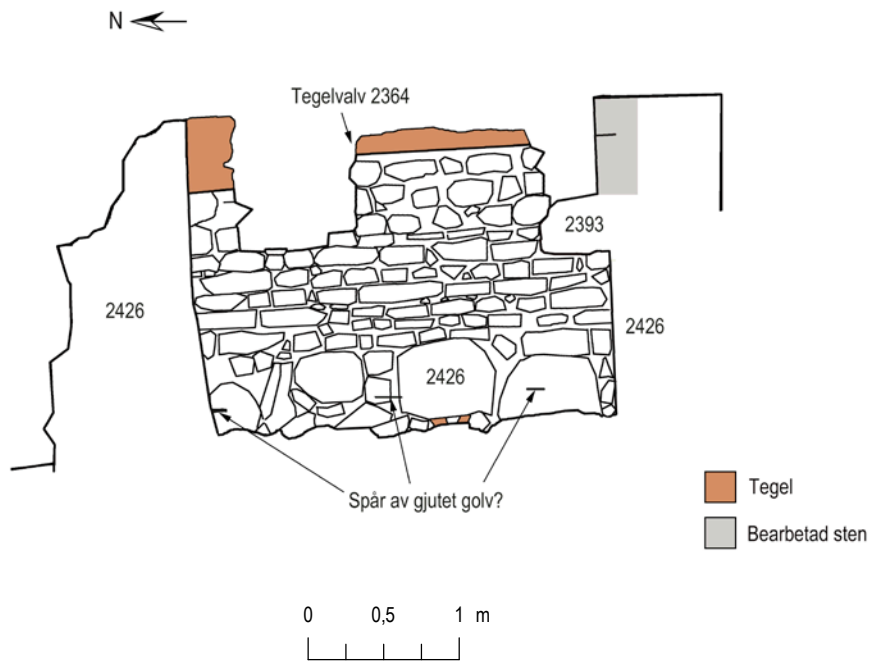
Figur 247. Insida källarrum 1 och 2 mot söder. Skala 1:50.

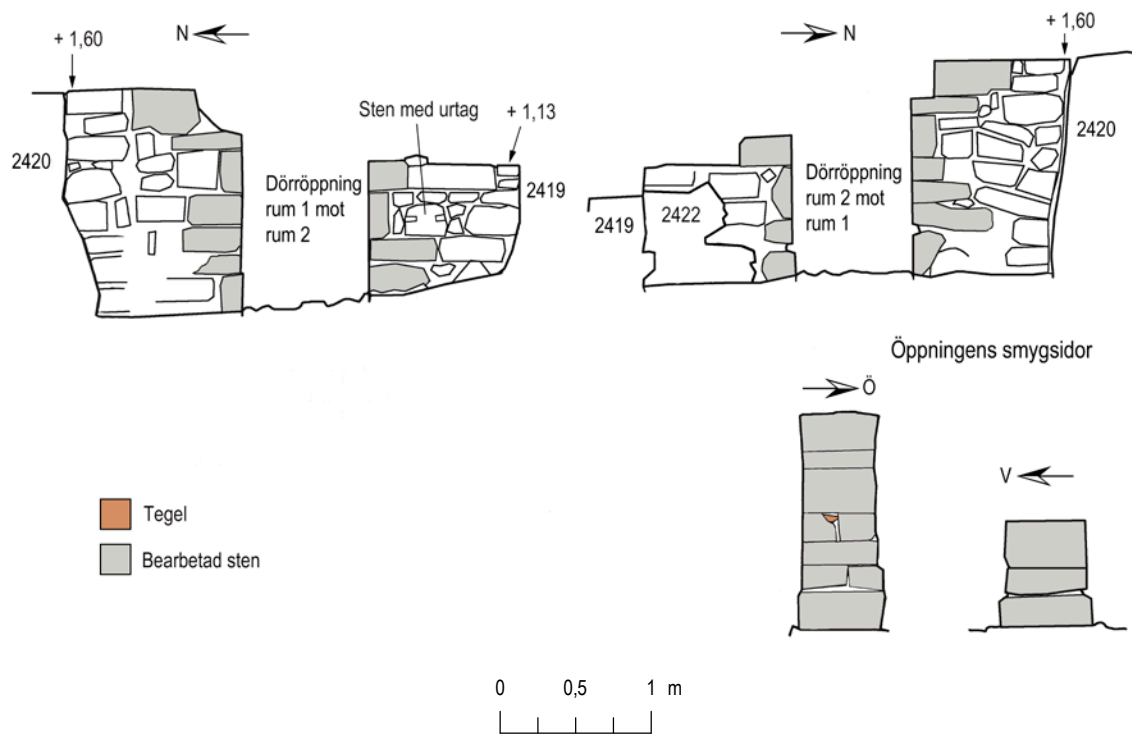
Figur 248. Insiida källarrum 3 och 4 mot norr. Skala 1:50.

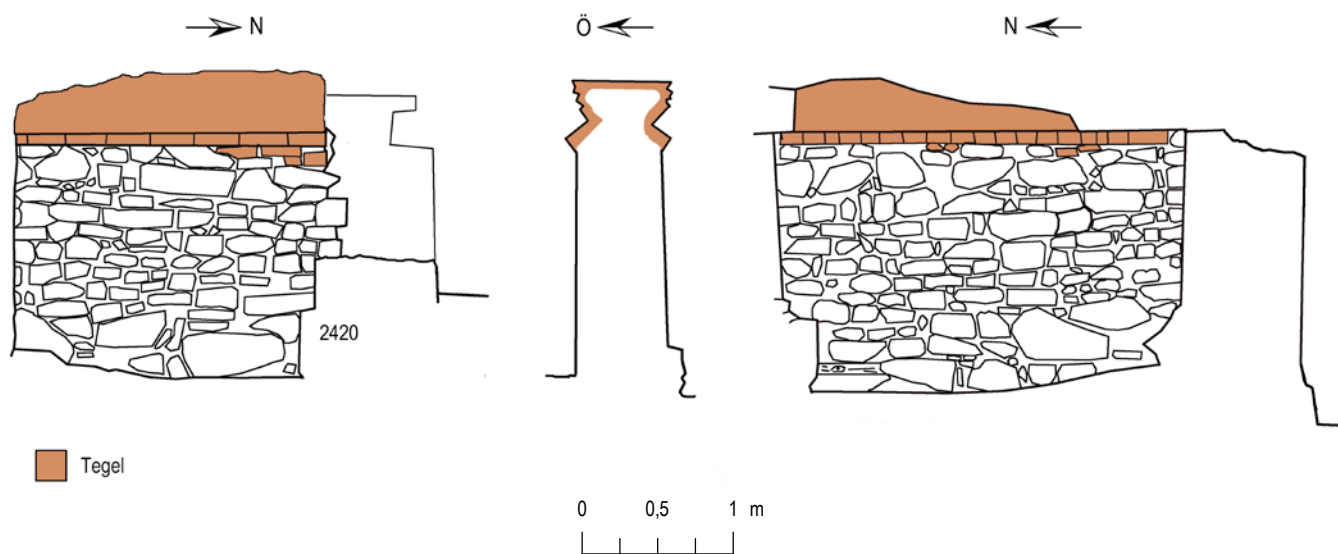
Figur 249. Insiida källarrum 3 och 4 mot söder. Skala 1:50.

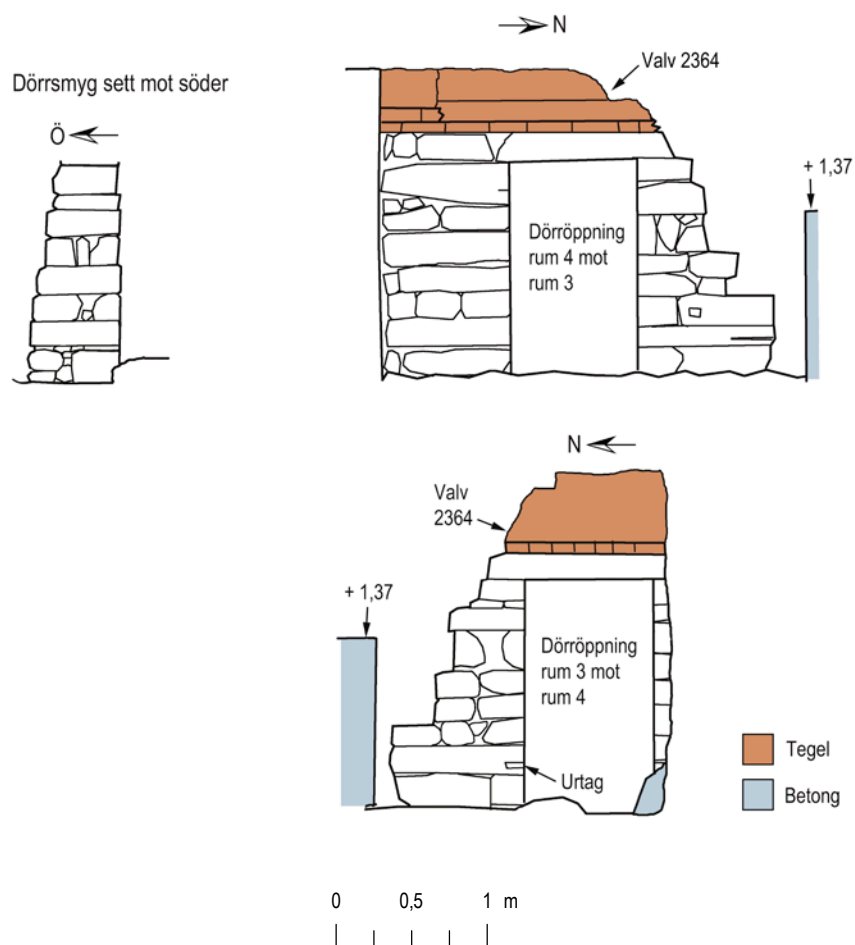
Figur 250. Insiida källarrum 4 mot öster. Skala 1:50.

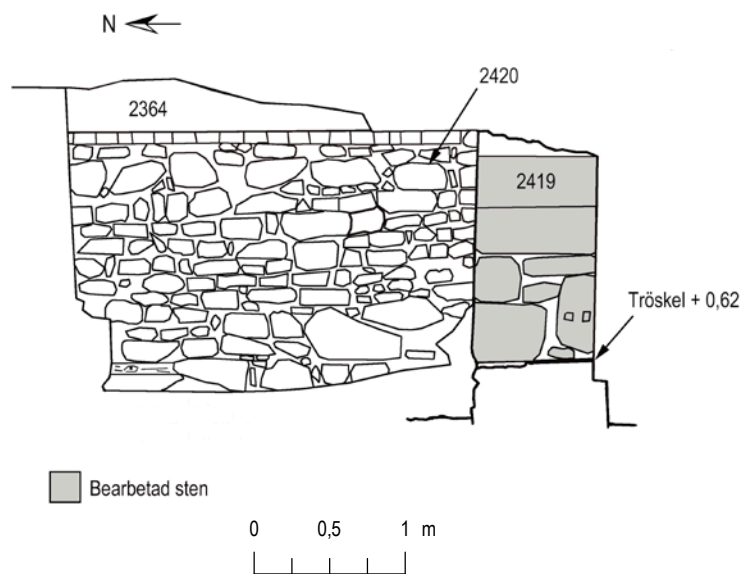
Figur 251. Mellanvägg källarrum 1 och 2. Skala 1:50.

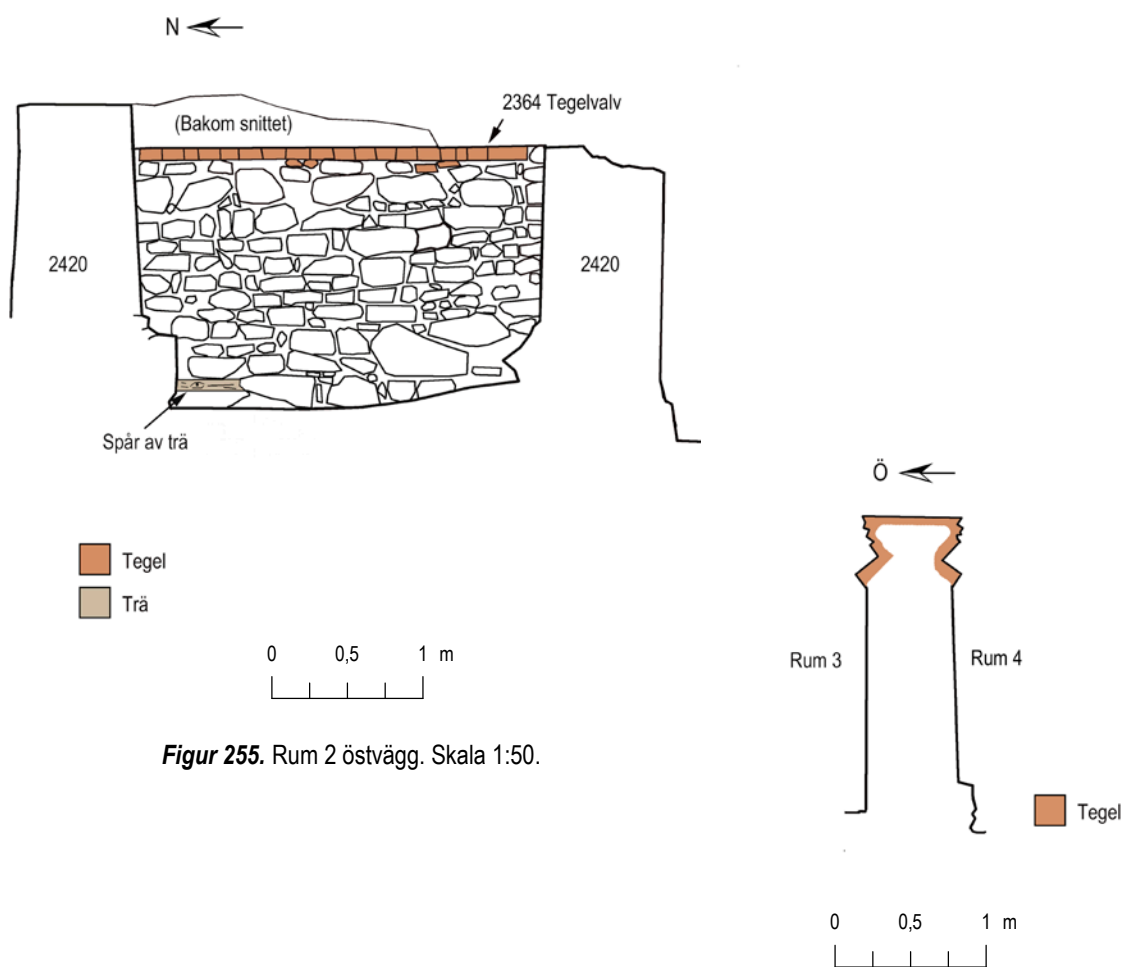
Figur 252. Mellanvägg källarrum 2 och 3. Skala 1:50.

Figur 253. Mellanvägg källarrum 3 och 4. Skala 1:50.

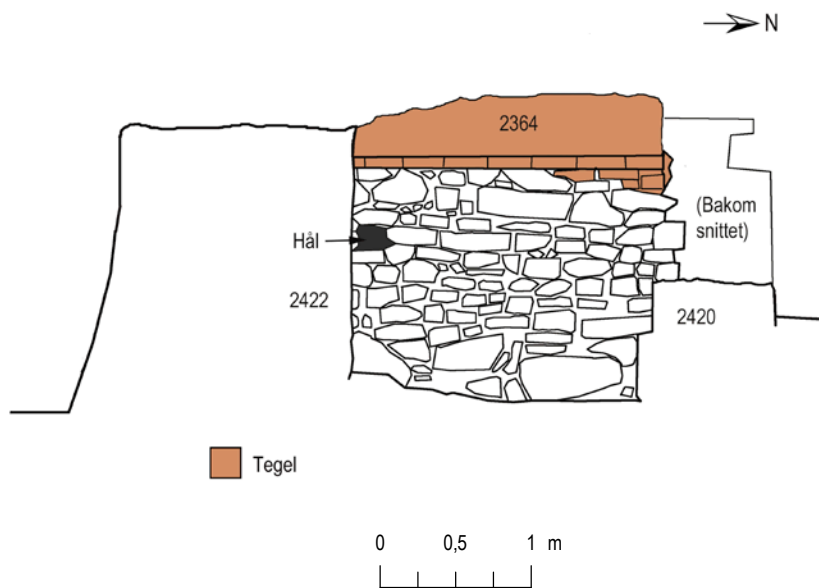

Figur 254. Rum 2 dörrsmyg mot öster. Skala 1:50.

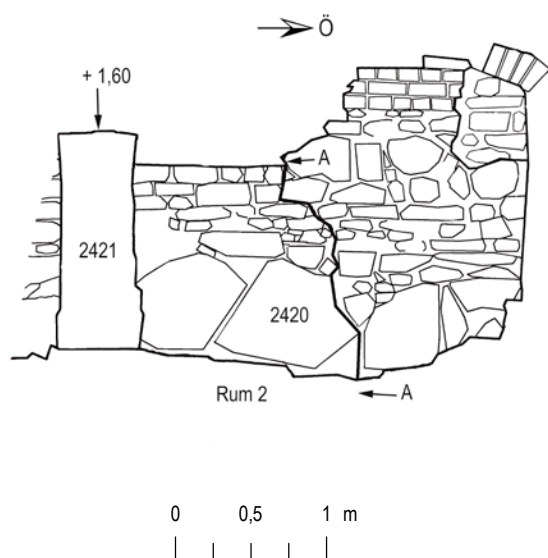

Figur 255. Rum 2 östvägg. Skala 1:50.

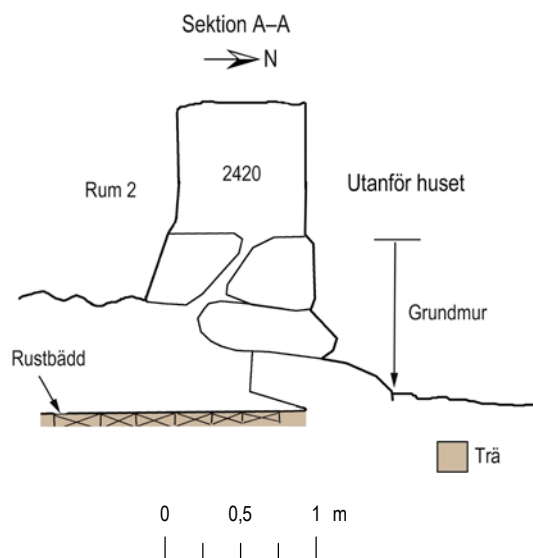
Figur 256. Sektion mot söder av väggen mellan rum 2 och 3. Skala 1:50.

Figur 257. Västvägg i rum 3. Skala 1:50.

Figur 258. Väg 2420 med markerad sektion. Skala 1:50.

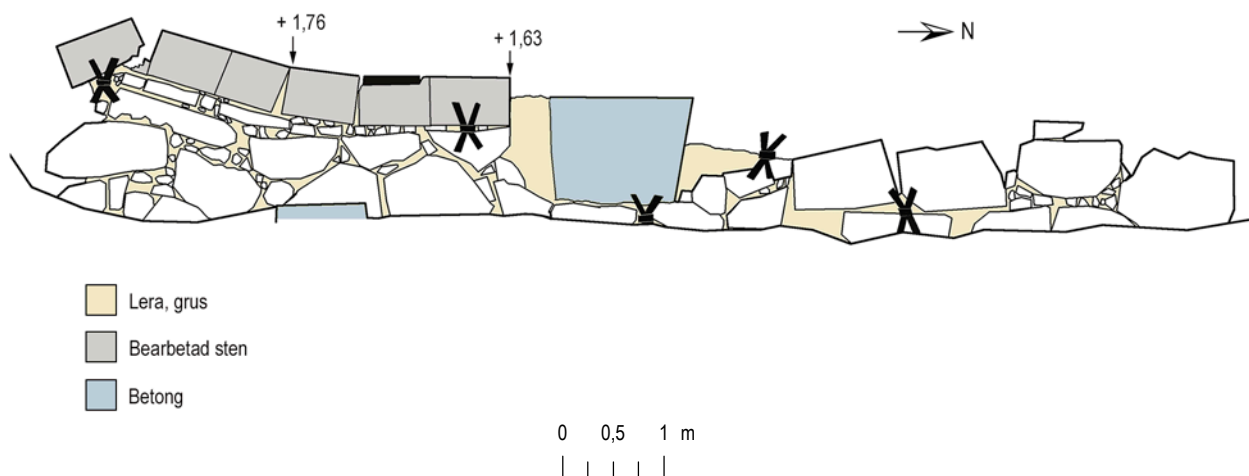
Figur 259. Sektion av 2420 i rum 2 vid rivning. Skala 1:50.

Kontextgrupp 24

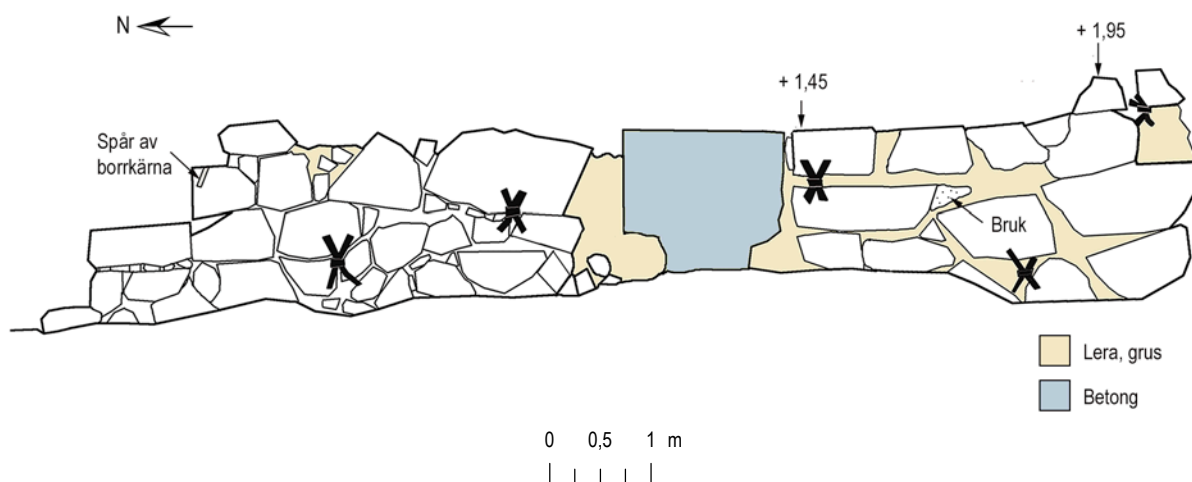
2433, naturstensmur

Muren var bevarad i en drygt 10 m lång sträcka (N-S) och som mest till ca 2 m höjd. Den var av-riven mot norr och söder. Murens båda sidor mot öster och väster var jämna och avsedda att synas ovan mark. I den östra sidan var en skiftgång av mycket fint huggna, 0,8 x 0,5 m stora stenar synlig ovanför två skiftgångar av ännu större, kluvna stenblock. Muren var skolad med mindre stenar mellan

blocken. På båda sidor av muren satt utanpåliggande, X-formade ankarjärn, ca 0,5 m höga. En sten i den östra sidan visade spår av en borrhärna. Muren var delvis murad med ett rödaktigt, hårt bruk, delvis till synes kallmurad. I den västra sidan fanns bitvis kompakt lera inpackad mellan stenarna men inget bruk.

Figur 260. Mur 2433 sett mot väster. Skala 1:75.

Figur 261. Mur 2433 sett mot öster. Skala 1:75.

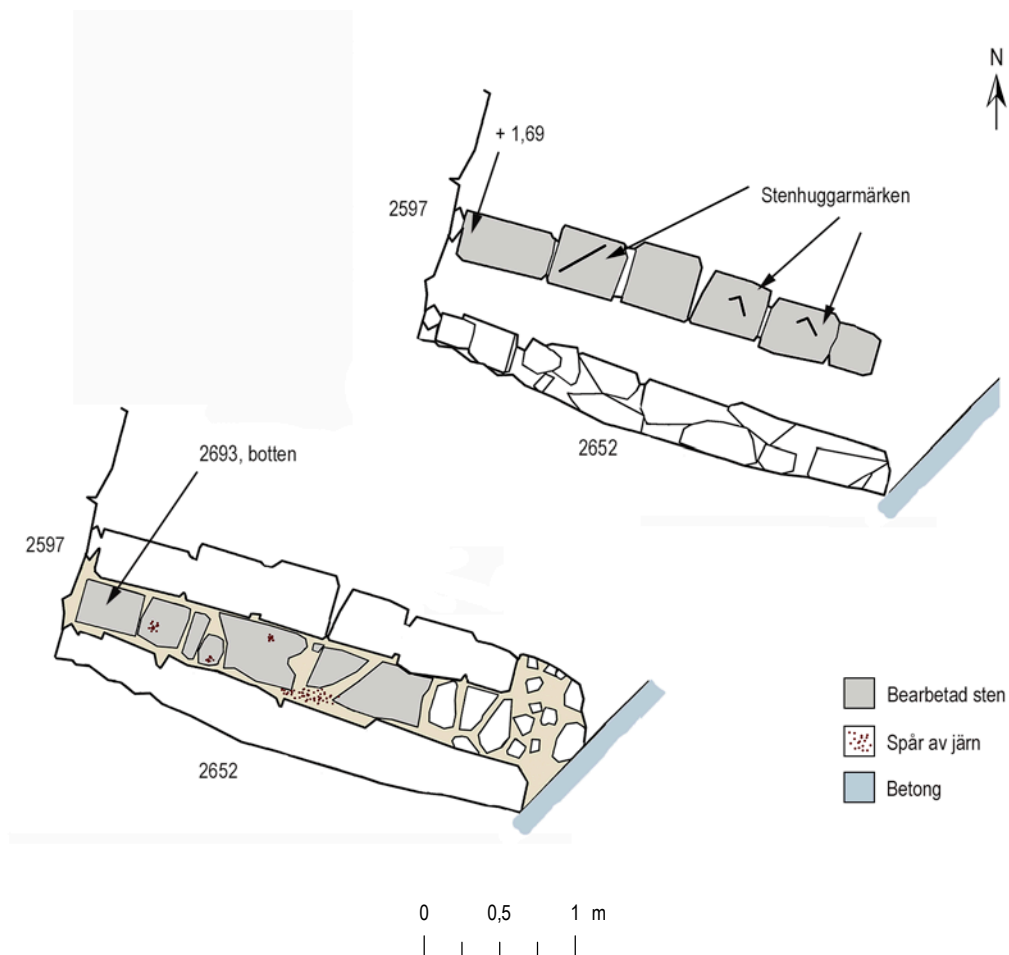
Kontextgrupp 29

2583, ränna

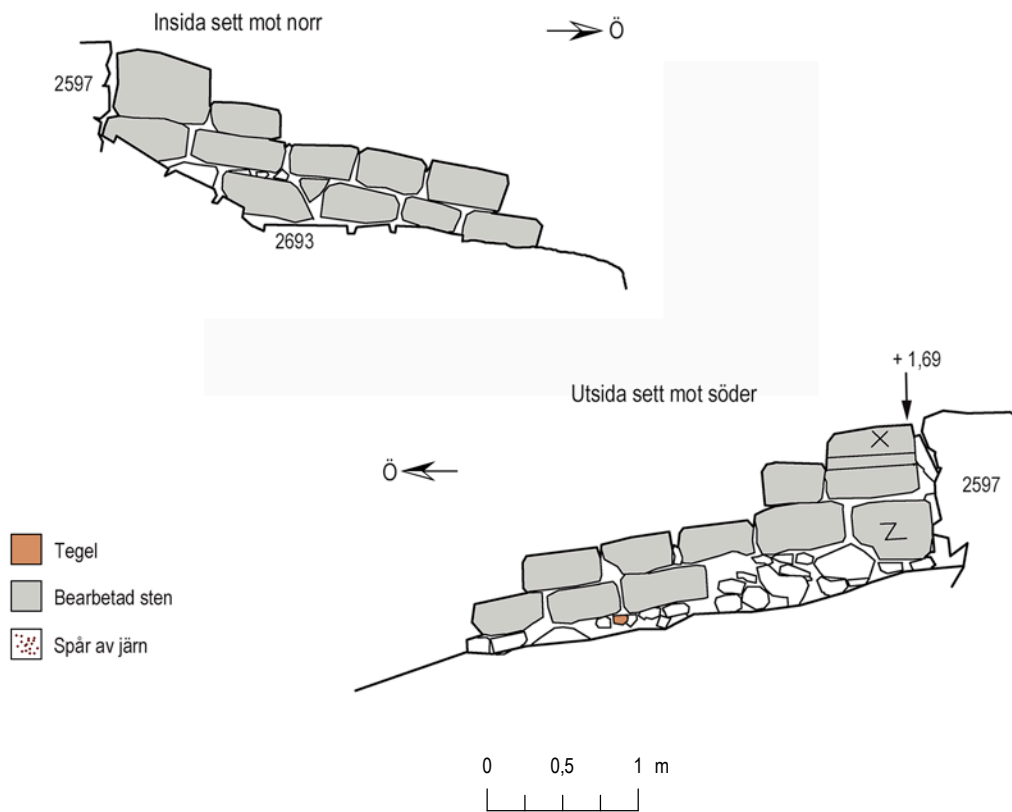
Två parallella murar bildade sidor till en 0,3 m bred ränna (2583) som sluttade nedåt mot öster. En av stenarna i den södra sidan och 10 stenar i den norra utgjordes av välhuggna block av sandsten. Ett block hade en ränna i yttersidan, som visade att stenen ursprungligen haft en annan placering. På sex av stenarna kunde stenhuggarmärken urskiljas. I den norra yttersidan var ett ljust, homogent bruk synligt mellan stenarna, men inte på insidan eller ovasidan av murarna. Rännan var uppförd stumt an mot den nordsydliga muren 2597. Den södra sidan stod mot och även på en äldre mur, 2645. Delvis tycktes

denna mur ha utnyttjats som en del av rännans sida. Som mest var tre skift av nordsidan bevarad, med topphöjden + 1,69 m ö h i väster.

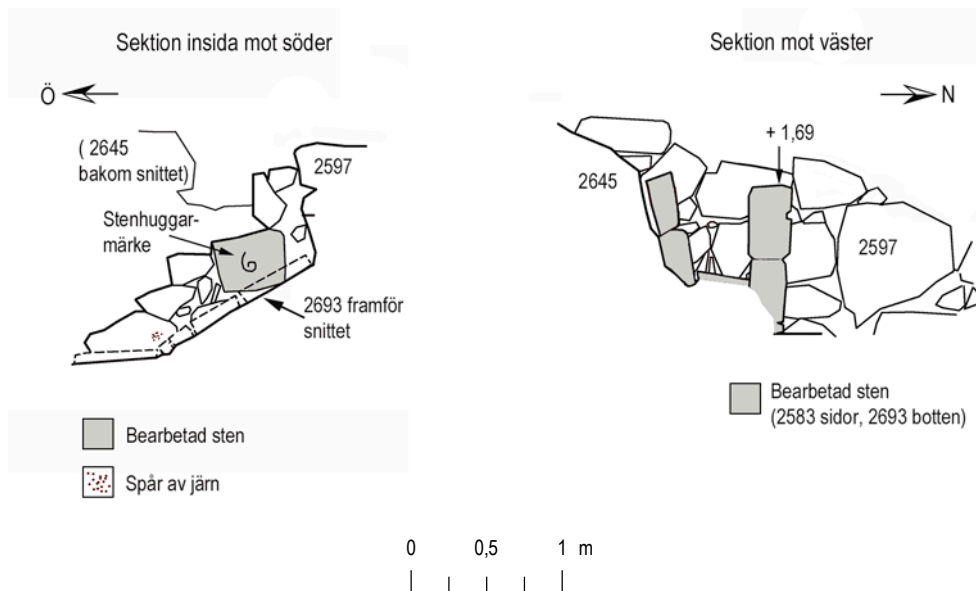
Rännans botten (2693) var 0,3 m bred och hade låga, sluttande hällar av kalksten i grus i de övre partierna och mindre markstenar i bruk i det nedre, utplanande partiet. Där lutningen planar ut har sannolikt en mark- eller golvnivå legat. Både på väggarnas (2583) insidor och i rännans botten kunde korroderat järn urskiljas.

Figur 262. Ränna 2583 i plan. Skala 1:50.

Figur 263. Rännans utsida mot norr. Skala 1:50.

Figur 264. Sektioner av rännan mot söder och väster. Skala 1:50.

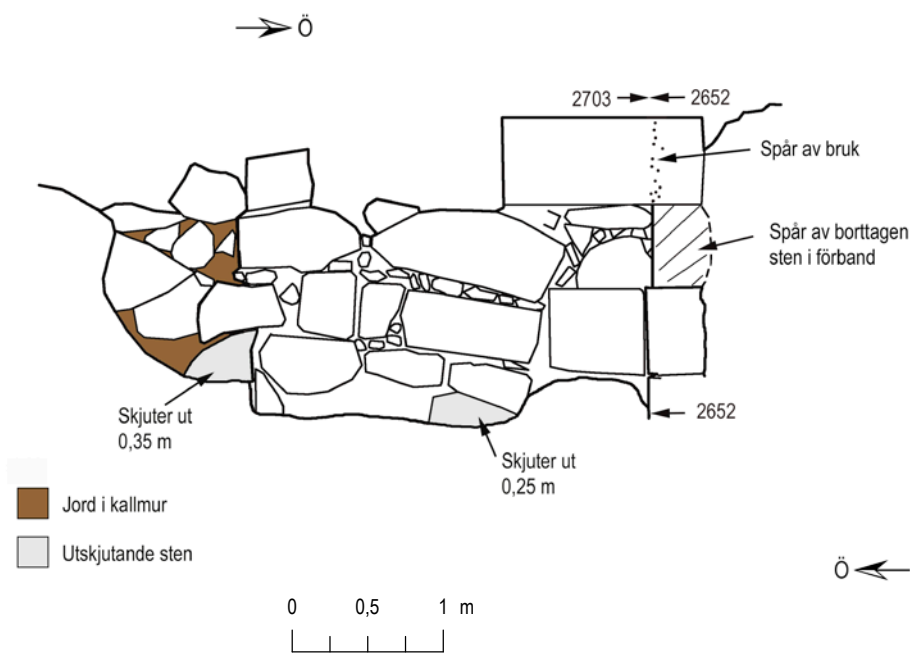
Kontextgrupp 30

2652, naturstensmur

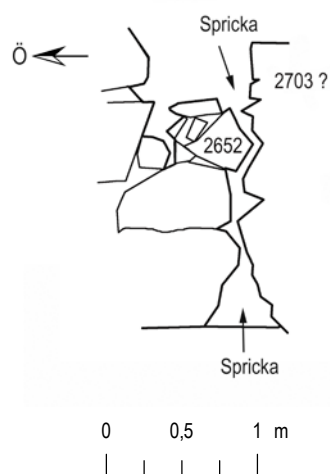
2652 var förbandsmurad med 2703 och de två murarna möttes i ett hörn av två skift välhuggna stenblock. Dessa var tänkta att ses ovan mark, medan murens fortsättning under dessa var ojämn och knappast tänkt att synas. I övrigt utgjordes 2652 av en större stenpackning som inte ritades.

2703, mur med fasadyta mot söder

Muren hade en välmurad fasadyta mot söder där två mycket fint huggna stenblock och flera prydligt lagda, kluvna stenblock ingick. Muren var uppförd med ett gulaktigt bruk med synliga kalkklumpar, som tydligt kunde skiljas från murkärnan 2645 intill. Mellan dessa båda murar var en spricka synlig, vilken sträckte sig norrut fram till 2597. 2703 bildade ett förbandsmurat hörn tillsammans med en del av 2652, som vände två skift mycket välhuggna stenblock mot väster. Ingen golv- eller marknivå kunde urskiljas vid hörnet, men båda murarna övergick i ojämn block i de nedre partierna (inga höjder togs, muren mättes in under grävningens sista timme).

Figur 265. Mur 2703 mot norr. Skala 1:50.

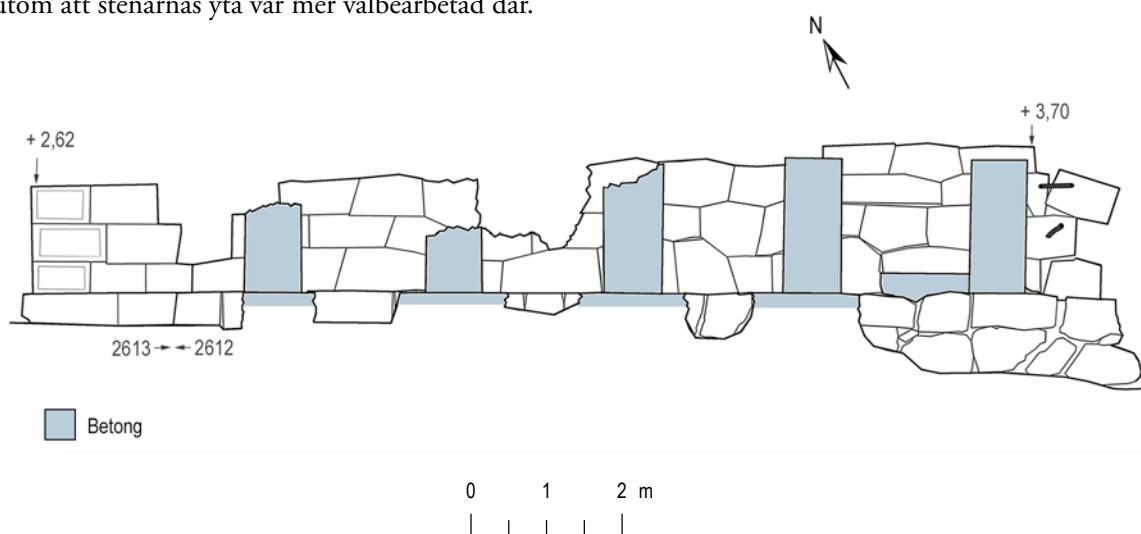
Figur 266. Spricka mellan 2652 och 2703 mot söder. Skala 1:50.

Kontextgrupp 34

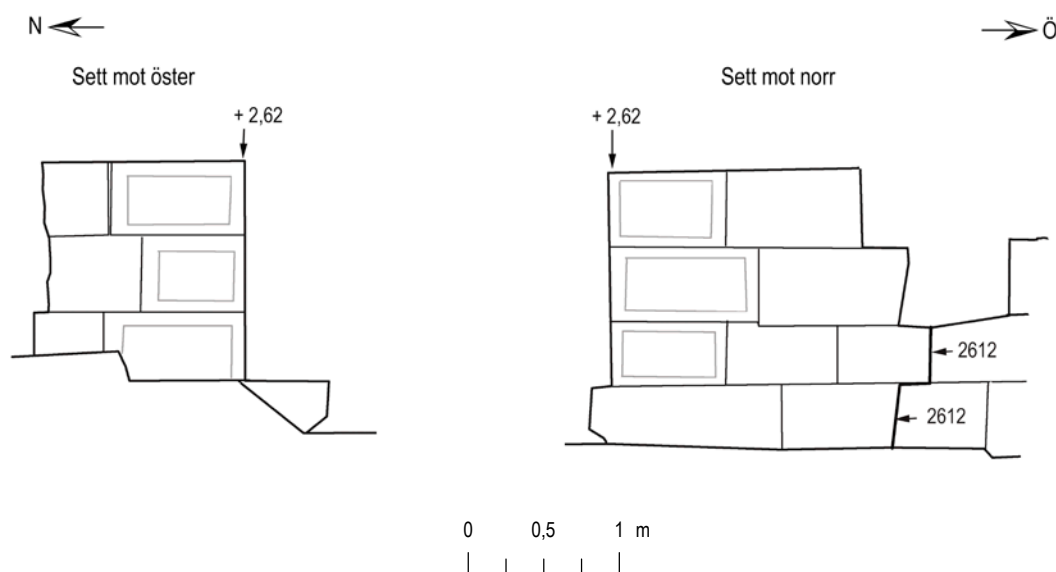
2612 & 2613, naturstensmur

Muren (2612) var bevarad på en cirka 12 m lång sträcka. Dess utsida vände sig mot söder, den andra sidan stod mot murkärnan 2645. Stora stenblock med en bearbetad yta vände sig mot söder. Stenblocken var inpassade med varandra väldigt nätt. Muren hade rivits mot öster, kanske då 2444 uppfördes. Mot väster övergick den i 2623 utan gräns, förutom att stenarnas yta var mer välbearbetad där.

Möjligen var en naturstensmur (2613) samma mur som 2612 men med lite finare bearbetade stenar. I väster fanns ett hörn men endast en mindre bit av murens fortsättning mot norr var bevarad. Grundläggning under muren (2701) har inte ritats.

Figur 267. Mur 2612 och 2613. Skala 1:100.

Figur 268. Mur 2613:s väst- och sydfasad. Skala 1:50.

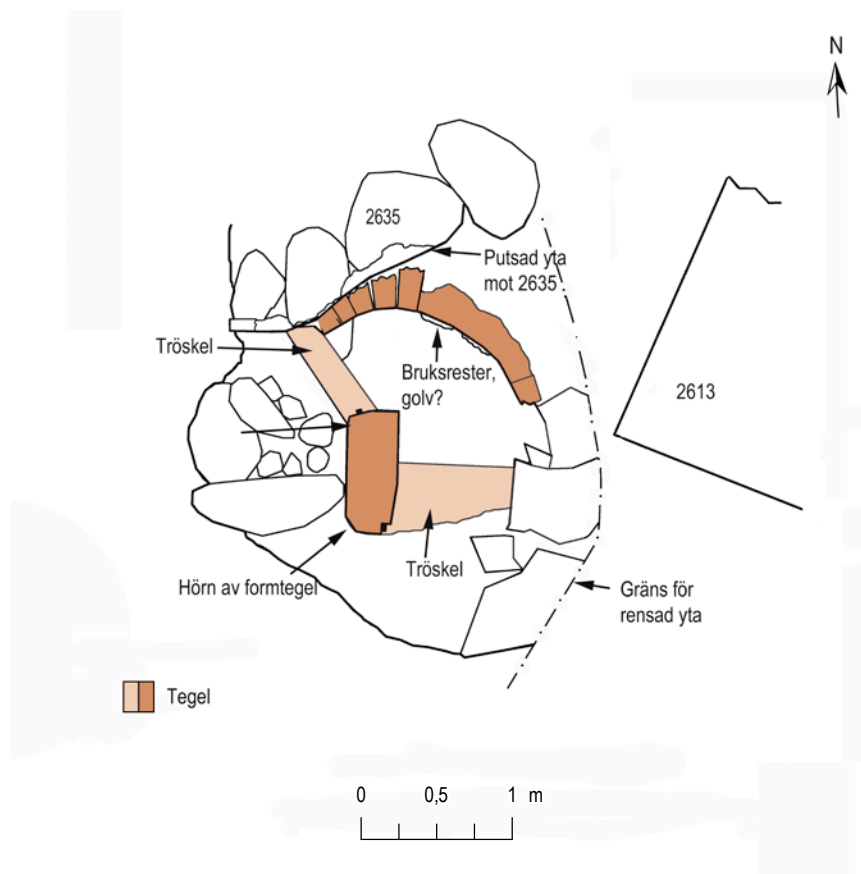
Kontextgrupp 35

2604, trapplopp

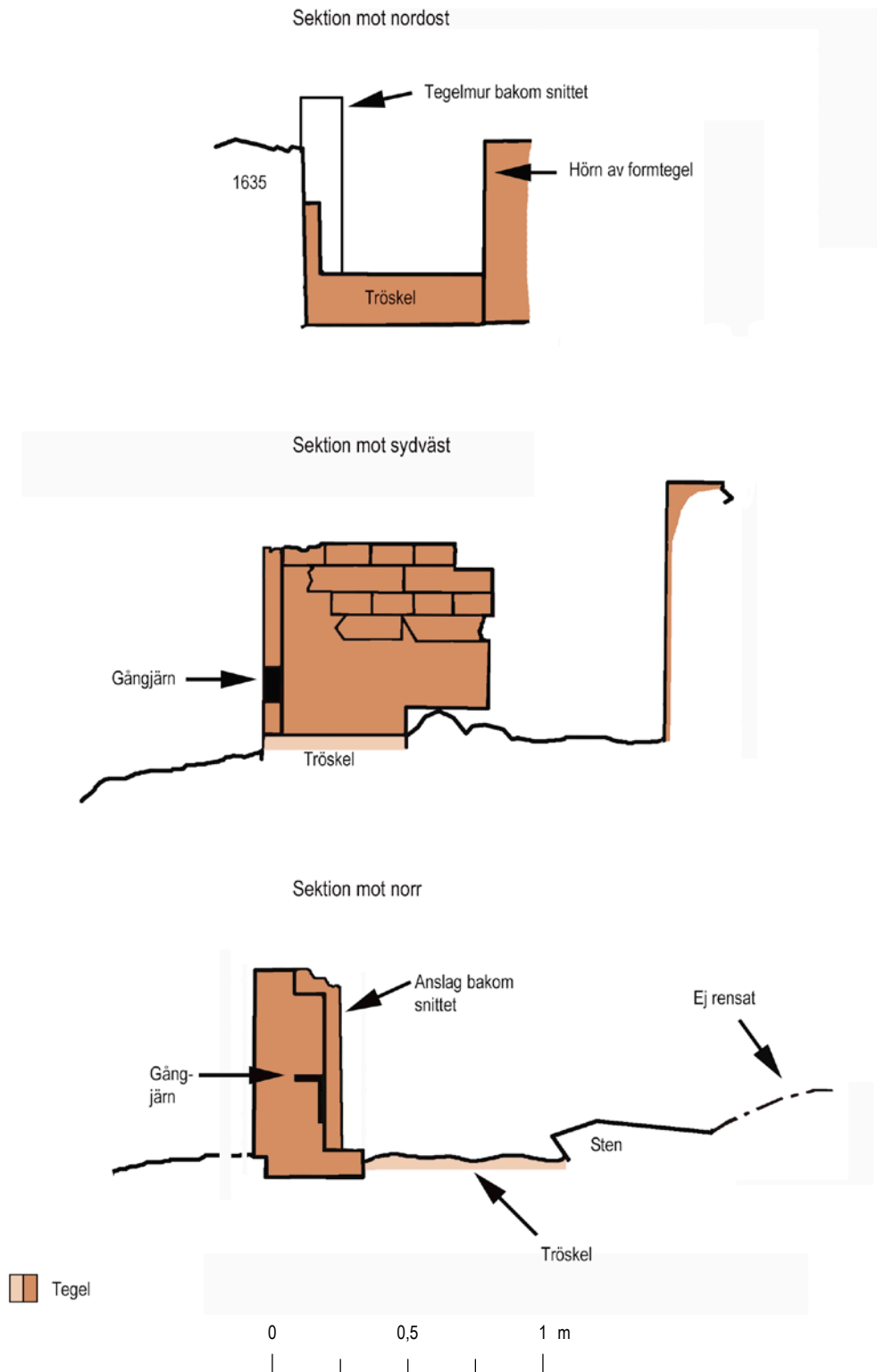
2604 bestod av en kvartcirkelformad vägg av tegel (motsvarande en cirkel med diametern ca 2 m) och en mittdel eller trappspindel av tegel från vilken rester av två trösklar eller trappsteg utgick mot söder respektive nordväst. Vid dessa hade dörröppningar legat, och det satt rester av gångjärn kvar i mittpartiet / trappspindeln vid båda öppningarna. Vid den södra öppningen hade mittpartiet ett anslag men i den andra öppningen var mittpartiet rundat och uppfört av formtegel. Teglen var 7,5 x 14,5 x 29 cm stora, bruket vitt och relativt homogent med en magring där mindre gruskorn ingick. Många av teglen var kapade till ca 20 cm längd. I den östra kanten låg flera kantiga stenar som kan ha ingått i

konstruktionen, men det var oklart vid dokumentationstillfället.

Konstruktionen var uppförd mot en äldre putsad muryta i norr där större stenar samt ett tegel var murade med ett gulaktigt, sandigt bruk. Även under den södra tröskeln återfanns ett gulaktigt bruk, men inte från själva tröskeln utan i grundläggningen. Den södra tröskeln var sämre bevarad och låg 0,25 m lägre än den nordvästra tröskeln. En tolkning är att ingången till trapploppet låg från söder genom dörröppningen med anslag, och att trappan lett uppåt i nordväst.

Figur 269. Trapplopp 2604 i plan. Skala 1:50.

Figur 270. Sektioner för trapploppet 2604 mot nordost, sydväst och norr. Skala 1:25.

BILAGA 6

KONTEXTTABELL

Kontexttabell

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
666-1	Träkonstruktion. Påle	0,22 (diam)		Trä			Träpåle till brygga	5	24
666-2	Träkonstruktion. Påle	0,23 (diam)		Trä			Träpåle till brygga	5	24
2 350	Utfyllnadslager	60,8 x 20,3	0,7–2,5	Silt/sand/ grus		Yngsta utfyllnaden över hela undersökningsytan. Tillkommet under längre period från 1850- till 1930-tal. Mycket heterogent lager som utgjordes av flertalet utfyllnadslager. Yta A (Grö-na gången): sandig/grusig silt blandat med raseriing som kalkbruk, tegel, tegelkross, trä, kol. Ställvis ren finkornig sand. Yta B (Slusskanalen): grusig sand uppblandat med betong, sten, tegelsten, gatsien etc. Yta C (Östra Järngraven): grus blandat med tegelkross, sten, tidigmodern och modern keramik, betong, trä, obrända ben etc.			
2 351	Utfyllnadslager/ Destruktions- lager	3,13 x 2,65	1,0–1,65	Kalkbruk		I det övre skiktet bestod lagret främst av kalkbruk och tegelkross. Mot botten ändrade det karaktär och bestod då av större bitar tegelstenar och större klumpar av bruk. Det övre skiktet var tjockast mot källarens södra vägg och slutade markant mot norr. I lagret framkom bl a. spik, glas, keramik, djurben och jämdetaljer. I lagrets södra del grävdes en 1 metersruta efter att lagret grävts till ca 0,2 m ö h. Rutan var ca 0,5 m djup och grävdes ned till lagd skärvg sten. I rutan togs jordprov för vattensällning och djurbenen samplades.	Raseriing som använts som igenfyllnad i källare. Möjliigen raseriing från själva byggnaden blandat med annat raseriingsmaterial.		
2 352	UTGÅR					Riklig förekomst av kalkbruk, tegelkross och tegelstenar. Tolka-des initialt som möjliig rest av fiskarehusets grund/konstruktion, men då det låg över betongfundament 2353 är det osannolikt. Möjliigen raseriing därifrån. I lagret förekom även en del större stenar, huggna och skärvg. Dessa var upp till ca 0,6 x 0,4 m stora, tjocklek upp till ca 0,4-0,5.			
2 353	Störning	6,7x 4,1				Resent störning, nedgrävd i 2354			
2 354	Utjämningslager	4,4 x 1,6, 2,0 x 1,4	0,80	Sand		Kraftigt eldpåverkat lager med rikligt med kol. Tegelkross, fajans, kakelplattor, glas, keramik, kritpipor, ostronskal mm. Skuret av betongfundament (2353). Låg i slutning mot Ö.	Eldpåverkat utjämningslager innehållande raseriingsmassor.		
2 355	Konstruktions- lager. Utjämnning	6 x 3	0,1–0,4	Sand		Brunt, fett och siltigt sandlager med enstaka småstenar, tegelkross och kalkbruk. Innehöll rikligt med obrända djurben. Fynd av kritpipor, keramik, glas och mynt. Enstaka ostronskal. Karaktären av ett påfört raseriings- och avfallsmaterial i syfte att jämnare ut ytan. Överlagrade ett fint sandlager (2360) direkt över en stenläggning (2357) som slutade kraftigt mot Ö. Befintligt lager jämnade ut ytan och var isället jämnt i plan. Sträckte sig åt S över 2359, där det var något svårare att urskilja från ovanliggande 2350. Skars i S av 2363.	Utjämningslager med raseriing och avfall.		

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 356	Störning	6,5x0,6							
2 357	Kullerstens- beläggning	4,5 x 1,8	0,30	Sten	Kullersten: 0,1– 0,15. Ränndal: 0,2–0,3.	Stenläggning under 2360. N-S orientering, ca 4,5x1,8 m. Slut- tade mot Ö där gatsien saknades fram till ca 0,6 m ifrån mur 2417. Bestod av mestadels 0,1-0,15 m stora rundade stenar, men också kantiga stenar. Flera kilformiga. Centralt löpte en ränndal i V-Ö riktning, ca 1,4 m bevarad, som bestod av fla- ta och rundade stenar legda parallellt med längdriktning i Ö-V. Bildade en tratt från V och smalnade av mot Ö. Skuren i S av 2359 och i N av 2356. I V möter förshaktet för spont.	Kullerstensgata med ränndal.	4	10
2 358	Destruktionslager	15,3 x 2,5	0,1–1,3	Sand		Lager av raseringsmassor som låg som en vall mot mur till grö- na gången (söder om mur). Massorna innehöll rikligt med tegel- kross och fragmenterade tegelstenar en del spik och ett fåtal fynd av rödgods. Lagret övergick till att bestå av endast tegel- stenar och tegelkross ca 1,2 m ned. Skuren av spånt i V.	Raseringslager upp mot S mur till gröna gången-bodar. Raseringen hör sannolikt till en basarebyggnad från andra hälften av 1800-talet.		
2 359	Nedgrävning	4 x 3	0,2–0,5			Störning S om steniläggning 2357. Skarp kant, oregelbunden sida, skarp bottenkant och ojämn botten.		5	23
2 360	Konstruktions- lager, sättsand	4 x 2	0,05– 0,15	Sand		Gulbrun siltig sand. Mycket homogen. Enstaka fynd	Sättsand för kullerstensbeläggning.		
2 361	Källarvägg	9,4 x 4,3	0,85	Sten	Block: 0,7–1,1. Natursten: 0,3– 0,5. Huggna/rek- tanguljära: 0,15x0,08– 0,5x0x2.	Nordsida utanför schaktgräns. Av varierande stenmaterial med tuktad flat utsida, stora stenblock samt huggna/rektanguljära i sandsten och gråsten. Sandstenarna i fyra skift. Byggt i skal- mursteknik. Tre ankarlut synliga: ett avlångt i SV hörnet, samt två kryss på var sida om SO hörnet. Murbruk gulbeige. Topp- mått 1,68 m.ö.h.	Väggar i källare 5 och 6. Fogad med mur- bruk.	5	21
2 362	UTGÅR						UTGÅR samma som 2418		
2 363	Utfyllnadslager	2,8 x 1,3	0,05– 0,65	Kalkbruk		I S låg lagret upp mot en angränsade mur. i V var lagret tydligt skuret av tidigare schaktning för spont och hade därmed en ver- tikal kant. Lagrets norra sträckning var slutade samt mot ytan överlagrade en tunn mörkfärgning, ev. förmultnad trärest, och skars av 2355. I Ö var angränsningen mot muren likaså sluttan- de och något otydlig. Lagrets innehåll var ojämnt, med homo- gen kalkbruk i toppen ca 0,15 m, mot botten var lagret mer he- terogent med större sten, tegelkross och enstaka obrända ben.	Kalkbrukslager. Lagrets heterogena sam- mansättning med sten i botten och renare kalkbruk i toppen gör att lagret tolkas som en utfyllnad.		
2 364	Tegelkonstruktion. Taktalv	6,5 x 2,3		Tegel	30x15x7,5	Rest efter tegelvalv över källare 2,3 och 4. Valv över källare 2: - bevarad vid Ö vägg, kunde följas ca 0,7 m ut från väggen och längs väggens längd (ca 2,5 m), störd i dess S del. Valv över källare 3: - bevarat och ihopskjunket längs både V och Ö mu- rarna. Längs V vägg var ca 0,5x1,4 m bevarat, störd i S av be- tong. Stört i N av 2395. Blålera (2382) låg på tegelvalvet. Längs Ö väggen var ca 0,6m bevarat. Stört i S av betong och i N av 2395 samt betongfundament (2396). Valv över källare 4: - valv- rest längs både V och Ö vägg.	Rester efter taktalv i källarum 2,3 och 4.	5	22

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 365	Utfyllnadslager	4,5 x 3,5	0,2–0,5	Sten	Ej angivet.		Utfyllnadslager med rasering och större block. Stabiliserande funktion som även fungerat dränerande.	5	23
2 366	Nedgrävning.	1,1 x 0,95	0,12			Nedgrävningen som skar kullerstenbeläggningen 2357 och sandlagret 2360 i söder och öster. Nedgrävningen var skuren i väst och norr. Fyllad med 2367 och 2350.	Nedgrävning med raseringsmatreal. Obefintlig bottenkant och plan botten. Nedgrävning fylld med tegel och grus/småsten.		
2 367	Destruktionslager, rasering	1,1 x 0,95	0,12	Tegel	Ej angivet.	Tegelstenar.	Lager i nedgrävning 2366. Rasering.		
2 368	Byggnationslager	1,5 x 0,6	0,10	Kalkbruk		Bestod av kalkbruk samt enstaka större bitar tegekross. I S överlagrades lagret av 2355 och i N av det sena, grusiga stråket i 2350. Var skuren i S av 2370.	Byggnationslager		
2 369	UTGÅR					Samma som 2370			
2 370	Störning	1,8x0,7				Resent störning, eventuellt stenyft			
2 371	Störning	3,6x0,6				Resent störning			
2 372	Bjälklag	0,45 x 0,2	0,01–0,1	Trä		Förmultnad delvis bevarad träfibersstruktur i ett urtag för bjälklag i hus 2361.	Bjälklag i källaren för bodens golvkonstruktion ovanpå källare.	5	21
2 373	Brukningsslager, avfall	5 x 2,5	0,1–0,25	Organiskt material		Golvlager i källare 1: Innehöll rikligt med förmultnat trä (delvis bränt, utan riktning eller synliga plankor), grus, tegel, bruk, djurben, glas, keramik, kripipor. Golvlager i källare 2: var av liknande karaktär som i källare 1 men det förekom rikligt med fiskben i källare 2. 15 liter av jorden togs in för finsålning. Makrotogs. Lagret skars i S-N riktning i källare 2 av ett större gjutjärmsrör som placerats genom den dörröppning som fanns i murrens södra vägg. Lagret var bitvis eldpåverkat.	Golvlager i källare 1 och 2.	5	22
2 374	Störning, rögräv						Rögräv		
2 375	Konstruktionslager	5,6 x 2,6	0,50	Sten	0,1–0,5	Under golvlagren i källare 1 och 2 framkom ett lager bestående av kantig sten, främst i storleken 0,3–0,5 m men även mindre stenar och ett fåtal större. Samma konstruktion återfinns i källare 3, 4 och 5. Stenkonstruktionen underlagrar murarna till källaren.	Konstruktionslager	5	22
2 376	Störning, nedgrävning								
2 377	Störning, rögräv						Rögräv		
2 378	Störning, rögräv						Rögräv		
2 379	Störning, betongfundament						Betongfundament		
2 380	Järnkonstruktion, pelare	Plattor 0,38x0,38m. Kolonn 0,23m (diam).	1,90	Järn		Ihålig kolonnformad pelare i järn, med plattor ned- och upp- till. Urmed ena sidan satt tre rektangulära fästen med två hål i vardera.	Bropelare från östra slussgatan.		

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 381	Konstruktions- lager. Ujämning	10 x 7,3	0,40	Sand		Ett lager bestående av flera horisonter av olika material. Överst var det flera tunnare skikt med raseringsmassor (tegelkross, kol, murbruk, spik mm), fin och homogen sand samt kalkbruksrika horisonter. Sedan kom en homogen sandhorisont som i sin tur överlagrade en mörkbrun slitig sandhorisont. Dessa horisonter följde den underliggande topografin och tjocknade när topografin sluttade nedåt. Överlagrade en stenlagd gång (gröna gången). Fynd av glas, keramik, mynt, tårning, kritpipor, ostronskal mm. Längst med södra sidan framkom två horisonter med avvikande raseringsmaterial den västra bestod av hela tegelstenar, eldpåverkat material, kalkbruk. Den östra bestod också av eldpåverkat material, rikligt med obrända djurben, däribland en hel del fisk, horisonten var humöds och hade inslag av tegelkross och kalkbruk.			
2 382	Konstruktions- lager	9,8 x 3,0	0,15	Lera		Grå-gråblå mycket kompakt och homogent lerlager. Maxjtjocklek ca 0,15 m. Låg på tegelkonstruktionerna 2390 och 2364 i källare 3 och 4 samt till viss del med långa tegelväggarna på utsidan. Leran har tolkats som återdeponerad på vissa ställen där resenta störningar observerats.	Konstruktionslager påförd över valvkonstruktionen över källare 3 och 4.		
2 383	Konstruktionsla- ger, sätsand	4,5 x 2	0,05–0,1	Sand		Sätsand primärt sand med silt- och grusinslag. Brun-gul, ljus och homogen. Fynd av keramik, glas samt mynt. Lagret fortsatte åt Ö mot mur 2417 där övre gatstenar saknades.	Sätsand under stenlagd gata	4	10
2 384	UTGÅR						utgårl		
2 385	UTGÅR						utgårl		
2 386	Destruktionslager, Brandlager	2,8 x 1,3	0,2–0,35	Träkol		Svart brandpåverkat lager i Ö delen av källare 5. Bestod till störst del av sot och träkol. En provruta togs upp i norra sidan invid muren. Fynden bestod av bla en tappkran, fingerborg, me-talspårrne. I den västra delen var lagret stort av betongfundament.	Brandlager i östra delen av källare 5.	5	21
2 387	Utfyllnadslager	4,5x0,6	0,40	Sten	0,1–0,4	Lagret avgränsades av schaktkant, spont och cementkonstruktion (1930-tal). Lagret rensades fram med maskin och undersökt ner till förmodad botten, -0,35 m. ö. h. i provruta R02354, 1388. Grus, skärvig sten, 0,1–0,2 m stora, tegelkross, rundade naturstenar, 0,1–0,2m stora, var förekommande i hela lagret, liksom större stenar 0,25–0,4m stora. Mot toppen av lagret var mindre bitar tegel, kalkbruk samt stenar och tegel med rester av kalkbruk rikligt förekommande. Mot botten av lagret, under ett antal större stenar var ett skikt mer homogen sandig, fuktigare silt tydlig, men därunder återkom stenfyllningen med främst 0,15m stora rundade naturstenar. Fynd av glas, kritpipor, keramik och obrända ben förekom i hela lagret. Flera mikrohorisonter.	Utfyllnadslager bestående av raseringsmassor.		

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 388	Byggnadslager	4,3 x 0,8	0,4-0,8	Kalkbruk		Tjockt lager med kalkbruk som framkom vid slätning, och som därmed endast dokumenterats i profil. Lagret har sannolikt varit mycket tunt i söder och slutat kraftigt mot norr och nordost. Mycket rent gulbeige kalkbrukslager, något blandat med sandig silt, förekomst av tegel/tegelkross. Fortsätter åt norr in i schaktvägg.	Byggnadslager	5	22
2 389	Störning, betong-fundament								
2 390	Tegelkonstruktion Takvalv	6,1x2,8	0,50	Tegel	30x15x7,5	Bevarat över murarna mellan källare 2-3, 3-4 och ö-vägg till källare 4. Tegelstenarna är lagda i flera skikt i kilform. Mellan källare 3-4 fanns en stämplad tegelsten. Uppdelad i delkontexter och saknar sammanhängande polygonmätning.	Tegelvalv	5	22
2 391	Brukningsslager	3 x 1,4	0,05-0,1	Lera, silt, tegelkross		Kompakt heterogent lager som bestod av lera, tegel, bruk, djurben, keramik, glas, krittpor. Inga vertikala ben, samtliga var lig-gande.	Tramphorisont utomhus.		
2 392	Järnkonstruktion, fäste	0,4 x 0,37	0,08	Järn		Fäst i betongen på toppen av 2422. Del av samma konstruktion som 2392.2. Avståndet mellan plattorna var 2,9 m (VNV-ÖNÖ).	Troligen boltten på fundament till basar-byggnaden.	6	31
2 393	Stenkonstruktion, Vägg	1,9 x 0,9	0,90	Sten	0,2 - 0,6	Längd ca 1,9 m, bredd 0,9 m, höjd 0,9 m. Utgjordes av tuktade rektungulära stenar av granit samt cement.	Påbyggnad/lagning i 2426 södra vägg i källare 4. Möjlig del av baserbyggnaden.	6	31
2 394	UTGÅR						utgård samma som 2397		
2 395	Störning	2,5x0,5	0,2-0,5			Rörschakt			
2 396	Störning	3,5x2,0				Störningstyp ej specificerad			
2 397	Utfyllnadslager	5 x 2,5	2,10	Sand		Gulbrunt sandigt lager med rasering i form av tegelkross, tegelbitar och kalkbruk samt inslag av grus, småsten samt enstaka fynd av glas, keramik, krittspisfragment och bitar med målad puts. Ca 1,9-2,1 m tjockt. Täckte insidan av källare 3 och 4.	Utfyllnadslager med rasering i källare 3 och 4		
2 398	Störning, betong-fundament								
2 399	Störning	3,5x3,3				Störningstyp ej specificerad			
2 400	Tegelkonstruktion, odef.	1,3x0,8	0,15	Tegel	0,25-0,14	Tegelstenar lagda i rad på lager 2386, i den sydöstra delen av källare 5.		5	21
2 401	UTGÅR						UTGÅR! Visade sig vara upplukrad murbruk.		
2 402	Brukningsslager (Golvlagre i källare 3 och 4)	5,0x2,5	0,07-0,12	Silt		Gråbrun sandig och humös silt med träkol och trärester. Mycket lik motsvarande lager i källare 1 och 2. Överlagrade stenlagret 2404. Enstaka bruna stråk med träfiber i N-S riktning. Liten del bevarat trä i NO hörnet från möjligt plank. Fynd av mycket obränt ben, fiskben, glas, keramik och krittspisfragment, särskilt i källare 4. I källare 3 påträffades betydligt färre fynd.	Golvlagre i källare 3 och 4	5	22

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 403	Cementgolv	0,57x0,20	0,01	Betong		Cementrester längs väggarna i källare 4. Förhöll sig till väggarnas insida, primärt i NO hörnet, längs Ö väggen och på N sidan om dörrposten i V. Gick ut max 0,07 m från väggen, ca 0,005 m tjock. Samma material som cementen i den senare tillagda basaröverbbyggnaden. Ligger jämnt, ca 0,15 m över golvlagret (2402).	Troligen rest av cementgolv.	6	31
2 404	Konstruktionslager	4,8 x 2,2	0,35	Sten	0,5–0,75	Relativt plant och flerskiktat konstruktionslager i källare 3 och 4 med mestadels stora kantiga stenar, jämnt lagda över ytan. Några av stenarna har borrhål i sig. Låg direkt under golvlagret 2402 men stratigrafiskt tillkommen före murverk 2426.	Konstruktionslager med större kantiga stenar.	5	22
2 405	Konstruktionslager	4,6 x 0,8	0,01–0,25	Lera		Mycket rent lerlager utmed norra delen av gröna gången samt utmed störning 2396 som också har skurit lagret. Låg upp emot 2390. I öst även fysiskt ovan 2381.	Eventuellt någon form av fuktätning mot tegelkonstruktion 2390.		
2 406	Konstruktionslager	2,6 x 3,1	0,02–0,15	Silt		Lagret bestod av gråaktig silt med inslag av småsten, tegelkross och kalkbruk främst mellan de större stenarna. Även mikrohorisonter av finkornigt grus och fläckar av mörkbrun finkornig sand förekom. Kontaktytan mot 2413:2 längs murarna var delvis otydlig, men 2413:1 låg tydligt ovanpå lagret. Obrända ben samt en del fiskben var rikligt förekommande. Fynd av glas, keramik, krittpor, spik.	Golvlagret i källare 6. Lagrets placering mellan stenpackningen och kalkbrukslagret gör att det kan tolkas som en utjämningslager och en del av golvkonstruktionen.	5	21
2 407	Brukningsslager, avfall	4,3 x 1,3	0,02–0,1	Silt		Avfallslager som ansamlats ovan gatans norra ränddal. Lagret hade svämrat över ut i gatan i den nordvästra delen samt i söder. Inslag av sot och mindre kolstycken samt dåligt bränt och obränt trä. Ställvis nedtrampat murbruk, möjligen från ovanliggande lager 2381. Ställvis en högre inblandning av sand. Troligen infiltration från underliggande lager 2415. Fynd av fiskben, obrända djurben, keramik, glas och enstaka jämföremål som spik. 1 PM taget. 3 FB taget för vattensällning. 2381. Överlagrade kullerstengsgatan 2409.	Avfallslager i ränddal, gatans norra del. Avfallslager som ansamlats i ränddalen vid vattenavrinning.	5	26
2 408	Brukningsslager, avfall	8 x 1	0,05–0,07	Silt		Kompakt, siltigt lager med ler och bitvis organiskt material, ca 0,03 - 0,07 m tjockt. Gråbrunt med inslag sv aska och träkol, bitvis mycket hårt och kompakt. Innehöll koncentrationer med relativt mycket fiskben. Generellt innehöll lagret obrända djurben, ägg- och snäckskal, enstaka mynt, glas och keramik. Primärt glas. Lagret var tjockare, mer humöst och något fetare i Ö där också ränddalen var som mest skadad. Framförallt var lagret av avsett karaktär, bitvis dock påfört. Detta var tydligt i NV där större delar av lagret gick ut åt N över steniläggningen utanför själva ränddalen.	Avfallslager i ränddal, gatans södra del.	5	26

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 409	Kullerstens- beläggning	10 x 7,3	0,1–0,2	Sten	0,1–0,25	De större storlekarna av sten var lagda på gångens högre be- lägna delar samt längs sidorna jämte ränndalarna. De mindre stenarna, ca 0,1x0,1 var lagda i slutningen mot Ö i mitten av gångens bredd. Två rännदार löpte längs med källarmurarna till källare 5-6 och 2-4. Kullerstensbeläggningen var lagd i en slutning med en nivåskillnad på ca 1,5 m från högsta punkt i VNV till lägsta punkt i OSO. Stenbeläggningen var bättre beva- rad längs murarna och saknades helt i de centrala östra delarna samt var avklippit i VNV och N. Tre störningar i form av nedgräv- ningar fanns i den västra delen, dessa låg på rad i NÖ-SV rikt- ning. Gången låg till största del på ett homogent sättsandslager (2410). Ränndalarna utgjordes av större flata stenar.	Kullerstensgång med två rännदार in- till källarmurar på ömse sidor om gången. Resten efter den yngsta kullerstensgången vid Gröna gången. Den centrala stenlägg- ningen av de mindre stenarna är eventu- ellt en yngre lagning. Oklart hur lång gång- en varit.	5	26
2 410	Konstruktions- lager, sättsand	6,5 x 5	0,18	Grus		Sättsandlager för kullerstensgata 2409. Lagret var tjockast längst väster och blev tunnare öster ut. I norr låg gruset ända upp mot mur medans det i söder inte gick ända fram till muren. Lag- ret låg i en mindre sluttning och var högre i väster med lutning ned mot öster. Gruset var finkornigt. Fynd som påträffades var glas, keramik, porslän, kripipor, mynt, knappar. Flera rundade nedgrävningar skär igenom lagret.	Sättsandslager under kullerstensgata 2409. 5	5	26
2 411	Störning, betongfundament								
2 412	Golv	0,4 x 0,3	0,01– 0,05	Trä		Kontexten låg på kalkbrukslager 2436:1. Den bestod av frag- ment, både förutnat och delvis bevarat trä med tydliga fiber- riktighet (främst i källarens Ö del), men också av förkolnade tr- äresten och mörkfärgningar (främst i källarens SV del).	Träresten i källare 5 som utgjort golv.	5	21
2 413	Byggnationslager	0,7 x 1,1	0,01–0,1	Kalkbruk		Lagret var fyndtomt. Flera mikrohorisonter.	Kalkbrukslager under golvplank i källare 6. Resten från byggnationen av källaren.	5	21
2 414	Stenkonstruktion. Stenpackning	2 x 0,8	0,20	Golv	0,25–0,4	Konstruktionen bestod av ett antal stenar, likartade till stor- lek och med en flat sida upp, samt några mindre stenar lagda emellan de större. Stenarna bildade tillsammans en plan yta som låg något högre än källarens övriga stenpackning 2468. Kontexten var skadad av betongfundament vid källarens öst- ra mur.	Källare 6. Stenarnas placering och plana yta gör att konstruktionen tolkas som en del av golvytan.	5	21
2 415	Brukninglager	1 x 0,4	0,01–0,04	Sand		Täcker kullerstenen på en mindre yta centralt i ränn- dalen avfall/raseringsmaterial som sannolikt kastats ut vid ett och samma tillfälle. Inslag av tegel och murbruk.	Mindre utkastlager i ränn- dalen, norra delen av gatan.	5	26
2 416	Konstruktions- lager	Del 1: 4,3x1,5 Del 2: 5,9x0,9	1,0–1,2	Lera		Ren lera med naturliga inslag av sand som låg i ett tjockt lager mot mur 2433 och täckte ankarjärn och fylde hålrum mellan stenarna i muren. Delkontext 1 låg mellan södra delen av mur 2433 och östra väggen på källare 4 och sträckte sig sedan norr- ut utmed hela mur 2433. Delkontext 1 var ca 4,3x1,5 och del- kontext 2 var ca 5,9x0,9, djup ca 1–1,2 m.	Blålera utmed mur 2433.		

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 417	Vägg	10,2 x 2	1,60	Sten	Max 0,4x0,5x0,8	Blandat stenmaterial av rundade, kantiga och grovt tuktade större stenar murade med gulvitt murbruk, dock endast synlig på muren i plan och ej på Ö sidan. Den Ö sidan som vette in i källare 1 var någorlunda flat medan den västra sidan var ojämn. I källare 1 var muren intill 1,2 m hög. Murens N del var skadad av två störningar och eventuellt avklipp i N av betongfundament 2353. Muren var längre än källarlången men dess S del har använts som vägg i källare 1. Som mest 3 skikt av stora stenar, ställvis 4 skikt och mindre stenar inkläde emellan.	Västra muren till källare 1, äldre återanvänd mur som ej ursprungligen var uppförd som källarmur. Fogad med murbruk.	3	5
2 418	Vägg	5 x 1,5	1,80	Sten	0,45-0,7	Ca 5 m lång (VNV-ÖSÖ) och 1,2 m bred i ovankant, 1,7 m bred i botten. Ca 1,5 m hög på N sidan och 1,8 m hög på S sidan. Bestod av större, grovt tuktad, gråsten, primärt granit med flat sida åt S. N sidan var ojämn och har ej varit till för att synas. Stenstorlek ca 0,7x0,5-0,3x0,45 m fogade med rött alunschifferbruk. Sannolikt kapad i V.	Mur, sammanbyggd med 2419 åt V. Fogad med murbruk. Förlängning åt V av S källarmuren 2419 (Källare 1).	4	9
2 419	Vägg	5,2 x 1	1,5-1,85	Sten	Max 0,8x0,4x0,5	Muren hade släta sidor både invändigt och utvändigt. I källare 2 fanns en dörröppning mot Slusskajen i S. Murdelen omfattar inte hela den S väggen i källare 2 utan slutar strax Ö om dörröppningen där mur 2420 tar vid. Utvändigt, Ö om dörröppningen, fanns urtag och jämöglä som kan höra till dörrfästena. Muren var byggd av större tuktade block med fåtal mindre stenar. Dörröppningen var ca 0,85 m bred och bestod av fint huggna stenar. Tröskeln bestod av två skikt sten, där den övre hade ett urtag på den västra sidan. Väster om dörren i källare 2 var muren kraftigt skadad. I källare 1 var muren mindre skadad. Påtagligt smalare än 2418. Cementrester fanns på murarna invändigt i olika nivåer utan synlig struktur.	Södra muren till källare 1 och 2. Fogad med murbruk.	5	22
2 420	Vägg	5 x 0,8	0,6-1,8	Sten	0,15-0,8 m	Lång sammanhängande murdel med hörn i förband. Sammanbyggd med 2419 i S muren i källare 2. N väggen i källare 1, N, Ö och del av S väggen i källare 2 samt V och N väggen i källare 3. En glugg genom Ö väggen i källare 2 till källare 3 (ca 0,25x0,2 m stor). Träavtryck syns i N delen av Ö väggen i källare 2 i murens nedre del. I källare 3 är N muren klippt av betongfundament. Muren bestod nedtill av 1-2 skikt större grovt huggna block av gråsten med en flat sida utåt (0,2x0,5 till 0,4x0,8m). Ovanpå detta följde 9-12 skikt (ca 1,1 m högt) av (primärt) rött sandsten som bar vertikala spår efter tillhuggning (0,1x0,4 till 0,1x0,15 m). Murad med gulvitt bruk. Maxhöjd ca 1,6 m mellan källare 2 och 3, tegelvalv murade direkt på muren med rött alunschifferbruk. Sammanlagd längd på mur ca 10 m.	Murdelen till källare 1, 2 och 3. Troligtvis samma som 2426. Fogad med murbruk. Förlängning av samma mur som 2426.	5	22
2 421:1	Vägg	1,02 x 0,62	0,75-0,85	Sten	0,13-0,6	Nedre del av en mellanvägg med dörröppning mellan två källarum. Rött murbruk. Stenmaterialet var varierande. Större och finare huggna stenar återfanns i dörröppningen. Muren hade en trapetsoid form som är bredare nedtill och smalare av uppåt. Ca 4 skikt sten bevarat. På den östra sidan satt fyra skikt platta stenar fast med cement (2424).	Mellanvägg mellan källare 1 och 2. Södra delen. Fogad med murbruk. Med dörröppning.	5	22

Kontexttabell, forts.

Kontextnr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Materialstorlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontextgrupp
2 421:2	Vägg	1,05 x 0,82	1,45–1,5	Sten	0,2–0,6	Varierad stenstorlek med fint huggna stenar exponerat åt dörröppningen. 7 skikt sten bevarat. Trapetsoid form, bredare i basen och avsmalnande uppåt.	Mellanvägg mellan källare 1 och 2. Den norra delen. Fogad med murbruk. Endast nedre delarna är bevarade.	5	22
2 422	Vägg	2,7 x 2	2,00	Sten	0,3–0,85	Ca 2 m hög på utsidan och 1,75 m på insidan. Bestod av 6-7 skikt med större grästen, mycket grovt tillhuggen men med relativt flat sida inåt. Enstaka mindre stenar inklämda mellan de större. Täcktes av ett just grått cementlikt material, primärt som bruk mellan stenarna men även över dessa längs hela insidan, särskilt ner till där materialet gick ut över golvnivån ca 0,25-0,4 m åt N och 0,1 m tjockt. Cementen gick även upp emot och tydligt under tegelvalvet (2364) över dörröppningen (2425).	Ombbyggd vägg i källare 3. Södra väggen. Fogad med murbruk.	6	31
2 423	Vägg	0,6 x 0,46	0,24	Sten	0,15x0,2	Legningen bestod av fyra skikt sandsten samt två tegelstenar. Stenarna har rester av äldre murbruk av samma gulvita typ som mur 2420 är murad med. Murbruket som använts vid lagringen var mörkgrå och såg ut som cement. Mur 2420 var skadad i den N delen av den N väggen, ca halva murens tjocklek saknades.	Legning av mur 2420 i källare 2. Troligtvis lagad med samma stenmaterial som suttit på plats innan skadan. Tegelstenarna liknar de som använts i tegelvalven.	6	31
2 424	Konstruktionslager	0,83 x 0,5	0,64	Sten	0,15x0,4	4 skikt med kantiga stenar och cement som låg på golvnivå upp mot mellanvägg 2421 och mur 2419. Stenarna var kantiga och platta med cement emellan och på mur. Avtryck av sten i cement.	Fyra skikt med kantiga platta stenar o cement i hörnet mellan 2421 och 2419 i källare 2.	6	31
2 425	Vägg	2,6 x 0,6	1,70	Sten	0,3–0,8	Mellanvägg med dörröppning mellan källare 3 och 4. Ca 1,7-1,6 m hög från 2404, något högre från källare 4 sett. Ö väggen i källare 3 med dörröppning mot källare 4. Bestod av 9 skikt med välalagda och fint tillhuggna röda sandstenar, ca 0,8x0,2-0,3x0,1 m stora, fogade med rödrosa alunschifferbruk. Var sida om dörröppningen var svagt trapetsoid, 0,6 m i basen och 0,4 m i topp. Det översta skiktet sten innehåller också överligger till dörrposten, ca 1,25x0,4x0,18 m stor. Spår efter tillhuggning på flera av stenarna. Små urtag, 0,04 och 0,04x0,15 m stora, på var sida om dörröppningens N del. I Ö av källare 3 med järnrest direkt intill öppningen. Tegelvalvet 2364 mötte direkt över.	Mellanvägg med dörröppning i källare 3 och 4. Fogad med murbruk.	5	22
2 426	Vägg	4,7 x 3	1,80	Sten	0,15–0,5	I N ca 1,75 m hög och 1,2 m lång på insidan samt 1,1-0,8 m bred (botten-topp). Skuren av 2396 i västra delen. I Ö ca 1,7 m hög och 2,4 m lång på insidan. Skuren av 2395, ca 0,75x0,5 m stort hål. I S ca 1,7-1,8 m hög och 2,2 m bred på insidan. I samtliga väggar, ca 2-3 skikt grästen i botten, ca 0,5 m upp, följt av 9-11 skikt med sandsten, primärt 0,2x0,1 m stora, tukade med flat sida inåt, vissa med vertikala huggspår. Enstaka grästenar mot toppen i N väggen. Enhelt gulvitt kalkbruk med grusinslag i samtliga 3 väggar. I S väggens O del har en lagning/påbyggnad skett (2393) samt en glugg igensatts med tegel och vitt bruk V om denna (2427).	N, Ö och S väggarna i källare 4. Fogad med murbruk.	5	22

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 427	Tegelkonstruktion	0,4 x 0,6	0,40	Tegel	0,28x0,07x0,15	4-sidig, ca 0,4x0,4 m, 0,6 m djup. Rött tegel (0,28x0,07x0,15m) och vitt bruk med inslag av grus.	Igensättning av glugg i 2426. Fogad med murbruk.	6	31
2 428	Tegelkonstruktion	0,5 (diam)	0,50	Tegel	Ej angivet.	Igenmurad glugg eller egen konstruktionsdel på S yttersidan av 2422. Mindre konstruktionsdel, ca 0,5x0,5 m, med tegel som håller fast ett jämbeslag. Troligtvis samtida med 2422	Igenmurning eller egen konstruktionsdel i 2422 med jämbeslag till dörr eller liknande	6	31
2 429	Vägg	3,1 x 0,45	0,08– 0,25	Tegel	0,3x0,14x0,07	Kontexten sträckte sig över sv delen av mur 2361 vid källare 6. Väggan var murad upp till 3 skikt i murens sö hörn. Teglet täckte endast murens yttre del.	Kontexten tolkas som rester av vägg till källaren 6 ovanliggande bod.	5	21
2 430	Vägg	0,5 x 0,6	1,30	Sten	0,2–0,3x15–0,2	Kontexten var placerad i mitten av muren 2361 och delar av källaren i två rum, 5 och 6. Kontexten skars av en cementplint varför murens hela längd är oklar. Muren rensades fram i boten på v sidan i källare 6. Östra sidan rensades endast fram för att se murens tjocklek. Muren var inte synlig från källare 5. Från källare 6 var det tydligt att muren tillkommit efter den omgivande 2361. I det översta skiftet sköt dock två stenar in i mur 2361. Muren var byggd i skalmursteknik, även om någon fyllning inte var synlig. Murbruket var gulbeige med inslag av småsten och grus och mycket kompakt. Stenarna var tydligt bearbetade, både rektangulära och närlusten med en plan yta utåt.	Mellanvägg, källare 5 och 6. Fogad med murbruk.	5	21
2 431	Stenkonstruktion, urtag för bjälklag	0,5 x 0,22	0,1–0,3			4 urtag i sv delen av mur 2361, i källare 6. Urtagen var kvadriska och 0,22 m breda, men med något varierande djup 0,32–0,54 m. Höjden var 0,1–0,3 m. Delkontext 3 innehöll trärester, 2372.	Kontexten och dess delkontexter tolkas som urtag för källare 6 takbjälkar.	5	21
2 432	Störning, betong- fundament								
2 433	Stenläggning	11,7 x 2,2	1,55–2,5	Sten	0,25–1,55	Blandat stenmaterial, övre skiktet sannolikt reparerat eller påbyggt, med fint huggen sten i storlek ca 0,7x0,6 m och ca 0,4 m tj. Under dessa låg i södra delen ett skikt med tunnare stenar, ca 0,2 i tj. Övriga skikt gjordes av grovt huggna stenar, omkring 1,55x1,20, tj ca 0,7. I det övre skiktet var bruket rödrosa, i övrigt beige-gult.	Kajkant, alternativt kopplat till Östra Slussgatan.	5	24
2 434	Störning	Del 1: 3,0x1,3 Del 2: 2,3x1,3				Betongfundament vägbro, invid Gröngången A			
2 435	Störning	17,8x11,2				Betongfundament vägbro, invid Gröngången B			
2 436	Byggnationsslayer	3,2 x 0,15	0,10	Kalkbruk		Lagret sträckte sig längs med botten av källarens murar. Lagret var fyndtomt. Flera mikrohorisonter.	Kalkbrukslager längs murarna i källare 6. Lagret tolkas som murbrukstrestar från källarens konstruktion.	5	21
2 437	Brukningsslayer	11,6 x 2,9	0,3–0,8	Glas		Lagret innehöll rikligt med butelj- och flaskglas av flera olika modeller. Förekomst av porslin, rödgods och spik.	Lager ovan och invid mur 2433		
2 439	Störning, järnfun- dament								

Kontexttabell, forts.

Kontextnr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 440	Störning, tråpölar								
2 441	Konstruktions- lager	7 x 1,3	0,02- 0,08	Sand		Lagret var brungrått-rödbrunnt och bestod av sand med litet sil- inslag. Innehöll organiskt material i form av obränt trä, liggande plankrester och kvistar, och enstaka större träkol. Varie- rande riktning på träresterna vilket betyder att de inte låg i ur- sprunglig position. Enstaka plankrester låg dock i N-S riktning. Vid gatans nordöstra del fanns flertalet större spikar. Dessa togs in som fynd med fyndnr 3091, 3092, 3093, 3094, 3095, 3207, 3208, 3709.	Rester av träkonstruktion.		
2 442	Störning, rörned- grävning								
2 443	Störning, betong- fundament								
2 444	Kaj	(1) 15 x 3,4 m; (2) 2,75 x 3,1 m; (3) 2,9 x 2,3 m	1,64-2,8	Sten	0,77-1,8	Kajkant, inmätt i 3 delkontexter, kraftigt skadade. Del 1 (Ö-V) var förlängning av den gamla Polhemsslussen ut mot Ö, med jämn fasad mot N. Del 2-3 var en kajkant utmed Ö Slussga- tan, med jämn fasad mot Ö. Kajsidans fasad var bevarad till 3-5 skikt med stenblock. Blockstorlek: 0,47x0,48 till 1,12-0,52. Mu- rade med rött alunskifferbruk. Insidans murdelar bevarade till 3-6 stenskipt. Till stor del större stenar ca 0,8 till 1,10 m; även mindre stenar ca 0,1 till 0,35 m.	Sydsidan av förlängning av Polhemsslus- sen mot Ö samt kaj söderut.	6	36
2 445	Störning	12,6x3,5				Cementgolv			
2 446	Störning	3,2x1,6				Störningstyp ej specificerad			
2 447	UTGAR					Ultrasad sten, raseing och lera ovanpå. Raseing och rosa mur- bruk under. Stenstorlek diam 0,40-0,80 m.	Ultrasad sten fr kajslusskonstruktion.		
2 448	Nedgrävning, Stolphål	1,3 x 1	0,5-0,7			Nedgrävning i gata 2409. Fyllt med 2466.	Möjligt stolphål. Norr om nedgrävningen ligger 2449 och 2450 som liknar 2448, där det hittades spår av stolpar i fyllningen.	5	27
2 449	Nedgrävning, Stolphål	1,1 (diam)	0,45-0,6			Nedgrävning synlig under utjämningslager 2381, genom kuller- stengång 2409. Nedgrävd ned till en äldre steniägning. Fyll- ning (2453) bestod rikligt av sten och troligtvis av 2381. Fyllt med 2453.	Nedgrävning för stolpe, eventuellt lykt- stolpe.	5	27
2 450	Nedgrävning, påle	1 x 0,6	0,45				Nedgrävning för stolpe.	5	27
2 451	Störning	2,4x1,3				Störningstyp ej specificerad			
2 452	Konstruktions- lager.	8,8 x 3,3		Sand		Lager med oklar tjocklek. Väldigt homogen sammansättning. Tolkas som utjämningslager	Uttjämningslager. Ej undersökt i sin helhet.		
2 453	Utfyllnadslager	1,1 (diam)	0,45-0,6	Sten		Fyllning i nedgrävning för stolpe, genomgrävd kullerstengång 2409. Fyllningen bestod av rikligt med rundad sten av liknad typ som kullerstengången var lagd med. I nedgrävningens västra del fanns humösa rester efter trä, ca 0,3 m i diameter.	Fyllningen av sten och trärester är troligt- vis spår efter konstruktionen - eventuellt lyktstolpe	5	27

Kontexttabell, forts.

Kontextnr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Materialstorlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontextgrupp
2 454	Träkonstruktion. Mothåll	3,2 x 0,2	-0,5	Trä		Mothåll i trä. Utgjordes av två st horisontellt liggande plank (delkontext 1 och 6) på högkant mot 4 st kilar på Ö sidan (delkontext 2-5). Planken var ca 3,2x0,2x0,8 m stora (lxbxh). Den N delen gick in i N schaktväggen. Klarna/störarna var ca 0,05x0,05 m, firsidiga och stack upp ca 0,2 m in till översta planket. Ett mindre plank, ca 0,45x0,15x0,05 m låg löst direkt NV intill konstruktionen. Pga vattennivån kunde konstruktionen inte undersökas fullt.	Mothåll i trä	5	24
2 455	Träkonstruktion. Påle, rund	0,3 (diam)	-0,4	Trä		Träpåle V om 2454. Rundad med spår efter bearbetning. 0,3m i diameter.	Träpåle	5	24
2 456	Träkonstruktion. Påle, rund	0,25 (diam)	-0,4	Trä		Träpåle O om 2454. Rundad med spår efter viss bearbetning. 0,25m i diameter.	Träpåle	5	24
2 457	Träkonstruktion. Påle, rund	0,25 (diam)	-0,4	Trä		Träpåle O om 2456. Rundad med vissa spår efter bearbetning. 0,25m i diameter.	Träpåle	5	24
2 461	Störning	12,0x2,8				I-balk järn, snedställd			
2 462	Störning	2,7x1,5				Betong på förfångning, Polhemssluss			
2 466	Utfyllnadslager	1,3 x 1	0,5-0,7	Sten		Fyllning i nedgrävning 2448 innehållandes raseringsmaterial från mur och rester av kullerstensgata. Sten med murbruk kvar på låg i toppen av nedgrävningen. Längre ner övergick murresterna till sten från kullerstensgata där lagret också blev mörkare. I lagret fanns det tegelsten och tegel-takpannekross, djur- och fisken samt glas och keramik.	Möjligt stolphål. Liknade nedgrävningarna 2449 och 2450.	5	27
2 467	Störning	2,3x0,75				Störningstyp ej specificerad			
2 468	Konstruktionslager Stenpackning	3,5 x 3	-0,6	Sten	0,1-0,6	Kontexten bestod av en stenpackning med främst 0,2-0,4 m stora, kantiga stenar. Mellan dem något mindre likaså kantiga stenar. Kontexten bestod även av ett antal större, kantiga stenar, ca 0,5-0,6 m stora, allesammans lagda för att bilda en plan yta. Stenpackningen låg under ± 0 m.ö.h. Vid undersökning av 2414 var det tydligt att källarmuren, 2461, låg på 2414 och således även på 2468.	Kontexten tolkas som ett konstruktionslager för källarens golv och mur.	5	21
2 469	Konstruktionslager Stenpackning	2,85 x 1,8	0,90	Sten	0,15-0,9	Lagret bestod av kantiga stenar. Storleken varierade från stora block som var upp till 0,9 m stora ner till 0,1 m. Stenarna låg något högre i norr än i söder.	Kontexten tolkas som ett konstruktionslager för källarens golv och mur.	5	21
2 470	Utfyllnadslager	1 x 0,6	0,45	Sten		Utfyllnad som bestod av äsmaterial 0,1-0,2 m diameter, sand, bruk, taktegel. Centralt förekom rester av multnat trä. Fyllningen innehöll även keramik, glas, kritaopor, obrända ben.	Utfyllnad kring trästolpe.	5	27
2 471	Träkonstruktion. Påle, rund	0,2 (diam)		Trä		Träpåle N om 2455. Rund. 0,2m i diameter, stack upp 0,1m ur Kl 2479.	Träpåle	5	24
2 472	Träkonstruktion. Påle, rund	0,2 (diam)		Trä		Träpåle N om 2473. Rund. 0,2 m i diameter, stack upp 0,2m ur Kl 2479.	Träpåle	5	24

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 473	Träkonstruktion. Påle, rund	0,2 (diam)		Trä		Träpåle S om 2472. Rundad. 0,2m i diameter, stack upp 0,2 m ur Kl 2479.	Träpåle	5	24
2 474	Träspont	2,5 x 0,05		Trä		Träspont av vertikalt tätt stående plank direkt V om 6092. Plan- ken var ca 0,05 m tjocka, 0,2 m breda och stack upp max 0,3 m (min 0,01m) ur 2479. 5 st i tydlig linje i ca 1 m (delkontext 3) följt av två mindre välbevarade partier (delkontext 1-2). Rensa- des fram och undersöktes ner till strax under ± 0 m.ö.h.	Spont av plank	5	24
2 475	Träkonstruktion. Påle, rund	0,25 (diam)		Trä		Träpåle Ö om 2476. Rundad med vissa spår efter bearbetning. 0,25 m i diameter. Stack upp 0,1m ur Kl 2479.	Träpåle	5	24
2 476	Träkonstruktion. Påle,	0,3 (diam)		Trä		Träpåle V om 2475. Bilad, skadad i NV. 0,3 m i diameter, stack upp 0,1m ur Kl 2479.	Bilad träpåle	5	24
2 477	Träkonstruktion. Påle, rund	0,25 (diam)		Trä		Träpåle V om 2476. Rundad. 0,25m i diameter, stack upp 0,1m ur Kl 2479.	Träpåle	5	24
2 478	Träkonstruktion. Påle, rund	0,25 (diam)		Trä		Träpåle V om 2477. Rundad. 0,25m i diameter, stack upp 0,1m ur Kl 2479.	Träpåle	5	24
2 479	Utfyllnadslager	11,6 x 9		Sand		Grått, mkt homogent sandigt lager med siltinslag samt mindre sten och grus. Samtliga träkonstruktioner i SÖ och Ö stack ned i lagret. Sträckte sig fram till yttre muren av källare 4 (2426) men gick ej att återfinna under denna. Möjligen samtida med 2452. Pga närliggande relationer följts lagret rimligen stratigra- fiskt av 10000.			
2 480	Konstruktions- lager.	1 x 0,8	0,08	Grus		Grusigt lager under 2410 innehållandes tegelkross och kol. Lagret läg på stenpackning 2486 som antagligen var rester av en tidigare gata. Fynd som påträffades var glas och keramik.	Lagret har antagligen lagts ut för att jämna till marken när gata 2409 skapades.	5	26
2 481	Träkonstruktion. Påle, bilad	0,25 x 0,25	0,10	Trä		Trästolpe Ö om 2426. Bilad. 0,25x0,25 m. Stack upp ca 0,1 m ur 2479.	Kvaderhuggen trästolpe.		
2 482	Träkonstruktion. Påle, rund	0,2 (diam)	0,02	Trä		Trästolpe S om 2481. Rundad, ca 0,2 m i diameter. Stack upp ca 0,02 m ur 2479.	Trästolpe		
2 483	Träkonstruktion. Påle, bilad	0,2 x 0,25	0,15	Trä		Trästolpe S om 2482. Bilad. 0,2x0,25 m. Stack upp ca 0,15 m ur 2479. Inpassad i NV delen av 2484	Bilad trästolpe		
2 484	Träkonstruktion. Planka	2,2 x 0,28	0,15	Trä		Liggande träplanka, S om 2483. Ca 0,15-0,28 m bred och minst 0,15 m tjock. Sticker upp 0,15 m ur 2479 på -0,3 möh. Kapad i V, ca 0,1 m ifrån ytterväggen till källare 4 (2426). I V och Ö ca 0,15 m bred där de bilade stolparna 2483 och 2507 passats in.	Mothållliggande trä		
2 485	Störning, recent borrhål								
2 486	Stenkonstruktion. Stenläggning	1,2 x 0,9	0,20	Sten	0,15-0,20	Stenpackningen är en liten bevarad del av en tidigare gata som legat på lager 2495. Lager 2480 har lagts på stenpackningen för att jämna ut marken för läggandet av gata 2409.		5	25

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 487	Konstruktions- lager. Ujämning	6,5 x 5,4	0,05– 0,35	Silt		Lagret var som tunnast i S och SV delen och som djupast i NÖ slutningen. Sannolikt pga den naturliga slutningen. Lagret tangerade tvärmuren men låg ej emot. Troligen bortschaktat där. Lagret varierade väldigt över ytan. I NV var det sotigt/koligt och innehöll rikligt med tegekross. Längst mot störingen (rören) fanns kullersten i utfyllnaden. I slutningen i NÖ var det sammanblandat med 2496. Centralt på ytan är lagret något felare med visst organiskt material i form av trärester och stora kolbitar. Lagret är ställvis flerskiktat mot botten med insler av biälara och bruk, särskilt i centrala delen där backen sluttar som mest. Som utkast. Från de 3 störingarna är lutningen väldigt brant. Ej avgränsat mot Sallsjön. En bensaamlaruta 4 m ² grävdes. Många av benen i lagret är gröntfärgade.	Ujämningsslager/utfyllnadslager inför byggnation av gata.		
2 488	Destruktionslager	1,6 x 0,9	0,09	Träkol		Lager bestående till stor del av träkol. I lagrets hittades glas, keramik och poslin.			
2 489	Utfyllnadslager	0,75 x 0,5	0,04	Grus		Tunnt grusigt kolrikt lager under 2410.			
2 490	Konstruktions- lager, sättsand	8 x 6,2	0,20	Sand		Sättsand under kullerstenbeläggningen 2409, under den S ränddalen samt den västra delen.	Sättsandför kullerstenstyla.	5	26
2 491	(Kullersten- beläggning)	4,6 x 1,3	0,15	Sten	0,1–0,15	Nord-sydligt stråk av glesa stensamlingar, endast 2491-3 var tätare packad och bestod av 0,1–0,15 m rundat asmaterial. Även de tre övriga glesa stensamlingarna mättes in som delkontexter och innehöll samma typ av stenmaterial.	Eventuell rest av kullerstenbeläggning.	5	25
2 492	Stolphål, sten- skott	0,75 x 0,7	0,23	Grus		Stolphål med rester av stolpe. Nedgrävningen var fylld med löst grus och kullersten. Under stolpresterna och gruset kom ett lager med stora bitar av tegel. Stenar låg mot resterna av stolpen och pressat in mot nedgrävningsskanten.			
2 493	Träkonstruktion. Påle,	0,35 x 0,3	0,23	Trä		Rest av förmladad stolpe i nedgrävning 2492.			
2 494	Störning	1,0 x 1,0				Störningstyp ej specificerad			
2 495	Konstruktions- lager. Ujämning	10,2 x 6,8	0,1–0,3	Sand		Lagret var som djupast i SV/V delen och som tunnast i NÖ delen. Lagret innehöll tydligt raserings- och avfallsmaterial i form av tegel, taktegel, vitt bruk, sot och kol.	Pga lagrets tjocklek och stora materialstorlek på komponenterna lär det vara ett utjämnings/bärlager.	5	25
2 496	Konstruktions- lager. Ujämning	6,0 x 3,6	0,05– 0,25	Sand		Fyndomst sandigt lager, med stora inslag av vita snäckskal. Att norr var lagret tjockare ca 0,15–0,25 åt sydväst tunnade lagret ut och var mellan 0,05–0,1 tjockt. Sanden var väldigt finkornig, och mjukt packad. Den norra delen av lagret var täckt av 2410 och i den södra och sydvästra delen var lagret täckt av 2495.	Troligtvis ett utfyllnadslager för att utjämnas gaturivån.	5	25

Kontexttabell, forts.

Kontextnr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Materialstorlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontextgrupp
2 497	Kaj, Polhems slusskanal	2,95 x 0,6	1,00	Sten	0,6-1,15	Stenkonstruktion, bestående av fint huggen granit, ca 0,6x0,45x1,15 m stora (bxhx) i VNV-OSO riktning. Två rader i två skikt med stener kunde följäs. Konstruktionen var skuren i V. Två större järnbalkar/beslag i den S sidan, ca 0,2x0,2x0,45 m stora med ca 1 m mellanrum, följt av två större järnpluggar längst i SV, sannolikt rest av liknande beslag. Liknade 2444 och rimligen samma typ av konstruktion. Täcktes initialt av betongplint 2462 och 2350. Bakre delen av konstruktionen bestod av grovt huggen sten, ca 0,7x0,5-0,3x0,6 m stora. Primärt långsmala, lagda i tre till fyra skikt och fogad med rött alunskifferbruk.	Troligen del av förlängningen av Polhems sluss, N slusskejen.	6	32
2 498	Störning	Del 1: 2,95x1,3 Del 2: 3,5x1,6				Betongfundament, två delkontexter			
2 499	Träkonstruktion. Spänt	2,05 x 0,04	0,10	Trä		Spont av stående träplank, ställda bredvid varandra. Ca 2,05 x 0,04 m. Utgjordes av 6 st delkontexter. Enda kompletta plankan var ca 0,2 m bred, i delkontext 2. Stack upp ca 0,1 m ur 2479. Delkontext 1 - ca 0,15x0,04 m. Delkontext 2 - ca 0,5x0,04 m. Delkontext 3 - ca 0,15x0,04 m. Delkontext 4 - ca 0,2x0,04 m. Delkontext 5 - ca 0,6x0,04 m. Delkontext 6 - ca 0,75x0,04 m. Delkontexterna 1,3 och 4 ligger parallellt med övriga. Stack upp max 0,1 m ur 2479 och låg på ca -0,3 - -0,4 möh	Träspons/mothåll		
2 500	Träkonstruktion. Planka	1,2 x 0,05	0,08	Trä		En liggande plank, ca 1,2 m lång och 0,05 m bred. Följer åt Ö direkt efter 2499-6. Låg på N sidan, diktan 2497-2. Stack upp ca 0,08 ur 2479 på ca -0,4 möh och täcktes av 2437.	Mothåll av liggande plank		
2 501	Träkonstruktion. Påle, bilad	0,15 x 0,18	0,10	Trä		Trästolpe direkt NO om 2484. Bilad, 0,15x0,18 m. Stack upp ca 0,1 m ur 2479 på ca -0,3 möh.	Blad stolpe		
2 502	Träkonstruktion. Påle, rund	0,25 (diam)	0,25	Trä		Trästolpe Ö om 2501. Rund, ca 0,25 m i diameter. Stack upp ca 0,25 m ur 2479 på ca -0,3 möh.	Trästolpe		
2 503	Träkonstruktion. Påle, rund	0,3 x 0,25	0,25	Trä		Trästolpe direkt Ö om 2502. Rundad, ca 0,3x0,25 m. Stack upp ca 0,25 m ur 2479 på ca -0,3 möh.	Trästolpe		
2 504	Träkonstruktion. Påle, bilad	0,2 x 0,2	0,02	Trä		Trästolpe N om 2503. Ca 0,2x0,2m. Stack upp ca 0,02 m ur 2479 på ca -0,3 möh.	Blad stolpe		
2 505	Träkonstruktion. Påle, bilad	0,2 x 0,2	0,01	Trä		Trästolpe Ö om 2504. Ca 0,2x0,2m. Stack upp ca 0,01 m ur 2479 på ca -0,3 möh.	Blad stolpe		
2 506	Träkonstruktion. Påle, bilad	0,2 x 0,15	0,01	Trä		Trästolpe Ö om 2505. Ca 0,2x0,15m. Stack upp ca 0,01 m ur 2479 på ca -0,3 möh.	Blad stolpe		
2 507	Konstruktionslager. Ujämning	4,6x2,35	0,10	Sand		Lager av homogen sand som övergick till fint vitt kalkbruk i dess västra del. Ligger i slutning mot öster i gröna gångenområdet i dess södra del. Fynd av rödgods, kakelugnsfragment, kripipor och glas. Något mindre fyndförande än de flesta andra ujämningsslager. Ej fotat. Se inmätning för mått.	Ujämningsslager. Troligtvis en horisont i en ujämningshandling av ytan för anläggandet av kullerstengång.		

Kontexttabell, forts.

Kontextnr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 508	Lager, odef.	1,55 x 0,37	0,24–0,3	Kalkbruk		Placerat mot mur 2361 sydvästra sida. Samling av bruk och puts i sandig fyllning.	Trolig rest av puts och bruk tillhörande mur 2361.		
2 509	Störning, nedgrävning							5	25
2 510	Utfyllnadslager	4,2 x 1,8	0,1–0,4	Sand		Heterogent omlandat lager av sand, sten och tegel. Sanden rikligast i söder i ett stråk mot vägbanken. I förlängningen mot öster ökade sand/grusinslaget mot 2522 som möjligen utgjort samma utfyllnadshändelse. Lagret innehöll keramik, glas, obrända ben, kritpipor.	Utfyllnadslager/stabilisering för vägbank.	5	25
2 511	Utfyllnadslager	9,9x6,0	0,25	Silt		Ett chokladbrunt kletigt siltlager med mindre innehåll av tegel, keramik, djurben och glas som också är mer fragmenterar än ex. materialet i 2487. Förefaller finnas som ett täckande lager över stora delar av ytan, dvs. gata. I jockkast närmast källare 1 och 2 ca 0,2 m. boch tunnare i resten av området. Lagret har kilats ner i kl 2529 som ställvis har större högheter. Enstaka ostronskal.			
2 512	Störning	Del 1: 3,85x3,7 Del 2: 3,26x2,7				Störningstyp ej specificerad			
2 514	Konstruktionslager. Sättsand	3,2x2,0		Sand		2514/2541 är ett lager som jämnat ut och fungerat som sättmaterial till gata (2530).	Sättsandslager under gata 2530.		
2 515	Byggnationslager	Del 1: 2,2x2,1 Del 2: 2,0x0,5	0,05–0,57	Kalkbruk		Ett sandigt kalkbrukslager blandat med gullt och vitt bruk. Inslag av tegelkross, småsten och skärvig sten. Tydlig kant mot 2510. Lagret var flerskiktigt med bruk och sand. Undre delen av lagret övergick till ett siltigt skikt. Fynd består av ben från djur och fisk, keramik, ett mynt och metall.			
2 516	Kullerstensbeläggning	0,9 x 0,6	0,15	Sten	0,15	Packning med tätt sittande rundade stenar.	Rest efter den yngsta gatan.		
2 517	Stenkonstruktion, stenpackning	0,6 (diam)	0,15	Sten	0,05–0,2	Rund enskiktad stenpackning (S om 2516 som hade ett liknande utseende). Stenstorlek 0,05 - 0,2m, rundat äsmaterial. Spår av mulnat trä mellan stenar.	Möjligen underlag för att bära upp eller stabilisera stolpe.		
2 518	Nedgrävning	3 x 2,1	0,75			Nedgrävningen låg längs mur 2361 och i nord nordväst fortsatte nedgrävningen in under släntmassorna. Fyllning 2515.			
2 519	Utfyllnadslager	10,6x5,7	0,05–0,4	Sand		Sluttade mot Ö och N. Tre skikt med utfyllnad. 1) gulbeige bruk homogent. Ej över hela ytan, främst i N. 2) heterogent sandlager med brunbeige färg. Tegelkross, bruksklumpar, vitt och gult bruk. 3) tunn bränd horisont nederst i backen, men ej i S delen. Flera mikrohorisonter.	Flerskiktad utfyllnad i nedre del av gångstråk, i slutning ner mot Saltsjön.		
2 520	Träkonstruktion. Påle, rund	0,18 (diam)		Trä		Gallrades i fält då bättre dendromaterial kom in.	Påle i oklar konstruktion.		
2 521	Stenkonstruktion. Stenläggning	0,65 x 0,55	0,15	Sten	0,15	Rundade stenar i en oval formation, ca 0,65 x 0,55 m. Stenstorlek 0,15 m. Belägen under ±0 möh. Konstruktionen skar lagret 2496.	Möjlig rest efter gata el. stolpfundament.		

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 522	Utfyllnadslager	7,7 x 1,8	0,02–0,6	Grus		Skuret av utredningsschakt.	Utfyllnadslager i nedgrävning under rämnadal.	5	25
2 523	Utfyllnadslager	5,4 x 1,7	Ej mätbar	Grus		Mycket rent leger av till synes svallat sand/grus. Rödaktig ton.			
2 524	Nedgrävning. Ränna	5 x 1	0,1–0,7			Nedgrävning/ränna som skar 2487 och 2526. Oklart djup men minst 0,6 m. Nedgrävningen var som grundast och smalast i V. Bredare och djupare i Ö. Fyllning 2522.	Ränna konstruerad inför byggnation av rämnadal.	5	25
2 526	Utfyllnadslager	7,6 x 0,35	0,1–0,4	Sten		Påfört lager intill källarmur. Siltigt lager med stort inslag av sand. Rikligt med tegelgrus och småsten. Grovre material i toppen i form av tegelstenar, många sotiga och brända, och större bitar av bruk. Högre andel silt längre ned och färre komponenter, ca 0,2 m ner. Inslag av vitt och gult bruk. Lagret var som grundast vid murens V del, ca 0,1 m. Ned mot husets hörn, ca 0,3–0,4 m djupt. Lagret dokumenterades översiktligt p.g.a. att vatten trängde fram.			
2 527	Konstruktionslager. Ujämning	5,6 x 4,5	0,05–0,5	Sand		Ujämningsslager bestående av 3 horisonter liggande i en slutning ovan en kullerstenlagd yta. Den översta horisonten bestod av en mellanbrun homogen fin sand som var som tjockkast i slutningen (ca 0,25 m) och knappt befintlig högre upp i väst. I östra tjockare delarna av skiktet förekom det rikligt med djurben. Den mellersta horisonten bestod av brun sand med stort inslag av vitt kalkbruk. Detta skikt följde samma trend som ovanliggande, dvs tjockare i öster (ca 0,2 m) men var i övrigt jämnligt över ytan (ca 0,08 m). Detta skikt innehöll förhållandevis många kripsskaft. Längs den norra kanten påträffades fleralet mynt som myntats mellan 1724–1740/50. Det understa skiktet bestod av en brun homogen siltig sand som var fetare än överliggande skikt. Denna var mellan 0,02–0,12 m tjock och låg direkt på den kullerstenlagda ytan. Dock inte ett tramlager tillhörande kullerstensytan då lagret även överlagrade ytor där kullerstensytan var skadad.	Ujämningsslager. Det tre skikten motsvarar samma händelse efter att kullerstensytan 2530 tagits ur bruk, troligtvis för att grunda för den yngre kullerstensytan (2409). De tre horisonterna hade i stort sett samma utbredning och slogs därför ihop till ett och samma lager.		
2 528	Destruktionslager, brandlager	2,7 x 1,8	0,04	Silt		Svart leger med trärester i nedgrävning 2518. Lagret var ca 4 cm tjockt och låg i sydvästra delen av nedgrävningen. Prov togs för macro och en påse för fiskbenssällning.			
2 529	Utfyllnadslager	8,8 x 2,5	0,4–1,5	Sten		Kraftigt utfyllnadslager med raseringsmaterial i tre skikt. Området var utschaktat och senare utfyllt. Lagret var utfyllt hela vägen in till södra källarmuren och in till tvärmuren. Dess högsta punkt var intill källarmuren där man skapat en slänt för att få bra lutning på den ovanliggande rämnalden/gatan. Intill tvärmuren är lagret ca 1 m djupt, vid källarmuren ca 1,5 m. Det sluttede sedan ned mot gatan från 1 m till 0,7 m vid källarmuren och 0,4 m vid gatan. Sprängsten dominerade lagret men Skikt 1 var infiltrerat av 2511 samt innehöll mycket tegel. Det var också lefigare in mot källarväggen. Ca 0,3 m ned kom Skikt 2 med ren sprängsten och mot botten kom Skikt 3 - ett siltigare lager med mer inslag av grus, småsten, bruk och tegel.	Utfyllnad tillkommen i samband med byggnation av södra längan med källarna 1770. Materialet med sprängsten liknar källarnas bottenutfyllnad med sprängsten men ett skilje finns emellan dem i form av källarmurens större grundstenar.	5	22

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 530	Stenkonstruktion, kullerstensbeläggning	6 x 4,2	0,1-0,3	Sten	0,1-0,4	Stenlagd yta av kullersten i varierad stenstorlek över en yta som slutlade kraftigt åt Ö, och som var skuren i S och NÖ och skadad i dess mitt. Låg upp mot muren 2417. Stenstorleken var generellt mindre i den södra halvan av ytan (i plan 0,06-0,15) och en mer varierad stenstorlek i norra halvan (i plan 0,08-0,3). Ytan hade två ev. rännor som gick ihop och bildade ett V med spetsen åt väster. Löpte i Ö-V riktning. Stenarna var ställda på högkant och därmed fastklade i varandra. Ej avgränsad åt Ö då steniägningen ev fortsatte ned under -0,4 möh och upptryckade vatten förhindrade fortsatt undersökande.	Kullerstensyta som eventuellt var en fortsättning på den kullerstenslagda ytan på västra sidan mur 2417 (2357) då stenmaterial och nivån är snarlika.	4	13
2 531	Utfyllnadslager	2 x 0,3	0,2-0,5	Silt		Fyllning i nedgrävning 2532. Fyllningen bestod av fet silt med avfallskaraktär, då fyllningen innehöll rikligt med sopor så som djurben, fajans, rödgods och glas. Framförallt fajans återfanns tätt i hela fyllningen. Makro togs.	Fyllning i nedgrävning.		
2 532	Nedgrävning.	2 x 0,4	0,2-0,3			Nedgrävning längs med den norra muren till källare 4. Nedgrävningen gick ned till källarens grundmursstenar som stack ut ca 0,4 m från muren. Fyllning 2531.	Oklar funktion. Eventuellt har man velat ta fram murarna vid något tillfälle.		
2 533	Träkonstruktion. Stanor	1,6 x 0,04	0,3-0,6	Trä		Två klivna smala böjda slantar som omgav hörnstenen i grundmuren till källare 4 (2426) och stack ned 0,6 m åt öster och 0,35 m åt norr.	Oklar funktion. Eventuellt för att hålla stegen på plats under konstruktionsfasen.	5	22
2 534	Utgår						Sökschakt/förschakt.		
2 535	Träkonstruktion. Påle, rund	0,2 (diam)		Trä		Träpåle ca 0,2 m i diameter.		4	12
2 536	Träkonstruktion. Påle,	0,15 (diam)		Trä		Trästolpe. Stod intill två andra stolpar (2535, 2537).		4	12
2 537	Träkonstruktion. Påle, rund	0,25 (diam)		Trä		Relativt kraftig trästolpe, påle med ett i ytan runt tvärsnitt. God bevaring. Stod intill två andra stolpar (2535, 2536) i en rad.		4	12
2 538	Konstruktionslager. Ujämning	3 x 2,2	0,1-0,3	Sten	0,2-0,45	Mörkt gråbrunt, sandigt siltlager. Inslag av småsten och rasering i form av primärt tegelkross men även kalkbruk. Lagret innehöll också flera kantiga större stenar (mkt likt 2404). Lagret framkom då 2404 snittades med maskin och pga den låga nivån (under ±0 möh) kunde det inte undersökas vidare. Det var tydligt att lagret fortsatte under 2404 åt SV och V.	Konstruktionslager under 2404 i källare 4	5	22
2 539	Utgår								
2 540	Utfyllnadslager	15,2 x 12,4	0,4-0,6	Sand		Ujämningsslager som främst utgörs av ren, grusig sand. Mycket homogent. Mycket blandat fyndmaterial. Låg även över trappstegen på mur 2645 i öst.			

Kontexttabell, forts.

Kontextnr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/djup (m)	Huvudinnehåll	Materialstorlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontextgrupp
2 541	Konstruktionslager, sättsand	6,1 x 4,8	0,1–0,4	Sand		Ett varierande tjockt lager av grovkornig sand i olika skikt. Tjockare i slutning mot Ö. Rikligt med tegel fanns längs med mur 2417 i v, ca 0,9 m ut från muren (byggnationslager). Lagret var mer homogent direkt under kullerstenarna, och övergick till mer utjämningsmaterial längre ned. Direkt under den norra delen av kullerstensytan påträffades ett flertal mynt i en V-Ö riktning (samma trend fanns i överliggande lager i samma område). Mynt från 1700-talets första hälft hittades två och två samt ensamma direkt under stenarna. Ett annat fynd var förekomsten av en underkäke av människa som påträffades i lagret intill tvärmuren 2417.	Det översta skiktet har fungerat som sättsandmaterial till kullerstensytan 2530, medan lagret i övrigt även fungerat som utjämningsmaterial. Mynten direkt under kullerstenarna ter sig vara medvetet lagda.	4	13
2 542	Konstruktionslager, utjämnning	5,5 x 2,5	0,05–0,4	Silt		Lagret låg uppenbart tvärmuren i NNV. Var som djupast där och ca 1 m ut från tvärmuren. Tunnade sedan ut i slänten och åt V. Det vanligaste djupet var 0,3 m. Grävdes ned till -0,38 mot Sallsjön. Avbröts sedan. Lagret var mycket heterogent och bestod av sandig silt med enstaka större skarviga stenar, fläckar av brun sand samt inslag av grus och småsten. Lagret innehöll mer tegel, lösa gatsstenar, kol och sot högt upp i backen närmast tvärmuren. Här hittades även mer djurben mot botten av lagret. Överlag färre komponenter nere i slänten. Var i SV skuren av 2529.	Utgjämningslager med raseringsmaterial. Tydligt eldpåverkat.		
2 543	Utfyllnadslager	3,7 x 1,1	0,80	Silt		Brunt siligt lager med inslag av sand och småsten. Ställvis sandlinser och träflis. Fynd av glas, keramik, djurben. Mot botten, ca 0,15 tjockt, fanns ett större inslag av fin sand och fläckar med lera, men med samma fyndsammansättning som längre upp.	Utfyllnadslager.		
2 544	Konstruktionslager, utjämnning	4,8 x 2,4	0,05–0,3	Silt		Lagret gick mot tvärmuren men saknades ca 1 dm från muren. I ena hömet vid tvärmuren låg ett flertal rundade gatsstenar, sannolikt från en äldre gata som använts som utfyllnad. Rödbrun sandig silt med inslag av småsten. Fett lager med mycket organiskt material i form av trärester.	Utgjämningslager med raseringsmaterial och avfall. Till gata 2530.		
2 545	Träkonstruktion. Påle, rund	0,25 (diam)	0,20	Trä		Stolpe placerad i linje med två andra (2546 och 2547). Oklart djup samt underliggande kontext. Blev synlig vid borttagandet av 2529.	Hör troligtvis till samma konstruktion som 2546 och 2547, möjligtvis en brygga eller dylikt då området troligtvis varit under vatten vid anläggandet. Senare har man fyllt ut området med massor.	4	12
2 546	Träkonstruktion. Påle, rund	0,27 (diam)		Trä		Stolpe i linje med två andra, 2545 och 2547.	Ev del av en konstruktion tillsammans med de övriga två stolparna. Ev en bryggkonstruktion eller dylikt, då området vid anläggandet var under vattennivån.	4	12
2 547	Träkonstruktion. Påle, rund	0,2 (diam)	0,27	Trä		Stolpe i linje med 2545 och 2546.	Del av konstruktion, ev ihop med 2545 och 2546. Ev en bryggkonstruktion el dylikt, då området låg under vattennivån vid anläggandet.	4	12

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 548	Träkonstruktion. Påle, rund	0,14 (diam)		Trä		Stolpe eller grövre stör som stod dikt an med utsickande grundmur till 2420, ca 0,35 m från murväggen.	Oklar funktion eller tillhörig konstruktion. Flera stolpar, fast grövre, finns i närområdet.		
2 549	Byggnationslager	2,9 x 2,37	0,05– 0,15	Kalkbruk		Främst vitt/beige bruk, förekommer i större stycken men främst mer eller mindre pulveriserat och smuligt. Detsamma gäller teglet i lagret. Småsten och obrända djurben endast enstaka. Delkontext 1 låg direkt ovan kl 2544, medan delkontext 2 låg över silt 2558.			
2 550	Träkonstruktion. Påle, rund	0,15 x 0,1		Trä		Trästolpe, delad i två delar. Ca 0,15x0,1 m, rundad. Stack upp ca 0,1 m ur 2551.			
2 551	Utfyllnadslager	4,8 x 3,2	0,05–0,3	Grus		Osäker utbredning åt öst.	Utfyllnadslager. Möjligen för byggnation av gata.		
2 552	Träkonstruktion. Påle, rund	0,2 (diam)		Trä		Trästolpe, rund, Bilad, ca 0,2 m i diameter. Sticker upp ca 0,15 m ur 2564.	Påle		
2 554	Byggnationslager	2,6 x 1,96	0,15– 0,26	Kalkbruk		Kalkbruket främst gult, men även mindre stycken och smuligt vitt bruk. I lagret förekom puts (även utsida, med slät yta), taktegel (även glaserat), krittpipor, järnförenäml, enstaka djurben.	Byggnationslager	4	11
2 555	Träkonstruktion. Planka	1,5 x 0,03	0,10	Trä		Liggande plankor i N-S riktning. Ca 1,5 m lång och 0,3 m bred med en tjocklek av 0,1 m. Troligtvis del av samma ursprungliga konstruktion som 2557.	Möjlig del av mothåll.	4	11
2 556	Nedgrävning. Grop, odef.	1,7 x 0,8	0,15– 0,26			Långsmal skärning genom byggnationslager 2554. Fyllt med 2551.	Oklar funktion		
2 557	Träkonstruktion. Planka	2 x 0,15	0,15	Trä		Grovt bilad stock i Ö-V riktning, ca 2 m lång och 0,15x0,15 m i diam. Rimligtvis del av samma ursprungliga konstruktion som 2555.	Liggande stock, möjligt mothåll.	4	11
2 558	Lager, odef.	6,9 x 5,13	0,05–0,1	Silt		Har sipprat ned mellan stenarna i 2559 och ligger både över och emellan. Kolstänk.	Möjligen avsatt ovan stenkonstruktion 2559?		
2 559	(Stenkista)	4,6 x 4,2	0,2–0,55	Sten	0,3–0,7	Mest kantiga gråstenar, skårviga. Enstaka rundade. Mest 0,3–0,7 m men från 0,15–1,0 m finns. 1–3 skiff. Tredelad med hög rektangulär del i söder, lägre oregelbunden i mitt och hög, oklar form i norr. Låg på 2564 i södra halvan, på ren sand, 10000, i norr.	(Stenkista)	4	12
2 560	Utfyllnadslager	3,2 x 3	0,28–0,4	Silt		Ett brunsvart siltigt sandigt sotigt lager. Två 0,5 meters rutor grävdes i lagret där den ena i profil visade att lagret ligger i en grop. Lagrets djup i ruta 122 var 0,28 m. Makroprov laget. I ruta 153 var djupet ca 0,4 m.			
2 561	(Ujmningslager)	2,6 x 0,7	0,05– 0,35	Sand		Lagerrest längs med mur. Skuren av aktiviteter Ö om lagret samt begränsad av murar V och N om lagret samt av betongfundament åt S. Lagret innehöll rikligt med fiskben (torsk).	Oklar funktion. Möjligen utjmningslager.		

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 562	Destruktionslager, brandlager	4,2 x 0,55	0,1-0,15	Sand		Lager med sand och fläckvis med kol. Mot botten en mer kompakt kolhorisont. Innehåll även raseringsmaterial i form av kalkbruk och tegel. Lagret var som tjockast längs med mur 2597 där stenpackningen 2563 lutar nedåt. Fynd och ben hade främst ansamlats längs med mur 2597. Lagret låg upp emot mur 2597.	Brandlager med viss inblandning av raseringsmaterial.		
2 562	Destruktionslager, brandlager	6,5 x 3	0,02-0,2	Sand		I den Ö delen låg lagret på och emellan stenar tillhörande lager 2704. I den sydvästra delen överlagrade det kullerstenen 2563 samt kom under ett trägolv 2668-2670.		5	28
2 563:1	Stenkonstruktion, Kullerstensbeläggning	4,8 x 0,75	0,07-0,15	Sten	0,1x0,15	Stenlagd yta av primärt knytnävsstora stenar, i sektion mestadels kilformade, ca 0,1x0,15m stora. Tjockleken varierade från ca 0,07-0,15m. Ca 4,8x0,75m (N-S) i plan, hörde ursprungligen ihop med 2563-2. Skadad i Ö, avgrävd, tydlig kant i V men inga nedgrävning kunde observeras i övrigt. Dock rester av betongrör direkt intill.	Kullerstensbelagd yta	4	20
2 563:2	Stenkonstruktion, Kullerstensbeläggning	3,4 x 1,5	0,07-0,15	Sten	0,07-0,25	Kullerstensbeläggning Ö om mur 2597 och N om mur 2583. Glest lagda, kantställda stenar. Sluttade åt Ö. Övan låg horisonten med kalkbruk, trol del av 2562.	Kullerstensbelagd yta	4	20
2 564	Ufyllnadslager	8 x 7,25	0,05-0,45	Grus		I botten mycket heterogent, mer kalkbruk och tegelkross, mer slitbländat - infiltrerat underifrån av 10 000.			
2 565	Ufyllnadslager	3,5 x 2,7	0,05-0,15	Silt		Gult bruk utblandat i fet, sandig silt, till skillnad mot ovanliggande 2554 som utgjordes av markant renare kalkbruk. Förekomst av större stycken tegelsten och kalkbruksklumpar. Rundade fina småstenar. Begränsas i söder av 2557, i väst av 2555 samt i norr 2559. Begränsning åt öst osäker.		4	11
2 566	Träkonstruktion, Stock	0,6 x 0,1	0,10	Trä		Liggande trä. Grovt huggen stock i Ö-V riktning, ca 0,6x0,1x0,1m (lxbxh).	Liggande trä. Troigen del av samma konstruktion som stolparna 2567, 2568 och 2569.	2	2
2 567	Träkonstruktion, Påle, rund	0,2 (diam)		Trä		Rundad trästolpe, ca 0,2m i diameter. Stack upp ca 0,15 m ur underliggande lager	Rundad trästolpe	2	2
2 568	Träkonstruktion, Påle, rund	0,2 (diam)		Trä		Rundad trästolpe, ca 0,2m i diameter, stack upp ca 0,15 m ur underliggande lager. Direkt SÖ om 2567	Rundad trästolpe	2	2
2 569	Träkonstruktion, Påle, rund	0,1 x 0,15		Trä		Mycket skadad stolprest, rundad, ca 0,1x0,15 m, stack upp ca 0,1m ur underliggande lager.	Mycket skadad stolprest	2	2
2 570	Träkonstruktion, Påle, bild	0,2 x 0,2		Trä		Bild påle, ca 0,2 m i diameter, stack upp ca 0,05 m ur underliggande lager.	Bild trästolpe	2	2
2 571	Avfallslager	3,1x0,5	0,1-0,4	Sand		Ett något omlandat, brunbeige sandlager med mörka strimliga lerpartier. Riktigt innehåll av glas, djurben, porslin och mynt daterade till 1800 talets första hälft. Mycket likt det överlagrande lagret 2543 som innehöll mer fynd i form av glas och porslin. Osäker utbredning mot öst då lager klippts av ett schakt för ett större betogfundament. Lagret är beläget mellan två murar (2583,2445) och sluttar mot öst. Exakt tjocklek osäker, men ca 0,4 i väst och 0,1 i öst.	Avfallslager	5	29

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 572	Träkonstruktion. Påle,	0,26 x 0,25		Trä		Mynt från lager 2564 satt tryckt mot pålen.	Del i omfattande pålaserad konstruktion	2	2
2 573	Mur, Källare	6 x 2,5	0,50	Sten	0,5–1,6	Stora, grovt tillhuggna block som lagts som någon form av grundram till Gröna gången-bodarna. Väldigt oregelbunden stenstorlek, upp till ca 1,6x1,2 m och höjd ca 0,5. Grunden är bredare än själva källarmuren (se profifoto). Endast dokumenterad vid källare 2. Har förmodligen sträckt sig hela vägen under källare 1–4. Jämför även konstruktion grundmur för källare 5 och 6.	Grundmur källare	5	22
2 574	Träkonstruktion. Rustbädd	3,7 x 2,1	0,07	Trä		Pålar och liggande plank till rustbädd under grundstenar i källare 2, 6-7 cm tjocka plankor lagda tätt. Bredd plank 23-27 cm. Under träet framkom sten i kompakt lera. Pålar i leran håller upp plank. Dessa rundade, ca 25 cm i diam. Flata ovarsidor.	Rustbädd	5	22
2 575	Konstruktions- lager, stenpack- ning	2,7 x 2,3	0,1–0,4	Sten		Stenpackningen var gles och bestod av både natursten och kantig sten i stilk. 0,1–0,4 m.	Konstruktionslager under rustbädd.	5	22
2 576	Konstruktions- lager, sättsand	5 x 2,5	0,1–0,25	Silt		Brun, fet och sandig silt med inslag av mindre sten. Frankom primärt under sättsmaterial 2383 men i SO direkt under en mycket stödad gata (2578). Kvarvarande gropar ifrån rundad, knytt-nävsstor sten på enstaka ställen över hela lagret. Där rännadalen i gata 2357 legat, saknades siltlagret pga av nedgrävning (2577) för rännadalen. Fynd av sten-rödgoods, krittpor och mynt.	Möjlig rest av sättsmaterial för gata 2578 samt rester från brukningen, infiltration uppifrån.	3	6
2 577	Nedgrävning. Rännadal	1,4 x 0,8	0,1–0,15			Nedgrävningen har skurit 2576. Nedgrävningen var fylld med sättsmaterial 2383.	Troligen har man grävt sig ned i underliggande lager för att få bra djup och lutning på rännadalen till gata 2357 då rännadalen låg djupare och bestod av mycket större stenar än övriga gatan.	4	10
2 578	Kullerstens- beläggning, gata	1 x 0,9	0,10	Sten	0,1–0,2	Oregelbunden och mycket skadad rest av kullerstensbeäggning. Troligen samma stenläggning som groparna i 2576 härrörde ifrån. Rundad sten, ca 0,08-0,2 m stora.	Rest av kullerstensbeläggning. Sannolikt rest av gata.	3	6
2 579	Utfyllnadslager	1,6x0,4	0,1–0,3	Silt		Grovt sandlager med vissa siltiga inslag. Även fynd av glas,porslin och djuurben.		5	29
2 580	Träkonstruktion. Planka	1 x 0,19	0,04	Trä		Rester av plankor som visade sig som rödbrun silt med enstaka träfiber. Samtida med 2581. Förmultnad, delvis bevarad träfiberstruktur.	Möjligt mothåll till stenpackning 2582.	2	3
2 581	Träkonstruktion. Planka	0,9 x 0,19	0,03	Trä		Mycket dåligt bevarad plankor. Liggande. Förhåller sig till 2582. Täckt av blålera i ett mindre område. Förmultnad, delvis bevarad träfiberstruktur.	Möjligt mothåll till 2582.	2	3

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 582	Stenkonstruktion. Stenpackning	2,5 x 0,7	0,45	Sten	0,2-0,6	Blandat stenmaterial med några få rundade naturstenar och resten sprängsten. Stenen låg på det grusiga utfyllnadslagret (2584) upp mot tvärrum. Var sannolikt avgrävd i NÖ av frischakt till betongmur. Stenpackningen omgärdades av två liggande plank (2580 och 2581) som skulle kunna utgjort motfall. Stenpackningen anlades sannolikt samtidigt som 2584.		2	3
2 583	Stenkonstruktion, rännå	3 x 0,5	0,75	Sten	0,5x0,45x0,3	Stenmur av huggna rektangulära sandstenar eller skiffer. Tre av dem har ett V i gravuret. Två stenar har siffran 6 i gravuret eller möjligen bokstaven b. En av dessa med 6 eller b är belägen i mur 2545. En sten har också ett kors på sig där ena strecket liknar en lie. Murens längd ca 3 meter, bredd 0,5 och höjd ca 0,75 m. Stenstorlek ca 0,5 x 0,45 x 0,3 m. Sammantaget är det 13-14 stenar i murkonstruktion 2583. Två stenar var tillhuggna för att passa den underliggande äldre muren 2693.	Stenar är återanvända och har ursprungligen suttit i någon annan konstruktion.	5	29
2 584	Utfyllnadslager	5,2 x 2,5	0,05-0,6	Grus		Grusigt utfyllnadslager. Primärt grått och homogent grovt grus med inslag av småsten. Något sandigare i V-SV. Mycket få fynd samt enslika slänk av tegelkross. Ca 0,3 m ner C i lagret övergick det i något finare grus med inslag av gult kalkbruk på spridda platser i ytan av lagret samt enstaka större obrända djurben. Lagret slutade något mot Ö, från ca 0,7 möh - -0,1 möh. Låg upp emot mur 2417.	Utfyllnadslager	3	5
2 585	Utfyllnadslager	4,2x3,5	0,2-0,8	Sand		Undre fyllning i negrävning. Tydlig kant i N mot gata, sätsand och andra lager.	Fyll i negrävning i samband med ombyggnation	5	23
2 586	Konstruktions- lager. Ufjämning	5 x 2	0,2-0,4	Silt		Lagret var flerskiktat och bestod av bl.a. skikt av grus och småsten i strik. 0,02-0,10 m samt tunna linser av gråbrun lera med sandinslag och lite grus och tegelkross. Lagret innehåller även gult bruk. Diffus övergång till underliggande lager (2587 = 2564) vilket är fetare och innehåller mer grovsand, lera och småsten. Flera mikrohorisonter.	Ufjämningslager för byggnation av gata.		
2 587	Utfyllnadslager	10,5 x 3,2	0,2-0,45	Grus		I botten mycket heterogent, mer kalkbruk och tegelkross, mer siltblandat - infiltrerat underifrån av 10 000.			
2 588	Rustbädd	2 x 1,75		Trä		Del av rustbädd under mur 2417. Framkom vid rivning av muren i ett ca 2 x 1,75m stort schakt igenom muren. Försätter sannolikt under hela muren. Vid en provgrop invid muren ca 4 m åt S framkom också trä från rustbädden. Bestod av minst 7st liggande plank och bilade stockar samt ca 6 st runda stolpar. Samtliga var skadade. Stolparna var ca 0,2-0,25 m i diameter och stack upp ca 0,1 m ur 10000. Det liggande träet var ca 0,2-0,3 m brett och låg i samma längdriktning som muren (NNO-SSV).	Rustbädd under mur 2417	3	5

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 589	Brukningsslager, avfall	1,8 x 0,85	0,1-0,15	Silt		Klippt av spontschakt i V och sökschakt i Ö. Osäker utbredning. Mycket fett och mycket djurben. Enstaka glas och keramik. Mörkbrunt med inslag av kol. Tunn sandig horisont (0,5-1,0 cm) över 2589 tyder på att det legat öppet ett tag. Infiltration av aska ovanifrån från 2593. Varvat med sand. Flera mikrohorisonter.	Avfallslager		
2 590	Utfyllnadslager	2,5 x 1,2	0,1-0,2	Kalkbruk		Innerhåller gult bruk, troligen samma som 2586, se blänkett. Skärs av 2585, skär 2593. Två delkontexter pga skärning av 2585.			
2 591	Utfyllnadslager	7,4 x 3,5	0,02-0,5	Silt		Ett mörkbrunt kletigt siltigt leger med ställvis leriga inslag och skikt med beige sand. Stora inslag av trä (2626) (brädor, plankor, trasiga trätunnor etc) på och i lagret. Även pålar stack upp i detta lager. Lagret fanns över stora delar på yta C. Tjocklek inte exakt uppmätt då yta där lager finns är ojämnt med större samt mindre svackor. Emellertid uppskattas tjocklek ha varit ca 0,5 m, med en snitttjocklek på 0,3 m. Fynd i form av glas, porslin, rödgods, enstaka mynt, kritpipor, djurben, fiskben mm. Flera trasiga tunnlock samt stavlar till trätunnor påträffades i områdets östra delar där lagret dök nedåt. Även en hel del sten fanns i lagret i olika storlekar, 0,4x 0,2 m och mindre.	Lagret är inmätt över i stort sett hela yta C, ovanpå trärester på yfians sydvästra delar invid murar. Ställvisa inslag av lera och tjockare skikt av fin beige sand. Delvis vattenavsatt.		
2 592	Stenkonstruktion. Vägg	1,2 x 0,4	0,50	Sten	0,15-0,30	Stor klump med sten i vitt bruk som satt fast på väggen till mur 2418.	Rest av fyll till frischaktsfyllning 2594	4	9
2 593	Utfyllnadslager	3,2 x 2,8	0,25-0,3	Lerklining		Skärs av lager 2590 åt NÖ samt 2595 i S. Möjligen även skuret då mur 2417 anläggs. Lagret var skiktat och innehöll stråk med lera som i högre grad var utblandad med organiskt material och silt. Detta förekom i skikt i västra delen. I väst var leran renare, med kolstänk och i högre grad askblandat. Lagret tunnades även ut åt N.			
2 594	Utfyllnadslager	2,7 x 1,25	0,80	Sten		Luftigt lagda stenar mot mur (2418). Blandat med tegelbitar, tegelkross, vitt kalkbruk. Luft emellan. Mest kantiga/skärvida stenar, enstaka rundade. Stri 0,05-0,80 m. Samtida med 2592 troligen.	Utfyllnad i frischakt	4	9
2 595	Nedgrävning. Frischakt	2,7x1,0	0,80			Nedgrävning invid mur. Eventuell för ombyggnad av mur och bodar. Skärs av spontschakt i V, gick fram till 2417 i Ö. Dokumenterad endast i profil efter sökschaktning. Fyllid med 2594.	Frischakt för mur. Ombyggnation	4	9
2 597:1	Stenkonstruktion.	5 x 0,8	0,3-0,8	Sten	0,3-0,8	Stenmur i nordsydlig riktning. Murad med kantiga stenblock och murbruk. Bevarad i 1-3 skikt. Ultrasad åt V. Avgrävd av betongfundament 2600 och inmätt som två delkontexter. Ligger upp mot muren för Polhems sluss.	En av de yngsta murarna inom ytan.	4	19
2 597:2	Stenkonstruktion. Vägg	2,6 x 1	1,50	Sten	0,15-0,9	Skarpkantade stenar. Kalkbruk i det nedersta varvet. Låg an mot stenmur 2703.		4	19

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 599	UTGÅR								
2 600	Störning	3,5x3,0				Störningstyp ej specificerad			
2 601	Destruktionslager, raserad	4,6 x 1,7		Sten	0,3–0,8	Raserad del av stensmur 2597. Kantiga stenar..			
2 602	Nedgrävning, Avfallsgröp	2,1 x 2	0,1–1,2	Silt		Nedgrävning i murkonstruktion 2635. Fyllning av avfalls-raseringskaraktär. Mängder med obrända ben, en del keramik, brutelglas, plandetaljer. Ett mynt fr 1719 framkom mot botten av gropen. Trappkonstruktion 2604 o 2605 anlagda direkt på utfyllnaden. PM taget.	Avfallsgröp	6	35
2 603	Stenkonstruktion.	2,93 x 1,73	1,20	Sten	Ej angivet.	Grovt tillhuggna stenar. Beskriven utifrån foten. Lodfotad. Höjdmått uppskattningsvis från foten.	Mur till byggnad eller fundament till vägbro.		
2 604	Tegelkonstruktion. Trappa	2,2 x 1,8	0,90	Tegel	0,28x0,14x0,08	Rest av spiraltrappa, inre radie ca 0,80 m. Tegelväggen söderut hade rundade hörn och var delvis putsad. I öster delvis raserad av mur 2603. Trappan byggd på raserad/utfyllnad 2602.	Nedre del av spiraltrappa.	6	35
2 605	Tegelkonstruktion. Vagg	1,7 x 0,2	0,70	Tegel	Ej angivet.	Del av väggkonstruktion bakom trappa 2604. Kalkbruk av en mörkare karaktär än trappans murbruk. Konstruktionen vilar nedåt på utfyllnad/raserad 2602.	Vaggrest eller fundament för trappa	6	35
2 606	Stenkonstruktion. Mur	3,5 x 2,6	1,50	Sten	0,60–1,0	Stora stenar murade med kalkbruk, vissa sprängda andra av naturstenstyp. Mindre stenar mellan som del av fogning. Den yngre 2444 är murad emot aktuell konstruktion. Under ligger större markfasta naturblock. Inga daterande fynd vid rensning.	Murliknande konstruktion	4	15
2 607	Stenkonstruktion. Fundament	0,58 x 0,56	0,97	Sten	0,58–0,75	1 av 3 fundament till pelare, bestod av två fint huggna stenblock i granit på varandra med rödaktigt murbruk emellan. Det överta blocket var i toppen tillhugget kvadratiskt, 0,58x0,56m st och 0,5 m h. I den flata överytan fanns tre armeringsjärn. I botten är tillhuggningen mer oregelbunden. Det undre blocket är oregelbundet tillhugget ca 0,4x0,75 m och 0,4 m högt. De två stenblocken hör sannolikt ihop då de har bra passning och är av granit. Översta blocket är ingjutet i en yngre betongplatta. Nedre blocket vilar på en äldre mur.			
2 608	Stenkonstruktion. Fundament	0,6 x 0,6	0,50	Sten	0,6x0,6x0,5	1 av 3 fundament till pelare. Tillhugget avfasat granitblock som i toppen var kvadratiskt, 0,6x0,6m st med 4 armeringsjärn i överytan. Basen av blocket var mer oregelbundet huggen.			
2 609	Stenkonstruktion. Fundament	0,65 x 0,65	0,60	Sten	0,65x0,65	1 av 3 fundament till pelare. Avfasat huggat granitblock. I toppen kvadratiskt 0,59x0,59m st med 4 armeringsjärn i överytan. Basen mer oregelbundet tillhuggen, ca 0,65x0,65 m st. Stenen vilade på ett antal lagda liggande stenar i granit, ca 0,2x0,3 m. Dessa kan antingen utgöra bas till fundamentet eller äldre konstruktion.			

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 610	Stenkonstruktion. (Ränna)	0,7 x 0,3		Sten	0,3-0,4	Bottenstenar i en möjlig ränna. 3 st. Huggna stenar, sannolikt sandsten el. skiffersten lutande i utrymmet mellan två murar (2583, 2545). Sten 11963 ligger litet under sten 11959. Sten 11967 ligger dikt an mot 11963 Övriga stenar i den s.k rännan är lagda tidigare och hör till 2693.	Stenar i en möjlig ränna.	5	29
2 611	Pålrader	8,3 x 9,7		Trä		Konstruktionen utgjordes av 61 pålar som huvudsakligen var placerade i två dubbla parallella rader med ca. 2,8 m mellanrum. Konstruktionen var orienterad i nordväst-sydöstlig riktning där den södra pålraden var ca 7,1 m lång och den norra 8,4 m.	Bygga	4	14
2 612	Stenkonstruktion.	12,7 x 1,9	1,85-3,1	Sten	0,7x0,80- 0,9x0,7	Yttre delen bestod av stora huggna block, vissa V-formade i botten. Innanför blocken fyllt med sprängsten. Vissa block österut var sammanfogade m järnstag. Konstruktion var yngre än mur 2645 och vilade på fundament 2652.	Grundkonstruktion för byggnad.	6	34
2 613	Stenkonstruktion.	2,2 x 2	1,7-1,9	Sten	0,5x0,8- 0,9x0,47	Yttre delen bestod av stora huggna block. Vissa med dekorhuggen utsida, antagligen ett försök att efterlikna fasaden/södra sidan på 2612. Tre varv i höjd. Innanför blocken fyllt med sprängsten, 0,3-0,4 brett. Konstruktion var yngre än mur 2612 och vilade på fundament 2701.	Hörnkonstruktion för byggnad.	6	34
2 614	Störning, betongfundament								
2 615	Tegelkonstruktion.	2 x 0,28	0,25	Tegel	0,28x0,14x0,075	Tegelkonstruktion i tre skikt, lagda omlott (en på bredden, två på längden, en på bredden) utan bruk.			
2 616	Störning, betongfundament								
2 617	Störning, rörmedgrävning								
2 618	Tegelkonstruktion. Golv	1,7 x 1		Tegel	0,30x0,14x0,075	Rest av tegelgolv sammanfogat med gråaktigt bruk. I S delvis 2 lager tegel. En del tegel var sekundärbränt vilket tyder på återanvändning. Den östliga golvresten (2618-2) var mycket fragmentarisk och skadad. Byggnad 7 utgör eventuellt en del av samma hus som 2604 och 2605. En nedgrävning för vattenledning (2620) skar golvet i nord-sydlig riktning.	Tegelgolv i byggnad.	4	18
2 619	Tegelkonstruktion. Vägg	1,45 x 0,4	0,3-0,38	Tegel	0,30x0,15x 0,075	Den fragmentariska väggen bestod av en nordlig och en sydlig del. Den sydliga var 0,30 m hög och anlagd upp mot ett kantigt block som troligen ska föras till huseis grundläggning. Teglet var bitvis tillhugget för att passa in i naturblockets oregelbundenheter. Den nordliga delen, 0,38 hög var anlagd mot ett kantställt block med vertikal sida som även det verkade höra till samma konstruktionsfas som byggnad 7, och var sammanfogad med vitaktigt bruk. Mot norr framkom hörnet av ett rum med grå väggsputs. Ett mer gulaktigt bruk hade använts i den sydliga väggdelen. En del av teglet var sekundärbränt och hade återanvänts.	Del av tegelvägg i byggnad, samt hörn av rum.	4	18

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 620	UTGÅR						Utgår, samma som 2617.		
2 621	Störning, rörmedgrävning								
2 622	Stenkonstruktion. Stenläggning	7 x 1,5	0,50	Sten	0,2–0,5	Sprängda stenar och naturliga stenar av granit och alunskiffer, sammanfogade med vitt, grovkornigt murbruk. Stenläggningen hade en jämn kant i N, var skadad och skuren av schaktkanten i S. Den var över 0,5 m djup/hög och botten låg under grundvattennivå.		5	30
2 623	Stenkonstruktion.	4,6 x 1,8	0,40	Sten	1,4–1,6	Markfasta block	Ev grund för äldre mur.	1	1
2 624	Byggnationslager	7,5 x 2,7	0,2–0,25	Kalkbruk		Rasering med stor andel kalkbruk och mindre mängd tegelkross.			
2 625	Störning, rörmedgrävning								
2 626	Brukningsslager, avfall	5,3x2,4	–	Trä	–	Liggande lösvirke.			
2 627	Stenkonstruktion. Stenläggning, golv	2,2 x 1,8	0,15–0,3	Sten	0,06–0,3	Huvuddelen av stenarna var ca 0,08 m i diameter. I N och Ö var de större och i S, uppemot 2622 fanns rester av en stenrad med rektangulära stenar.	Kan ha utgjort golvet i ett inre rum.	6	33
2 628	Brukningsslager	3,3 x 1,8	0,10	Organiskt material		Brukningsslager ovanpå gatstenläggning (2627). Lagret bestod av organiskt material med en relativt stor mängd obrända ben och en liten mängd fynd.		6	33
2 630:1	Sten- och tegelkonstruktion. Vägg	5,2 x 1,9	0,3–1,0	Sten	0,4–1,2	Mur som löpte i NNÖ-SSV riktning. Skuren av betongfundament i S (muren fortsatte S om fundamentet, 2630-2). Av muren i denna norra del kvarstod endast de kallmurade grundstenarna i 1-2 skikt. Den Ö sidan var klädd med kantställda tegelstenar och puts (2630-12723). Muren hade satt sig då den tegelmurade sidan lutar åt öster med visst överhäng av större stenar. Stenmaterialet bestod av stora kantiga stenar.	Mur som rivits ned till grundmuren, för att sedan uppföra en yngre mur ovanpå (2597). Muren har ursprungligen varit den västra väggen i en byggnad, då den östra tegelklädda och putsade sidan antyder ett rum. Murens ursprungliga längd är oklar då den är skuren både i N och S. Den har åtminstone varit 9 meter lång.	3	8
2 630:2	Stenkonstruktion. Vägg	3,1 x 1,2	0,5–1,0	Sten	1,1–0,5	Del av mur på S sidan av ett betongfundament. Mer bevarat av muren på höjden i denna delkontext än i 2630-1. Grundmuren bestod av kantiga kallmurade stenar, på vilka grovt huggna stenar vilade, som var murade med gulvitt kalkbruk. Då denna del av muren satt sig mer än den norra, var lutningen av tegelytan mot Ö betydligt större samt hade större överhäng av de övre stenarna i muren. Muren var skuren i S av den yngre muren 2645 samt delvis raserad för att bli påbyggd av 2597 ovanpå. Murens V sida var även kraftigt skadad av samma betongfundament som skar muren i N.	Mur som rivits ned till grundmuren, för att sedan uppföra en yngre mur ovanpå (2597). Muren har ursprungligen varit den västra väggen i en byggnad, då den östra tegelklädda och putsade sidan antyder ett rum. Murens ursprungliga längd är oklar då den är skuren både i N och S. Den har åtminstone varit 9 meter lång.	3	8

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 631	Konstruktions- lager	10 x 1,4	0,1-0,5	Silt		Fett lager med inslag av framförallt fiskben och tegelkross. Lagret har fyllt ut hållrum och ojämnheter i underliggande mur 2630. Större stenar (upp till 0,4m) låg i lagret som troligtvis utgjort en del av den underliggande raserade muren 2630. Fynd av rödgods, fajans, kritpipor.		4	19
2 632	Konstruktions- lager	4,7 x 1,7	0,90	Sand		Lagret av fin sand återfanns över och mellan större grundläggningsstenar i mur 2712. Ingick gjorde även horisonter av multnat organiskt material som kan ha uppkommit då lagret vid höga vattenstånd översvämmats. Flera mikrohorisonter.	Konstruktionslager av sand.	1	1
2 633	Stenkonstruk- tion. Mur	4,9 x 3,5	1,20	Sten	0,01-0,9	Övervägande stenstorlekar 0,4-0,6 m av rundat äsmaterial sammanfogade med bruk, vissa stenar upp mot 0,9 m i diameter. Muren hade en NNÖ-SSV orientering och var svagt välvd. I N-Ö hömet var konstruktionen bredare, 5,1m (2633-2). Nära fundamentets botten framkom en Sieburg-skärva. Vid avbanning framkom även stora grundläggningsblock som låg på ±0,2 under medelvattenstånd. Det östligaste grundläggningsblocket (2633-11728) är dock osäkert om det hör till konstruktionen. I den norra delen var muren skuren av ett betongfundament (2634).	Mur avsedd att hålla den mäktiga grusvä- len (Vällen) i väster (2647) på plats. Från- varon av yngre perioder (17-1800-tal) samt närvaron av Sieburg-keramik tyder på att konstruktionen är äldre.	1	1
2 634	Störning, betong- fundament								
2 635	Stenkonstruk- tion. Mur	9,6 x 2,9	0,7-1,4	Sten	0,1-0,9	Slarvigt murad m partier av mindre stenar och kalkbruk varvat. Både stora naturblock o klivna stenar sammanfogade m kalkbruk. Avgärd för 2602 och senare trappkonstruktion (2604, 2605). Lägre höjd norrut.	Del av Vasamuren	1	1
2 636	Vattenavsatt lager	1,2 x 0,64	0,15	Organiskt material		Ett kompakt brunsvart organiskt siltigt lager som möjligen kan vara samma lager eller samtida med lager 2591. Möjligen vattenasatt. Tjocklek inte exakt uppmätt, men sannolikt ca 0,1-0,2 m tjockt. Flera mikrohorisonter.			
2 637	Konstruktions- lager. Sättsand	4,75 x 0,85	0,10	Sand		Sättsand under 2563-1. Brunt-gråbrunt sandigt med inslag av grus och silt, enstaka småsten och infiltration av kalkbruk, rimligen från 2630. Något finare material åt S och generellt grövre och grusigare i N. Avgärd/kapad i Ö. Maxdjup ca 0,1m. Fynd av keramik.	Sättsand till steniläggning 2563-1.	4	20
2 638	Brukningslager, tramphorison	2,5 x 1,7	0,05	Sand		Brukningslager på kullerstensläggning med samma mått. Innehöll fynd av yngre rödgods, kritpipsskaft, planglas, buteljglas och tegelkross. Lagret var samma som brukningslager 2642 norr om spanten.		6	33
2 639	Konstruktion	2,4x1,7					Kullerstensläggning, kontextblankett saknas	6	33
2 640	Störning, nedgrävning								

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 641	Stenkonstruktion. Stenläggning	0,5 x 0,4	0,07	Sten	0,09	En samling mindre gatsenar S om mur 2612.			
2 642	Brukningsslag, tramphorisont	1,8 x 1,5	0,02– 0,05	Sand			Brukningsslag/tramphorisont	6	33
2 643	Stenkonstruktion. Kullerstens- beläggning	1,8 x 1,5	0,10–0,12	Sten	0,05–0,14	Kullerstensbeläggning. Äldre än mur 2612, 2613.	Kullerstensyta, ev gata el torgyta	6	33
2 644	Konstruktions- lager, sättnings- terial	5,9 x 2,7	~1,0	Sand		Sättsandslager under kullerstensbeläggning (2627) som låg intill stenfundament (2622) söder om murkomplexet på yta C. Sättsandslaget var över 1 m djupt och under delen av det låg under grundvattennivå. Under grundvattennivå var lagret mörkt, sannolikt pga vattenavsättning.	Lagret bör ha anlagts under samma fas som 2622 och 2627. Det bör vara samma lager som 2680.	6	33
2 645:1	Stenkonstruktion. Vägg	4,6 x 2,7	2,60	Sten	0,2–0,8	Murad med vitt murbruk som på vissa håll gulnat. Grovt huggna stenar, enstaka med borrhål. Sidan mot N var någorlunda jämn (ursprunglig) medan den S sidan var förstörd, så endast kärmmuren synes. Fastmurad i S med yngre mur 2612. Murbruket ser sig vara hållt på muren. De två avsatserna är inmätta med delkontextnr, och är sammanlagt 1 m bred. Den nedre avsatsen (delkontext 3) bestod av grovt huggna stenar med plan sida uppåt och utåt mot N. Hela den avlånga avsatsen lutar mot Ö. 2 skikt synliga. Kantad med pålar som löper dikt an i samma riktning som muren. Den övre avsatsen, delkontext 2, bestod av grovt huggna stenar med plan sida uppåt och utåt mot N. Var ca 0,5 m bred. Ca 3–4 skikt. Det översta skiktet låg ca 0,1–0,15 m ut från muren och bildade en skära varifrån träresten av 2646 funnits. Skäran var inte välgjord men ett mellanrum var likvärt påtagligt. De båda avsatserna var kallmurade. Det underliggande lagret var grått vattenavsatt och stängt.	Mur som byggts på och om i olika omgångar. De båda avsatserna är murens grundmurstenar, varav den översta avsatsen troligtvis använts som fundament i en träkonstruktion (2646).	4	16
2 645:2		4,4×0,4		Sten		Kontextblankett saknas		4	16
2 645:3		4,5×0,4		Sten		Kontextblankett saknas		4	16
2 645:4	Stenkonstruktion. Vägg	4,4 x 2,4	2,60	Sten	Max 1,1	Mur väster om betongfundament. Likt den Ö sidan så är den N sidan bevarad i ursprungligt skick medan den S är naggad in till kärmmuren. På den N sidan är muren påbyggd av 2693 i ett senare läge. Denna sida verkade dock endast ha en avsats, på vilken 2693 var konstruerad. 2645 skar mur 2630, men skars i sin tur av 2597. Avsatsen (delkontext 5) är ca 0,7 m bred och 3,3 m lång och hade gulaktigt murbruk och bestod av åtminstone 3 skikt sten. Ihopbyggd med 2703.	Mur, fortsättning på 2645-1. Eventuellt samtida med 2703. Äldre än 2597 men yngre än 2630.	4	16
2 645:5		3,0×0,6		Sten		Kontextblankett saknas		4	16

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 646	Tråkonstruktion. Golv	4,4 x 0,53	0,05–0,2	Trä		Trät i konstruktionen var kraftigt förmulnad men där fiberriktning kunde anas löpte dessa i OSÖ-VNV riktning. Konstruktionen låg på den översta avsatsen till mur 2645. I V skars både mur och träkonstruktion av ett stort betongfundament. Muren fortsatte på andra sidan fundamentet men träkonstruktionen förhöll sig endast till Ö sidan. Spik påträffades vertikalt i det förmulnade träet, längs med muren.	Eventuellt en bygggolvkonstruktion som vilar på murens grundstenar (som stack ut i två avsatser likt trappsteg) samt på pålar åt N. Då träresterna endast fanns på den övre avsatsen, var det troligtvis på denna nivå bryggan/golvet var placerad.	4	16
2 647	Konstruktions- lager	3,2 x 1,2	1,50	Grus		Måktigt gruslager V om muren 2633. Kornstorlekar 0,01–0,15m. Lagret kunde endast undersökas i sektion pga ras i brant släntning. Trots att profilen uppvisade en obruten varighet så tyder fynd av obrända ben djupt i lagret på att varvighet uppkommit när gruslass deponerats under konstruktionsfasen. Då inga fynd från 17–1800-tal framkom så tillhör gruset troligen en äldre fas.	Konstruktionslager av grus.		
2 648	Stenkonstruktion. Fundament	3,8 x 3,3	0,6–0,7	Sten	0,2–1,0	Fundament med sprängda och naturliga stenar, ojämnt lagda i 4–5 skikt och fogade med vitt kalkbruk. Stenarna var av varierande storlek men de flesta var mellan 0,3–0,4 m i diameter. Fundamentet hade ett gruläggningsskikt med jusgrå lera och naturliga stenar i ett skikt. Dessutom var symmetriskt huggna granitblock (2649) inmurade i den södra delen av fundamentet.	Bör vara samma stenfundament som 2652.	5	30
2 649	Stenkonstruktion.	3,9 x 1,3	0,15	Sten	0,44–1,63	Rektangulära, väihuggna granitblock i ett skikt i den södra änden av 2648. Skars av schaktgräns i S. Blocken var lagda om-lott och hade jämna ovarsidor och ojämma undersidor.	Kontexten skulle kunna slås ihop med 2648.	6	33
2 650	Störning	1,3×0,5				Störningstyp ej specificerad			
2 651	Störning	Del 1: 1,6×1,1 Del 2: 1,4×1,3 Del 3: 1,0×0,3 Del 4: 0,7×0,6 Del 5: 1,7×1,4 Del 6: 1,2×1,1				Störningstyp ej specificerad, uppdelad i 6 delkontexter			
2 652	Stenkonstruktion. Fundament	5 x 4	1,10	Sten	0,2–1,0	Massivt fundament, murade stora stenar (både naturstenar o kluvna), mindre sprängsten mellan. Visst tegelinslag. Sammanbyggd med mur 2645. Rektangulära kantstenar ytterst västerut. Pålar under.	Fundament	5	30
2 653	Brukningslager, avfall	0,85 x 0,5	0,1–0,15	Slit		Ligger delvis ut över bruket där mur 2583 rivits.	Rest av fyllning i ränna? Pm taget.	5	29
2 654	Tråkonstruktion. Planka	2,7 x 0,25	0,07	Trä		Liggande plankor. Rektangulärt tvärsnitt. Ca 2,7 m lång, 0,25 m bred och 0,07 m tjock. Låg direkt diktan 2655 med liknande dimensioner.	Del av underliggande träkonstruktion till bryggabod eller liknande	4	17
2 655	Tråkonstruktion. Planka	1,9 x 0,25	0,07	Trä		Liggande plankor med rektangulärt tvärsnitt. Ca 1,9 m lång, 0,25 m bred och 0,07–0,02 m tjock. Skadad på de smalare delarna. Skedad även i bägge ändar, troligen del av samma trä som 2666. Låg direkt dikt an 2654 med liknande dimensioner.	Del av underliggande träkonstruktion till bryggabod eller liknande	4	17

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 656	Träkonstruktion. Planka	2,7 x 0,25	0,08	Trä		Liggande plankor. Rektangulärt tvärsnitt. Ca 2,7 m lång, 0,25 m bred och 0,08 m tjock. Skadad. Urtag på undersidan av bägge ändrar med passning mot 2661 och 2660.	Del av underliggande träkonstruktion till bryggabod eller liknande	4	17
2 657	Utfyllnadslager	2 x 1,5	0,1-0,5	Silt		Tegelinslag, svallad flinta o ngt rödgods.	Utfyllnad	6	33
2 658	Träkonstruktion. Planka	2,4 x 0,24	0,09	Trä		Liggande plankor. Rektangulärt tvärsnitt. Ca 2,4 m lång, 0,24 m bred och 0,09-0,02 m tjock. Skadad på de smala parterna. Genomgående mycket skadad, särskilt i V änden. I Ö låg ett tunnare lager näver 2674 direkt mellan befintligt plank och 2661, i övrigt låg 2684 under.	Del av underliggande träkonstruktion till bryggabod eller liknande	4	17
2 659	Träkonstruktion. Planka	0,95 x 0,15	0,05	Trä		Liggande plankor. Mycket skadad i alla kanter, troligen rektangulärt tvärsnitt. Ca 0,95 m lång, 0,15 m bred och 0,05 m tjock.	Del av underliggande träkonstruktion till bryggabod eller liknande	5	28
2 660	Träkonstruktion. Planka	2,35 x 0,3	0,05	Trä		Liggande plankor. Skadad i N. troligen rektangulärt tvärsnitt. Ca 2,35 m lång, 0,3 m bred och 0,05 m tjock	Del av underliggande träkonstruktion till bryggabod eller liknande	4	17
2 661	Träkonstruktion. Kluva	4,1 x 0,2	0,08	Trä		Liggande kluva i N-S riktning. Ca 4,1 m lång, 0,2 m bred och 0,08-0,15 m tjock. Skadad i S med 2661-2 som hade ett urtag i NO, ca 0,35x0,1 m stort. De kontext 2 fortsatte in under 2655.	Del av underliggande träkonstruktion till bryggabod eller liknande	4	17
2 662	Träkonstruktion. Planka	0,45 x 0,37	0,01	Trä		2662-1 var 0,24 m lång och 0,08 m bred och 0,005 m tjocklek. 2662-2 var 0,45 m lång, 0,37 m bred och tjocklek ca 0,005.	Möjlig rest av träkonstruktion i rämnar?	5	29
2 663	Träkonstruktion. Planka	2,9 x 0,1	0,05	Trä		Liggande plankor, på hökkanter, ca 2,9 m lång, 0,1-0,05 m bred och 0,15-0,05 m tjock. Skadad i samtliga ändrar.	Del av underliggande träkonstruktion till bryggabod eller liknande	4	17
2 664	Träkonstruktion. Planka	2,15 x 0,25	0,10	Trä		Liggande plankor, rektangulärt tvärsnitt med något rundade kanter, ca 2,15 m lång, 0,25 m bred och 0,1 m tjock. Urtag i Ö mot 2661-1. Dock skadad i den änden varför stratigrafiska relationerna var svåra att se. Troligen flyttad ur sin ursprungliga position (vriden något mer åt ÖSO än övriga plank).	Del av träkonstruktion i form av bryggabod eller liknande	4	17
2 665	Brukningsslager	0,7 x 0,4	0,05-0,1	Silt		Mycket fet och kompakt lager med lerg silt, inslag av sand, enkla småstenar bark och trärester. Fynd av bland annat mynt, glas, porslän.		5	29
2 666	Träkonstruktion. Planka	0,85 x 0,3	0,03	Trä		Liggande plankor, ca 0,85 m lång, 0,3 m bred och 0,3 m tjock. Skadad i Ö. Troligen del av samma plank som 2655-1. Utgjorde tillsammans med 2667-1 - 2667-5 åt S, närmast en golvlänk konstruktion. 2666 var dock bredare än planken i S och något mer vriden åt SO-NV.	Del av träkonstruktion i form av bryggabod eller liknande.	5	28
2 667	Träkonstruktion. Golv	0,9 x 0,65	0,03	Trä		5 st tätt lagda plank (delkontext 1-5), 0,75-1,1 m långa (Ö-V). Samtliga var 0,15 m breda och 0,03 m tjocka. Täcktes till stora delar av 2402 och gick in under muren 2583.	Golvlik konstruktion av tätt lagda plank.	5	28
2 668	Träkonstruktion. Planka	1,4 x 0,3	0,02	Trä		Liggande plankor, ca 1,4 m lång, 0,3 m bred och 0,02 m tjock. Låg direkt under 2666. Mycket skadad, troligen avgrävd, i N. Hade en tydlig relation till 2669 och 2670 åt Ö.	Del av träkonstruktion i form av bryggabod eller liknande	5	28

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 669	Träkonstruktion. Planka	1,3 x 0,3	0,02	Trä		Liggande plankor, ca 1,3 m lång, 0,3 m bred och 0,02 m tjock. Låg direkt under 2666. Skadad, troligen kapad/avgrävd, i N. Har en tydlig relation till 2668 åt V och 2670 åt O.	Del av träkonstruktion i form av bryggabod eller liknande	5	28
2 670	Träkonstruktion. Planka	1,1 x 0,3	0,02	Trä		Liggande plankor, ca 1,1 m lång, 0,3 m bred och 0,02 m tjock. Låg direkt under 2666. Skadad i Ö. Har en tydlig relation till 2668 och 2669 åt V.	Del av träkonstruktion i form av bryggabod eller liknande	5	28
2 671	Träkonstruktion. Planka	2 x 0,3	0,03	Trä		Liggande plankor, ca 2 m lång, 0,3 m bred och 0,02 m tjock. Skadad i Ö och V. Möjlig relation konstruktionsmässigt till 2668, 2669 och 2670 åt V.	Del av träkonstruktion i form av bryggabod eller liknande	5	28
2 672	Träkonstruktion. Pålar, runda och blåde	0,25 (diam)		Trä		Stående pålar, runda o fyrkantiga. Täcker in ca 4,7 x 3,5m. Runda stenar diam. 0,15-0,25 överst mellan pålar.	Grundläggningspålar	5	30
2 673	Vattenavsatt lager	4 x 2,9	Ej mätbar	Silt		Vattenavsatt lager med avfall under konstruktionsnivåerna. Lagrets utbredning och djup gick inte att avgränsa.	Bör ha funnits under 2644 och är sannolikt samma lager som 2721.		
2 674	Nävertätning	0,4 x 0,35	0,01	Näver		Rest av näver mellan stockar och plank. Påträffades direkt mellan 2658 och 2661 samt mellan 2663 och 2677, vikta ark med näver, samt löst invid flera plank.	Isolering mellan plank	4	17
2 675	Utfyllnadslager	1 x 0,6	0,40	Sand		Sandigt lager med brun ballasflinta och snäckskal.	Utfyllnadslager.		
2 676	Stenkonstruktion. Kullerstens- beläggning	2 x 0,6	0,1-0,15	Sten	0,12-0,15	Liten yta m kullersten.	Gata/torgyta	6	33
2 677	Stenkonstruktion.	5 x 1	0,30	Sten	0,15-0,75	Stenkonstruktion direkt Ö om samtliga träplank och klavor samt under den östligaste plankan (2663). Ca 1x5m stor (N-S). Bestod av ett blandat stenmaterial, kantigt och runt, ca 0,75x0,5m - 0,1x0,15m stora. Primärt 0,3x0,25m. Glest och sandinblandat. Flertalet stenar ligger upp emot och kring stolparna 2611-9560, -9550 och -9592.	Uttjämnande stenkonstruktion, likt en terrasskant men inte så tydlig. Stabilisering för överliggande träkonstruktion.	4	17
2 678	UTGÅR					Utgår. Dubbelinmätt			
2 679	Träkonstruktion. Påle, rund	0,19 (diam)		Trä		Dåligt bevarad stolpe intill en liggande stock. Förmultnat, delvis bevarad träfiberstruktur.	Stolpe, del av träkonstruktion.		
2 680	Konstruktions- lager, sättsand	2,5 x 0,5	~1,0	Sand		Sättsandslager under gatan (2676) som låg uppintill ett stenfundament (2678) söder om murkomplexet på Yta C. Sättsandslagret var över 1 m djupt och undre delen av det låg under grundvattennivå. Under grundvattennivå var lagret mörkt, sannolikt pga vattenavsättning.	Kontexten bör slås ihop med 2644, Lagret anlades sannolikt under samma fas som 2622, 2627, 2676 och 2678.	6	33
2 681	UTGÅR								
2 682	UTGÅR								
2 683	Konstruktions- lager, sättsand	1,8 x 1,5	0,40	Sand		Kompakt lager m sandigare inslag upp till i övrigt raseringsraktår. Mynt fr 1832. Flera mikrohorisonter.	Sättsandmaterial f gata	6	33

Kontexttabell, forts.

Kontextnr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Materialstorlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontextgrupp
2 684	Utfyllnadslager	4 x 1,1	0,1-0,3	Silt		Relativt stort material i form av sten och tegel. Rikligt med reteringsmaterial med vitt bruk, hela tegelstenar, tegelkross och rundade stenar i strök. 0,1-0,35 m. Ligerare och stengigare mot botten. Även inslag av trärester mot botten. Väldigt fyndfattigt. Diffus övergång till 2677 med större stenar. Möjligens samtida med 2562 då de ligger på varsin sida om en liggande stock (2687) och då komponenterna liknar varandra. 2684 är bara mindre sotigt, koltigt.	Utfyllnadslager.	4	17
2 685:1	Träkonstruktion. Syllstock	1,87 x 0,22	0,20	Trä		En stor rostig järnklump skiljer syll 2685.1 från 2685.2. Ett långsgående uttag i syllens ovsida åt söder samt ett uttag för en av pålarna. Vid undersökningen mellan syllarna vattenfylldes det relativt snabbt.		4	14
2 685:2	Träkonstruktion. Syllstock	1,45 x 0,18	0,18	Trä		Ett långsgående uttag i syllens ovsida åt söder samt ett uttag för en av pålarna. Vid undersökningen mellan syllarna vattenfylldes det relativt snabbt.		4	14
2 686	Träkonstruktion. Syllstock	3,7 x 0,2	0,20	Trä		Ett långsgående uttag i syllens ovsida åt norr samt ett uttag för två av pålarna. Vid undersökningen mellan syllarna vattenfylldes det relativt snabbt.		4	14
2 687	Träkonstruktion. Syllstock, blad	4 x 0,3	0,40	Trä		Liggande, troligtvis blad, stock i N-S riktning med uttag på östra sidan för två vertikalt nedslagna pålar (2688 och 2708). Stocken var delvis förmultnad framförallt i toppen. Dess fulla utsträckning söderut är oklar, troligtvis sträckte den sig längs med hela stenkonstruktion 2704 utbredning i N-S riktning (8,5 m lång). Förmultnat, delvis bevarad träfiberstruktur.	Bildar tillsammans med pålarna 2708 och 2688 ett mothåll för stenkonstruktion 2704 österut.	3	7
2 688	Träkonstruktion. Påle, blad	0,45 x 0,45		Trä		Blad påle som är mothåll till liggande stock 2687 tillsammans med 2708. 2687 har uttag för 2688 och 2708 som är placerade på 2687 östra sida. Förmultnat, delvis bevarad träfiberstruktur.	Påle som tillsammans med påle 2708 och liggande stock 2687, var mothåll för stenkonstruktion 2704.	3	7
2 689	Vattenavsett lager	7,9 x 8	0,1-0,5	Silt		Mycket fett léger bestående av silt med mycket fin sand och stor del aska i dess övre skikt (ca 0,2) då främst i östra delen. Även en del lösvrake och mindre trärester och kol samt tegekross. Mycket omrört och svallat lager. Lagret var troligen tjockare än 0,5. åtminstone i östra delen. Lagret låg över västra delen av träkonstruktion m uttag, 2685, och trärester 2718 och 2719.	Eventuellt påfört, alternativt massor som legat i vatten och svallat mot väsamuren.		
2 690	Vattenavsett lager	1,5 x 0,3	0,20	Sand		Grusig sand mellan syllstockar.			
2 691	Brukningsslager, avfall	2,2 x 2	0,02-0,1	Silt		En tunn hård skorpa av järnutfällningar i siltan. Sannolikt ett avfallslager. Lagret var som tunnast upp mot 2562 och som tjockast ned mot vattret. Fynd av ett 40-tal spikar i tre storlekskategorier - 6 cm, 12 cm och 18 cm. Mynt med dateringar från bl.a. 1739-1749. 2690 skulle kunna vara samma lager som detta då flertalet järnfynd, spik och mynt hittades även där.	Avfallslager.		

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 692	Träkonstruktion. Pålar, bilade	Del 1: 0,7x0,2 Del 2: 0,7x0,2		Trä		Två lutande bilade pålar intill varandra i östra delen av område C. Stack ned i sand 2689 och lutade åt S-SO. Delkontext 1 i väst var 0,68 m lång, 0,12 m bred och fjocklek var ca 0,16 m. Delkontext 2 i öst var 0,75 m lång, 0,15 m bred och fjocklek ca 0,16 m.			
2 693	Stenkonstruktion. Stenläggning	3,6 x 0,7	0,50	Sten	0,3–0,5	Murad mur bestående av främst kantiga, skärniga stenar i varierande storlek. Även ensiaka rundade stenar syns i profil fogade med gult bruk. På toppen var några stenar flata och hade tillsammans med 2610 utgjort botten i en möjlig ränna. Längst i väst utgjordes muren av mindre stenar. Längst i väst var mur störd av ett större betongfundament.		5	29
2 694	Utfyllnadslager	7,9 x 1,8	0,15–0,2	Silt		Lagret utgjordes av torrt och kompakt grusig silt med inslag av tegelkross, sten och småsten, kalkbruk, kolslänk, fiskben, bränt och obränt ben samt inslag av röd finkornig sand. Låg upp emot mur 2630 och slutade åt öster.	Utfyllnad och delvis sättmaterial till kullerstensbelegd yta 2563, framförallt till delkontext 2.		
2 695	Träkonstruktion. Påle, rund	0,23 (diam)		Trä		Frankom under 2691. Underliggande relation ej fastställd. Närmast skurna lager 2689.	Påle i oklar konstruktion.		
2 696	Träkonstruktion. Påle, rund	0,23 (diam)		Trä		Påle som framkom under 2691. Underliggande relation ej fastställd. Närmast skurna lager 2689.	Påle i oklar konstruktion.		
2 697	Träkonstruktion. Påle, bilad	0,2 x 0,15		Trä		Påle som framkom under 2689. Bilad. I väldigt dåligt skick. Underliggande relation ej fastställd. Sannolikt 10 000. Förmultnat, delvis bevarad träfibrstruktur.	Påle i oklar konstruktion.	2	4
2 698	Träkonstruktion. Påle, bilad	0,25 x 0,25		Trä		Påle som framkom under 2691. Underliggande relation ej säkerställd. Närmast skurna lager 2689.	Påle i oklar konstruktion.		
2 699	Träkonstruktion. Påle, rund	0,23 (diam)		Trä		Påle som framkom under 2691. Välbevarad med bark kvar. Underliggande relation osäker. Närmast skurna lager är 2689.	Påle i oklar konstruktion.		
2 700	Träkonstruktion. Påle, rund	0,22 (diam)		Trä		Påle som framkom under 2691. Underliggande relation ej fastställd. Närmast skurna lager 2689.	Påle i oklar konstruktion.		
2 701	Stenkonstruktion. Stenläggning	2,8 x 2,8	0,4–1,1	Sten	0,8–1,2	Stora kluvna stenar lagda m flata sidan upp. Kalkbruk o mindre sten mellan. Visst inslag av tegel.	Grundläggning	5	30
2 702	Utfyllnadslager	1,8x1,7	0,20	Sten		Brunt siltigt lerlager. Lagret kom under mur 2693. Lagret var fjockare mot väst och tunnare mot öst. Lagret föreföll ha koppling med SV delen av ytan där mur 2545 och den större NS muren möts.			

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 703	Stenkonstruktion. Mur	3 x 0,8	0,9–1,9	Sten	0,2–1,0	Mur innanför 2316, i Ö var den ihopmurad med 2645 och 2652. Stenarna i muren var i huvudsak huggna och lagda omlott med de granitblock som utgjorde 2652 V sida. Den var fogad med murbruk till 2645. I Ö var den vällagd och fogad med murbruk medan den i V var kallmurad med både huggna block och naturliga stenar. I V var muren svår att skilja från utfyllnadslager 2705. Den mellersta delen var kallmurad men vällagd med huggna block. I Ö hade muren möjliga grundläggningstenar och var ca 1,9 m hög. I V var den ca 0,9 m hög och stod på raseri.	Muren har sannolikt varit högre. Eftersom den var byggd med flera konstruktionsteknikerna och i olika material har den sannolikt byggts om under sin användningstid.	5	30
2 704	Konstruktionslager	8,3 x 2,7	0,4–0,5	Sten		Materialstorlek ca 0,05 - 0,35 m. Låg luftigt i ca 4-5 skikt med större stenar i botten. Bör jämföras stratigrafiskt med 2677 och utfyllnadslager 2684. Spiller ut över lager 2689 i norra delen men lyckas snarare ligga på lerig undergrund i söder.	Grundläggning för byggnad.	3	7
2 705	Konstruktionslager. Ujämning	1,7 x 1,6	1,70	Sand	0,2–0,5	Bestående av lerig sand, runda naturstenar och ensata huggna stenar. Kontexten var svår att skilja från störning/betongnedgrävning.	Kontexten framstod senare som en del av 2631.	5	30
2 706	Brukningsslager, tramphorisont	9,17 x 3,1	0,05–0,1	Silt			Tramphorisont		
2 707	Träkonstruktion. Påle, bild	0,38 x 0,3		Trä			I området fanns det flertalet pålar som tillsammans troligtvis olika generationer av byggnadskonstruktioner el dyl.		
2 708	Träkonstruktion. Påle, bild	0,24 x 0,24		Trä		Bild påle som håller emot liggande stock 2687, som har uttag för 2708. Förmullnad delvis bevarad träfiberstruktur.	Bildar tillsammans med påle 2688 och liggande stock 2687 ett mothåll till stenkonstruktion 2704.	3	7
2 709	Konstruktionslager. Ujämning	1,2 x 1,1	0,05–0,2	Grus		Utfyllnad mot stenar i 2712, stort inslag av svallad flinta o snäckskal. Visst keramikinslag. PM taget.	Utfyllnad	1	1
2 710	Konstruktionslager. Ujämning	9,3 x 3,6	0,1–0,2	Silt		Rikligt med småsten i grå-brungrå fet silt med inslag av grusig sand. Jämför ev. med lager 2684.	Konstruktionslager inför anläggandet av mur 2630	3	8
2 711	Konstruktionslager. Ujämning	4,4 x 2,2	0,1–0,6	Silt		Påförda massor ovan Vasamuren 2712. Innehöll rikligt med raseringsmaterial i form av tegelcross och hela tegelstenar, bl. a. munktegel. Innehöll även rikligt med vitt bruk och sten samt träkol. Oklart när lagret tillkommit. Aningen då man bygger Vallens och då som utjämning/stabilisering alternativt påförs det vid rivning av övre delen av Vallens. Oklar begränsning i väster, fortsatte sannolikt under sponten. Fanns ett liknande lager (2715) som bör slås samman med detta. Se 2715 för mer info då detta lager var mer välbevarat. Sannolikt har lagret löpt längs hela Vallens västra sida.	Ujämningsslager vid byggnation av 2712.	1	1

Kontexttabell, forts.

Kontextnr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/djup (m)	Huvudinnehåll	Materialstorlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontextgrupp
2 712	Stenkonstruktion. Mur.	16 x 4	0,8–2,0	Sten	0,9–1,3	Rundade, enstaka kantstötta, stora oarbetade stenar som var förhållandevis gleslagda. Ett betongfundament delade muren i två delar. N delen bestod av 6 st stora stenar på rad i översta skiktet. Ytterligare ett skikt framkom under det första, och förhöll sig mer åt Ö än det översta skiktet. Samma tendens gick att se i den S delen, där istället tre skikt gick att följa, där det nedersta låg mest åt Ö. Då det tredje nedersta skiktet togs bort med maskin fylldes det snabbt med vatten och det var svårt att se om fler skikt möjligen fanns under. Inga ytterligare stenar kunde dock kännas med grävmaskinens skopa. Det översta skiktet överlagrades av ett fint sandlager (2632/2714) som mest förhöll sig på murens Ö sida, samt i mindre utsträckning på den V sidan, där den överlagras 2711/2715. Rester av vallen fanns V om betongfund. Mindre stenar låg i 2711, lagda utan samma tydliga noggrannhet.	Grundmur till försvarsvall/vallgravsmur uppförd under Gustav Vasas tid, som blivit kraftigt destruerad i flera omgångar. Här var den yttersta grunden bevarad, i vattenlinjen österut. Det är oklart om mur 2635 är en senare påbyggnad eller om det är en övre bevarad del av vallen.	1	1
2 713	Brukningslager, avfall	4,2 x 2,3	0,05–0,2	Sand		Mycket fett och sotigt lager. Innehåller liksom ovanliggande tramhorisont mycket järnutfällningar och kraftigt korroderade järnklumpar. Förekommer dock inte ovan norra delen av stenpackning 2704. Dippade kraftigt nedåt i söder, möjligen skuret i samband med att mur/ränna 2583 anläggs. Källkritisk aspekt är att lagret till stor del dokumenterades baserat på profil. Flera mikrohorisonter.	Möjligen kopplat till aktiviteter omkring Järngraven.		
2 714	Konstruktionslager. Ujämning	4 x 3,7	0,02–0,7	Sand		Kompakt sandlager, påfört som konstruktionslager för 2635. Inslag av svallad flinta, lerhorisonter. Flera mikrohorisonter.	Konstruktionslager	1	1
2 715	Konstruktionslager	6,3 x 3,2	Ej mätbar	Sten		Bestod av sten och rasering (kalkbruk och tegelkross). Innehållet var likt det i muren ovan men till skillnad mot muren var materialet inte lagt. Dessutom innehöll den en större mängd grus. Stenarna var rundade och ca 0,2–0,4 m i diameter men det fanns även enstaka stora block. Kontexten fortsatte under grundvattennivå och lycktes underlagras av Vasagrus.	Utfyllnadslager under yngre delen av Valsamuren. Kontexten framstod som grundläggningen till ovanliggande mur i form av utfyllnad.	1	1
2 716	Nedgrävning, odef.	4 x 1,5	0,35			INV var nedgrävningskanten tydlig medan den var mer diffus i SÖ. Avgänsad i söder men i N, NÖ var begränsningen oklar. Nedgrävningen begränsades av en långsgående stock 2687. Möjligen utgjorde den ett mothäll. Nedgrävningen ej grävd i boten pga framträngande grundvatten. Fyllid med 2717.	Nedgrävning genom 2689. Skarp kant, konkav lutning sida, rundad bottenkant och ojämn botten. Oklart syfte.	3	7
2 717	Utfyllnadslager	4 x 1,5	0,35	Silt		Fyllning i 2716. Riktigt med raseringsmassor i form av bruk, tegelkross, kol och stenar i stik 0,15–0,3 m. 2717 skulle kunna utgöra en undre del av 2704 bara det att 2704 innehöll mer sten.	Fyllning i nedgrävning 2716	3	7
2 718	Tråkonstruktion. Stock, bildad	1,2 x 0,17	0,13	Trä		Liggande stock som framkom under 2689. Rektangulärt tvärsnitt med två rundade sidor. Stocken stack ned i 2689 i Söder. Kan möjligen röra sig om en påle som rasat. Underliggande relation ej fastställd.	Liggande stock under 2689	2	4

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Objekt	Storlek (m)	Höjd/ djup (m)	Huvud- innehåll	Material- storlek (m)	Beskrivning	Tolkningar	Fas	Kontext- grupp
2 719	Träkonstruktion. Stock, bilad	1,2 x 0,2	0,12	Trä		Liggande stock som framkom under 2689. Tydligt rundad men avskalad, avbarkad på ena sidan. Stack ner i sanden i 2689 i söder.	Liggande stock under 2689	2	4
2 720	Grundpälår	0,7 x 2,3		Trä		Konstruktionen utgjordes av tre pälår som framkom under en grundmur. En av pälåra kunde dras upp och den var 6,5 m lång och försedd med en järnskodd spets.	Grundläggning	4	15
2 721	Vattenavsatt lager	6,2 x 3,2	Ej mätbar	Silt		Vattenavsatt lager av lerig silt. Det var relativt rent men hade in-slag av tegelkross och sten.	Vattenavsatt lager under 2652		
2 722	Träkonstruktion. Pälår, runda	0,23 (diam)		Trä		Pälår som låg direkt under stenfundament (2652). Tre av dem drogs upp. 13270. L, 2,05 m. Diam, 0,25 m. Pälån hade ett dymlingshål upptill. 13302. L, 1,55 m. Diam, 0,22 m. 13311. L, 3,9 m. Diam, 0,21 m. Samtliga pälår hade runt tvärsnitt och var spetsiga i nedre änden.	Pälår under 2652	5	30
2 723	Brukningsslager, tramporisont	5,3 x 0,74	0,05-0,1	Grus		Ganska tunn, mycket kompakt trampad yta som bitvis var tydlig men i stort svar att följa och särskilja från övre och undre lagret. Utbredning därför något oklar.	Tramporisont vid mur 2630		
2 724	Nedgrävning. Grop, odef.	7,6 x 1,8	0,5-0,6			Mycket rakt skuren nedgrävning intill Vasamuren. Utbredning åt öst mycket otydlig. Har dock tydligt skurit 2632. Fyllt med 2689.	Nedgrävning öst om mur 2712. Skarp kant, jämn lutning sida, skarp bottenkant och plan botten.		21
2 725	Konstruktion	5,0x4,2				Kontextbeskrivning saknas, eventuellt samma som 2726 då in-mätningarna ligger på exakt samma plats och uppvisar mycket liten variation mellan Z-värderna		5	21
2 726	Konstruktion	5,0x4,2				Kontextbeskrivning saknas, eventuellt samma som 2725 då in-mätningarna ligger på exakt samma plats och uppvisar mycket liten variation mellan Z-värderna		5	21
2 728	Kajkant					Dokumentation saknas	Kaj	6	32
6 092:1	Stenbeläggning	2,73x8,68					Kaj	6	32
6 092:3	Stenbeläggning	1,23x2,45					Kaj	6	32
6 092:4	Stenbeläggning	1,56x3,66					Kaj	6	32
6 120:4	Träkonstruktion. Påle	0,22 (diam)					Brygga	5	24
6 120:5	Träkonstruktion. Påle	0,22 (diam)					Brygga	5	24
6 120:6	Träkonstruktion. Påle	0,22 (diam)					Brygga	5	24
6 120:8	Träkonstruktion. Påle	0,22 (diam)					Brygga	5	24
6 136	Träkonstruktion. Pälår	0,6 (diam)					Grundpälår	3	5

Detta är den tredje rapporten som behandlar de arkeologiska undersökningar som utförts i samband med ombyggnationen av Slussen. Den yta som undersöktes låg inom det område som utgjordes av Södra Slussplan och sträckte sig från Karl Johans slusskanal från 1930-talet och söder ut.

Under medeltiden var det här området vatten och utgjorde en del av Söderström. I samband med att Gustav Vasa uppförde en försvarsanläggning vid mitten av 1500-talet började vattenytan fyllas ut. Utfyllnaderna fortsatte under 1600-talet, men det är framför allt under 1700-talet som massiva utfyllnader görs i den del som berördes av den arkeologiska undersökningen.

När Gustav Vasas försvarsanläggning hade spelat ut sin roll i början av 1600-talet påbörjades en omvandling av området till ett kommersiellt centrum. Det kom att domineras av stångjärns-hantering i den tidigare vallgraven som döptes om till Järngraven. Vattenkraften i Söderström hade redan tidigt använts för bland annat kvarndrift och sliperier. Det strategiska läget med den enda landförbindelsen mellan Södermalm och Stadsholmen (Gamla stan) gjorde att området från och med 1600-talet började användas till försäljning av kött, fisk och grönsaker. Här kunde stadens invånare handla kött i Södra Slaktarhuset, fisk kunde handlas direkt vid bryggan i Fiskarehamnen eller i Södra Fiskarhuset och grönsaker fanns till salu i de bodar som låg längs den kullerstensbelagda Gröna Gången. I området fanns även en hel del krogar och enklare utskänkningsställen. Detta avspeglades i en mängd flintgods-porslin samt ett ovanligt stort material av dricksglas från 1700-talet och det tidiga 1800-talet som återspeglar den offentliga bordskulturen under denna tidsperiod.

Optimusvägen 14 Tel 08-590 840 41
194 34 Upplands Väsby www.arkeologikonsult.se

ISBN: 978-91-986842-5-4